

Adadan Pazara

Sakarya

Resül Narin

*Sakarya
Ticaret ve Sanayi Odası
Yayınları*

YAYIN KURULU

BAŞKAN
Burhan AKÇAM

ÜYE
Enver TOK
Recep SANDIKÇI
Ahmet ÇUBUK

YAZAR
Resül NARİN

GRAFİK TASARIM
Murat İNAN

Tashih
Ayhan TEMEL
Ali Kemal SANCAK

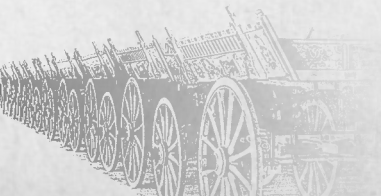
Baskı

ISBN

Sakarya-2014

Ada'dan Pazar'a Sakarya

Sunuş

Sunuş

Önsöz

Önsöz

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ilk yayılma alanlarından biri olan Adapazarı, özellikle de 19. yüzyıl boyunca büyük bir gelişim göstermiş ve 20. yüzyıla önemli bir birikim ile girmiştir.

İktisadi faktörlerin bir şehrin oluşumunda nasıl etkili olduğunun en güzel örneğini Adapazarı şehri vermektedir. Ada diye tabir edilen bölgede kurulan pazar şehrin adının da oluşmasına vesile olmuştur. Osmanlı Devleti zamanında pazarı ile meşhur olan bu bölge pazarın da etkisiyle zamanla gelişmiş ve müstakil bir kaza merkezi olmuştur. Kocaeli sancağının en önemli kazalarından olan Adapazarı özellikle 20. yüzyıla girerken sancak merkezi İzmit'i birçok alanda geri bırakmış ve nihayetinde 1954 yılında ayrı bir il merkezi olmuştur.

Bu kitabın ortaya çıkmasında doğup büyüdüğüm ve doyamadığım şehir olan Adapazarı'na vefa borcum ön plandadır.

Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası'nın yayın organı olan ve Sakarya'da yayın hayatına uzun süre devam eden ekonomi dergisi unvanını koruyan Sakarya Ekonomi Dergisi'nde 2008 yılında yazmaya başladım. İlk makalemin yer aldığı 55. sayıdan itibaren dergide yayınlanan 20 makalemin yanı sıra özellikle Adapazarı'nın iktisadi tarihine yönelik bu kitap için hazırladığım yeni konularla beraber kentimizin tarihine denizde kum misali bir nebze de olsa ışık tutacak bu eser ortaya çıktı.

Bu eserin ortaya çıkmasında katkıları olan öncelikle Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Mahmut KÖSEMUSUL'a, birçok belge ve fotoğrafını benimle paylaşan Eyüp Talha KOCACIK'a, Ekrem SALTIK'a, Ayhan TEMEL ve Ali Kemal SANCAK'a teşekkürü bir borç bilirim. Her zaman yanımda olan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme, eşim Nihal ve oğlum Emin Uygur'a da ayrıca teşekkür ederim.

Resül NARİN

Kasım-2014

İçindekiler

Önsöz	7
Kısaltmalar	11
Giriş	12
İdari Yapı	15
Tarihsel Süreçte Adapazarı'nda İdari Yapı	18
Umurhan Beyliği Döneminde Sakarya	28
1845 Temettuat Defterlerinde Papuççular, Yağcılar ve Kuyumcu Mahalleleri	35
Sosyal Hayat	39
Osmanlı Döneminde Sakarya'da Bulunan veya Kaybolan Hazineleler	42
The Times Gazetesinde 19. Yüzyılda Adapazarı	50
Osmanlı Döneminde Adapazarı'nda Bir Kışkırtma Girişimi	58
Adapazarı Protestan Ermeni Kız Mektebi Müdürü Laura Farnham'ın Anıları	62
Osmanlı'da Bir Hoşgörü Kenti: Adapazarı	68
Sakarya'da Depremler ve 1894 Yılı Depremi	72
Adapazarı'nda Muhacirler ve Bu Muhacirlere Uzanan Devlet Eli	80
Balkanlardan Göç ve Adapazarı'ndaki Bosnalı Muhacirler	84
Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi	91
İleri Gazetesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Adapazarı Temasları	94
Unutulmuş Yerel Bir Kahraman: İpsiz Recep	98
Adapazarı'nda Bir Nato Tatbikatı (1965)	102
Ekonomi	109
Osmanlı Başkenti İstanbul'un İhtiyaçları ve Adapazarı	112
Osmanlı'nın Sakarya'daki Zenginliği: Ormanları	115
Tarihte Sakarya ve İzmit Körfezi'ni Birleştirme Projesi	121
Düyûn-I Umûmiye İdaresi ve Adapazarı'ndaki Faaliyetleri	125
Osmanlı Devleti Zamanında Adapazarı'nda At Yetiştiriciliği	132
19. Yüzyılda Adapazarı Ekonomisinden Bazı Kesitler	136
19. Yüzyıl Adapazarı'nda Bir İngiliz Tahta Fabrikası	148
20. Yüzyıla Girerken Adapazarı Ekonomisi	154
Tanin Gazetesine Göre 1913 Yılı Adapazarı Ekonomisinden Kesitler	158
Adapazarında İki Milli Banka: Adapazarı İslam Ticaret Bankası ve Adapazarı Emniyet Bankası	168
1911'den 1926'ya Kadar Adapazarı ve Yöresindeki Ticari Hayat	178
Adapazarı Elektrik ve Sanayi Türk Limited Şirketi (1929)	182
Otomotiv Şehri Adapazarı'nda Tahta Arabadan Modern Otomobile Geçişin Tarihi	187
Satso'nun Tarihi	204
Kaynakça	222

15

İdari Yapı

37

Sosyal Hayat

87

Milli Mücadele ve
Cumhuriyet Dönemi

103

Ekonomi

Kısaltmalar

A. Ş.	Anonim Şirket
a.g.e.,	adı geçen eser
a.g.m.,	adı geçen makale
ATSO	Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası
BDDK	Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BOARD	American Board of Commissioners for Foreign Missions
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
İTO	İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Arşivi
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme Birliği
NATO	North Atlantic Treaty Organization
s.	sayfa
SATSO	Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve diğerleri
yay.	yayımları

Giriş

Giriş

Adapazarı adının “Ada” ve “Pazar” kelimelerinin kaynaşmasından meydana geldiği kabul edilmektedir. Buradan da bu şehrin nasıl bir iktisadi teşebbüs sonucu ortaya çıktığı anlaşılabilir. “Ada” kelimesi Sakarya Nehri’nin geçmişte günümüze göre daha coşkun akması ve bölgeyi ikiye ayırmasından dolayı verilmiş bir addır. 16. yüzyılda buraya Ada kazası deniliyordu. Günümüzde dahi “nereye gidiyorsun?” sorusuna Adapazarılılar genellikle Ada’ya cevabını verirler. Şehrimizin adının ikinci bölümü yani “Pazar” kelimesi ise şehrin önemli bir ticari merkez olmasından dolayı verilmiştir. Bölgede kurulan önemli pazarlar şehrin adının oluşmasında da etken olmuştur.

Elinizde tutmuş olduğunuz bu çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde idari yapı anlatılmıştır. Bu bölümde şehrin günümüze gelinceye kadar idari yapısındaki değişim incelenmiştir. Osmanlı Devleti’nin ilk yayılış sahası içerisinde yer alan Adapazarı, Osmanlı Devleti zamanında genellikle Kocaeli (İzmid) sancağı dahilindedir. Bir köy olarak tarih sahnesine çıkan bu merkez zamanla gelişmiş ve müstakil bir kaza durumuna gelmiştir.

Osmanlı Devleti, zamanında idari sınırların aynı yıl içerisinde dahi değiştiği görülmektedir. Adapazarı’nın bağlı olduğu Kocaeli vilayeti, Hüdavendigar, Bolu ve Cezayir-i Bahr-i Sefid gibi eyaletlerde zaman zaman yer değiştirmiştir. Önceleri bir köy, sonra nahiye, kaza, bir şehir ve günümüzde bir vilayet merkezi olan Adapazarı, 1954 yılına gelindiğinde Kocaeli ilinin bir ilçesi olarak geçmesine rağmen, il merkezi olan İzmit’ten nüfus, ekonomik yapı gibi birçok unsuruyla önde olmuştur. Bu nedenlerle de Kocaeli’nden ayrılarak müstakil bir il olması sağlanmıştır.

Kitabımızın ikinci bölümünde kentteki sosyal hayattan esintiler sunulmuştur. Üçüncü bölümde ise Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemleri ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Bura-ya kadar verilen bilgiler genellikle Sakarya Ekonomi Dergisi'nin çeşitli sayılarında yayınlanan makalelerimizden oluşmaktadır.

Kitabımızın son bölümünde ise kentteki iktisadi hayatın tarihi ile ilgili çeşitli bilgiler bula-caksınız. Buradaki bilgilerin bir kısmı yine Sakarya Ekonomi Dergisinde yayınlan makalele-rimden oluşurken önemli bir kısmı ilk defa yayınlanmaktadır.

Adapazarı, Osmanlı döneminde özellikle pazar faktörünün doğurduğu bir kent olarak gö-rünmektedir. Yerleşim yeri, insanların tarihin en eski devirlerinden beri tercih ettikleri akarsu boylarına yerleşme eğilimine uygun düşmektedir. Osmanlı Devleti döneminde Adapazarı ve yöresinin iktisadi önemini arttıran asıl faktör, "ağaç denizi" olarak ifade edilen zengin or-manlarla kaplı olmasıydı. Bu ormanlar hem donanmaya gemi inşası için kereste sağlamakta, hem de Sarayın ve İstanbul'un odun-kömür ihtiyacını karşılamaktaydı. Burada vurgulanması gereken asıl şey; Devletin Adapazarı'na bakış açısında şehrin en önemli özelliği, sahibi olduğu ormanlarıydı.

19. yüzyılın ortalarında Devletin Başkenti olan İstanbul yarım milyonu aşan bir nüfusu ba-rındırıyordu. Buradaki askeri ve sivil kurumlar ile içinde padişah ve hanedan mensupları gibi seçkinlerin yaşadığı saray, şehir nüfusunun artmasına paralel olarak kentin gıda ve malzeme ihtiyacını körüklemekteydi. İstanbul'a yakınlığı nedeniyle Adapazarı'nda yetiştirilen tarım ürünlerinin baş alıcısı İstanbul olurdu. Adapazarı, İstanbul'un iâşesinde haklı bir yere sahipti.

Osmanlı Devleti zamanında genel çerçevede tarım ekonomisinin hakim olduğu Adapaza-rı'nda köylerde yetiştirilen tarım ürünleri haftalık kurulan pazarlarda sergilenir ve ticari hayat bu şekilde canlanırdı. Adapazarı isminde yer alan "Pazar" kelimesi kentte kurulan pazarların bölge insanı için önemini gösteren bir işarettir.

Günümüzde olmasa da 1990'lı yıllara kadar Türkiye'de patates denilince akla öncelikle Ada-pazarı patatesi gelirdi. 19. yüzyılda da Adapazarı patatesi çok meşhurdu ve İstanbul sofraları-nın zenginleştiren önemli besin kaynaklarından biri idi. Bu sebze-yi Adapazarı'ndan İstanbul'a nakletmek için bir yol yapılması çalışmasına bile girilmişti. 1860 yılında alınacak olan Mires borçlanması sırasında dönemin sadrazamı Fuat Paşa, Adapazarı'nda yetiştirilen patatesin İs-tanbul'a getirilmesi için yapılacak olan yol dolayısıyla borç para istiyordu.

Adapazarı, 20. yüzyılın başlarında tarımı, ticareti, sanayi ve uygun ulaşım imkanlarıyla bir iktisâdi cazibe merkezi haline gelmiştir. Adapazarı milli bankacılığımızın oluşmasında seçkin bir rol oynamış, bu misyonuyla aynı zamanda özel girişim fikrinin öncülüğünü yapmıştır. Türk iktisat tarihinde Adapazarı'na ayrı bir önem kazandıran bir diğer husus da Türk ordu-sunun savunma sanayinin oluşturulmasında özel bir şirketle işbirliği yapması ve Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikası'nın kuruluşuna tarihinde ilk defa sermayedar olarak ka-tılmış olmasıdır. Yine, Türk milletinin zor günlerinde kentimizin imalât-ı harbiye faaliyetleri-ne sahne olması bir gurur vesilesidir. Nihayet Adapazarı, İzmir iktisat Kongresi'ne etkin bir şekilde katılmak suretiyle yeni Türk Devletinin iktisâdi politikasının tespit edilmesine katkıda bulunmuştur.

Adapazarı'nda sağlanan ekonomik birikim kendisini bu şehirde kurulan bankalar ile de gös-termektedir. Adapazarı İslam Ticaret Bankası, Adapazarı ve çevresindeki tüccar ve çiftçinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1913 yılında kurulmuştur.

Adapazarı'na katkısı gün geçtikçe artan Adapazarı İslam Ticaret Bankası, 1919 yılında Adapazarı'nda kendisinden sonra kurulan ikinci ve son mahalli banka olan Adapazarı Emniyet Bankası'na örnek teşkil etmiştir.

Belki de adını ilk defa duyacağınız ve ilk defa bu kitap sayesinde detaylı bilgi sahibi olacağınız Adapazarı Emniyet Bankası, Adapazarı İslam Ticaret Bankası'nın kuruluşuna benzer sebep ve amaçlarla kurulmuş olmasına rağmen, mahalli bir banka olma vasfını her zaman devam ettirmiştir. Gün geçtikçe zarar etmeye başlayan banka, 1971 yılında tasfiye edilmiştir.

Adapazarı Emniyet Bankası ve Adapazarı İslam Ticaret Bankası Osmanlı Devleti zamanında kurulan milli bankalardan cumhuriyet dönemine geçebilen 14 bankadan ikisi olmuşlardır. Bu 14 bankadan 2000'li yıllara kadar faaliyetine devam edebilen iki bankadan biri ise Adapazarı İslam Ticaret Bankası olmuştur.

Türkiye'nin önde gelen araba üreticisi şehirlerinden olan Adapazarı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bu özelliğini sürdürmüştür. Adapazarı'nın günümüzde ulaştığı otomotiv sektöründeki ivmenin kökleri 1917 yılında kurulan Adapazarı Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi ile başlamaktadır. I. Dünya savaşı sırasında özellikle ordunun ihtiyaçları için 1917'de işletmeye açılan Adapazarı Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi, günümüzde bilinen ismi ile Zirai Donatım Fabrikası'nın çekirdeğini oluşturmuştur. 1926 yılında fabrikanın ürettiği fazla elektriği şehre vermeye başlamasıyla İstanbul'dan sonra elektiriği kullanan ilk şehirlerden biri Adapazarı olmuştur. Fabrikada üretilen elektriğin dağıtımı için 1929 yılında Adapazarı Elektrik ve Sanayi Türk Limitet Şirketi kurulmuştur. Adapazarı Belediyesi ile Adapazarı İslam Ticaret Bankası'nın ortak girişimi ile kurulan bu şirket, 1933 yılına gelince, belediye ortaklıktan çıkmış ve şirketi Banka'ya devretmişti.

Zamanla işlevini yitiren Zirai Donatım Fabrikası günümüzde Kentpark olarak Sakaryalılara hizmet vermektedir. Zirai Donatım Kurumu Fabrikası yapılarından maalesef günümüze pek bir eser kalmamıştır. Adapazarılıların en fazla tercih ettiği dinlenme mekanlarından biri haline gelen bu alan içerisinde Zirai Donatım Fabrikası Müzesi'nin kurulması tarihi bir vazife olduğu aşikardır.

Adapazarı, 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde kalabalık bir delege heyetiyle temsil edildi. Bu kongreye İzmit'in üç delegesine karşılık Adapazarı altı delege ile katılmıştı. Bu durum, Adapazarı'nın Cumhuriyet'e girerken nasıl bir iktisadi birikime sahip olduğunun kanıtıdır.

Bilindiği gibi Sakarya ilinin merkezi olan Adapazarı önemli kara ve demiryolları üzerindeki konumu, öteden beri bir tarım ve ticaret merkezi olması, gelişen sanayi ve nihayet İstanbul gibi dev bir pazarın yakınında bulunması nedeniyle ülkemizin iktisadî cazibe merkezlerinden birini oluşturmakta, gelecekte büyük bir gelişmeye aday görünmektedir.

Kitabımızda günümüzde Sakarya'nın en önemli ekonomik teşekkülü olan Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası'nın tarihi hakkında detaylı bilgiler bulacaksınız. 20 Aralık 1924 tarihinde Kocaeli Vilayeti Genel Meclisi'nin aldığı bir kararla Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası adıyla teşkil edilmiştir. Bu teşkilat Sakarya'nın sadece ekonomik ihtiyaç ve sorunlarıyla ilgilenmemiş bölgenin sosyal ve kültürel hayatına da katkılar sunmuştur. Yayınladığı kitap ve materyaller, yapılan sosyal ve kültürel organizasyonlar, öğrencilere burs imkanı, özellikle üniversitemiz belediyelerimiz ve diğer resmi ve sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yaparak Sakarya'nın sadece ekonomik büyümesine değil kültürel ve sosyal yaşamına da katkılar sağlamıştır.

İdari Yapı

مجلس
مجلس
مجلس

مجلس
مجلس
مجلس

مجلس
مجلس
مجلس

مجلس
مجلس
مجلس

مجلس
مجلس
مجلس

مجلس
مجلس
مجلس

مجلس
مجلس
مجلس

ADAPAZARI

Umumi manzaralarından

Nr. 20

Foto : H. M.

Adapazarı Genel Görünümü 1930'lar

Adapazarı : Hükümet caddesi Nr. 4

(Foto : S. M.)

Adapazarı Hükümet Caddesi 1930lar

Adapazarı İstasyon Caddesi 1910'lu yıllar- Burhan Güven Arşivi

Kaymakamlık ve Orhan Camii 1940'lar

Tarihsel Süreçte Adapazarı'nda İdari Yapı¹

Adapazarı ilk ve ortaçağlarda Bithynia; XIV. yüzyıldan itibaren de Kocaeli arazisinde göze çarpmaktadır. Orhan Gazi zamanında Türkmen köyü olarak tarih sahnesine çıksa da Ada görünümündeki bu bölgede, Sakarya Nehri bahar aylarında ve yağmurlu zamanlarda sık sık taştığı için, bölge sakinleri, köyü, Erenler Tepesi'ne yakın alanda, bölgeye has olan yeşillikte kurmuştur. Resmi belgelere "Karye-i Ada" diye geçmiştir.²

Osmanlılar, Adapazarı'na 1305-1329 arasında yerleşmişlerdir. Osman Gazi döneminde Sapanca gölü kıyısında Akça Koca'nın İzmit'e akın merkezi olan Beşköprü'de bir komuta merkezi bulunuyordu.³ Adapazarı, Osmanlı Devleti hâkimiyetinde bir köy olarak kurulmuştur. "Ada" veya "Adaköy" denilen bu köy, 1530 yılı tahririne göre Anadolu eyaletinde Kocaeli sancağına bağlı Ada kazası olarak geçmekteydi.⁴ Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşanan bir değişiklikle Ada kazasının bağlı olduğu Kocaeli sancağı, Anadolu eyaletinden alınarak 1533'te kurulan Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlanmıştır.⁵ 29 Ağustos 1559 ve 12 Eylül 1564 tarihlerini taşıyan hükümlerde burası kaza (kadılık) merkezi idi.⁶ 16. yüzyıl boyunca bu durum bu şekilde devam etmişti.

16. yüzyıl sonlarındaki tapu tahrir defterlerinde Adapazarı, yine Ada olarak geçmektedir ve Karasu ile bereber zikredilmektedir (Ada maa Karasu kazası). Ada maa Karasu kazasının herhangi bir merkezi bulunmayıp, Ayan Gölü, Kutluca-i Kebir ve Kutluca-ı Sagir köylerinin beraberce nahiyenin merkezini teşkil ettikleri düşünülebilir. Adapazarı Kazasında haftada bir gün kurulan pazarın "kadîmden beri pazar günleri" kurulduğu ancak zimmîlerin başvurusu üzerine pazarın önce cumartesi gününe "tahmil ve tahsisi" kararlaştırılmış ise de bu kerre Cuma ibadetini eda edecek olan Müslümanların -pazara uzak yerden gelecekler için-zor duruma düşmesi üzerine pazarın pazartesi günü kurulması için hüküm sadır olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır. Adapazarı'nın bâd-ı heva, nısf-ı arûs ve cürm-i cinâyet getirterinin mîrli-va hassa olarak ayrıldığı ve yekûnunun 3300 akçayı bulduğu da anlaşılmaktadır. Kazaya bağlı olarak 24 köy ve 5 mezra' kaydına rastlanmakta olup, bu yerlerde meskûn olan 2044 nefer Müslümandan sağlanan toplam 131.701 akça hasılın kaydedildiği görülmektedir.⁷

1607 tarihli Sabancı (Sapanca) kadısına gönderilen bir vesikada "İznikmid ve Ada kazaları" kaydına rastlanmaktadır.⁸ 17. yüzyılın ortalarında Ada'dan nahiye olarak bahsedilmiştir.⁹

19. yüzyılın ilk yarısında kimi zaman yalnız, kimi zaman ise Sapanca ile birlikte işaret edilen Adapazarı (Adapazarı maa Sapanca), 19. yüzyıla kadar Sapanca kadar gelişmiş değildi. Sapanca'nın Bağdat Yolu üzerinde hızlı gelişmesi ve Rüstem Paşa gibi Osmanlı devlet adamlarının

1 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 77, Aralık 2012- Ocak-Şubat 2013, s.42-44

2 Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", 1. *Sakarya ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu*, Adapazarı, 1999, s. 14

3 Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1*, İstanbul, 2014, s.43-45

4 Bu Dönemde Kocaeli sancağının diğer kazaları: İznikmid, Kandıra, Şile, Yoros, Yalakabad, İznik, Gegbuze idi.

5 Gülfettin Çelik, *16-19. Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonomik bir İnceleme)*, Gebze, 2003, s.12

6 M. Hüdayi Şentürk, "Osmanlılar Dönemi'nde Sakarya", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya, 2005, s.177,189

7 Vedat Turgut-Enis Şahin, "XVI. Yüzyıl sonlarında Yalakabad ve Adapazarı Nahiyelerinde Demografik ve İktisadi Vaziyet", *Kartepe Kitabı*, Cilt:1, Kocaeli, 2014, s.153

8 Z. F. Fındıkoğlu, *Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Sosyolojik Problemleri Urbanization of Adapazarı and Its Sociological Problems*, İstanbul, 1965, s.7

9 Yücel Öztürk, "XVI. Asırdan XVII. Asrın Başlarına Kadar Ada Kazası", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya, 2005, s.227

önemli mali kaynaklarını bu bölgeye harcamaları Adapazarı'nı bir müddet daha kendi kade-rine bırakmıştır.¹⁰

1845 yılı temettuat defterleri incelendiğinde, Bolu eyaletine bağlı Kocaeli sancağı içerisinde yer alan Adapazarı kazasında 9 mahalle ve 30 köy mevcuttu. Bu kazaya bağlı bir de kasaba bulunuyordu.¹¹ Adapazarı kazasının bağlı olduğu Sapanca kasabasında 4 mahalle ve 12 köy mevcut durumdaydı.

1846 Devlet Salnamesi, Kocaeli livasının bu dönemde Kastamonu eyaletine bağlı olduğunu kaydetmektedir.¹² Sakarya ili bölgesi bu eyaletin bir parçası haline geldi. Bu durum 1849-1856 yılları arasında da bu şekilde sürmüştür. Kastamonu eyaletinin Kocaeli'nden başka diğer livaları Kastamonu Merkez, Bolu, Sinop ve Viranşehir'di.

1856 yılında Kocaeli livasının Hüdavendigâr eyaletine bağlı olduğu görülmektedir¹³ 1266 (1850) yılına ait Evamir-i Maliye Kalemi¹⁴ defterinde "Kocaeli sancağı dâhilinde kâin Adapazarı kazasında vaki Mehmedefendi Mahallesi sakinlerinden..." denilmiştir. Bu belgeden anlaşıldığına göre, Adapazarı'nın bağlı olduğu Kocaeli hala sancak olarak geçmektedir.¹⁵

Adapazarı, Sapanca ile birlikte 1831 yılında 20.000 civarında nüfusa sahipken, zamanla müstakil bir kaza merkezi olmuş ve nüfusu günden güne artmıştır. Adapazarı kazasının nüfusu 1881-1893 yıllarına gelindiğinde 53.924 olmuştur. 1831 ve 1881-1890 yıllarında iki kez yapılan nüfus sayımlarında Adapazarı'ndaki nüfus artışının yaklaşık üç katına çıktığını görmekteyiz. Bu hızlı nüfus artışını bölgeye yapılan göçlere ve Adapazarı kazasına katılan yeni merkezlere bağlayabiliriz.

Görüldüğü gibi zamanla artan Adapazarı nüfusu, zaman içerisinde bağlı olduğu merkez İzmit'i geçmiştir. 1881-1893 sayımlarına göre İzmit'in nüfusu 39.789 iken Adapazarı'nın nüfusu 53.924'tür. Bu dönemde Adapazarı İzmit'ten % 35 daha fazla nüfusa sahip durumdaydı. 1906-1907 Osmanlı nüfus sayımına göre Adapazarı'nın nüfusu 97.425 iken İzmit'in nüfusu 65.589'dur. 1914 sayımlarında ise Adapazarı, 102.051; İzmit, 71.349 nüfusa sahiptir.

1890 yılında İzmit sancağına bağlı 4 kaza, 12 nahiye ve 606 köy bulunmaktadır. 4 kazadan biri olan Adapazarı kaza merkezi idi ve Sapanca, Akyazı ve Hendek Adapazarı'na bağlı nahiyelerdi. Bu dönemde Adapazarı'nda 205 köy bulunmaktaydı. Bu köylerin dağılışı ise: Merkez Adapazarı'nda 52 köy, Adapazarı kazasına bağlı Sapanca'da 73, Akyazı'da 48 ve Hendek'te de 32 köy bulunmaktaydı.¹⁶ Yüzyılın sonuna gelindiğinde de Adapazarı idari yapısını aynı şekilde sürdürmüştür.

10 Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya, 2005, s.35.

11 BOA. ML. VRD. TMT. 2872

12 Yurt Ansiklopedisi, Cilt: 9, İstanbul, 1982- 1983, s. 6458.

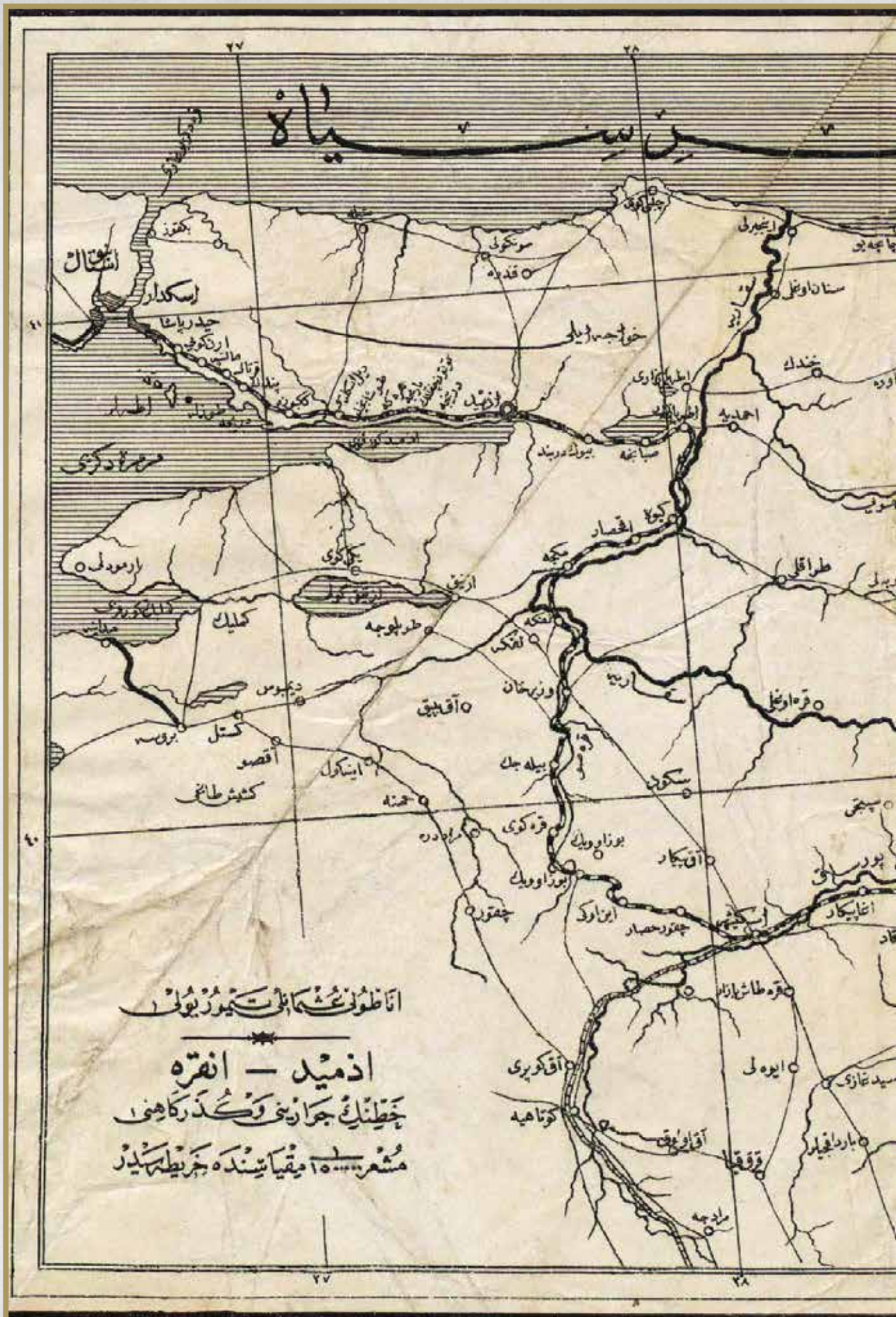
13 Sabahattin Özel- Safiye Kırbaç, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Sakarya İlinde Mülki Yapı", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya, 2005, s.850

14 Evamir-i Maliye Kalemi defterleri; mali yazışmaların idare edildiği ve emirlerin yazıldığı maliyenin kalemidir. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul, 2000, s.166.

15 BOA. ML. EVM. 533-37, s.43

16 Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Sene 1306 (1889), s.309-311; Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Sene 1307 (1890), s.804-807

1883 yılında Anadolu Osmanlı demiryolunun İzmit-Adapazarı-Ankara güzergahı (BOA. HRT.h. 2437)

Önceleri bir köy, sonra nahiye, kaza ve bir şehir ve günümüzde bir vilayet merkezi olan Adapazarı, 19. yüzyıl içinde gerek nüfusu, gerekse kapladığı alan itibarıyla kasaba görünümünü aldı. 1845 yılında Adapazarı'nda 30 köy bulunurken 1900 yılında köy sayısının 3 katına çıkarak 90 olması Adapazarı'nın 50 yıl içerisinde ne kadar büyüdüğünü gösteriyor olsa gerek.

Adapazarı, bilhassa 19. yüzyılda bölgeye ve çevresindeki ovaya yerleştirilen muhacirlerin yetiştirdiği çeşitli zirai ürünlerin pazarlandığı bir ticaret ve hizmet merkezi olarak gelişti. 1899 yılında ise Haydarpaşa-Ankara demiryolundan Arifiye'ye ayrılan 9 km. lik bir hattın Adapazarı'na ulaşması, kentin gelişmesini daha çok hızlandırdı. Ayrıca İzmit-Geyve-Mudurnu üzerinden Ankara'ya giden yolun terk edilerek Ankara yolunun Adapazarı'ndan geçmesi de bu gelişme hızını kamçulamıştır.

Adapazarı'nın sosyo-ekonomik olarak gelişmesinde özellikle 19. yüzyıl çok etkili bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda kazanılan birikim 20. yüzyıla girerken Adapazarı'nı bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin nüfus kayıtları da Adapazarı'ndaki gelişmenin bir kanıtı olacak niteliktedir. Adapazarı'nın sahibi olduğu birikimle, Türkiye'deki şahsi teşebbüs ve sermaye ile teşkil edilen ilk milli bankalardan biri olan "Adapazarı İslam Ticaret Bankası" 14 Ocak 1914 tarihinde, Adapazarı'nda kurulmuştur.¹⁷ Yine Anadolu'da elektriği ilk kullanan kentler arasında Adapazarı da yer almaktadır. Cumhuriyet döneminde de Adapazarı gelişimini hızla sürdürdü ve birçok alanda bağlı olduğu İzmit vilayet merkezinden sürekli önde olmuştur.

1954 yılına gelindiğinde Kocaeli ilinin bir ilçesi olarak geçen Adapazarı'nın, il merkezi olan İzmit'ten nüfus, ekonomik yapı gibi birçok unsuruyla önde olması Adapazarı'nın Kocaeli'nden ayrılarak müstakil bir il olmasını sağlamıştır. 1999 depremi ile büyük bir hasara uğrayan Adapazarı, yeniden eski günlerine bir an evvel kavuşması için 2000 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile Büyükşehir statüsüne getirilmiş ve Adapazarı Büyükşehir Belediyesi adını almıştır. 2008 yılında Büyükşehir'in ismi değiştirilerek Sakarya Büyükşehir Belediyesi olmuştur.

17 Restül Narin- Mustafa Sarı, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Adapazarı İslam Ticaret Bankası", *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: II, Kocaeli, 2006, s.941

Bazar

İdari Yapı

1900'li yılların başı-Adapazarı

1916 yılında Adapazarı ve çevresini gösterir harita (BOA. HRT. H. 582)

Adapazarı'nın geçmişten günümüze idari yapısının tarihi gelişimi aşağıda verilmiştir

- 14. yy.la kadar Bithynia
- 14. yy.dan itibaren Kocaeli

- 1305-1329 Osmanlılar Adapazarı'na yerleşmeye başladılar.

- 16. yy. başları bir köy
- 1530 Ada kazası, Kocaeli sancak, Anadolu eyalet
- 16. Yüzyıl sonları, Ada maa Karasu Kazası
- 1607 Ada kazası, Kocaeli sancak, Cezayir-i Bahr-i Sefid eyalet
- 17. yy. Karye-i Ada (Ada köyü)
- 17. yy. sonları Adapazarı
- 1726 Sapanca kazasına bağlı Adapazarı kasabası
- 1771 Sapanca kazasına bağlı Adapazarı, Kocaeli sancak
- 1803 Adapazarı kazası
- 1831 Adapazarı maa Sapanca, Kocaeli sancak, Cezayir-i Bahr-i Sefid eyalet
- 1836 Adapazarı maa Sapanca, Kocaeli sancağı Hüdavendigâr müşirliği,
- 1845 Adapazarı maa Sapanca, Kocaeli sancağı, Bolu eyaleti
- 1846 Kocaeli livası, Kastamonu eyaleti
- 1850 Adapazarı kazası, Kocaeli sancağı,
- 1852 Adapazarı kazası, İzmit sancağı
- 1849-1856 Kocaeli livası, Kastamonu eyalet
- 1856 Kocaeli livası, Hüdavendigâr Sancağı
- 1858 Adapazarı kazası, Kocaeli sancağı
- 1859-60 Adapazarı maa Sapanca, Kocaeli liva
- 1866-67 tekrar Vilayet
- 1864 Adapazarı kazası, Kocaeli sancak (Kocaeli- İzmit birlikte)
- 1867 Kocaeli sancak, Hüdavendigâr vilayet
- 1868 Adapazarı Belediyesi
- 1870 Adapazarı kaza, Kocaeli sancak
- 1871 İzmit mutasarrıflığı
- 1874 Adapazarı nahiye
- 1876 Kocaeli son kez bundan sonra İzmit sancağı
- 1880 İzmit Şehremanetinde
- 1884 Adapazarı kaza, İzmit sancak, Şehremaneti vilayet
- 1890'a kadar Şehremaneti'ne bağlı
- 1890 Adapazarı kaza, İzmit bağımsız liva
- 1954 Sakarya il, Adapazarı merkez ilçe
- 2000 Adapazarı Büyükşehir Belediyesi
- 2008 Sakarya Büyükşehir Belediyesi

Umurhan Beyliği Döneminde Sakarya¹⁸

Anadolu Selçuklu Devleti'nin, Moğol istilası sonucu dağılmaya başladığı sıralarda XII. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Batı Anadolu'da belirmeye başlamış olan Türkmen kuvvetlerinden birisi Umurhan Beyliği'dir. Hakkında pek az bilgi sahibi olduğumuz bu Türkmen Beyliğini, Umurhan adında bir Türk beyi; Kuzeybatı Anadolu'da, Sakarya Irmağı'nın doğusundan Candaroğulları Beyliği arazisine kadar olan yerlerde yani Akyazı, Hendek, Taraklı, Düzce, Bolu, Mudurnu, Göynük, Safranbolu havalisinde kurmuştur. Göynük merkezli olan Bu beyliğin sınırlarında Bizans'a bağlı olan kaleler de bulunmaktaydı.¹⁹

Kayı Oğuzlarının küçük bir kısmı, XIII. asır sonlarında Anadolu'nun kuzeybatısı ve Türk-Bizans hududu üzerinde yaşıyordu. Bunlar XIII. asrın son yarısında Paflagonya'daki kudretli Türk Emiri Umur'un maiyetinde, civarlarındaki Bizans arazilerine sık sık akınlarda bulunuyorlardı.²⁰

Özellikle Sultan Mesud'un savaş sırasında Sultan İzzettin'in oğlunu öldürmesiyle Umurhan'ın cesareti arttı. Karadeniz ve Sakarya tarafında Rumlara baskınlar yaptı. Bu sırada Umur Bey, Tatarların yardımı ile Sultan Mesud'un kardeşi Feramurz'un üzerine hücum edince Feramurz, düşmanı Umur Bey'i oğulları ve yakınlarıyla öldürdü. Bunlar arasında kurtulan oğlu Ali²¹ Umurhan'ın yerine geçti.²²

Umurhan'ın ölümünden sonra varisleri de beyliğin yönetiminde pek mukavemet gösteremeyince Osman Gazi'nin²³ kuvveti ve fetihleri çok arttı. Buna müteakiben de Akyazı'yı Umurhan Beyliği'nden aldı. O dönemde Sakarya Nehri'yle Paflagonya denilen Kastamonu havalisindeki Candaroğulları Beyliği arasında bulunan arazide Umurhan Beyliği mevcuttu. Özellikle doğu sınırı çok önemli ve tarihi çok karanlık olan bu Türk beyliği daha o devirden itibaren Candaroğullarıyla Osmanlıların işgallerine uğrayarak bunlar tarafından taksim edilmeye başlanmıştır. Sakarya'nın doğusunda bulunan Akyazı, işte bu Umurhan Beyliği'ne aitti. Bu vaziyete göre Akyazı'nın zaptı²⁴ o zamana kadar yalnız Bizanslılarla mücadele eden Osman Gazi'nin ilk defa olarak bir Türk beyliğiyle mücadele etmesi demektir.²⁵

İsmail Hakkı Uzunçarşılı Umurhan Beyliği'nden Franses'ten naklen şöyle bahsediyor: "Sakarya'ya kadar olan yerlerin Murat Hüdavendigâr tarafından imparator da beraberinde olarak isyan eden Türklere karşı yapılan seferde Paflagonya Beyi Umur'un evladan elinden alındığıni

18 İrmak Kültür-Sanat Dergisi, Yıl:5, Sayı: 51, Mart 2005

19 İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi *Kronolojisi*, Cilt: I, İstanbul, 1971, s.11; Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara, 1999, s.37; Muzaffer Erendil, *Dünden Bugüne Sakarya İli*, İstanbul, 1990, s.19

20 Köprülü, *a.g.e.*, s.103

21 Umurhan'ın Ali'den başka Nasreddin isimli bir oğlu daha vardır. Ancak kaynaklarda Umurhan'ın ailesiyle ilgili daha fazla bilgi yoktur.

22 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul, 1999, s.613

23 Osman Turan, bu dönemde Osman bey hakkında "Ertuğrul'un oğlu Osman Söğüt'te henüz bir boy beyi-ken, tabii bulunduğu Umur Bey gibi, Selçuklu-İlhanlı Devleti'ne bağlı kalarak Rumlara karşı gaza ve fetihlerde serbest hareket ediyor; bu mütevazı durumu ile komşu beyliklerle rekabet ve çatışmalara da düşmüyordu" demiştir. (Turan. *a.g.e.*, s.652) Buradan da anlaşılacağı üzere bu dönemde Osman Bey, Umurhan Bey'e tabii bir Bey'dir.

24 Akyazı'nın zaptını İsmail Hami Danişmend farklı bir şekilde yorumlamakta ve şöyle demektedir. "Osmanlıların Orhan Gazi döneminde ve 1336 Karası Beyliği'ni ilhak etmesi suretiyle ilk defa olarak bir Türk ülkesine tecavüz etmiş oldukları hakkındaki rivayet doğru değildir... Bu Beylik Osman ve Orhan Gaziler devrinde tedricen işgal etmiş olduğu muhakkaktır." Danişmend, *a.g.e.*, s 11

25 Danişmend, *a.g.e.*, s.11

yazar.”²⁶ Buradan anlaşılacağı üzere Umurhan Beyliği, Umurhan’ın ölümünden sonra onun çocukları tarafından yönetilmiş ve I. Murat zamanında da Beyliğe son verilmiştir.²⁷

Hakkında oldukça az bilgi sahibi olduğumuz bu beylik Umurhan zamanında kurulmuş ve yine onun zamanında en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Umurhan’ın ölümünden sonra beylik bir daha o eski günlerine dönememiştir. Osmanlı Beyliği’nin güçlenmesi bölgede söz sahibi olmasını sağlamıştır. Bu durumda ise Umurhan beyliği gittikçe gerilemiş, bazı rivayetlere göre Osman ve Orhan Bey döneminde Taraklı, Mudurnu ve Göynük’ün fethiyle, diğer bir rivayete göre ise I. Murat zamanında beyliğin son kalıntılarının da temizlenmesiyle beylik, tarih sahnesinden silinmiştir. Sakarya tarihi hususunda da oldukça önemli olan bu beylik araştırıldıkça Sakarya tarihine yönelik değişik ve derin bilgilere ulaşılacaktır.

26 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt; I, Ankara, 1982, s.117

27 İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın Franses’ten yapmış olduğu nakle dikkat edilirse, İsmail Hamı Danişmend’in kaydının aksine Umurhan Beyliği’nin son kalıntılarının Orhan ve Osman Gazi zamanlarında değil I. Murat zamanında son verilmiştir

Temettuat Defterleri'ne Göre 1845'te Adapazarı²⁸

Adapazarı'nın da içerisinde yer aldığı Sakarya yöresi, Osmanlı Devleti döneminde idari bakımdan daima Kocaeli sancağı içerisinde yer almıştır. Kocaeli sancağı, Başkent İstanbul'a yakınlığı toprak ve hayvan ürünlerinin zenginliği ve çeşitliliği, görkemli orman varlığı, Rume- li, İstanbul ve Anadolu'ya geçişte önemli bir yol güzergâhında bulunması nedeniyle değerli bir sancak olmuştur.

1839 Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra, Osmanlı Devleti bünyesinde idari, sosyal, mali, kültürel yapıda birçok yeni yapılanmaya gidilmişti. Yeni bir vergi düzeni ülkeye getirildi. Yeni bir maliye sistemi için, önce ülke kaynaklarının saptanması gerekiyordu. Rume- li'de, Anadolu'da, Adalar'da, Arap vilayetlerinde bulunan kentlerde, kasabalarda, bucaklarda ve köylerde, ev ev dolaşarak sayımlar yapıldı. Bu verilere göre 1844 yılı vergileri toplandı. 1845 yılı için de tahmini vergi miktarları yazıldı. O günkü idari, ekonomik ve mali ihtiyaçlar

Ressam Jules Laurens'in Beşköprüsü-1845

28 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:10, Sayı: 55, Mayıs-Haziran 2008, s.44-45

için düzenlenen bu defterlere Temettuat Defteri²⁹ (gelir vergisi defteri) adı verildi. Osmanlı Devleti Maliye Nezareti'nin görevlendirdiği görevliler ve genellikle defteri tutulan mahalle veya köyün muhtarı, imam, papaz, ileri gelenler ve söz sahibi kişilerce defterler düzenlendi.³⁰

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra 12 Ocak 1840 tarihli bir talimatname ile her yerde muhassıllar gözetiminde ahalinin isim, şöhet, emlak, arazi ve hayvanlarının miktarı ile esnaf ve tüccarın yıllık kazançlarının yazılacağı defterler tutulması emredilmişti.³¹ Bu şekilde temettuat tahrirlerinin vergi sayımı amacıyla yapıldığını anlıyoruz. 1844-1845 temettuat defterleri incelendiğinde Adapazarı kazası, Bolu eyaletine bağlı Kocaeli sancağı dahilindedir.³² Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Adapazarı ve Sapanca'ya ait 57 adet temettuat defteri bulunmaktadır. Bu defterler sayesinde 19. yüzyılın ortalarına doğru Adapazarı'nın idari, zirai, hayvansal, ekonomik ve toplumsal yapısını, meslek gruplarını, nüfusunu, din görevlilerini ve öğrenci durumunu ortaya koymak olasıdır.

Temettuat defterleri sancaklara göre düzenlenmiş; alt idari birim olarak kaza ve nahiyeler alınmıştır. Önce mahalle ardından aile reisleri, köy ve mezralara yer verilmiştir. Temettuat defterlerinde genellikle her mahalle için bir defter düzenlenmiştir. Sayfanın üst kısmında sırayla eyalet-sancak-kaza adları kaydedildikten sonra defter bir şehre/kasabaya ait ise şehrin/kasabanın, ardından mahallenin adı yazılmıştır. Mahallesi olmayan küçük köylerde köyün adı kaydedilmiştir.³³

Mesela:

"Bolu eyaleti dâhilinde kain Kocaeli sancağı kaymakamlığında Adapazarı kazası mahallatından Pabuccular Mahallesinde mukim Ahali-i İslamın emlak ve arazi ve temettuatlarının miktarını mübeyyin defterdir."³⁴ denilmektedir.

Bahsi geçen tarihlerde Bolu eyaleti³⁵ şu kazalardan oluşmaktaydı: Adapazarı maa Sapanca, Ağaçlı, Akabad, Akçaşehir, Akkaya, Aksar, Aktaş, Amasra, Araç, Ayandon, Akyazı ma'a Hendek, Akyörük, Azdavay, Bartın, Beşdivan, Beykoz, Bolu, Boyabad, Boyalı, Cide, Çağa, Çanlı, Çarşamba, Çeklene, Daday, Devrek, Devrekani, Dirgene, Dodurga, Dörtdivan, Durağan, Düzcce, Eflani, Ereğli Gebze, Gerede, Gerze, Geyve, Ginolu, Gökçeagaç, Göl, Gölparazı, Gümüşabad, Hendek, Hisarönü, Hoşalay, İbsafi, İnebolu, İsrefan, İzmit, Kandıra, Karamürsel, Karasu,

29 Temettuat defterleri: temettü vergisi, tüccar ve esnafın senelik kazançları üzerinden alınan vergiye verilen addır. Temettü vergisinin adı daha sonra "Kazanç Vergisi"ne çevrilmiştir. Temettuat Defterleri'nde kaza, köy gibi iskan merkezleri hane hane ele alınarak herkese ait şahsi mal varlığı, emlak, arazi, hayvanat, ürün vb. bilgiler kaydedilmiştir. Temettuat defterlerinin tasnifi ve kataloglanmasında o tarihlerdeki idari taksimat esas alınmıştır. Defterler, içindeki bilgiler esas alınarak alfabetik olarak eyaletlere ayrılmıştır. Her eyalet de kendi içinde alfabetik olarak kazalara ayrılmıştır. Defterler H. 1256-1261 /M. 1844-1845 tarihleri arasında toplam 17.747 adettir. Bu defterler analitik envanter sistemine göre tasnif edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul, 2000, s.254

30 Atilla Çetin, "Kandıra Temettuat Defterleri", *Çağdaş Kandıra*, Mayıs-2002, sayı: 5, s.25

31 Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", *Bellekten*, sayı: 395, 1995, s. 225

32 BOA. ML. VRD. TMT. 2889

33 İsmet Demir, "Temettü Defterlerinin Önemi ve Hazırlanış Sebepleri", *Osmanlı*, Cilt:6, Ankara, 1999, s.318

34 BOA. ML. VRD. TMT. 2889

35 Adapazarı'nın idari bağlılığı 19. yüzyıl içerisinde değişiklik göstermektedir. Bu yüzyılın ilk yarısında Sapanca ile birlikte anılan ve buraya bağlı olan Adapazarı'nın bağlı bulunduğu Kocaeli sancağı, 1836'da Hüdavendigâr Müşirliği'ne bağlı idi ve Adapazarı maa Sapanca olarak geçmekte idi. Zaman içerisinde durum değişmiş ve 1844-1845 temettuat defterlerinde Bolu eyaletine Bağlı Kocaeli sancağı sınırları içerisinde yer almıştır. 1846 yılında idari yapılanma değişmiş ve Adapazarı'nın bağlı bulunduğu Kocaeli sancağı, Kastamonu eyaleti içerisinde yer almıştır.

Kartal, Kastamonu, Kaymas, Kıbrıscık, Kızıkbel, Kicinis, Köni, Kurukavak, Küre-i Hadid, Küre-i Nuhas, Mengen, Mergüze, Mudurnu, Ova, Pavli, Pazarcık, Perşembe, Safranbolu, Sapanca ma'a Adapazarı, Saray, Sarıçayır, Sırt, Sinop, Samako-Alaplı, Sorgun, Şehabeddin, Şeyhler, Şile, Yenice-i Taraklı, Taşköprü, Tefen, Tuzla, Ulak, Ulus, Ünye, Üskübi, Viranşehir, Yalakabad, Yenice, Yılanlıca, Yörük, Zari ve Zerzene idi.³⁶

Bolu eyaletine bağlı Kocaeli sancağı içerisinde yer alan Adapazarı kazasında 9 mahalle ve 30 köy mevcuttu. Bu kazaya bağlı bir de kasaba bulunuyordu.³⁷ Adapazarı kazasının bağlı olduğu Sapanca'da ise 4 mahalle ve 12 köy mevcut durumdaydı.

Adapazarı dâhilindeki mahalleler: Dağcılar, Uzaklar, Burma, Kuyumcu, Yahyalar, Hocoğlu, Yağcılar, Papuccular ve Mehmetefendi mahalleleridir.³⁸ Sapanca'ya bağlı mahalleler ise: Böcekler, Burgular, Tekeler ve Gedikoğlu mahalleleri idi.³⁹

Bu dönemde Adapazarı'na bağlı olan 30 köy ise: Aşağıdere, Yukarıdere, Kasımlar, Rüstemler, Beylikkişla, Anahtarcılar, Solaklar, Göktepe, Hacılar, Karaaptiller, Çimkeler, Nevruzlar, Demirciler, Bilecik, Çökükler, Karakamış, İkizce, Tavuklar, Abalı, Çalılar, İlyaslar, Kurtbeyler, Hacıramazanlar, Doğancılar, Karaman, Taşlık, Kamışlı, Dağdibi, Damlık ve Hasanbey köyleri idi.⁴⁰

Adapazarı'nın bağlı olduğu Sapanca kazasında ise: Söğüdlü, Tebe, İçeller, Yahşiler, Budaklı, Kazaylar maa Güneşler, Süleymanbey, Derebozanlar, Çaybaşı, Çaykişla, Taşkıkı ve Poyrazlar köyleri olmak üzere toplam 12 köyden müteşekkildi.⁴¹ 1844-1845 Temettuat defterlerine göre Adapazarı maa Sapanca'nın köy ve mahalle durumlarını aşağıda verilmektedir:

36 Demir, *a.g.m.*, s.319

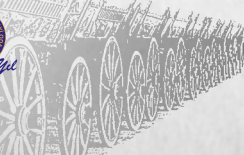
37 BOA. ML. VRD. TMT. 2872

38 BOA. ML. VER. TMT. 2826, 2838, 2857, 2866, 2871, 2877, 2885, 2889, 4574

39 BOA. ML. VRD. TMT. 2828, 2829, 2853, 2854.

40 BOA. ML. VRD. TMT. 2814, 2815, 2830, 2837, 2838, 2840, 2841, 2842, 2844, 2845, 2846, 2847, 2849, 2850, 2867, 2868, 2870, 2873, 2879, 2880, 2882, 2883, 2886, 2887, 2888, 2890, 4572, 4573, 4575, 4577

41 BOA. ML. VRD. TMT. 2831, 2836, 2843, 2848, 2851, 2855, 2856, 2863, 2869, 2874. 4580, 4581

1844-1845 Adapazarı ve Sapanca'nın Mahalle ve Köyleri

Adapazarı Mahalleleri	Adapazarı Köyleri	Sapanca Mahalleleri	Sapanca Köyleri
Dağcılar	Aşağıdere	Böcekler	Söğüdü
Uzaklar	Yukarıdere	Burgular	Tebe
Burma	Kasımlar	Tekeler	İçeller
Kuyumcu	Rüstemler	Gedikoğlu	Yahşiler
Yahyalar	Beylikışla		Budaklı
Hocaoğlu	Anahtarcılar		Kayazlar maa Güneşler
Yağcılar	Solaklar		Süleymanbey
Pabuccular	Göktepe		Derebozanlar
Mehmetefendi	Hacılar		Çaybaşı
	Karaaptılar		Çaykışla
	Çimkeler		Taşkıkı
	Nevruzlar		Poyrazlar
	Demirciler		
	Bilecik		
	Çökükler		
	Karakamış		
	İkizce		
	Tavuklar		
	Abalı		
	Çalılar		
	İlyaslar		
	Kurtbeyler		
	Hacıramazanlar		
	Doğancılar		
	Karaman		
	Taşlık		
	Kamışlı		
	Dağdibi		
	Damlık		
	Hasanbey		
Toplam 9	30	4	12

Kaynak: (BOA. ML. VRD. TMT. 2831, 2836, 2843, 2848, 2851, 2855, 2856, 2863, 2869, 2874. 4580, 4581)

Sapanca ile birlikte anılan ve buraya bağlı olan Adapazarı, görüldüğü gibi mahalle ve köy sayısı bakımından Sapanca'dan daha kalabalıktır. Bu durum zaman içerisinde Sapanca'nın Adapazarı'na bağlanmasına vesile olmuştur. Bu dönemde Adapazarı'nın sahibi olduğu 9 mahalle ve 30 köy bölgenin sınırları açısından önemli bir izlenim vermektedir.

1845 Temettuat Defterlerinde Papuççular, Yağcılar ve Kuyumcu Mahalleleri⁴²

Osmanlı Devleti bünyesinde tüccar ve esnafın 1844 yılı vergilerini toplamak maksadıyla tutulan temettuat defterlerinde kaza, köy gibi iskan merkezleri hane hane ele alınmıştır. Kazanç defterleri de denilen bu belgelerde hane reislerinin tüm gelir getiren vergiye tabi ve gelir getirmeyen vergi alınmayan mülklerinin kayıt edildiğini görüyoruz. Gelir getiren ekilmiş tarla, bağ, bahçe, koru, orman, mağaza, dükkan, iskele, sefine tuzla, değirmen, ahır, sağman hayvanlar, taşımacılık yapılan yük hayvanları miktar ve yıllık kazançlarıyla kaydedilmiştir. Gelir getirmeyen boz ve hali tarla, harap bağ-bahçe, harap değirmen kısır hayvanlar da miktarlarıyla beraber kayıt edilmiştir.⁴³

Temettuat defterleri bölgenin o dönemdeki sosyal, ekonomik ve demografik durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Örneklerle açıklayacak olursak: Berber esnafından berber Mustafa'nın emlak ve arazisi denilmekte ve sahip olduğu mal varlığı sırasıyla yazılmaktadır. Buna göre; şahsın sahibi olduğu ekili tarlası, ekili olmayan tarlası, arı kovanı, hayvanları sırasıyla yazılmıştır.⁴⁴ Yine bir başka belgede; Adapazarı maa Sapanca kazasına bağlı Taşkısığı Keryesi'nde (Köyünde) "Cebeci taifesinden İslam Oğlu Ali" denilmiş ve bu şahsın bir senelik temettuu 300 guruş olarak yazılmıştır. Şahısla ilgili ek bir bilgi de verilmiştir. Buna göre: "Merkumun emlak ve arazisi olmayub hizmetgarlık ile meşgul olduğu" belirtilmiştir.⁴⁵

Temettuat defterlerinden bölgenin ticari yapısını anlamak da mümkündür. Örneğin, yine Adapazarı kazasına bağlı Papuççular Mahallesi'nde defterde kayıt altına alınan esnaflar şöyleydi:

Hane No

- 1 Cerrah esnafından Elhaç (hacı) Mehmed oğlu Mustafa,
- 2 Kasap esnafından Topal Ali'nin oğlu Hasan,
- 3 Erbab-ı ziraattan (çiftçi) dellak (tellak) Hacı Ahmed veledi Bekir,
- 4 Nağbekçi esnafından Nağbekçi Mustafa veledi Hasan,
- 5 Erbab-ı ziraattan Karadaşlı Ağa Hasan'ın oğlu Ali,
- 6 Erbab-ı ziraattan Karadaşlı Ağa Osman veledi Hasan,
- 7 Berber esnafından Berber Mustafa,
- 8 Cebeci taifesinden Mehmed oğlu Ahmed,
- 9 Na'l-bend (nalbant) esnafından Na'l-bend Ahmed veledi Hasan,
- 10 Erbab-ı ziraattan Macar oğlu Halil,
- 11 Erbab-ı ziraattan Odabaşı oğlu Mustafa,
- 12 Erbab-ı ziraattan Kesbci İbrahim oğlu Zelil,
- 13 Erbab-ı ziraattan Baba Osman oğlu Hüseyin,
- 14 Erbab-ı ziraattan Gedik Hüseyin oğlu Ahmed,
- 15 Cebeci taifesinden Çırak oğlu Ali veledi İsmail,
- 16 Sandukcu esnafından Osman veledi Ahmed,
- 17 Erbab-ı ziraattan Kuvveb oğlu Mehmed,
- 18 Cebeci taifesinden Mahzer Celil oğlu Ahmed ve karındaşı (kardeşi) Osman,
- 19 Erbab-ı ziraattan Celinsiz oğlu Hüseyin veledi Ali,
- 20 Cebeci taifesinden Berber Kara İbrahim oğlu Mehmed,
- 21 Erbab-ı ziraattan Gice Oğlu Mehmed veledi Ahmed,

42 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:10, Sayı: 57, Eylül-Ekim 2008, s.47-48

43 Resül Narin, *XIX. Yüzyıl'da Adapazarı*, Sakarya, 2011, s.27

44 BOA. ML. VRD. TMT. 2889

45 BOA. ML. VRD. TMT. 4580

- 22 Erbab-ı ziraattan Cebrail oğlu Hüseyin veledi Halil,
- 23 Cebeci taifesinden Topal Osman'ın oğlu Ebdalgiriz,
- 24 Dellak (tellak) taifesinden Dellak Mehmed veledi Halil,
- 25 Cebeci taifesinden Kamil ağanın İsmail veledi Mustafa,
- 26 Bar-girci (hamal) taifesinden Saka oğlu Mehmed,
- 27 Alil (Hasta, sakat) ve ihtiyar makdelesinden Eskici oğlu Mehmed,
- 28 Erbab-ı ziraattan baba Osman oğlu Fazıl,
- 29 Alil ve ihtiyar makdelesinden Süfyan oğlu Emin veledi Mehmed,
- 30 Bıkcı esnafından Çıracının Ali veledi Mustafa,
- 31 Na'l-bend esnafından Kösenin Muammer veledi Mehmed,
- 32 Hizmetgar makdelesinden Ali oğlu Mustafa,
- 33 Hamamcı esnafından Çırak Hacı Ali'nin Mustafa,
- 34 Mücrim makdelesinden Koca Kürd oğlu İsmail,
- 35 Erbab-ı ziraattan Çalık oğlu Mehmed,
- 36 Cebeci taifesinden Kolağanın Mustafa,
- 37 Seyyid Ali oğlu Ahmed (meşguliyeti yazılmamış),
- 38 Alil ve ihtiyar makdelesinden Keçeci Osman,
- 39 Mahalle-i mezbur imamı Halil Efendi.⁴⁶

Görüldüğü gibi Papuççular Mahallesi'nde ikamet etmekte olan 39 hanenin reisleri teker teker kaleme alınmış ve meşguliyetleri, hangi meslek erbabı oldukları sırasıyla yazılmıştır. Bu veriler bize mahalle ile ilgili oldukça önemli bilgiler vermektedir. Öyle ki bir hanede en az 4 kişinin yaşadığı düşünülmür ise Papuççular Mahallesi'nin nüfusunun o dönemde en az 156 olduğu aşikardır. Günümüz Adapazarı'nın önemli mahallelerinden olan ve 607 binaya sahip olan bu mahallenin nüfusu da 170 yılda önemli bir artışla 3.234 olmuştur.⁴⁷

Bu sayımda Adapazarı kazasına bağlı Papuççular Mahallesi'nde 39 hanenin temettuları yazılmıştı. Mahallenin esnaf dağılımı ise şöyleydi: 14 çiftçi, 7 cebeci, 3 ihtiyar ve hasta, 2 nalbant, 1 cerrah, 1 kasap, 1 nağbekçi, 1 berber, 1 sandıkçı, 1 tellak, 1 bar-girci (hamal), 1 bıkcı, 1 hizmetkar, 1 hamamcı, 1 mücrim, meşguliyeti yazılmamış 1 kişi ve 1 de mahalle imamı bulunmaktaydı. 17 değişik meşguliyetle geçimlerini sağlayan mahalle esnafları tamamıyla Müslüman ahaliden oluşmaktaydı.

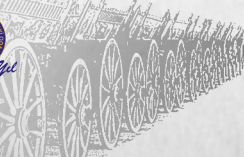
Bolu eyaleti dahilindeki Kocaeli sancağına bağlı olan Adapazarı kazasına bağlı bir başka mahalle olan Yağcılar Mahallesi'ndeki esnaflar ise şöyleydi:

Hane No

- 1 Erbab-ı ziraattan Kirman oğlu Hüseyin,
- 2 Erbab-ı ziraattan Yağcıoğlu Osman veledi Mehmed,
- 3 Cebeci taifesinden Kasab oğlu Ali veledi Mustafa
- 4 Cebeci taifesinden Kadıbaşı oğlu Mustafa,
- 5 Erbab-ı ziraattan Abdülkerim oğlu Mustafa,
- 6 Erbab-ı ziraattan Bikan Ağanın oğlu Oryin,
- 7 Erbab-ı ziraattan Yağcıoğlu Hasan veledi Ali,
- 8 Cebeci taifesinden İtmekci oğlu Mehmed veledi Hasan,
- 9 Cebeci taifesinden Kurdoğlu Salih,
- 10 Mahalle-i mezbur imamı Hüseyin Efendi,
- 11 Erbab-ı ziraattan Küçük Hasan,
- 12 Erbab-ı ziraattan Sakızlı oğlu Hüseyin,

46 BOA. ML. VRD. TMT. 2889

47 Kaynak: Adapazarı Merkez Belediyesi Bilgi İşlem Müdürlüğü (2014 yılı verileri)

- 13 Erbab-ı ziraattan Etcioğlu Mehmed,
 14 Kilimci esnafı چراغından Abdülkerim oğlu Abdullah,
 15 Kasab esnafı چراغından Yağcıoğlu Ahmed,
 16 Hizmetgar makdelesinden Tablukcu Zelil,
 17 Muy-tab Ali''

Yukarıda zikredildiği üzere Yağcılar Mahallesi'nde de 17 hanenin temettuları sayılmıştı. Bu sayıma göre mahallede; 8 çiftçi, 4 cebeci, 1 kasap, 1 kilimci, 1 muy-tab (kıl dokuyan, kıldan eşya yapan), 1 hizmetkar ve bir de mahalle imamı bulunmaktaydı. Bu esnaflar içerisinde en çok geliri olan 1750 guruş ile Yağcıoğlu Hasan veledi Ali idi. O dönemde 7 değişik meslek ile geçimlerini sağlayan Yağcılar Mahallesi'nde takriben 64 kişi yaşamakta idi.⁴⁸ Günümüzde ise 2.825 binaya sahip olan mahallenin nüfusu ise takriben 250 kat artarak 15.740 olmuştur.⁴⁹

Kuyumcu Mahallesi'nde ise 34 hanenin temettuları sayılmıştı. Bu mahallede ise 9 derzi (terzi), 7 bar-girci, 3 bezirgan (tacir), 2 kilimci, 2 cebeci, 2 berber, 2 eskici, 2 hizmetkar, 1 tenekeci, 1 tabaka چراغی, 1 dürüger (marangoz), 1 sığır kasabı, 1 tellak bulunmaktaydı. Temettuat defterinden anlaşıldığına göre; Müslüman nüfusunun hakim olduğu Papuççular ve Yağcılar mahallelerinin aksine Kuyumcu Mahallesi tamamıyla gayrimüslim tebaadan müteşekkil idi.⁵⁰

Adapazarı kazasındaki 3 mahallede bulunan bu esnafları bir tabloda verecek olursak bu mahalleleri kıyaslamak daha kolay olacaktır.

Bu esnaflar sadece Papuççular, Yağcılar ve Kuyumcu mahallelerinde bulunanlardır. Bu üç mahalle içerisinde en çok hane Papuççular Mahallesi'nde en az ise Yağcılar Mahallesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Papuççular ve Yağcılar mahallelerinde en çok çiftçilik yapılmakta iken Kuyumcu Mahallesi'nde Terzilik ilk sırada yer almaktadır. Bunlardan başka bir çok esnafa da Adapazarı'nın değişik mahallelerinde rastlanmaktadır.

Temettuat defterlerinde sadece Müslüman ahalinin temettuları verilmemektedir. Gayrimüslim tebaanın da temettuları verilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 2866 numaralı temettuat defterinde, "Bolu eyaleti dahilinde kain Kocaeli sancağına kaimakamlığından Adapazarı kazasına vaki Kuyumcu Mahallesiinde mukim reayanın⁵¹ emlak ve arazisi" denilerek bölgedeki gayrimüslim tebaanın temettuları hakkında bilgiler verilmektedir. Yine bu belgede esnaflara bir örnek verecek olursak: "Berber kalfasından Kıbdemi oğlu İnbersomun emlak ve arazisi temettu" denilmiş ve bu kişinin bir yıllık temettu yazılmıştır.⁵² Bazı belgelerde reaya kelimesi kullanılmadan direkt millet ismi de verilmektedir. "Bolu eyaleti dahilinde kain Kocaeli sancağı kaymakamlığında Sapanca kazasında Ermenilerin emlak arazi ve temettuları" denilmekte ve Sapanca'daki Ermeni tebaanın ekonomik verileri verilmektedir.⁵³

Osmanlı tarihi içerisinde oldukça öneme haiz olan temettuat defterleri incelendikçe Yağcılar Mahallesi örneğinde de görüldüğü gibi geçmişe ait birçok bilgi gün yüzüne çıkmaktadır. Günümüz mahalle sakinlerinden veya belki de bu makaleyi okuyanlardan bazılarının atalarının isimleri bu defterde zikredilmiştir.

48 BOA. ML. VRD. TMT. 2885

49 Kaynak: Adapazarı Merkez Belediyesi Bilgi İşlem Müdürlüğü (2014 yılı verileri)

50 BOA. ML. VRD. TMT. 2866

51 Reaya terimi 19. yüzyılda genel olarak resmi anlamda Hıristiyanlar için kullanılıyordu. Buna karşılık geçmişte din farklılığı gözetmeksizin tüm çiftçiler için kullanılmıştır. Oysa pratikte, reaya özellikle Balkanlar'da Ortodoks Hıristiyanlar-Bulgarlar, Rumlar, Sırp'lar ve Ulahlar- anlamına geliyordu. İlk defa 1831 sayımı Bulgarlara etnik isimleriyle yer vermiştir. Sayım memurları nadiren Gayrimüslimler bir grup "reayay-ı millet-i selase" olarak adlandırıyorlardı. Bu ise eski Osmanlı geleneğinde ayrı olarak listelenenlerden daha sık olarak, üç "ulus"un Hıristiyanları olan, Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudilerdi. Karpat, Kemal H., Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003, s. 154

52 BOA. ML. VRD. TMT. 2866

53 BOA. ML. VRD. TMT. 4576

Sosyal Ҳаяат

Osmanlı Döneminde Sakarya'da Bulunan veya Kaybolan Hazineseler⁵⁴

Anadolu toprakları tarihsel süreç içerisinde Avrupa ve Asya kıtalarını birleştirmesi ve stratejik konumu dolayısıyla ile birçok devlet ve millete ev sahipliği yapmıştır. Önemli ticaret yollarının Anadolu'dan geçmesi birçok şehrin gelişmesinin yolunu açmıştır. Binlerce yıl süregelen bu gelişim Sakarya bölgesinde de kendisini göstermiştir.

Sakarya, bölgesinin önemli ticaret yolları üzerinde yer alması dolayısıyla ile uzun süredir yerleşime açık bir yerdir. Bölgenin sulak olması, gür ormanları, bataklıkları gibi olumsuz etkenlere rağmen çok eski dönemlerden beri yaşadığımız şehirden birçok kervan gelip geçmiştir.

Sakarya iline 1954 yılında adını veren Sakarya Nehri çok zamanlar ulaşımaya geçit vermezdi. Günümüzden kat kat fazla gür akan bu nehirden yolcular değişik yöntemlerle karşıdan karşıya geçerlerdi. Köprülerin bile dayanamadığı bu nehir tarih içerisinde birçok hazinenin de kaybolmasına neden olmuştur.

Sakarya Nehri'nin taşıdığı eski bir görüntü

54 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl: 13, Sayı: 80, 2013, s.13-14

1789 yılında Geyve ilçesinde bulunan Yılanlı köyünde bir heyelan yaşanmıştı. Bu köy Sakarya Nehri kıyısına kurulmuş bir köydü. Yaşanan bu heyelan neticesinde arşiv kayıtlarında "hazine dengi" diye nitelenen varlıklar kaybolmuştu. Kaybolan bu varlıkların bulunması için yetkililerden yardım isteniyordu.⁵⁵

Sakarya Nehri'nin özellikle bahar aylarındaki taşkınları birçok defa gazetelere de konu olmuştu. 19 Mart 1892 tarihli Sabah gazetesi Sakarya Nehri'nin bu tarihlerde taşması sonucu yaşananları şöyle vermektedir:

"Adapazarı'ndan alınan bilgilere göre burada mevcut binalardan 1500 hane Sakarya Nehri'nin taşması ile sular altında kalmıştır. Doğu tarafındaki tarlaları, bahçeleri, hep su basmıştır. Suyun yüksekliği 3-4 metreye ulaşmıştır. Sakarya Nehri üzerindeki iki ağaçtan köprü de yıkılmıştır. Köylüler Adapazarı tarafına geçmemektedirler. Adapazarı çarşısında ve pazar yerinde hiç kimse görünmemektedir.... Sular evlere doğru yaklaştıkça, eşyalar daha yükseklere çıkarılmaktadır. Ekmek yapımı için kullanılan Hamur Tekneleri sandal vazifesi görmektedir. Elinde sandal bulunanlar ise Sakarya ve taşkını geçebilmek için 25 mecdiye karşılığında para istemektedirler."⁵⁶

1855 yılında Bağdat'tan devletin başkenti olan İstanbul'a gönderilirken Sakarya Nehri'nde bu defa da "üç denk hazine" olarak nitelendirilen paralar sulara gömülmüştü. Sakarya Nehri'ne düşen Hazine'nin çıkartılması için İzmit Kaymakamlığına bir kıta emirname yazılmıştı.⁵⁷ Devlet yetkilileri bu paraların çıkarılması için birçok kez girişimlerde bulunmuşlardı. Ancak azgın suları ile üzerindeki köprüleri bile birçok kez yıkan bu nehir girişimleri birçok defa sonuçsuz bırakmıştı.⁵⁸

Adapazarı kazasında Çubuklu ile Eceldere karyeleri civarında Hacı Feyzi ve Mehmed ağalar tarlaları hududu bitiminde yirmi adet Sultan Selim ve yirmi yedi adet Macar altınları ahali tarafından bulunduğu hükümet-i mahalliyece haber alınarak mezkûr altınları hükümetçe ahz ve hafz olduğu mahalliye ceryan muhaberatta anlaşıldı daha ziyade tevsî' teryan ve tahkikat için mahalline cevaben bildirildiği beray-ı malumat arz olunur"⁵⁹

1898 yılında Adapazarı kazası dâhilinde yer alan Çubuklu ve Eceldere köyleri civarında bir hazine bulunmuştu. Bu hazine Hacı Feyzi ve Mehmed Ağa'nın tarlaları sınırının bitiminde köy ahalisi tarafından ortaya çıkarılmıştı.

Bulunan hazinenin içerisinde 20 adet Sultan Selim dönemine ait altın para ile 27 adet Macar altını bulunduğu söyleniyordu. Köylüler bu altınları bulduktan sonra bunları sahiplenmekten devlet görevlilerine haber vermeyi tercih etmişlerdi.

8 Mart 1898 tarihli İzmit Mutasarrıfı Musa Kazım Bey imzalı bir belgeden anlaşıldığına göre köylülerce bulunan bu altınlar mahalli görevliler eliyle hükümete teslim edilmiştir. Konu ile ilgili belgede şöyle deniliyordu:

55 BOA. C. AS. 610/25754

56 Sabah, no:923, 19 Şaban 1309

57 BOA. A. MKT. UM. 176/65

58 BOA. A. MKT. UM. 179/5; BOA. A. MKT. MHM. 68/32

59 BOA. Y. PRK. DH. 10/34

Brücke über den Sa

karia bei Adabazar.

في سنة 189
Le 189
وصول تومروسي
N° d'arrivé
دقيقة ساعة
h. m. du

في سنة 189
Le 189
واسطة سياه
Transmis par
دقيقة ساعة
h. m. du
بدأ بخاروم

ارسالي
Réexpédié
a

وزارة المواصلات
مخبرات الجزائر

Commencé à
ختم بخاروم
Fini à

L'Etat n'accepte aucune responsabilité
Signature de l'employé à raison du service de la télégraphie.

De Pour الى عن احمد

شارات مخصوصه	طريق	روز وياشب	دقيقة	ساعت	مخلى تاريخي	غروب	عدد كلمات	مخلى تومروسي
Indications non taxés	Voies	Matin ou soir	Minutes	Heures	Date du dépôt	Group	Nombre de mots	No du dépôt

صورة
راحمه زهراء
الطرابلسي
في
و
خير الزهراء
جينا
احمد

Adapazarı'nda Çubuklu ve Aceldere köyleri yakınında bir tarlada bulunan altınların hükümetçe alıkonulduğu hakkında. (BOA. Y. PRK. DH. 10-34)

telgrafnamede beyan ve izbar olunmuş olmağla ol-babda emir-ü ferman hazret menlehül emrindir”⁶⁰

Bugünkü Serdivan sınırlarında bulunan bu hazine devlet eline geçtikten sonra ne yapılacağı konusu gündeme gelmişti. 12 Mart 1898 tarihinde bulunan bu hazinenin ne olacağına dair Müze-i Hümayun’a yani bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesi’ne bir yazı gönderilmesi ile ilgili karar alınmıştı.

Osman Hamdi Bey’in isteği üzerine Çinili Köşk’ün karşısına dönemin ünlü mimarı Alexandre Vallaury tarafından inşa edilen ve Müze-i Hümayun (İmparatorluk Müzesi) olarak kurulan İstanbul Arkeoloji Müzesi 13 Haziran 1891’de ziyarete açılmıştır. Müzenin ziyarete açıldığı 13 Haziran günü halen ülkemizde müzeciler günü olarak kutlanmaktadır.⁶¹

16 Mart 1898 tarihinde “Mezkûkât-ı mezkurenin ber-mucib nizam muayenesiyle icabı arz ve beyan olunmak üzere müze-i hümayuna irsal ve teslim edilmesinin cevaben emanet müşârün-ileyhâya iş’arı babında emr-ü ferman hazret menlehül emrindir.” Denilerek, Hacı Nuri Bey imzası ile bulunan bu hazinenin Müze-i Hümayun’a gönderilmesine karar verilmişti. Yaptığımız inceleme neticesinde günümüzde bu paraların akıbetini İstanbul Arkeoloji Müzesi yetkililerinden öğrenemedik. Ancak biliyoruz ki bu paralar Müze’nin tozlu dolaplarında saklanmaktadır.

Günümüzde yerin altında birçok tarihi eser gün yüzüne çıkarılmayı beklemekte. Devlet yetkilileri bu konu ile ilgili çalışmalarını sürdürmektedirler ancak bunu yapmak definecilerin görevi değildir. Birçok tarihi eserimiz maalesef bu kişiler tarafında bir şeyler buluruz ümidiyle talan edilmiştir. Definecilik suçtur ve tarihi eserlerimizi yıpratmaktan başka bir gerçekliği de yoktur. Definecilik sonucunda bir şeyler elde edildiği, söylenilerin ötesinde bir şey değildir.

60 BOA. MF. MKT. 388/12

61 <http://www.istanbularkeoloji.gov.tr/tarihce> (03.12.2013)

The Times Gazetesinde 19. Yüzyılda Adapazarı⁶²

Her şehrin, her yörenin kendine özgü bir tarihi, sosyal ve ekonomik geçmişi vardır. Adapazarı bölgesi, İstanbul'dan Anadolu'ya gelen önemli bir geçit yolu üzerinde bulunması sebebiyle kısmen çeşitli milletlerin ve kavimlerin yerleşmelerine, göçlerine, yaşamlarına ve medeniyet kurmalarına sahne olmuş bir şehirdir. Türk hâkimiyetine girmesiyle beraber bölgede yaşayan nüfus artmış ve Adapazarı, 19. yüzyıla gelindiğinde bölgenin önemli kentlerinden biri durumuna gelmiştir.

19. yüzyılda Adapazarı, stratejik konumu, sahip olduğu orman zenginliği, bu yüzyılda yaşamış olduğu nüfus hareketleri, etnik yapısı gibi birçok nedenden ötürü Osmanlı vatandaşı olmayan yabancıların dikkatini çekmiştir. Adapazarı'ndaki zenginliklerden yararlanmak isteyen tüccarlar, misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak isteyen misyonerler, bölgede huzursuzluk oluşturmak isteyen birçok yabancı, Adapazarı'nı hareket noktası olarak kullanmıştır.

İnsanoğlu öteden beri bilgiye karşı hep meraklı olmuş ve onun peşinde koşmuştur. Bilgiye ulaşmanın en kolay yollarından biri de kullanılmaya başlandığından itibaren gazeteler olmuştur. Adapazarı yöresi bölgede yaşanan olaylarla 19. yüzyıl boyunca sadece yerli basına konu olmamış; The Times gazetesi gibi yabancı basın da zaman zaman ilgisini çekmiştir.

Basın, her dönemin iktidarları için önemli bir kuvvet olmuş, cazibesini sürekli korumuştur. Görsel yayınların olmadığı veya çok kısıtlı bulunduğu, günümüzden önce yaşamış devlet ve toplumlar için basın denilince, akla çoğunlukla yazılı basın gelmektedir. Yazılı basın, totaliter rejimler için düzenin sözcülüğünü veya korunmasını üstlenen bir görev ve yetkiyle donatılmıştı. Oysa demokratik çağdaş toplumlarda yazılı basın, kamuoyunu bilgilendiren, yön veren, kendi ülkesinde olduğu kadar diğer ülkelerde meydana gelen siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeler açısından insanları aydınlatan, insanlara kendi ülkelerindeki benzer durumlar yaşadığında karşılaştırma imkânı veren bir kitle iletişim aracıdır.

Basının başta haber vermek ve bilgilendirmek temel görevleri olmak üzere, toplumların yönetiminde ve yönlendirilmesindeki görevi, basın organlarına zaman zaman kamuoyu organı olma niteliği de kazandırmıştır. Basının etkin bir güç oluşu, onun tarih boyunca farklı şekillerde algılanmasına ve farklı amaçlar uğrunda işletilmesine veya elde bulundurulmak istenmesine neden olmuştur.⁶³

17. yüzyıldan itibaren İngiltere basınında büyük gelişmeler oldu. Özellikle 1 Ocak 1785 tarihinden itibaren John Walter tarafından kurulan ve "The Daily Universal Register" adıyla yayına başlayan bir gazete, bugüne kadar süren ve hala sürmekte olan yayınıyla, dünyanın en uzun süreli kesintisiz yayın yapma konusunda da ilkler arasına girdi. The Daily Universal Register, 1788'de bugünkü adını alarak The Times⁶⁴ olarak yayınlanmaya başlamıştır. Bu gazete, yabancı ülkelere muhabir gönderen ilk gazete olma özelliğini de elinde bulundurmaktadır. İngiltere bu yönüyle Avrupa'ya ve dünyaya öncülük yaptı. Amerika'da da hemen hemen aynı

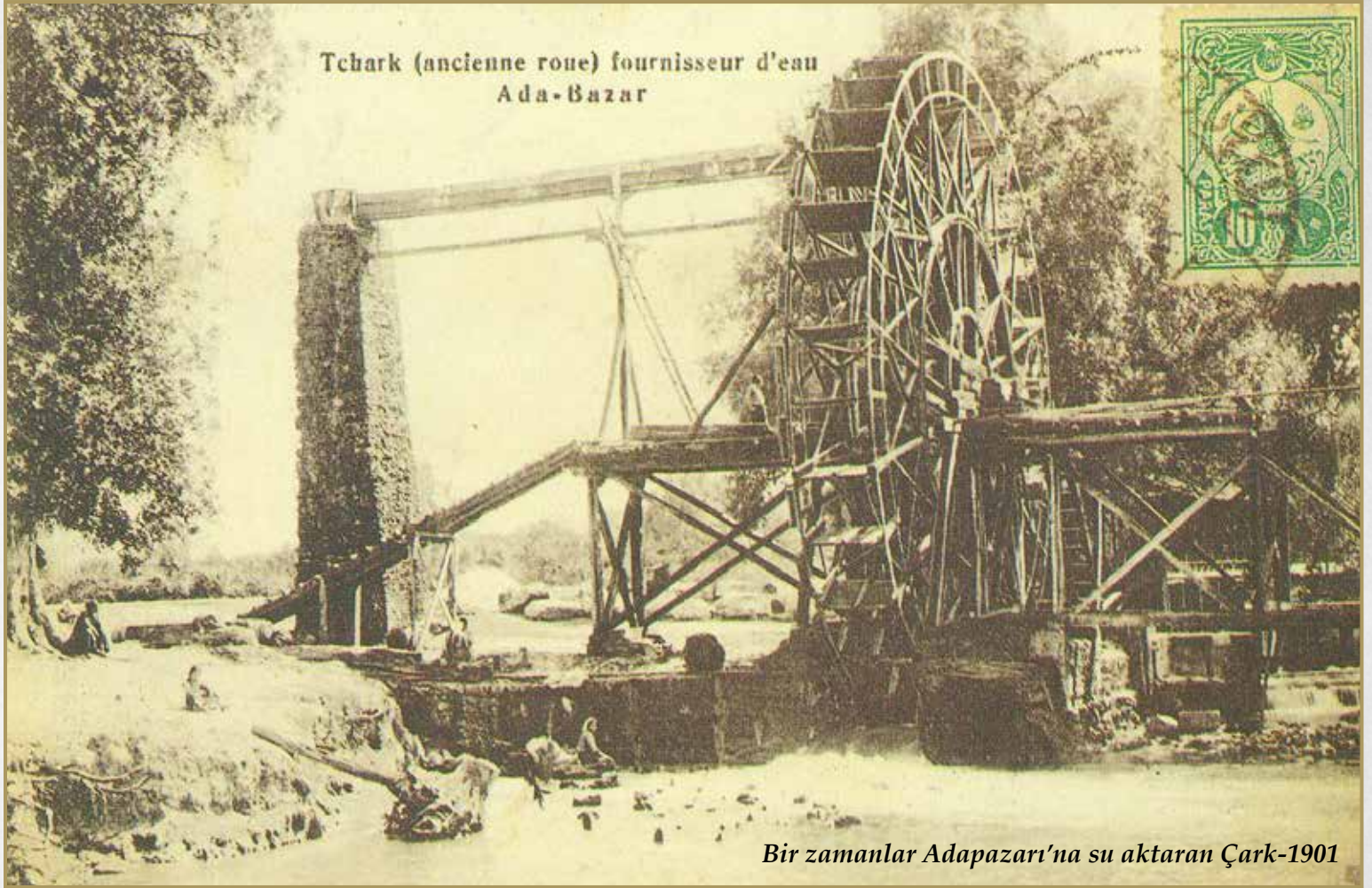
62 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:11, Sayı:59, Nisan-Haziran 2009, s.56-58

63 Enis Şahin, *Sakarya Basın Tarihi 1919-2004*, İstanbul, 2005, s.2

64 1785'te John Walter tarafından Daily Universal Register adıyla kurulan İngiliz günlük gazetesi. Mali açıdan Pitt tarafından desteklenen gazete siyasal tartışmalara yöneldi. Bu da onun güçlüklerle karşılaşmasına neden oldu. 1965'e kadar sahipleri arasında her zaman kurucusunun ailesinden biri vardı. 1966'da R. H. Thomson, Times'i satın aldı. 1967'de gazete Sunday Times ile birlikte Times Newspapers Limited'in eline geçti. 1981'de de bu şirketi R. Murdock satın aldı. Gazete ılımlı muhafazakâr bir çizgi izlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, 22.Cilt, "Times (The)", İstanbul, s. 11537

tarikhlerde gazeteler yayınlanmaya başlamıştı. Rusya'da I. Petro döneminde 1703 tarihinden itibaren resmi bir gazete çıkarılmakla birlikte, haber amaçlı ilk gazete 1769 yılında neşredilmişti. Ancak hiçbirisi de The Times'in yürüttüğü görevi ifa edememiştir. The Times, adeta milli bir müessese halini alarak, İngiliz milletinin menfaatlerini dünyaya karşı müdafaa etmeye başlamıştır.⁶⁵

Günlük gazetelerin sadece 1500 adet basıldığı bir dönemin ardından, 19. asırda buhar kuvvetinin baskı makinesine tatbikiyle birlikte, gazete baskı miktarları da hızla artış gösterdi.⁶⁶ Bu artışla beraber 17. yüzyılda başlayan gazetecilik 19. yüzyılda büyük bir ivme yakalamıştır. Basın yayın organlarının öneminin farkında olan Osmanlı devlet yetkilileri, kimi zaman gazete yazarlarını birazda kendi taraflarına çekmek maksadıyla devlet nişanı ile ödüllendirmişlerdir. Bu amaçla 29 Nisan 1869 tarihinde The Times gazetesinde şark meseleleri muharriri Thomas Chenery nişanı ile onurlandırılmıştı.⁶⁷ 7 Ağustos 1870 tarihinde de yine aynı gazetenin muhabirleri olan Mösyö Jorj Fenla ile Mösyö Fanton'a devlet nişanı verilmişti.⁶⁸ 11 Aralık 1888 tarihinde ise Dersaadet muhabiri Mösyö Garaçto'ya nişan verilmişti.⁶⁹

65 Şahin, a.g.e., s.5-6; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, 22.Cilt, "Times (The)", İstanbul, s. 11537

66 Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın*, Ankara, 1976, s.17

67 BOA. İ. HR. 236/14018.

68 BOA. İ. HR. 245/14557.

69 BOA. İ. DH. 1112/87005

The Times gazetesinin Adapazarı ile ilgili ilk haberini 15 Temmuz 1853 tarihli nüshasında görmekteyiz. Bu sayısında gazete, Adapazarı'ndaki Hıristiyanları konu etmişti ve bu tarihte Adapazarı'ndaki Hıristiyan azınlığın huzursuzluklarının olduğunu yazmıştı. Gazeteye göre Hıristiyan halk Adapazarı'nda hakaretlere uğramaktaydı. Konunun detayını vermeyen gazete yetkilileri Türklerin aşırı hareketlerini engelleme konusunda ciddi önlemler aldığından bahsetmekteydi.⁷⁰

15 Temmuz 1879 tarihinde gazete, Adapazarı'nın coğrafi konumunu; İstanbul'a yaklaşık 100 mil uzaklıkta olan ve Marmara Denizi'nin doğu sahilinde kurulmuş bir kasaba olarak tanımlamaktaydı. Bu tarihte gazetenin haberine göre Adapazarı halkı bölgede bulunan eşkıyalar yüzünden sıkıntılar yaşamaktaydı. Soygun, sığır çalma ve adam öldürme bölge için günlük normal olaylardandı. Gazete durumu fazlasıyla abartıp haberin devamını şöyle vermektedir:

“Köylüler bir eşkiya liderinin koruması altında olmadan hiçbir yere gidemiyor, köy dışına çıkamıyorlar. Kendi evlerinde bile hayatlarının ve mallarının güvenliğini sağlayabilmek için eşkıyalara şantaj parası veriyorlar. Türkler en az Hıristiyanlar kadar zulme uğruyorlar. Onlardan bazıları kendi bölgelerine Rusların gelmemesi yüzünden üzgündü. Rusların geldikleri takdirde bölgede güvenliği sağlayacaklarını düşünüyorlardı. Adapazarı'nın sahip olduğu polis gücü 17 zaptiyeydi ve onlar da zaten 20 aydır maaş alamıyorlardı. Devlet duruma el koyup bölgeye asker göndermişti.”⁷¹

II. Abdülhamit dönemi The Times gazetesinin 19. yüzyılda Adapazarı ile ilgili haberlerinin yoğunluk kazandığı bir dönemdi. II. Abdülhamit'i (1876-1908) yabancı basın çok rahatsız etmekteydi. Öyle ki bu durum onun “karabasan”ı durumuna gelmişti. Çünkü onun döneminde yabancı basın dağılmakta olan imparatorluk aleyhinde kışkırtıcı yayınlar yapıyorlardı. Özellikle yaşanan 93 Harbi yenilgisi bu süreci hızlandırmıştı. Rusya Doğu Anadolu ve Besarabya'da yeni topraklar elde ederken, Romanya ve Bulgaristan için özerklikler tanınmış, Yunanistan Teselya'yı, Fransa Tunus'u, İngiltere Kıbrıs ve Mısır'ı İmparatorluktan koparmıştı. Girit için Balkan savaşı kadar sürecek bir çekişme devam etmişti. Bütün sömürgeci devletler kendi paylarına düşecek kısmın pazarlıklarını yapıyor, bu amaçla Osmanlı Devleti içerisindeki azınlıkları kışkırtıyorlardı. Balkanlar dünyanın en tehlikeli bölgesi haline gelmiş, Doğu Anadolu ve Suriye'nin de aynı duruma gelmesi için çabalar yoğunlaştırılmıştı.

Avrupa ülkelerinin siyasal düzlemde uygulamaya koydukları bu hareket planı, aynı zamanda da Avrupa gazetelerinin yayınlarıyla gündemde tutuluyor, kışkırtıcı yayınlar yapılıyordu. Dünyanın her tarafında yayımlanan karikatürlerde Osmanlı Devleti, başında eli bıçaklı bekleyen bir yarı ölü hasta adam olarak temsil ediliyordu. Her uzvunun üzerinde bir eyaletin ismi yazılıydı ve her sömürgeci kendi parçasını kesmeye çalışıyordu. Avrupa devletleri bir yandan imparatorluğun toprakları üzerinde bu çirkin emellerini gazete ve ajanslarıyla işbirliği içerisinde yürütürlerken, bir yandan da II. Abdülhamit'e hakarete varan saldırılarda bulunuyorlardı.

Bu durum karşısında II. Abdülhamit ilk iş olarak 1882 tarihinde dış basında şahsına ve devletin parçalanmasına yönelik çıkan yazıları araştırmak ve ülkede bulunan yabancı gazete muhabirlerinin telgraflarını kontrol etmek amacıyla Artin Efendi başkanlığında “Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi” isminde bir birim oluşturmuştur. Bu birimde yabancı ülkelerde çıkan gaze-

70 The Times, 15 July 1853

71 The Times, 15 July 1879

teler okunuyor ve Abdülhamit rejimi ve devlet aleyhindeki yazılar derlenerek bunlara yazılan cevaplarla birlikte bir rapor halinde saraya sunuluyordu.⁷² Bu durumun bir örneği de 27 ağustos 1888 tarihinde meydana gelmişti. Bu tarihte İzmit'te bir Ermeni'nin dağa kaldırıldığı ve İstanbul çevresinde asayişin olmadığı şeklinde yazılar yayımlayan The Times gazetesine bu haberlerin gerçekdışı olduğuna yönelik evrak gönderilmişti.⁷³

II. Abdülhamit döneminde çıkan gazetelerin baskı sayısı 1.000 ile 1.500 arasında değişiyordu. Birtakım düzeltmeden arta kalan bazı yanlışlıklar nedeniyle, özel gazete ve dergiler yanında devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'nin bile iki kez kapanmış olduğunu görüyoruz. Çok sıkı sansür karşısında 1894, 1895 ve 1896 yıllarında yeniden ne gazete ne de bir dergi çıkabilmiştir. Türkiye'de bulunan yabancı gazetecilerin çoğu Yıldız Sarayı'na satın alınmışlardır. Sultan Abdülhamit, Avrupa'nın önemli gazetelerinden bir kısmına pek çok abone yazdırmak yahut aksiyonlarını satın almak yoluyla yaranarak onların kendi lehine yönelmesini hiç olmazsa aleyhine yazmamalarını sağlamaya çalıştı. Özellikle The Times gibi büyük gazetelere çok önem verirdi.⁷⁴ Bu gazetelerin makale ve yorumları günü gününe Türkçeye çevrilir ve padişaha sunulurdu. Padişah bunların içinde düzeltilmesi gereken yazılara yabancı basın müdürü, saray çevirmenleri ve bazı ünlü yazarların aracılığıyla cevaplar hazırlatır ve bunları yayınlattı.⁷⁵ Sultan II. Abdülhamit de bazı önemli yazarlara nişan takılması geleneğini sürdürmüş ve 30 Ekim 1886 tarihinde The Times gazetesinin imtiyaz sahibinin eşi Madam Valter'e üçüncü rütbeden ihsan edilen "Şevkat Nişanı" hazırlanmış⁷⁶ ve 17 Kasım 1886'da kendisine ulaştırılmak üzere gönderilmişti.⁷⁷

23 Ekim 1895 tarihini taşıyan The Times gazetesi, Adapazarı ve İzmit'te Hıristiyanlar ile

72 Hamza Çakır, *Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri Azınlık Basını Türkçe Basın*, Ankara, 2002, s.85-86

73 BOA. DH. MKT. 1536/69

74 İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, Ankara, 1989, s.6

75 Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 2003, s. 80

76 BOA. İ. DH. 1008/79591.

77 BOA. DH. MKT. 1379/45

TURKEY.

VIENNA, JULY 17.

In view of the agitation that prevails in Armenia, the news that a considerable force of Russian troops has been massed on the Turco-Armenian frontier, under pretence of summer manoeuvres, is worth of attention.

News reached Vienna this evening that two Austrian engineers, Herr Gerson and Herr Mejer, both employed in constructing the Ismid-Angora Railway, have been captured by Tcherkess brigands between Adabazar and Eskitchehir. A ransom of £T3,000 is demanded for them.

CONSTANTINOPLE, JULY 17.

I am bound to contradict the report that a new trial has been ordered for Moussa Bey. An inquiry in quarters interested in the facts of the case produces a denial that any such steps will be taken against that notorious Kurd, accused of so many crimes but acquitted by native tribunals.

A similar denial applies to the erroneous statements with respect to martial law in Armenia or the appointment, as yet, of any special commissioner.

Herr Gerson, an engineer in the service of the German-Asiatic Railway Company, was captured by brigands yesterday near his own residence, near Adabazar, and carried to the mountains, but his ransom is not yet named.

This is the second instance in the neighbourhood within two months. The insecurity throughout the country, far and near, is such that, conversing with a high foreign authority, I was told that no remedy remains but to authorize some 4,000 foreign workmen engaged in the works to arm themselves for self-defence since the authorities are incapable of warranting their safety. It is demanded why some such steps are not taken here as were adopted in Greece to make the district or villages responsible in cases of brigandage, since which measure no instance of capture by brigands has been recorded there.

Müslüman ahali arasındaki olaylardan bahsetmektedir.⁷⁸ Gazete incelendiğinde olayların abartıldığı ve Avrupa'da bir Osmanlı aleyhtarlığı oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Gazetenin 24 Ekim 1895 tarihinde verdiği habere göre ise, Adapazarı kenarında birçok köy yağmalanmıştı. Haberin devamında yerel bilgilerin beklendiği belirtiliyordu.⁷⁹ Bu dönemde bölgede bir karışıklık olduğu çeşitli Osmanlı belgelerinden de anlaşılmaktadır. 23 Ekim 1895 (11 Teşrinievvel 1311) tarihinde aralarında Adapazarılı pazarcılarında bulunduğu Geyve'de bulunan Müslümanlar ile Ermeniler arasında bir olay vuku bulmuştu. Bu olay kayıtlara şu şekilde geçmiştir:

"Geyve Kazası Kaymakamlığı'ndan alınan 11 Teşrinievvel sene 1311 tarihli tahrirat suretidir. Eylülün yirmi yedinci Çarşamba günü, saat altı buçuk raddelerinde Geyve kazası merbutatından Akhisar nahiyesinde İslam ve Ermeninin yekdiğerini vurmakda olduklarını orada bulunmuş olan kaza jandarmasından Kürd Ali saat sekizde malumat vermesi üzerine yedi nefer jandarma ile ve kemal-i sür'atle hareket ve saat dokuz kararlarında nahiye-i mefkûreye muvasalat edilmiş ve saye-i satvet-vaye-i hazret-i padişahide teskin-i arbedeye muvaffakiyet hâsıl olmuştur. Yevm-i mezkûrda orada pazar kurulmak ve Lefke ve Geyve ve Adapazarı ve

sair mahallerden gelmiş ahali ile pazar-cı esnafının mikdarı iki bini müteceviz bulunmak mülabesesiyle bu kadar ahali arasında iki ermeni genci tarafından revolver endaht edilmiş olması mezkûr kalabalığın heyecanına badi olmuş ve derun-i nahiyede otuz ve etrafta üç-dört ki cem'an otuz-otuz dört Ermeninin telefata ve ol mikdarın da mecruhiyyetine sebep vermişdir. Bu vak'anın sebebi-zuhuru olan marru'l-arz Ermeniler dahi telefata-ı mezkûre meyanında dâhildir ol babda"⁸⁰

II. Abdülhamit devrinde, 1888'de bu hattı, İzmit'ten Ankara'ya uzatmak ve işletmek imtiyazı Alfred Kaula adında birisine verildi. Bu zat merkezi Berlin'de bulunan Deutsche Bank adına hareket etmekte idi. Bu banka diğer bir Alman bankası ile anlaşarak ve Alman sermayesi ile "Anadolu Demiryolları Şirketi"ni kurdu. 1889'da başlayan inşaat vaktinden önce tamamlanarak 27 Aralık 1892'de Ankara

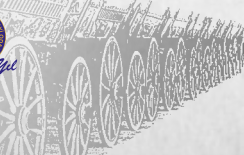
hattı işletmeye açıldı. Bu hat, Geyve Boğazı'ndan geçerek Eskişehir üzerinden Ankara'ya gidiyordu.⁸¹ 1901 yılında da 9 kilometre uzunluğunda olan Arifiye-Adapazarı hattı inşa edilip

78 The Times, 23 October 1895.

79 The Times, 24 October 1895.

80 Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi I*, Ankara, 1998, s.96-97

81 5 Şubat 1899 (24 Kânunusani 1314) tarihli bir belgede Adapazarı'nı Ankara-Haydarpaşa hattına bağlayacak olan demiryolu hakkında şöyle deniyordu: "Adapazarı Kazasını Ankara-Haydarpaşa hattına rabt edecek bir

işletmeye açıldı. Bu ilave hattın açılmasının en önemli sebebi, Adapazarı merkezinde toplanan ticari ürünlerin İstanbul'a kolay bir şekilde nakledilebilmesiydi.⁸²

Demiryolunun inşası için birçok Alman da Adapazarı'na gelip yerleşmişti. Dünyanın önde gelen gazetelerinden olan The Times gazetesinin 18 Temmuz 1890 tarihli haberine göre:

“Adapazarı yakınlarındaki malikânesinde oturmakta olan ve Alman-Asya demiryolu şirketine mühendis olarak çalışmakta olan Herr Gerson eşkıyalar tarafından dağlara kaçırılmıştır. Kaçırılan Herr Gerson için herhangi bir fidye isteminde bulunulmamıştır.”⁸³ Denilmekteydi.

3 Haziran 1890 tarihinde Ankara hattının İzmit-Adapazarı bölümünün açılışı The Times gazetesinde şöyle dile getirilmiştir:

“Ankara hattının ilk kısmı olan İzmit- Adapazarı bölümü Kamu İşleri Nazırı Raif Paşa tarafından bugün resmen hizmete açıldı. Törende kabinenin başlıca üyeleri, pek çok yetkili ve 100 kadar da misafir vardı. Heyet Haydarpaşa'dan Adapazarı'na kadar trenle gitti. Sapanca mevkiinden geri döndüler. Burada sultana dualar edilmiş ve koyun kesilmiştir. Kamu İşleri Bakanı Raif Paşa demiryolu hattının açıldığını resmen bildirdi. Raif Paşa ziyafet vererek burada konuşma yaptı.⁸⁴

1900 yılına gelindiğinde The Times gazetesinin haberine göre: Almanlar, Adapazarı- Heke- Ankara- Kayseri- Diyarbakır- Van hattını inşa ederek bu hattı Ankara'dan Kayseri ve Diyarbakır'a kadar uzatmayı planlamışlardır.⁸⁵

Günümüzün de önde gelen gazetelerinde olan The Times gazetesi, 19. yüzyılda oldukça aktif ve yaygın bir gazete idi. Sadece İngiltere'de yayınlanmakla kalmaz; dünyanın birçok tarafına ulaşırdı. İstanbul gibi dünyanın önemli kentlerinde muhabirleri bulunur, yerel değil, uluslararası yayın yapardı. Bu gazete dünyanın birçok kentini konu alan haberler verdiği gibi Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda önemli gelişmelere sahne olmuş bir kenti olan Adapazarı'nı da konu alan yazılar yayınlamıştı. Bu yazılar daha çok İstanbul'daki muhabirleri vasıtasıyla genel merkeze aktarılmaktaydı. Daha çok Hıristiyan azınlık, bölgedeki huzursuzluklar ve Adapazarı tren yolu konu edilmiştir.

demiryolu şubesinin te'sisi inşası için Anadolu demiryolları şirketi tarafından sebk iden teklifat hakkında şuray-ı devlet nizamât dairesinin ekseriyet aracı mutazammın mazbatası mündericatından bahisle vuku bulan tebliğ üzerine meclis-i nafiaca ve terkifat-ı lâzıme icra olunarak netice-i mütalaatı havi kaleme alınan mazbata ile mukavele layihasının on birinci tevzicen ve muhabberaden yazılan müsaadenin leffiyile icrayı icabına dair nafia nezaretinden meyus tezkere-i cevabiye kıraat hususu ...” BOA. MV. 90/36

82 Sadi Borak, “Demiryollarının Tarihi”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl.4, Sayı:12, Sıra:48, İstanbul, 1969, s.85; Haluk Selvi, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)”, *Sakarya İli Tarihi* Cilt:1, Sakarya, 2005, s.469

83 The Times, 18 July 1890

84 The Times, 3 June 1890

85 The Times, 03 April 1900, 05 April 1900

Gare de chemin de fer, Ada-Bazar

Adapazarı İstasyonu

Osmanlı Döneminde Adapazarı'nda Bir Kışkırtma Girişimi⁸⁶

Osmanlı Devleti, gerek din ve gerekse etnik açıdan mozaik bir yapıya sahipti. Ülkenin egemenlik sahası içerisinde Müslümanların dışında Katoliklerden; Latinler, Katolik Ermeniler, Katolik Gürcüler, Katolik Süryaniler, Kildaniler, Marunîler, Kıptiler, Katolik Rumlar, Katolik olmayanlardan Ortodokslar, Gregoryenler, Nasturiler, Yakubiler, Melkitler, Mandeiler, Musevilerden; Rabbaniler, Karailer, Samiriler ve ayrıca Sabiiler bulunuyordu.

Osmanlılar fethettikleri topraklarda yaşayan farklı dinlere mensup insanların İslâm dinine girmeleri yönünde baskı uygulamak bir tarafa bu insanların inanç ve vicdan hürriyetlerini koruma altına almışlardır. Üstelik birinin diğerine baskısına da müsamaha etmemiştir. Bu konuda Kudüs'te dini konular yüzünden çıkan gayrimüslimler arasındaki anlaşmazlıkta devletin hakem rolünü üstlendiğini bir örnek olarak zikredebiliriz.⁸⁷

1789 Fransız İhtilali'nden sonra imparatorlukların dağılma sürecine girmesi ve milliyetçilik ilkesinin ön plana çıkması ile birlikte Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslim tebaayı kendi menfaatleri yönünde hareketlendirdikleri görüldü. Osmanlı Devleti gerek iç ve gerek dış sebeplerden dolayı güçsüzleştikçe yabancı devletlerin içişlerine müdahalesi de aynı oranda artıyordu. Osmanlı Devleti'ndeki gayrimüslimler, 19. yüzyıla kadar millet sistemi çerçevesinde devletin kendilerine tanıdığı haklardan yararlanarak, son derece rahat bir hayat sürdürdüler. Fakat bu yüzyılın başından itibaren çeşitli nedenlerle Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte onun topraklarını paylaşmak isteyen yabancı devletler, ülke içindeki gayrimüslimleri kendi çıkarları ve emelleri doğrultusunda kullanmaya başladılar.

19. yüzyıl, Adapazarı'nın kozmopolit yapısı için de oldukça hareketli geçmişti. Osmanlı Devleti içerisinde yüzyıllarca Türklerle kardeş olarak yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşları 19. yüzyıl içerisinde bu kardeşliklerini ihanet derecesine getirmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin kendi ülkesindeki azınlıklarla ilgili özgürce kararlar alabilmesi özellikle bu yüzyılda çok zordu. Birçok devlet Osmanlı vatandaşı olan bu azınlıkların hamiliğine soyunmuş ve devlete bu yönde baskılar yapmıştı. Bu durum Adapazarı'nda da kendisini göstermişti.

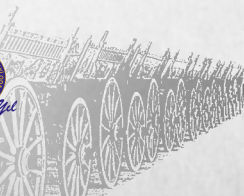
19. yüzyılda Osmanlı Devleti sınırlarında birçok misyoner faaliyet göstermiştir. Bu misyonerler, faaliyet alanları olarak daha çok devlet vatandaşı olan Ermeni ve Rumları seçmişler ve çeşitli şekillerde bu milletlere tesir etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'ndeki bu faaliyetlerden bir tanesi de 1846 (h.1262) tarihinde Adapazarı'nda vuku bulmuştu. Amerika vatandaşı birkaç kişi Kocaeli sancağı kazalarından olan Adapazarı'na gelip Rum ve Ermeni gençlerini başlarına toplayarak onlara tesir etmişlerdir. Bu durumun büyük bir olaya sebebiyet vereceğinden korkan Adapazarı kazası Ermeni ve Rumları üç adet dilekçeyi Kocaeli sancağı meclisine sunmuşlardır. Bu dilekçelerden ikisi Ermeniler biri ise Rumlar tarafından takdim edilmiştir. Adapazarı Rumları tarafından sunulan ve 48 Rum ileri geleninin imzasını taşıyan dilekçede şöyle denilmekteydi:

“Reayetlü sadafetlü hürmetlü regabetlü rahib ve delilimiz metropolyid diyonisyus cenabları Kocaeli sancağı kazalarından Adapazarı kazasında sakin Rum milleti papas ve ihtiyaran ve kocabaşlar ve fukara ve bereya ve reaya ve ahali bendelerinin arz-ı ifade halleridir ki bir müd-

86 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:11, Sayı:61, Eylül-Ekim 2009,s.51-52

87 Azmi Özcan, “Islahat Fermanı ve Din Hürriyetinin Sınırları”, *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul, 2000, s.107

detden berü amerikan tebasından bir nefer zımmi her-bar Adapazarına gelüb gitmekde olub mersum kah tabib suretinden görünüb ve kah gezginci seyyahın zümresinden görünüb meçhul elhaval bir kimesne olarak beher yevm hanelerde ve kahvehanelerde ve kırlarda ve tenha mahallerde milletimizin bir takım delikanlıları ve genc ve tevanaları başına cem' idüb hafice inva-ı meşveret ve fesad itmekde iselerde bu ana kadar siyak-ı sibakından bir şeyini fehim idemeyüb ancak gün begün amerikana tabi olan delikanlılarımızın hareketlerinde uygunsuzluk anlaşılub ezcümle analarına ve babalarına ve papaslara ve ihtiyarlara itaatsizlik suretleri tutub ve her ne kadar kiraren muraden milletçe çağırılıub mersum amelikanın yanına varmamaları ve mersum ile hadim olmamaları kendülerine tefhim ve tenbih olunmuş ise de aslen itaat ve nasihat kabul itmeyub ve bir takım şütüm-i galize ve itale-i lisan itmekde olduklarından mersum amerikan gelüb gitdikce çocuklarımızı bütün bütün başdan çıkarub ve meram-ı maksadları ve meşveretleri ne olduğu bir türlü fehim idemeyub ancak itvad ve karekat-ı namerziyyelerinin uygunsuz olduğundan eğrice şimdilik bir mazeratları yoğ ise de mersuma tabi olanlardan mazerat ve bir fasad-ı azim zuhur iderse bir kere şirazeten nizamından çıkarsa sonra zabıtce ve milletçe önü alınmaz ve zabtı mümkün olmaz bir fesada mevdi olacağı zahir ve nimayan olmağla tizelden Rum Milleti sağiri ve kabiri marifet ve ittifakla iş bu tahrirat tertib ve cenabınıza takdim kılındı keyfiyet-i malum rağbetleri oldukda cenabınız dahi iktiza iden mahallere tahrir ve ifade birle mersum amerikanın kazamızdan defi hususlarına sırf neferine gayretleri buyurularak şaya hazret-i şahanede cümlelerimiz asude ve müsteric ilbal olmalarımız ve deay-ı ikbal ömür-ü şevkat-ı şahanede ?? ideceklerimiz dergar olmağla olbabda gayret ve sıyanet deabetlü sedafetlü hürmetlü rahib ve delilimiz metropolid diyonisyus cenablarımızdır"⁸⁸

İzmit kazası sakinlerinden Ermeni vatandaşlarca gönderilen dilekçede ise konu şöyle dile getirilmekteydi:

"Riayetlü sedafetlü hürmetlü rahib ve delilimiz hoca istiyan cenabları Kocaeli sancağı kazalarından İzmid kazasında sakin millet-i Ermeniyanın papasları ve kocabaşları ve ihtiyarları ve fukara ve reayanın arz ve ifade halleridir ki bir müddetden berü Amerikan tebasından çend nefer zimmî zuhura gelub her-bâr İzmidde gelub gitmede ise de kâh tabib güruhunda ve kâh gezginci seyyahın zümresinden görünüb meçhûlu' hal kimesne olarak beher yevm kahvehanelerde ve hanelerde ve köylerde ve tenha mahallerde bir takım cahil makulesinden olan eşhası başına cem' idüb gizli ve mahfi enva'-ı meşveret ve fesad-ı azim itmekde ise de bu ana kadar siyak-ı sibakından bir şeyi fehim idemediği ancak mersûma tabi olan cahil makuleleri gün begün tuğyan ve itaatsizlik semtine ezcümle anasına babasına ve papaslara ve ihtiyarlara âdem-i itaat ve şütüm-i galîza ve itâle-i lisân itdiklerinden defaatle ve tekrarlar mersumları celb ve mersum Amerikalının yanına varmamaları ve onunla hâdim olmamaları kendülerine tenbih ve ta'kid olmuş ise de aslen ve asla katiyen itaat itmeyüb ve nasihat kabul itmeyub elhasıl Amerikan İzmidde gelüb giddikce bir takım cühelayı başdan çıkarub ve meram-ı maksadları ve meşveretlerinden anlaşılmayub eğrice şimdilik alenen bir mazeretleri yoğ ise de i'tidâd ve her gün na-merziyyelerinden müsettefad olan vadeden vadeden bir mazerat-ı kâin ve bir fesâd-ı azim zuhur itmesi mukadderdir ve havf ideriz ki bir kere şiraza nizamından çıkarsa sonra zabıtce ve milletçe önü alınmaz ve zabtı mümkün olmaz bizler dahi devlet-i âliye ebedi'ül devamın sadık ve has reayası bulduğlarımız hasebiyle tizelden milletçe sağır ve keberi cem' olub iş bu tahrirat-ı acizanemize tahrir ve tertib ve cenabınıza takdim kılındı keyfiyet malum-u rağbetleri oldukda cenabınız dahi iktizâ iden mahallere tahrir ve ifade birle şu Amerikalının bu

88 BOA. A. MKT. 48/66 lef:3

place de gouvernement
Ada-Bazar

اڤه بازارنده هكومت بهاره سي

tarafdan defî hususunun sarf-ı gayret iderek saye-i şevket vaye-i hazret zelül reaya bendelelerine emin ve istirahat itdirilmek babında gayret ve himaye rahib cenaplarıdır”⁸⁹

Dilekçeler birbirlerine çok benziyor olup farklı kişilerce kaleme alınsalar da aynı konuyu anlatmaktadır. Kocaeli sancağına bağlı Adapazarı kazasındaki Ermeni ve Rumlar bir süredir Amerika vatandaşı bir grubun Adapazarı'na gelip gitmelerini ve kendilerini doktor veya seyyah gibi gösterip bölgedeki kahvehanelerde evlerde ve birçok mahalde gençleri başlarına toplayıp gizlice onları kandırmalarından rahatsız olmuşlardı. Buna rağmen bölgede önemli bir olayın vuku bulmadığını ancak gençlerin uygunsuz hareketlerinin arttığını belirtmişlerdi. Bu Amerikalıların yanlarına gitmemeleri konusunda uyarılmalarına rağmen gençler büyüklerini dinlememişler ve saygısız davranışlarına devam etmişlerdir. Vatandaşlar bu Amerikalıların maksatlarını bir türlü anlayamadıkları gibi bu Amerikalılardan hiç hoşlanmamışlardı. Vatandaşlar konunun derhal çözüme kavuşmasını istemişlerdi. Çünkü bu durum ileride daha kötü olaylara sebebiyet verebileceğinden korkuyorlardı. Bu nedenle derhal konu yetkililere bildirilmişti ve Amerikalıların Adapazarı'ndan kovulması istemişlerdi.

89 BOA. A. MKT. 48/66 lef:1

Adapazarı Protestan Ermeni Kız Mektebi Müdürü Laura Farnham'ın Anıları⁹⁰

Adapazarı'ndaki misyoner eğitiminde önemli bir yere sahip olan Adapazarı Protestan Ermeni Kız Mektebi daha çok bölgede bulunan Ermenileri Protestanlaştırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Zamanla Osmanlı Devleti aleyhtarı hareketlerin odak noktalarından biri olan bu okulun kurucu müdürlüğünü Amerikalı Laura Farnham yapmıştır.

1885-1910 tarihleri arasında Adapazarı'na misyoner eğitim faaliyetleri için gelen ve Adapazarı'ndaki misyoner eğitimciler arasında iz bırakan bir kişi olan Laura Farnham o tarihlerdeki Adapazarı'ndan ve bölgedeki azınlıklardan şöyle bahseder:

"Adapazarı, İstanbul'un 90 mil doğu ve güneydoğusunda yer alır. 19. Yüzyılın ortasında at sırtında buradan başkente 3 günde varılır. Daha sonraları bu bölgeye Anadolu Tren Yolu yapıldı. Adapazarı, güzel ve temiz suların olduğu Sapanca Gölü ve Sakarya diye adlandırılan bir nehrin kenarındadır. Bu alan su kaynaklarıyla çevrilmiştir. Bu yüzden Adapazarı veya "Ada Pazar-Yeri" olarak da adlandırılır. Evler genellikle iki katlıdır. Dükkânların bir katı ahşaptan ve kerpiçten yapılmıştır. Evlerin çoğu güzel bahçelerle çevrilmiştir. 1885 civarında Ermeniler, Rumlar, Müslümanlar, Çerkezler ve Yahudilerden oluşan nüfus, 18.000 civarındaydı. Şehrin yaklaşık 15 mil uzaklığına kadar çok fazla Ermeni ve Rumların yaşadığı kasabalar bulunmaktadır."⁹¹

Board misyonerleri tarafından 1840 yılında Adapazarı'nda bir istasyon açılmıştır. 1846 yılında ise Anadolu'da kurulan ilk Protestan kiliselerinden biri Adapazarı'nda açılmıştır.⁹²

Adapazarı'ndaki Evangelical Kilisesi Bayan Farnham'a üç katlı bir evin kullanımını önerecekti. Masrafların karşılanması için gerekli fonlar ve okul ücretleri Ermeni Protestanlarının katkılarından karşılanacaktı. BOARD'ın⁹³ Yöneticiler Kurulu, okulun diğer tüm masraflarından sorumlu olacaktı. Laura Farnham'a göre, Adapazarı, Bahçecik'e göre, bu cemiyetin ve ahalinin daha zengin ve daha geniş olduğu bir yerdi. Kalifiye yerel öğretmenler bulmak daha kolaydı ve Adapazarı'nda yaşam daha ucuzdu.

Adapazarı'nda 1885 yılında Laura Farnham tarafından kurulan Ermeni Kız Okulunun temelleri İzmit'e bağlı olan Bahçecik'te atılmıştı. Laura Farnham Bahçecik'teki tepelerden Adapazarı'na 1885 yazında taşındı. Tali ve kötü yollardan Adapazarı'na ulaşması yaklaşık 2 gün sürmüştü. Adapazarı'na vardikten birkaç ay sonra, 8 Eylül'de hazırlık sınıfını da içeren Ermeni Kız Lisesi açıldı. Okul, Adapazarı'nın bir kasabası olan Pazarcık'taydı.

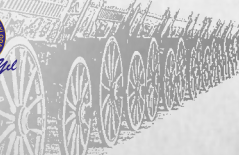
Okulun Kurucu Müdürü Laura Farnham (1844-1919)

90 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:12, Sayı:66, Ağustos-Eylül 2010, s.28-29

91 Fay Linder, *The History of Üsküdar American Academy 1876-1996*, İstanbul, 2000, s.11

92 William E. Strong, *The Story of The American Board (An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners For Missions)*, Boston, New York, Chicago 1910. s.93

93 1810 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan ve kısa adı BOARD olan American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) örgütü, 15 Ocak 1820 tarihinde öncü misyonerlerini Osmanlı topraklarına yolladı. Zira Protestan misyoner örgütlerinin dünyayı aralarında paylaşmalarında Osmanlı mülkü ve özellikle onun Anadolu coğrafyası ABCFM'nin payına düşmüştü. Bu tarih Amerikan misyoner faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'ndeki başlangıç tarihidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara, 1999, s.8; Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", *Osmanlı*, Cilt.6, Ankara, 1999, s. 340

1892’de Laura Farnham’ın Amerika’ya izinli olarak ilk gidişinde Kadınlar Kurulu (Women’s Board), yeni bir bina inşası için 3.000 dolar vermeyi oyladı. Ancak bu dönemde Osmanlı Devleti’nden inşaat yapmak için izin almak zordu. Sonuç olarak bir mütevelliyeye ait olan bir bina satın alındı.

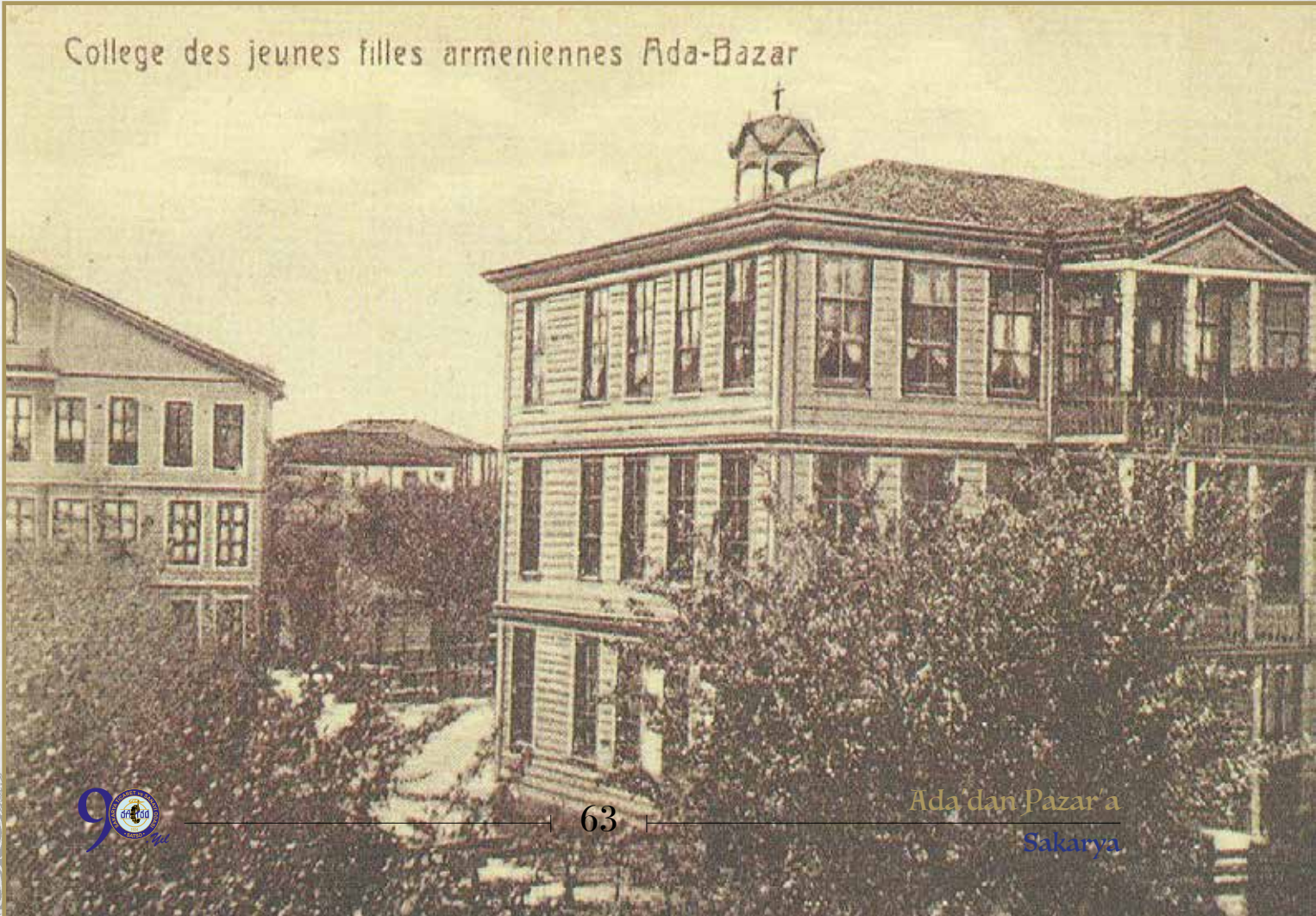
Bina gerçekte bir kozahaneydi ve bir okul yapmak için büyük ve elverişli idi. Yapılan okul bir yıllık eğitimini tamamladığında 22’si yatılı olmak üzere 60 öğrencisi vardı.

Okulda bazı dış cephe onarımları yapıldı ve bahçe güzelleştirildi. Ayrıca kasabalardaki fakir çocuklara burs sağlamak için Amerikan Kurulu’ndan gelen burs yardımları vardı. Yerel halk sözlerini tuttu ve tüm yerel öğretmenlerin maaşlarını sağladılar ve okulun giderlerini karşıladılar. Dolayısıyla okul kendi kendini geçindiren bir okul oldu.

1887’de Ermeni asıllı Hovhannes Alexanian’a, Adapazarı Ermeni Kız Lisesi’nde astronomi ve bazı diğer dersleri öğretmek için teklifte bulunulduğunda liseyi henüz yeni bitirmişti. Okuldaki ilk dersleriyle ilgili anılarında şöyle bahseder:

“İyi giyimli fakat biraz heyecanlı olarak randevu saatinde okula geldim. Bayan Farnham beni sınıfla tanıştırdıktan sonra beklediğim gibi beni öğrencilerle yalnız bırakmanın aksine sınıfın arka tarafına geçti ve orada bir bekçi gibi dikildi. Özellikle kız ve erkekleri ilgilendiren konularda çok katı bir kadındı. Görünen oydu ki genç bir adamın birçok genç kızla yalnız kalmasına güvenmiyordu. Dolayısıyla onlara koruyuculuk yapmak amacıyla refakat etmek istemişti. Ama çok utangaç bir genç olarak beni gördükten sonra benim zararsız bir yaratık olduğumu düşünerek gelecekte beni yalnız bırakacaktı.”

19. yy’ da, Osmanlı Devleti’nde; Müslüman Türklerin Amerikan okullarına gitmelerine izin verilmiyordu. Ancak 1886 yılında, Devlet yönetimi farklı bir adım attı ve bütün yabancı okul-

Okulun ilk öğretmenlerinden Marion E. Sheldon (ö.1948)

ları Halk Öğretim Departmanı altında topladı. O zamanlar imparatorluk-taki Amerikan okulları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu harekete ilk cevap verenlerdi ve acilen imparatorluğun yasa ve düzenlemelerine uymak için gerekli ayarlamaları yaptılar. Bu bağlamda, Amerikan okulları Halk Öğretim Departmanı tarafından yayımlanmış izinleri aldılar. Ve o zaman, 1886'da, Adapazarı'ndaki Amerikan Kız Lisesi Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir okul olarak işlev görebileceğine dair ruhsat aldı.

Laura Farnham ve Leslie Parsons (daha sonra Bayan Charles Riggs) Ermeni Kız Yatılı Okulu'nun ilk müdür ve öğretmenleri oldular. Türkiye'de türünün tek örneği olan bu okul, tamamen yerel mütevelli yönetim kurulunun sorumluluğu altındaydı. 6 yıl sonra herkes tarafından bu yeni prosedürün başarılı olduğu söylenecekti. Öğretmenler kendilerine, nezaket ve saygı gösterildiğini söylüyorlardı. Okulun yöneticileri memnundu ve okulun öğrenci sayısı yıldan yıla artış gösterdi.

Sonraki yıllara okulun kadrosuna katılan Bayan Marion Sheldon, Adapazarı okulundaki kız öğrencilerle ilgili yazısında " bana kalırsa bu kızlar doğuştan gelen yetenekler konusunda, yaşlıları olan Amerikalı kızlarla mukayese edilebilir. Büyük ihtimalle daha iyi kelime hafızasına ve bir kural olarak dili kolayca kazanıyorlar; ancak çok iyi muhakeme edemiyorlar, Amerikan kızlarının kutsandığı kültürel miras ve nezakete sahip değiller." der.

1890 yılında Adapazarı'ndaki Ermeni Kız Lisesi'nin müfredatında matematik, cebir, fen bilimleri, tarih, coğrafya, Ermenice, İngilizce, Türkçe, müzik ve beden eğitimi vardı. Ev ekonomisi ve İncil de ayrıca öğretiliyordu. Okuldaki ev işleri her gün 1,5 saat sürüyordu. Bütün kızlardan deneyim kazanmaları amacıyla ev işlerinde yardım etmeleri bekleniyordu.⁹⁴

Bayan Farnham, Adapazarı'ndaki okulu yönettiği 37 yıl boyunca kendisinin mezun olduğu Mt. Holyoke İlahiyat Okulu'nun⁹⁵ geleneğini Adapazarı Okulu'nda sürdürmüştü. Bayan Farnham, başarılı okul mezunlarını Ermeni Kız Lisesi'ne öğretmen olarak istihdam edilmesini sağlamıştı. Adapazarı okulunda İngilizce öğreten Susan Hyde "Türkiye' de hiçbir şeye eğitilmiş annelere olduğu kadar ihtiyaç yoktu ve bizim okullarımız ve diğerleri bu konuda çalışıyordu." diyordu.

94 Linder, *a.g.e.*, s.13-14

95 Amerikan Board misyonerlik teşkilatının Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde XIX. yüzyıldan itibaren kurmuş olduğu kız okullarının eğitim felsefesi ve öğretim yöntemleri incelendiğinde, bunların, Amerika'daki Mt. Holyoke Kız İlahiyat Okulu'ndan beslendikleri görülmektedir. Mary Lyon tarafından 1836'da kurulan bu ilahiyat okulu benzerleri içerisinde farklı yönleriyle temayüz etmişti. Ayrıntılı bilgi için bkz. Frank A. Stone, "Holyoke Dağı'nın Ağrı Dağı Topraklarına Etkisi" *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi Journal of Philosophy- Science Research*, (Çev: Ayşe Aksu) Sayı:16, Ekim 2009, s.301

Okulun öğretmenlerinden Madeline S. Gile (1875-1946)

Okulun yönetim kurulunda yerel vatandaşlarda yer almaktaydılar. 1896' da ülke çapında siyasal çalkantılar yaşandı. Ancak Bayan Farnham "Burada hiçbir ciddi rahatsızlık olmadı ve işimiz bölünmeden ve başarılı bir şekilde devam etti. Okul kapasitesinin sınırına ulaştı ve pek çok başvuru reddedildi. Şehrin tehlikede olduğu düşünülen bu zamanda, birkaç kişi evlerine geri çağrıldı" diyordu. Baharda okulun diploma töreninde; bir hükümet temsilcisi, savaş bakanlığından bir memur ve Müslüman topluluğun temsilcileri de yer aldı. Ayrıca Gregoryen toplumun lider temsilcileri de törene katıldı. Misyoner başkanlığı; mezuniyet sınıfına; ailelerine, öğretmenlerine, devletlerine ve tanrıya karşı yükümlülüklerine anlatan Türkçe bir konuşma yaptıktan sonra diplomalar dağıtıldı. Törenin sonunda Türk yetkililer bitiriş konuşmasını yaptılar.

Okulun Adapazarı'daki ikinci binası olan Harris Okulu Fakülte ve Yurt Binası (Linder, s.19)

1898 sonbaharının sonunda okulda her şey yolunda gidiyordu. Okul tamamen doluydu ve Bayan Farnham ve Bayan Sheldon çok meşguldüler. Kasım ayında kış mevsimi, ağır bir kar yağışı ile oldukça erken gelmişti. Yağış o kadar ağırdı ki; şapelin çatısı ve duvarları yıkıldı, geriye bir yıkıntı yığınının başka bir şey kalmamıştı. Bu noktada bir finansal yardıma ihtiyaç duyuldu. Daha sona şapelin bodrumundaki sınıfın çatısının onarılması için, para sağlanmasına yönelik bir girişimde bulunuldu. Laura Farnham'ın etkisi sadece öğrenciler üzerinde değil, Adapazarı Protestanları üzerinde de sınırsızdı. Mütevelli heyeti sürekli olarak kendisinden tavsiye isterdi. 1890 yılında sadece Laura Farnham değil ayrıca Marion Sheldon ve Susan Hyde'in de arasında bulunduğu yabancı öğretmenlerin maaşlarının ödenmesi ve okul harcı finansal yardımları dışında okulun yönetimine katkıda bulunmaya devam ettiler. Mütevelli heyeti bir kreş ihtiyacı olduğundan haberdar olduğunda; 1896 yılında Adapazarı okulunda ilk kreş kurulmasını sağlamıştı.

Okulda günlük hayatın bir öğretmen için nasıl olduğu hakkında bir fikir vermesi için, Adapazarı'ndaki misyonerlerden biri olan Marion Sheldon deneyimleri şöyleydi:

Kalkış zili sabah erken çalar, ancak sınıfta sabah 6.30'daki sessizlik zamanında görevli öğretmen sizseniz, zamanın çok uzun olmadığı anlayacaksınız. 15 dakika boyunca bakarsanız, bazılarının kitap okuduklarını ve diğerlerinin sesiz bir şekilde meditasyon yaptıklarını görebilirsiniz.

Saat 8 ve kahvaltı arasındaki aralık, hastaları görmek ve sınıfa gitmeden önce yapılması gereken pek çok işin halledilmesi içindir. Genellikle bir kız öğrenci bir yazı ile ilgili yardım istemeye gelir, ya da yakın zamanda gerçekleşen bir toplantı ile ilgili sorularınızı cevaplamak için mütevellilerden birinin okula gelmesi ihtimali vardır. Öğrenmek için en çok can attığınız, acaba devlet yıkılan şapelin yeniden inşasına izin verecek mi sorusu olabilir.

Eğer yardımınızı bekleyen ev işleri yoksa zil çaldıktan sonra, derslere girersiniz ya da öğleden sonraki derslere öğleden önce hazırlanmakla meşgulsünüz. Ayrıca kreşteki çocuklara bakmak için birkaç dakika bulmayı başarabilirsiniz. Öğlen vakti sizi iş arkadaşlarınızla baş başa oturup eldeki işler hakkında konuşabileceğiniz yemek salonuna getirir. Bu vakit böyle bir toplantı için uygun olan tek zaman olabilir.

Öğleden sonraki oturumdan önce, bir grup Türk kadınının girişe geldiğini gördüğünüzde, çok ertelenmiş bir mektubu yazmaya ya da bazı şeyleri dikmeye başlamış olabilirsiniz. Bazı ailelerin okulu göstermek için getirdikleri konukları olabilir. Siz Türkçeyi sadece birkaç kelime ile konuşabiliyorsunuzdur. Konuşmanın çoğu çevirmen aracılığı ile gerçekleşir. Sizin için zamanınızı, hiçbir şeye yardım edemeden geçirdiğinizi görmek çok zordur. Eğer mutlu iseniz öğleden sonra oturumu sizin için iyi başlar. Bir sonraki derste, yakınlarına bile ulaşamayan bir öğrenciyi görmek kalbinizi burkar. Hatta çabalayan ancak anlatılanları kavramak için gerekli zekâ gücüne sahip olmayan bir başka öğrenci sizi daha çok üzer.

15 dakikalık mola boyunca postaya göz atmış olabilirsiniz ancak memleketten gelen ve özlendiği mektubu bulma ve bu mektupları okuma fırsatı için saatin 4 olmasını beklemek gerekecek. Eski bir öğrenciden gelen bir mektup, öğretime devam ettiği yerdeki ihtiyaçlarından bahseden, yardıma ve cesaretlendirmeye ihtiyacı var. Fakat sen, hâlihazırda başka bir mektubu açmış ve Adapazarı'na gelmesi için ikna edilmesi gerektiğini düşündüğün genç bayan için hiçbir umut olmadığını görmüşsün. Eğer, akşam vakti okulda bir saatliğine kalma sırası sende değilse, mektuplarını yazabilir ve dinlenmeden önce bir sonraki sabah dersi için hazırlanabilirsin.

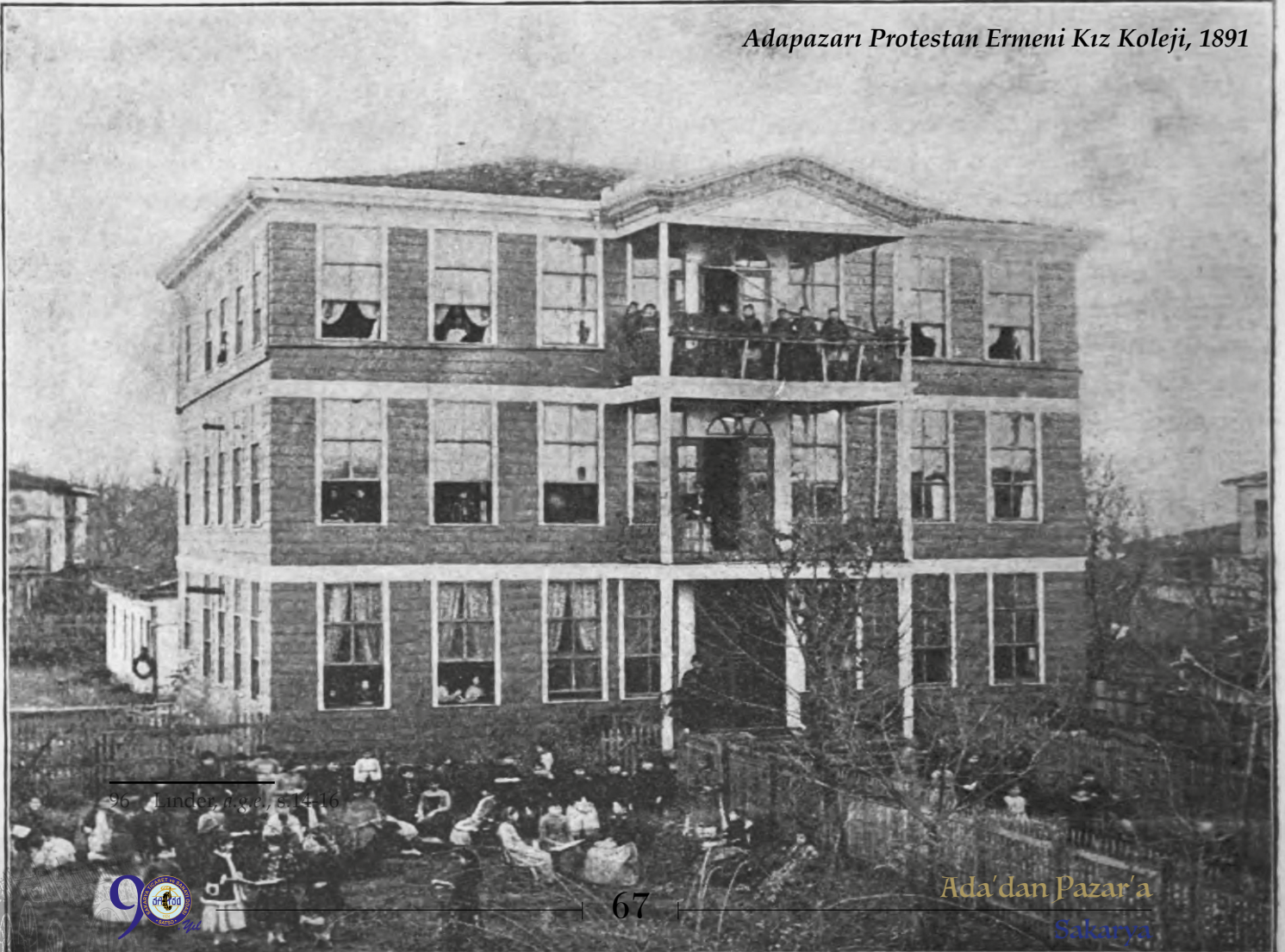

Bir sonraki gün pek çok ziyaretçiyi okula davet edilir. Çünkü Çarşamba günlerinin bir bölümünün dikiş için tahsis edildiğinden diğer günlere nazaran daha az sayıda meşgul sınıf mevcuttur. Bu yüzden, ziyaretçilerle görüşmeye müsait öğretmenleri bulmak son derece kolaydır. Bazıları, kızlarının gelişimini sorarlarken, diğerleri sadece sosyal bir davet için oradadır ve diğerleri de veliler toplantısı ve çalışma planı hakkında konuşmak için gelenlerdi.

Cumartesileri her daim yoğun bir gündür. Sabahları yapılacak ev işleri ve diğer günlerden birikmiş bazı küçük yapılması gereken işler mevcuttur. Öğleden sonralarını genellikle telefon görüşmeleri yaparak geçirirsin, çünkü öğrencilerin evlerini ve okul aile birliği vekillerini yılda en az bir kere aramak öğretmenlerin görevidir.”

1898 yılında okulda hala üç Amerikalı bayan mevcuttu. O yıl, içlerinden birisi olan Bayan Sheldon için Amerika’da kalmak zaruriydi. Ayrıca o vakitler okul da Ana Okulu, İlkokul, Hazırlık ve Lise olmak üzere dört bölümlü bir yapıya ulaşmıştı. Laura Farnham daha fazla yardıma ihtiyaç duymaktaydı ve bu yüzden, Kadınlar Kurulu (Woman’s Board), Marry Kinney’e Adapazarı’na gitme teklifini sunmuştu. Boston’da doğmuş, temel seviye eğitimini Boston’da almış ve 1896 yılında Boston Öğretmen Okulu’ndan mezun olmuştu. Sonunda, Bayan Kinney 1900 Ekiminde Boston’dan deniz yoluyla çıktığı yolculuğunu aynı yılın 16 Kasım tarihinde bitirir. Adapazarı Kız Okulu’nda ona Bayan Farnham ve Bayan Hyde tarafından eşlik ederler. Bayan Kinney, okulun yerel mütevelli heyetinden ve öğrencilerin karakterlerinden çok etkilenerek bu durumu, kendisi için mutlu bir yuvanın göstergesi olarak algılar. Bayan Kinney okulda İngilizce ve müzik eğitimi verirken, Bayan Laura Farnham İngilizce ve tarih dersleri verirdi.⁹⁶

Adapazarı Protestan Ermeni Kız Koleji, 1891

⁹⁶ Linder, *op.cit.*, s.14-16

Osmanlı'da Bir Hoşgörü Kenti: Adapazarı⁹⁷

Osmanlı Devleti'nde uygulamaya konulan millet sistemi gereği olarak gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının dini işlerine hiç bir zaman müdahale edilmemiştir. Bu sebeple onların din ve milliyetlerini korumaları mümkün olmuştur. Sultan II. Mahmut'un "tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hıristiyanları kilisede, Musevileri de havrada tanımak isterim." Şeklindeki ünlü ifadeleri 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanlarında resmi bir hüviyet kazanmıştır.⁹⁸

Osmanlı toprakları en baştan beri çeşitli din ve inançta olan insanların bir arada yaşadıkları ve birbirlerine gittikçe daha çok karıştıkları bir manzara göstermektedir. 19. yüzyılın son çeyreğinde dahi, Rumeli nüfusunun yaklaşık %55'i, İstanbul nüfusunun %45'i, Anadolu ve Suriye bölgelerinin ise %15'i gayrimüslimdi.⁹⁹ 19. yüzyılda Adapazarı dâhilinde de birçok gayrimüslim yaşamıştır.

Adapazarı'nda çorap yapan Ermeni kadınlar

97 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl: 13 Sayı: 74, Mart-Nisan-Mayıs 2012, s.53-54

98 Azmi Özcan, "Islahat Fermanı ve Din Hürriyetinin Sınırları", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul, 2000, s.107

99 Engin Deniz Akarlı, "Osmanlı Topraklarında Cemaatlerin Hak ve Durumları: Genel Düşünceler", *Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, İstanbul, 2000, s.27

Adapazarı'nda azınlık durumunda olan Ermenilerin ileri gelenlerinden olan ve 19. Yüzyılda yaşayan Başpiskopos İstebanos Hovagimyan bu şehir için: "Tanrının İnşa Ettiği kent Adapazarı" ifadesini kullanarak şehrin kutsallığını ifade etmiştir.¹⁰⁰

1831 sayımında Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlı Kocaeli sancağı sınırlarında yer alan Adapazarı maa Sapanca'da bu tarihte 4.274 gayrimüslim sayılmıştı. Bu sayımda Müslümanların sayısı 5.337 idi.¹⁰¹ Görüldüğü gibi Müslüman-Gayrimüslim nüfus oranı bu tarihlerde birbirine çok yakındı. Ancak zamanla bu oran Müslümanlar lehine artmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Osman Bey zamanında bile gayrimüslimlerin hak ve hukukları koruma altındaydı. Bir cuma günü Germiyan Türk Beyi Alişir'in tebaasından bir Müslüman ile Bilecik Rum liderine bağlı bir Hıristiyan arasında vuku bulan anlaşmazlıkta Osman Bey Hıristiyan lehine hüküm vermişti. Daha sonraki tarihler için de buna benzer yüzlerce örnek bulmak mümkündür. Günümüze kadar intikal eden Şer'îye Sicilleri ve diğer arşiv kaynakları buna şahadet etmektedir. Hiç bir gayrimüslim dini yüzünden haksızlığa uğramamış, kanun önünde eşitlik statüsü korunmuştur. İdarecilerin de gayrimüslim tebaaya yönelik haksızlıkları ilgili merciler tarafından anında bertaraf edilmiştir. Semt pazarlarının günü bile bu kesimin dini günlerine gelmemesine çalışılarak mağdur olmaları önlenmiştir. Bilecik'te semt pazarının günü mahalli idare tarafından pazartesten pazar gününe alındığında dini günlerine rast geldiğinden gayrimüslimlerin şikâyeti üzerine tekrar merkezi idare tarafından pazartesi gününe alınmıştır.¹⁰²

Adapazarı'ndaki Protestan Ermeni Kilisesi- 1900'lerin başı

100 Nurdan İpek, *Armaş Ermenileri*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2004, s.16

101 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003, s.154

102 Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)", *Yeni Türkiye*, Yıl: 6, Sayı: 32, Ankara, 2000, s.396.

Benzer bir hadise 1817’de Adapazarı’nda vuku bulmuştur. Kurulan semt pazarı reayanın tatil ve dini günü pazar gününe geldiğinden bunun cumartesi gününe alınması için merkezi hükümet mahalli idarecilere talimat gönderiyordu. Konuyla ilgili 23 Şubat 1817 (6 Rebiyülâhır 1232) tarihinde Kocaeli ve Hüdavendigâr mutasarrıflarına ve Adapazarı naibine bir hüküm yazılmıştı.¹⁰³ Bu konuda ilerleyen tarihlerde de yazışmalar olmaktadır.¹⁰⁴ Benzer bir durum 1831 yılında da vuku bulmuştu. Bu tarihte Adapazarı’nda yaşayan Rumlar; pazar günleri Adapazarı’nda kurulmakta olan pazarın kendilerinin ayinlerinin tatil gününe denk geldiğinden alışveriş edemediklerini beyan etmişler ve kurulmakta olan pazarın cumartesi günü kurulmasına müsaade edilmesini istemişlerdi.¹⁰⁵ Bu konu ile ilgili yazılan dilekçede şöyle deniliyordu:

“Adapazarı kazâsı Nâ’ibi Debbâğzâde Mevlânâ Mehmed Şerîf zîde ilmuhuya hüküm ki Kocaeli sancağında vâkı’ Adapazarı kazâsında ber-mu’tâd haftada bir gün kurulagelen bâzâr kadîmden berü Pazar günleri kurulmakda ise de yeom-i mezbûr bilcümle ehl-i zimmet re’âyânın âyîn-i bâtilaları icrâsı günü olmak mülâbesesiyle ahz u i’tânın kesâdını mûcib ve kazâ-i mezbûr fukarâsının âdem-i ticâretlerini müstevcib olduğundan bahsle yeom-i mezkûrda ikâme olunan bâzârın Cuma irtesi gününe tahvîl ve tahsîs kılınmasını kazâ-i mezbûr ahâlîsi arzuhâllerleriyle inhâ ve istid’â ve istid’âlarını musaddık; “Sen ki nâib-i mûmâ-ileyhsin i’lâm eylediğine mebnî ol bâbda sâdır olan fermân-ı âlîşânıma imtisâlen kuyûd-ı lâzimesi ba’de’l-ihrac bâc-ı bâzâr-ı merkûm havâss-ı hümayûn dâhilinde olup hâss-ı mezbûr mîrî mukâta’ât olmak üzere bâ-mu’accelât kesânın başka başka berât-ı âlîşânımla uhdelinde olduğu Mâlikâne Kalemî’nden ve ikâme-i bâzâr olunan mahall kimesnenin mülküne ve vâkfına ve havâss-ı hümayûnuma zararı olmayup ve kangı gün ikâme olunacak ise ismi tasrîhiyle rikâb-ı kamer-tâb-ı müstetâb-ı cihândârâneye lede’l-arz izn-i hümayûn erzânî kıldığını” müş’ir hatt-ı şerîf-i şevket-redîf-i şâhâne sudûruyla tashîh kılınarak ikâme-i bâzâr olagelmış ve ber-mantûk-ı istid’â bâzâr-ı merkûmun kadîmden Pazar günü ikâmesi için emr-i şerîf verildiğinin kaydı bulunmadığı kaleminden tahrîr kılınmış ve lede’l-havâle ve livâ-i mezbûrda Ada nâhiyesine tâbî’ neferât aded ile karye-i Koyluca-i Kebir nâm-ı diğer Çaybaşı ve hâsıl tahtında resm-i çift ve hunta ve şa’ir ve bâc-ı bâzâr-ı Ada, fî-sene beş yüz akça, yekûn ma’a-gayrihi on üç bin beş yüz doksan sekiz akça yazı ile Defter-i Mufassal’da muharrir kalemîyle tahrîr ve Defter-i İcmâl’de hâss-ı hümayûn dâhilinde olmak üzere tahrîr-i defter olmuş bermuktezâ-yı defter-i hâkânî sâlifü’z-zikr karye-i Koyluca-i Kebir nâm-ı diğer Çaybaşı el-mezbûrenin mahsûlât ve rüsûmâtı hâsılıyla mahsûb-ı bâc-ı bâzâr-ı Ada fî sene el-mezbûrenin müteveccihâtı havâss-ı hümayûnumdan ber-vech-i mâlikâne mutasarrıfları tarafından zabt olmak eğerçi iktizâ edüp ancak istid’â olunan ikâme-i bâzâr kangı gün kurulacağı hîn-i tahrîrde Defterhâne-i Âmire’nde zikr ve tasrîh olunmamış ve kadîmden Pazar günü ikâmesi için emr-i âlîşânım verildiğinin kaydı dahi bulunmamış ve bu makûle pazar kangı gün ikâme olunacak ise ismi tasrîhi husûsu hatt-ı hümayûnum sudûruna mütevakkıf olduğundan bâzâr-ı mezbûrun ikâmesi yeom-i Cumairtesine tahvîl olunarak tanzîmi husûsuna müşâ’ade-i aliye ta’alluk eylediği hâlde ber-minvâl-i meşrûh hâk-i pâ-yı şâhânemden bi’l-istîzân hatt-ı hümayûn-ı mülûkâne sudûruyla Defterhâne-i Âmire’nde olan kaydı mahalli tashîh kılınmasıyçün Dîvân-ı Hümayûn’dan emr-i şerîf sudûru iktizâ eylediği hâlde Defter Emîni sa’âdetlü Mehmed Ârif Efendi’nin arzı mefâhîminden müstebân idüğünü bilfi’l Başdefterdâr sa’âdetlü Mîr Ali Necîb Efendi takrîr ve takrîr[i] atebe-i ulyâ-yı mülûkâneye lede’l-arz inhâ ve istid’â olunduğu üzere bâzâr-ı merkûmun Cumairtesi gününe tahvîliyçün kaydı mahalli tashîh olunmak üzere iktizâ eden emr-i şerîf ısdâr ve

103 BOA. C. BLD. 32/1592

104 Adapazarı’nda kurulmakta olan pazar ile ilgili 31 Ağustos 1820 (22 Zilhicce 1235) tarihli bir belgede; “Kocaeli sancağındaki Adapazarı kasabasında Pazar günleri kurulmakta olan pazarın cumartesi günleri kurulması..” bildirilmişti. BOA. C. BLD. 114/5683

105 BOA. C. İKTS. 29/1432

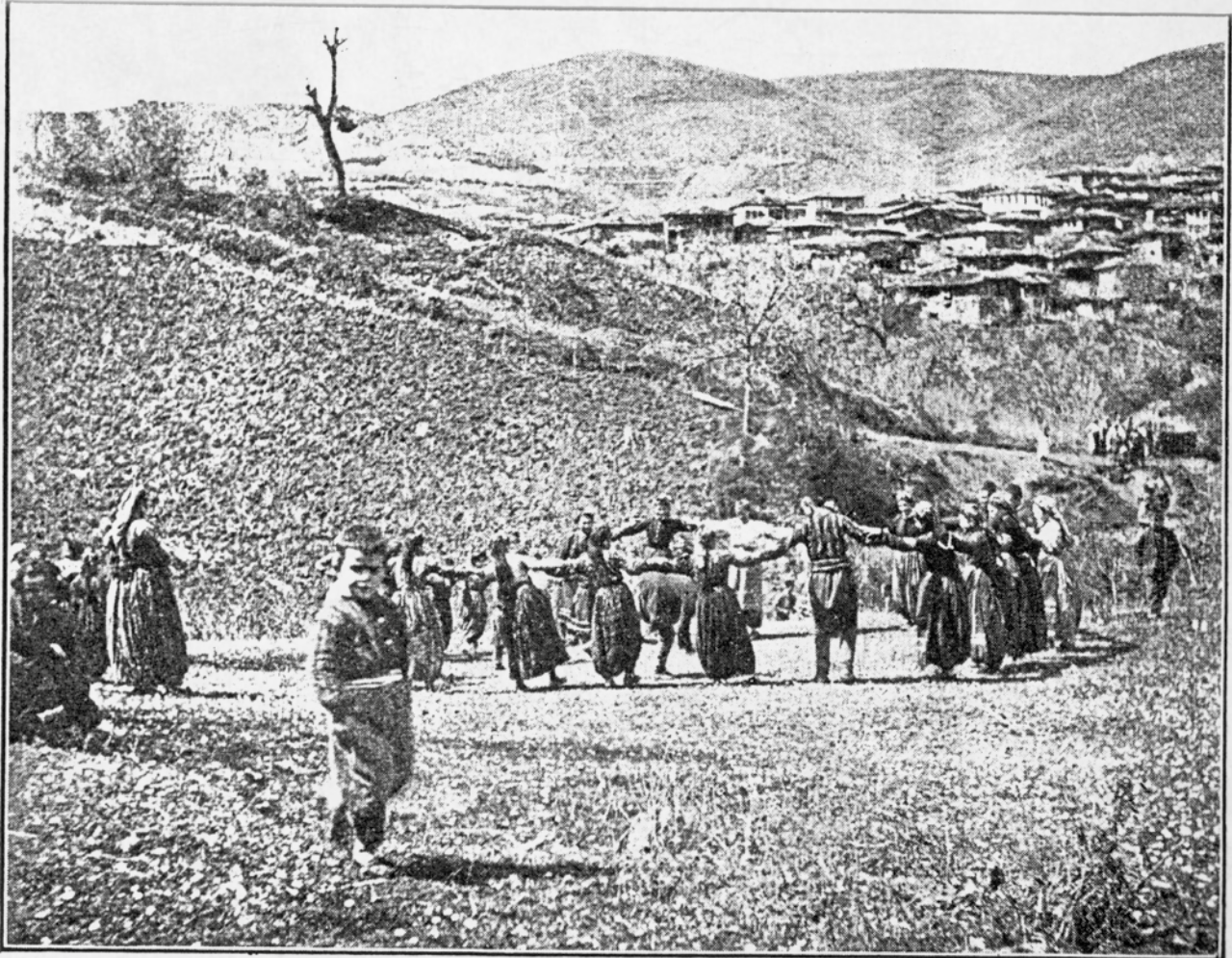
i'tâsı yla tanzîm ve icrâsına ibtidâr olunması mazmûnunda şeref-yâfte-i sudûr olan hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûn-ı şâhâne mûcebince bâ-hatt-ı tevki'î Defterhâne-i Âmire'mde olan kaydı mahalline sebt ü tashîh olmakdan nâşi sen ki nâib-i mûmâ-ileyhsin; bâzâr-ı merkûmu cumartesi gününe tahvîl ve ikâme etdirmen emrim olmuştur. Buyurdum ki; Hatt-ı hümayûn-ı inâyet-makrûnla sâdır olan fermân-ı celîlü'l-kadrim mûcebince sen ki nâib-i mûmâ-ileyhsin ber-minvâl-i muharrer bâzâr-ı merkûmu Cumairtesi gününe tahvîl ve ikâme etdiresin deyü nâib-i mûmâ-ileyhe hitâben emr-i şerîf yazılmışdır.

Fî 10 R. sene [1]247 / [18 Eylül 1831],

Adapazarı Kazası Naibi Mehmed Şerif'e hüküm ki:

Adapazarı'nda eskiden beri haftada bir kurulan pazar, Hristiyan ahalinin ayın gününe denk geldiğinden alış-verişe sekte vurmaktadır. Bu durum fakirlerin ticaretlerine de mani olmaktadır. Bu sebeple pazarın cumartesi günleri kurulmasını emrettim.¹⁰⁶

Görüldüğü gibi Adapazarı'nda yaşayan Müslüman veya gayrimüslim bütün Osmanlı vatandaşlarının renklerine, dillerine ve dinlerine bakılmaksızın etkileşim içerisinde alışverişlerini gerçekleştirdiği "PAZAR" herhangi bir ayırım yaşanmaması için herkesin faydalanabileceği bir güne alınmıştır.

EASTER SPORTS AT SARDOVAN — THE VILLAGE DANCE

106 BOA. Tahvil Defteri 30, s. 403

Sakarya'da Depremler ve 1894 Yılı Depremi¹⁰⁷

Depremler, hiç kuşkusuz tabii afetlerin en tehlikeli ve yıkıcı olanıdır. Şiddetine göre can ve mal kaybına veya hasara sebep olmaktadır. Ülkemizde de tarihi süreç içerisinde şiddetli depremler meydana gelmiş bu depremler, mal ve can kaybına yol açmıştır. Günümüzde birçok teknik gelişme ile deprem bölgelerinde yer alan yerleşim yerlerinde depreme dayanabilecek yapılar inşa edilerek zararlar azaltılmaya çalışılmaktadır.

Depremin ne derece büyük bir felaket olduğunu en iyi bilen kentlerden biri de Sakarya'dır. Bu bölgede ortalama her 30 yılda bir deprem olduğu düşünülürse deprem olgusu Sakarya bölgesinde kendisini sürekli hatırlatmaktadır.

Sakarya ve civarı tarih boyunca önemli depremler yaşamış bir coğrafyada bulunmaktadır. Hatta denilebilir ki, Sakarya ve çevresi, depremden ve biraz da sel baskınlarından çektiğini hiçbir felaketten çekmemiştir. Bölgede Cumhuriyet Tarihi döneminde etkili olan ve en çok bilinen depremler; 1943, 1967 ve 1999 yıllarında gerçekleşenlerdir. Ancak Sakarya ve civarı 1. derecede deprem bölgesi olmasından dolayı, tarihi boyunca olduğu gibi, yakın dönemde de depremlerle hep iç içe yaşamıştır.

107 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl: 13 Sayı: 75, Haziran-Temmuz-Ağustos 2012,24-25

Uzunçarşı'nın 1943 depremindeki hali

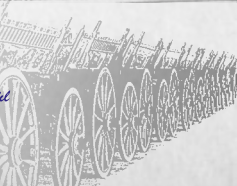
Kuzey Anadolu fay hattı üzerinde bulunan Sakarya bölgesinin, tarih boyunca geçirmiş olduğu önemli depremler aşağıda sıralanmıştır:

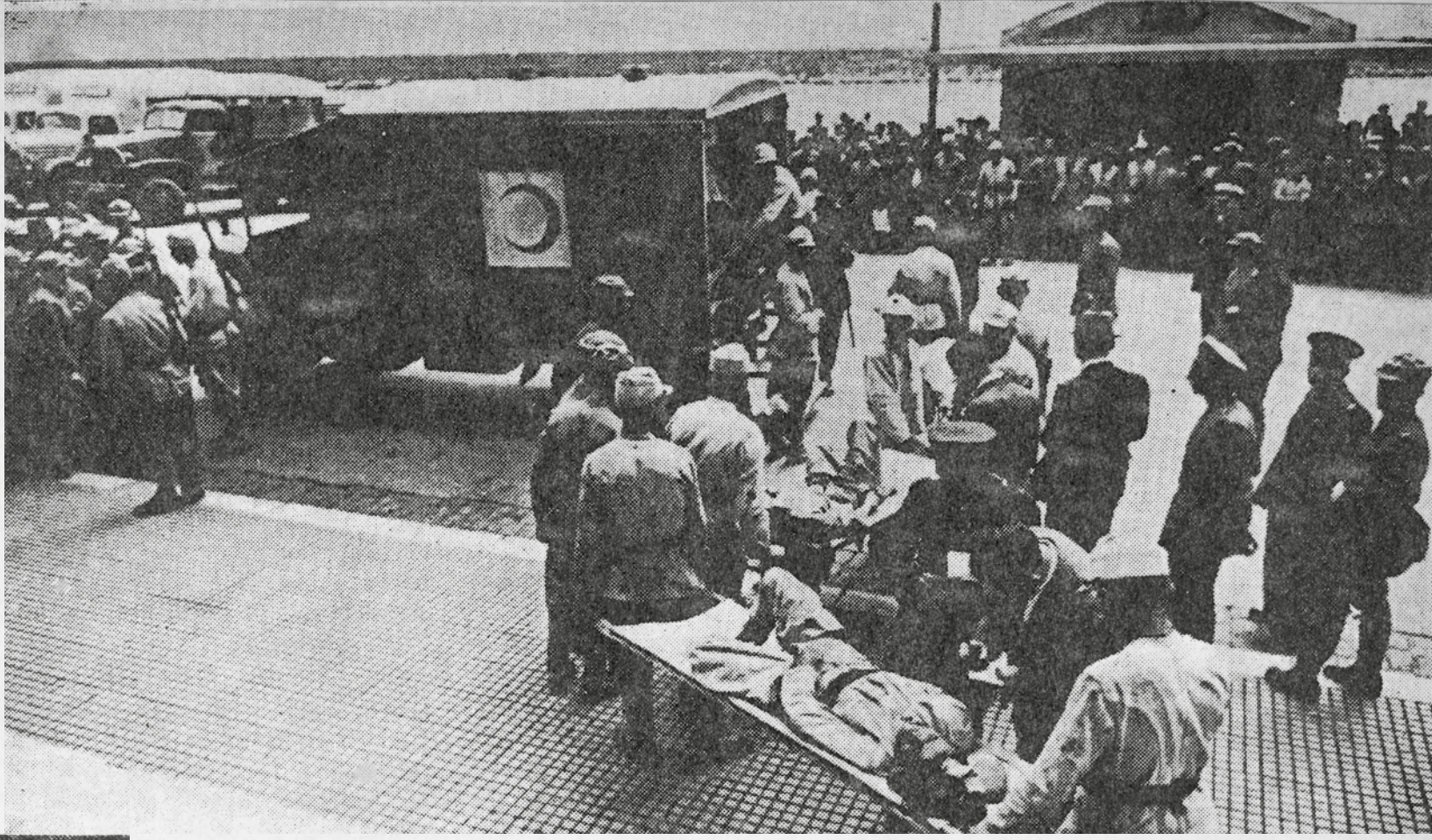
M.S. 24 Kasım 29, 24 Ağustos 358, 427, 8 Aralık 447, 15 Ağustos 553, 3 Mayıs 1035, 18 Temmuz 1668, 25 Mayıs 1719, 2 Eylül 1754, 1849, 24 Kasım 1863, 16 Nisan 1878, 10 Temmuz 1894, 1897, Ekim 1902, 1923, 1935, 20 Haziran 1943, 1 Şubat 1944, 20 Haziran 1952, 26 Mayıs 1957, 22 Temmuz 1967 ve 17 Ağustos 1999.

Bunların dışında, milattan sonra 69 ile 1719 yılları arasında İzmit ve civarında en az 7 büyük depremin olduğu ve bu depremlerde bölgenin bütünüyle veya önemli miktarlarda harap olduğu bilinmektedir. Yine başta 1923 yılında olmak üzere, Türkiye'nin yakın tarihinde Adapazarı ve civarında birtakım depremler olmuşsa da bunlar hakkında eldeki mevcut bilgiler çok yetersizdir. Sadece 1923 depreminin yine Kuzey Anadolu fay hattı üzerinde ve daha çok Tosya, Osmancık, Erbaa, Vezirköprü, Ladik ve Havza'da çok daha etkili olarak 5.000 kişinin ölümüne ve 40.000'e yakın binanın da yıkılmasına yol açtığı malumdur. Bu depremin diğer bölgeler ve özellikle Sakarya ve civarı üzerindeki etkileri tam olarak bilinmemekle birlikte, aynı fay hattı üzerinde bulunuyor olmasından dolayı, yakından etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Yine 20. yüzyıl içerisinde yaşanarak büyük etki ve hasarlar yapan 20 Haziran 1943, 22 Temmuz

Adapazarı Depremi 1943

1967 ve 17 Ağustos 1999 depremleri ise geçtiğimiz yüzyıl içerisinde yaşanıp Adapazarı ve çevresinde önemli etkiler bırakmıştır.

1894 Depremi

10 Temmuz 1894 tarihinde Adapazarı ve çevresi büyük bir deprem yaşadı. İstanbul, Kocaeli ve Sakarya bölgesini etkileyen bu deprem, öğle saatlerinde meydana gelmişti. Deprem, resmi yazışmalardan anlaşıldığına göre saat 12.20 civarında meydana gelmiş ve uzun süre devam etmişti.

Bu deprem, İstanbul il sınırları içinde 474 kişinin ölümüne, 482 kişinin yaralanmasına, 387 dayanıklı yapının ve 1087 evin, 299 dükkânın büyük ölçüde hasar görmesine yol açmıştır. Yalnız bu rakamlar tespit edilebilenlerdir. Ölü ve yaralı sayısının daha fazla olması ihtimali çok yüksektir.

1894 depreminden İzmit de çok etkilenmişti. Bu depremde resmi yazışmalardan anlaşıldığına göre İzmit'te can kaybı yaşanmamıştı ancak kentte önemli hasarlar meydana gelmişti. Fevziye Camii'nin minaresinin şerefesinden yukarısı caminin üzerine yıkılarak camii şerif harap olmuştu. Yine İzmit'te bulunan Gazi Sultan Orhan Camii'nin minaresi de yıkılmıştı. İzmit'in önemli simgelerinden biri olan Kasr-ı Hümayun da bu depremden etkilenmişti. Bu dönemde askeriye olarak kullanılan bu yapının bazı yerleri tehlikeli denecek ölçüde hasar görmüştü.

1894 depremi bu tarihte Kocaeli sancağına bağlı olan Adapazarı ve Sapanca'da da oldukça etkili hissedilmişti. Adapazarı'ndaki durum İzmit'ten daha kötüydü. Bu depremde Adapazarı'ndaki birçok ev yıkılmıştı. Nüfus olarak da çok fazla kayıp yaşanmıştı. Resmi belgelerde Adapazarı'ndaki ölü sayısı verilmiyordu.

Yine bu depremden etkilenen Sapanca'da Süvari Mülazımı Ahmed Efendi kendisini pencereden atmış ve ayağı zedelenmişti.

Devlet yetkilileri depremin devam etme riskine karşın halkın güvenli yerlere götürülmesini

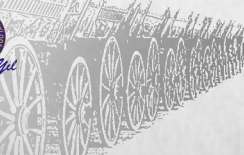
Adapazarı Depremi'nde yaralananlar İstanbul'da. 1943

ve depremden zarar gören yerlerin hasar tespitinin bir an önce yapılmasını emrediyorlardı. Bu deprem, 11 Temmuz 1894 tarihli bir vesikada şöyle anlatılıyordu:

“Cenab-ı hakta hakiki bilumum memalik-i mahruse-i şahaneyi bil-cümle afat-ı araziye ve semaviyeden masûn ve mahfuz buyursun İzmit Kumandanlığından hassay-ı müşiriyet celilesine gelüb taraf-ı aciziye tabliğ olan iki kıt'a telgrafnamenin birinde dünkü gün saat beşe yirmi kalarak izmidde şiddetlice hareket-i arz vuku bularak beş dakika devam ettiği veliyyü-l-hamd nüfusca bir güne ziyan olmayub bilakis Fevziye Camii şerifi minaresinin şerefesinden yukarısı üzerine yıkılarak camii şerif kemalen harab olduğu ve cennet-mekân Gazi Sultan Orhan Hazretlerinin Camii Şerifi minaresi münhazim olduğu gibi Kasr-ı Hümayunda asakir-i şahane ikamesine tahsis buyurulmuş olan dairelerin bazı mahalleri tehlikeli surette sakatlandığı ve redif de böyle daire-i askeriye dahi biraz çatlaklık vuku bulup sıvaları da mürettebe dökülmüş olduğu cihetle asakir-i mülükânenin cümlesi çadırlara çıkarılarak saye-i ihsanvaye-i cenab-ı hilafet-penahide esbab-ı istirahatları iskân edildiği iş'ar ve mezkûr kumandanlığın diğer telgrafnamesinde dahi yevm-i mezkurde vuku bulan hareket-i arzdan Adapazarında birçok haneler münhedim olup nüfusca epeyce telefât olumuş ise de henüz miktarı malum olmadığı ve deponun duvarı tehlikeli surette yarı olup esliha ve eşyay-ı sairenin nakli emri verildiği ve Sapançada süvari mülazımı Ahmed Efendi esnay-ı harekette kendisini pencereden atarak ayağı zedelendiği ve diğer taraflarca vukuat var ise de henüz malumat alınmadığı beyan ve izbar olunmuş ve mezkûr mahallerde ikametgâhları tehlikeli görünen asakir-i şahanenin hemen tehlikesiz yerlere çıkarılmasıyla beraber sakatlanan mahallerin belediye muahharları marifetiyle serian muayene ve keşif ettirilerek muhtaç oldukları tamiratın ve ne kadar masrafla termim olunabileceklerinin sürat-ı iş'arı cevaben mezkûr kumandanlığa tavsiye ve tebliğ kılınmış olmağla muhât-ı ilm-i hakayık şumul-u âli buyurulmak üzere arz-ı malumat ibtidar kılındı ol-babda emr ve ferman hazret men leh-ül emrindir

Fi 7 Muharrem 312 ve fi 29 Haziran 310 (11 Temmuz 1894)”

Ülkemiz topraklarında tarihi süreç içerisinde depremin yaralarını en çok bilen illerden biri olan Sakarya'da, 2014 yılının Ağustos'unda, 1999 depreminin 15. yıldönümünü anacağız. Unutmamalıyız ki tarih tekerrürden ibarettir. Tarihten ne kadar ders alabilirsek geleceğimizi de o kadar emin adımlarla atabiliriz. Unutmamalıyız ki bizler depremin ağır hissedilebileceği bir coğrafyada yaşıyoruz ve tedbirlerimizi de ona göre almalıyız.

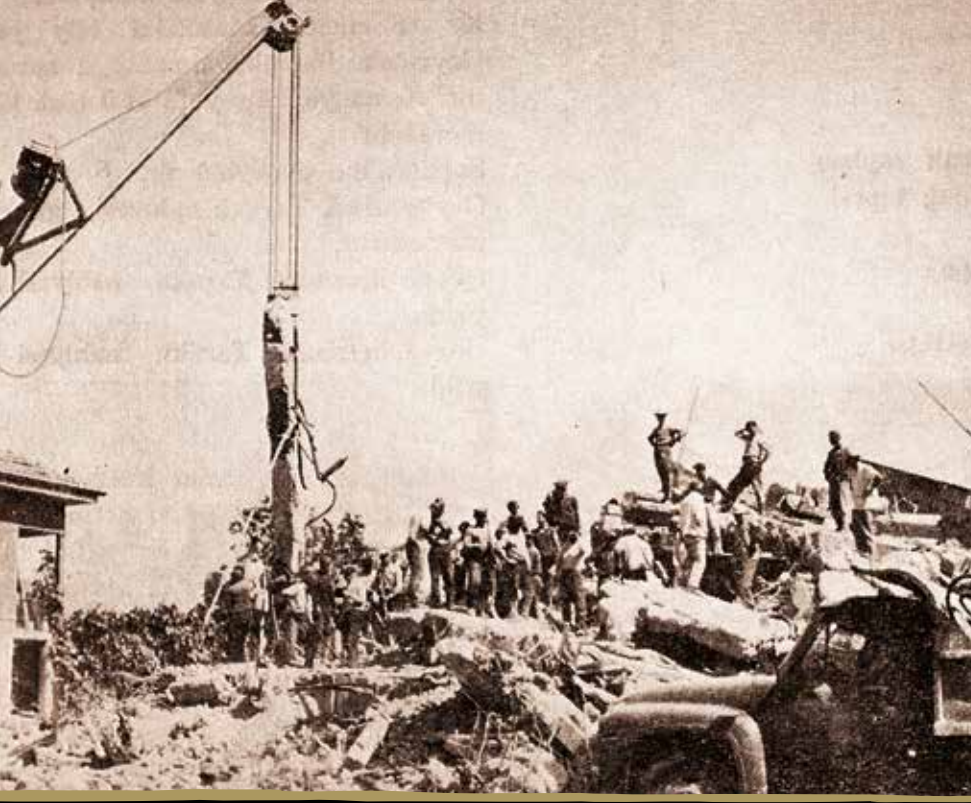

مکتوب قلمی

صاحب مانتا فقیه بالعموم ممالک محروسه شاهانه بی الحمله آفات ارضیه و سماویه دره مصوبه و محفوظه جو رسونه ازمید قوماندان
 ضاحه شیرین طلیح من کلوب طرف عماری تلیح اولسانه ایکی نظم نغمه اقامتک برینده دوزمان کوبه ساعت بشم بکرم قانار
 ازمیده شنبه حرکت ازمه و قوعولورده سه دفعه دوام ایلیکی و الحمد لله قوسم برکونا ضایعات اولوب بالکر قوریه جامع شریفی
 ساره سکه شرف سینه یوقایس اوز بینه بیلیمده جامع شریفی کاملا عراب ایلیکی و شنگلا نه عاری سعده اورمانه هفتیزله جامع
 شریفی ساره سی مندم اولدین کی قهرها یوننده عا کر شاهانه اقامتک تخصیص یولتسه اولانه دانه لرنک بعضه محلا کی ترنک کی
 صورت سطلانیه یعنی وردیف و یولیه دانه عکسینک رضی دیوار لرینده بر آره جان لافاق و قوع یولوب صبور لیده بعضه مندم
 دوکله اولدین قورله عا کر ماکانه تک مجلسی مبادرله هیفایلمده سابه امانتوای صباب هلاقیناهیده اسباب استاضای اشکال
 ایلیکی اشعار و مذکور قوماندانلارک دیکر نظم اقامتکده رضی یوم مذکورده و قوع یولانه حرکت ارضیه اطه یاز ارضه بری
 خانه لر مندم اولوب قوسم ایچ نفقات اولتسه ازمده هنوز مقاری معلوم اولدین و دیویک دیویکی ترنک کی صورتکده یولوب
 اسکره و انبای ساره تک نقای اری ویرلیکی و صبا حیده سواری ملازمی احمد افق انبای حرکتکده کندیسی حیده دده آنه
 ایسی زده لیلی و دیکر طرفدم و قوعان و اراییم هنوز معلومانتم یعنی بایله و ارباب اولتسه و مذکور محلا دره افاصلک های ترنک
 کورینانه عا کر شاهانه تک همانه ترنک سز بیلره صفا یلسله برابر قطلنا نه کلارک بلدی معاری معرتیله سربعا معاینه و کف
 ایندی لرک محتاج اولدیلری تعمیراتک و نه قدره صرفله ترمیم اولتسه یلم کلکینک بمعنی استقاری حوایا مذکور قوماندانلارک نوصیه
 و تلیح قلمه اولطفله محاطه علم حفاظت شمول عالی یولتسه اوزنده عرضه معلومانتم استاذ قلمی اولیاده امر و فرمانده هفتیزله اولتسه

عیک
 ۱۳۳۳
 ۲۹
 ۱۳۳۳
 ۲۹

1967 Depreminde Adapazarı'nda enkaz kaldırma çalışmaları

Depremde minaresi yıkılan Orhan Cami

Adapazarı'nda Muhacirler ve Bu Muhacirlere Uzanan Devlet Eli¹⁰⁸

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde hem nüfus hem de şehirleşme oranının arttığı bir dönem olmuştur. 19. yüzyılda nüfus artışının iki kaynağı vardır. Bunlardan birincisi, küçükte olsa nüfus artış hızındaki çoğalmadır. İkincisi ise, devletin sürekli toprak kaybederek küçülmesi ve kaybettiği topraklardan sürekli olarak büyük sayılarda göç almasıdır. Hem kaybedilen toprakların Müslüman olmayan nüfus oranının yüksek olduğu yöreler olması, hem de gelen göçmenlerin Müslüman olması, imparatorluğun nüfus kompozisyonunu içinde Müslüman nüfus payının sürekli olarak artmasına neden olmuştur.

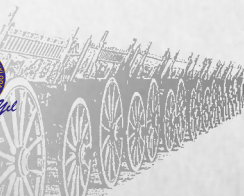
Bu yüzyılda Fransız İhtilali sonucu ortaya çıkan "Milliyetçilik" akımına karşı Avrupa Devletleri, Koalisyon Savaşları sonrası yaptıkları Viyana Kongresi'nde (1815) büyük bir tepki göstermişler ve çok uluslu yapılarını korumaya çalışmışlardır. Ancak söz konusu Osmanlı toprakları olduğunda milliyetçilik karşıtı politikayı bir tarafa bırakan Avrupalı Devletler, aksine milliyetçiliğin yayılması için çalışmalarda dahi bulunmuşlardır. Özellikle Rusya'nın güttüğü politika sonucu yaşanan Osmanlı-Rus Savaşları Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesine ve geri çekilmesine neden olmuştur. İşte bu geri çekilmeler sırasında önceden iskân edilmiş olan Türkler veya sonradan İslam'ı kabul eden birçok ulus Anadolu'ya göç etmiştir. Böylece Osmanlı, Balkanlarda her toprak kaybettiğinde Anadolu'ya büyük göçler yaşanmıştır. Bu durum özellikle Batı Anadolu'da nüfus artışına neden olmuştur ki Batı Anadolu içerisinde hem verimli araziye sahip olması hem de yerleşime müsait olması nedeni ile o dönemlerde İzmit sancağına bağlı Adapazarı kazası önemli bir yer tutmuştur. Ayrıca gelen bu göçlere karşılık Osmanlı Devleti belirli bir düzen koymuş ve muhacirlerin mağdur olmaması için birçok çalışmalar da yapmıştır.

Tanzimat Yüksek Kurulu, 9 Mart 1857 (5 Cemaziyülâhır 1272) tarihinde göç ve iskânla ilgili Sultan tarafından da onaylanan bir kararname yayımladı. Bu kararnameyle, sultana bağlılık yemini ederek onun tebaasından olmaya ve ülke kanunlarına saygı göstermeye hazır olan herkese Osmanlı Devleti'nin kapısının açık olduğu ilan ediliyordu. Ayrıca dini örf ve adetlerinin her türlü ihlale karşı korunacağı ve devletin her sınıftan tebaası gibi onlarında dini bağımsızlıktan yararlanabilecekleri taahhüt ediliyordu.

Göçmenler, yerleştikleri yörede ibadet yeri bulunmadığı takdirde devlet yönetiminden ihtiyaç duydukları ibadet yerlerinin inşası için izin talep edebileceklerdi. Devlet yerleşimcilere, herhangi bir bedel talep etmeksizin hazineye ait ekilebilir en iyi toprakları vereceğine ve bütün vergilerden ve askerlik hizmetinden muaf tutulacaklarına dair söz vermektedir. Rumeli'ye yerleştikleri takdirde 6 yıl, Asya'ya yerleştikleri takdirde ise 12 yıl askerlik hizmeti yapmayacaklardı. Göçmenler kendilerine verilen toprağı 20 yıl boyunca satmayacaklardı. Ülkeden ayrılmaya karar verenler topraklarını geri vermek zorundaydılar. Osmanlı topraklarına yerleşmek isteyen her aileden, aile üyelerinin isim ve mesleklerini içeren bir liste hazırlaması ve sahip olduğu sermaye ya da mal varlığını belirtmesi isteniyordu. Bu liste, yurtdışındaki elçileri ya da konsolosları aracılığıyla Osmanlı idaresinin onayına sunulacaktı. Göç etmek isteyen bir ailenin en az 60 mecdiye bedelinde bir sermayeye sahip olması şart koşuluyordu. İskân kararnamesi, çok sayıda insanın Osmanlı göç politikasından haberdar olması için başka dillere tercüme edilmiş ve belli başlı Avrupa gazetelerinde yayımlanmıştı.

Göçmenlerin köyleri tanzim edilirken köyün ortasında cami, mektep ve köy meydanı için

108 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl: 13 Sayı: 79, 2013, s.42-44

arsa tahsis edilmekteydi. Bu alanın çevresindeki arazi mesken, harman, samanlık ve mandıra yapılabilecek büyüklükte parsellenip göçmenlere tevzi edilmekteydi. Ayrıca, köyün kurulduğu yerin çevresinden göçmenlere tarla, mera ve baltalık tahsis edilmekteydi. 1897 yılında inşa edilecek meskenlerin düzenli, hatta hayvan barındırmaya da elverişli olabilmesi ve teşkil edilecek köylerin planlarının yapılması için gerekli resim ve planların tanzim yetkisi Muhacir Komisyonu'na verildi. Öte yandan, yerli ahalinin terk ettiği evlere de göçmen yerleştirilmesi hükme bağlandı.

Adapazarı ve çevresi özellikle 19. yüzyıl içerisinde Balkanlardan ve Kafkas coğrafyasından önemli sayılarda göç almıştır. Gelen göçmenlerin boş olan arazilere yerleştirilmesi sonucunda Adapazarı'nda yeni yeni göçmen köyleri oluşuyordu.

Osmanlı Devlet yöneticileri gelen muhacirlerin yerleştikleri yerlerde sıkıntı çekmemeleri için ellerindeki imkânları seferber etmişlerdi. Bu imkânlar tabii olarak Adapazarı ve çevresine yerleştirilen göçmenler için de sunulmuştu.

بلد سزای بروجین
باش کاتبه داروس

از بدینجمله راضیه کاتبه اطه بازاری قضاسه تابع اجباری نامه سی راضیه اسکانه اطه اوله
ابازه و کس و دردم علی و جابریه ایضای صلح لغرضه و هو مقصد بن تعلیم و تربیه اجموده جامع شریف
دکتبری بولنده بگذرد بکنه بیکرینه جوار اوله اوله اوله قریبند صادی اوله بنی خانه اول بهر الجب سزای
ایچوده برده مع مکتب درسه و قنوره قضاسه دفع فریاده و ضمه نامه بن دفع بولکل قریب اوله
رغن بن مع مکتب برده ایچو جامع شریف اوله سزای سزوه و ذکر اوله قریب اوله اوله سزای قریب
ایچو ایچو کراسه نند دردت القای ایچو ناری قنای اوله بگذرد ذکر اوله جامع شریف و مکتب اوله
سابقه سزای ایچو بگذرد و بگذرد وجوده کله ایچو افاده سزای قنای اوله کله اوله سزای و ایچو
در اوله عکر براه نظر عیال اوله و اورمانده سوا استفاده و قنای کنور طامل اوله اوله ذکر اوله
سزای ایچو مکتب اوله سزای سزای اوله اراده سزای جناب سزای قضای عالی سزای اوله
ذکر اوله عکر براه لقا ایچو سوی سزای سزای ایچو سزای اوله اوله اوله اوله اوله اوله
۴۸

16 Ağustos 1887 tarihini taşıyan bir belgeden anlaşıldığına göre, İzmit sancağındaki Adapazarı kazasına bağlı olan Akyazı nahiyesi ile Kandıra'ya bağlı köylerde iskân edilen Abaza, Çerkez ve Rumeli muhacirlerinin ibadetleri ve çocuklarının eğitimleri için her iki yüz haneye birer adet olmak üzere toplam altışar cami ve okulun yaptırılması planlanıyordu. Bu iş için gereken masrafın ödenmesine ve inşaat için bölgedeki ormanların kullanılmasına izin verilmesi emrediliyordu. Hüdavendigâr vilayeti valisi olan Seyyid İsmail Ali imzalı ilgili belgede şöyle deniliyordu:

“Hüdavendigâr Vilâyeti

Serkâtib-i Hazret-i ŞehriyârîCânib-i Âlîsi'ne

Devletlü efendim hazretleri,

Devr ve teftiş-i ahvâl-i vilâyet zımında İzmid sancağı dahilinde kâin Adapazarı Kazâsı'namuvâsalat-ı bendegânemdekazâ-i mezkûr dahilinde evvelce iskân etdirilmiş olan Abaza ve Çerkes ve Rumeli muhâcirlerininümerâ ve rüesâsınezdi-âcizâneme gelip vukû bulan ifadât-ı umûmiyelerinin hulâsasında kendilerinin terk-i vatan-ı kadîm ile zîr-i cenâh-ı müstelzimü'l-felâh-ı hazret-i zıllulâhîye iltica ve dehâlet etmeleri mücerreddîn-i mübîn-i hazret-i Muhammedî'nin muhâfaza-i ahkâm-ı celîlesi maksadından ibaret olup sâye-i hazret-i Hilâfet-penâhîdeevlâd ü iyâllerini barındıracak sûretde birer hâneinşâ ve ümerâ iskânları icra buyurulmuş ise de ifâ-yı salât-ı mefrûza için câmi ve mescidleri ve etfâllerine talim-i mesâil-i dîniye için mektepleri bulunmadığından ber-hâl-i cehâlet ve sefâlet içinde kaldıklarını beyân ile merâhim-i mâlâ-nihaye-i hazret-i Hilâfet-penâhîyede hâletle kendilerine lüzûmu olan câmi ve mekteplerinininşâsı istirhamında bulduklarını dermiyân etmişlerdir.

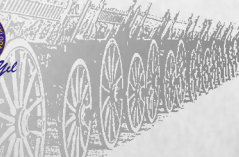
Hükûmet-i mahalliye marifetiyle tahkikât-ı lâzıme lede'l-icra Akyazı Nahiyesi'nde iskân olunan ve câmi ve mektepleri bulunmayan ve yekdiğerine civar olan on üç karyenin hâvî olduğu hânelerin beher ikişer yüz hânesi için birerden maamekteb dört adet câmiin ve Kandıra Kazâsı'na tâbi Harmantepenâm karye ile Hendek Nahiyesi'nde vâki' Çöğün karyesi için dahi kezâlikmaamekteb iki câmiin lüzûm ve vücûbu anlaşılmuş ve zikrolunan karyelerin ormanlara kurbiyet ve civariyeti olup icab eden kerestenin marifet-i ahali ile tedârikikâbil bulunmuş idüğündenbeyân olunan beş adet câmi ile mekteplerinemsâl-i sâbıkasına nazaran elli bin guruş masrafla vücuda geleceği tahmin edilmiştir.

İmâmü'l-müslimîn ve Halife-i rûy-ı zemin velî-nimet-i bî-minnetimiz şevketlûkudretlü Pa-dişahımız efendimiz hazretlerinin cülûs-ı hümâyûn-ı şehriyârilerinden beri Memâlik-i Mah-rûsetü'l-mesâlik-i hazret-i zıllulâhîlerindemeşhûdü'l-basâr-ı üli'l-ebâr olan bunca hayrât ve müberrât-ı şerîfe-i zıllulâhîlerine bir ilave-i faika ve lâhika-i hayriye olmak üzere zikrolunan muhâcirîn karyelerine iktizâ eden maamekteb beş bâb câmi'-i şerîfininşâsınairâde-i inâyetmu'tâde-i hazret-i Hilâfet-penâhîleri müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise bunca muhâcirîn-i İslâmiye içinde ihyâ-yıdîn-i mübîn-i hazret-i seyyidü'l-mürselîn buyurulmuş olacağından bu emr-i hayrın atebe-i seniyye-i hazret-i zıllulâhîye arzıyla her vechilemr u fermân-ı isabet-beyân-ı hazret-i velî-i niamî müteallik ve şeref-sudûr buyurulur ise muktezâ-yimünîfîni-nemr u iş'ârımüsterhamdır.

Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 26 Zilkâde sene [1]304 ve fî 4 Ağustos sene [1]303 / [16 Ağustos 1887]”

Bölge muhacirlerinin cami ve okul isteklerini karşılıksız bırakmayan hükümet yetkilileri bahsi geçen köylerde bu ihtiyaçların karşılanması için emir veriyordu.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سرکات شفقت شریکانه جامع مالکیت

دردند اقدم حقیردی

دور و فقیهه هولاد و دینیه خسته از سیه بختی و اخفده کاندالمرباناروقفانے سلامت بیکازنه و قهاره فکور و افلذ و اولجا سلامتیله بیدار اولدو ایازو و جوس
 درو لم یی ملاجر لیک املو و سکی نزد عاجزانه کلوب و قوعه لونه فادایم برب لیک فلدوسنه و کیر لیک ترک و له فیر اجه زبر فاج سندم فلدوی
 شفقته فلو ادبای نیجا و رعالت ایندی ببرد و به سیه شفقته کیر لیک محارزه احکام حلیه سی تقصیرنه به عیارت اولوب سایه شفقت فلدو قیما لیه و اولدو رعایا لیه
 بار نیر لیه موزو برر هانه انسا و امرا کفر اولجا بولمیزد ایضا کسوف فلدو تراجمه جامع و سید لری و الفطالیه تعلیم سالی و نیا بجه کتبی و فلدو بکس
 برده ای حیالت رسالت ایمه و فالدوی بایده راحمه اولدو شفقت فلدو قیما لیه و فالدو کیر لیه لردو اولدو جامع و کیر لیک انسی شرفانه و بولمیزد
 در سیه بکس...

فکوت کسوف لیه تقیفا و در لردو اولجا ایباری نایه نه و اسکادون به و جامع و کتبی و بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد
 خازنک بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد
 و فلدو بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد
 ای بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد

امام الحلیه و حلیه روی زبیه و فلدو بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد
 شهر و ایضا اولدو ایضا اولدو بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد
 سیه باب جامع شریفک انسان ارا فحایه معاد شفقت فلدو قیما لیه و فلدو کیر لیه و فلدو کیر لیه و فلدو کیر لیه و فلدو کیر لیه و فلدو کیر لیه و فلدو کیر لیه و فلدو کیر لیه
 بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد
 شهر و ایضا اولدو ایضا اولدو بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد بولمیزد

بک
والی دولت
مشارف

(BOA. İ. DH. 1043-82014)

Sosyal Hayat

Balkanlardan Göç ve Adapazarı'ndaki Bosnalı Muhacirler¹⁰⁹

İnsanlık tarihinde anılan en sıkıntılı olayların arasında olan zorunlu toplu göçler, bazen bunu gerçekleştiren topluluklar için yeni bir umut, yeni bir gelecek demektir. Göçlerin bir kısmı iklim değişikliği, kıtlık, hastalık gibi tabii sebeplerle meydana geldiği gibi, savaş, mübadele, sürgün gibi trajik nedenlerle de meydana gelebilir. Göçün en büyük nedeni ise katliamlardır.

Son 300 yılda Anadolu'ya Balkanlar ve Kafkasya'dan milyonlarca insan göç etti. Bunların çoğunun nedeni ise katliamlardan kaçıp kurtulmaktır. Osmanlı ve Türkiye hiçbir zaman dindaş ve soydaşlarına kapılarını kapatmadı. Önce Osmanlı Devleti'nde sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nde son 300 yıldır cereyan eden göç dalgaları sebep ve sonuçları itibarıyla her iki devleti de derinden etkiledi. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'dan geri çekilmesiyle oluşan bu göçler, siyasi, kültürel, ekonomik, sosyal ve demografik etkileriyle derin izler bırakmıştır.

İlk göç hareketleri makalemizin de konusunu oluşturan Balkanlarda başladı. II. Viyana kuşatması başarısızlıkla sonuçlanınca, Osmanlı ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Avusturyalılar Üsküp'e kadar gelerek şehri yaktı. Saray-Bosna ve Selanik ile birlikte Balkanlardaki en önemli üç merkezden biri olan Üsküp'ten 1687'deki bu olay sonrası İstanbul'a gelen göçmenler Unkapanı civarında bir mahalle kurdular.

Üsküp göçünden sonra da göçler devam etti. 1829'da Yunanistan'ın ayrılmasıyla Mora'da bulunan Türkler göçe zorlanırken, 20 bin Türk de katledildi.

Balkanlar'da göçe yol açan büyük çaplı olaylardan biri, 93 Harbi diye adlandırılan Osmanlı-Rus savaşı idi. 1877-78 tarihlerinde Osmanlı Devleti'nin kaybettiği bu savaş sonrası Sırbistan, Karadağ, Romanya ilk defa bağımsız olurken, Bulgaristan özerk prenslik haline dönüştü. Rus birliklerinin Yeşilköy'e kadar yaklaştıkları savaş sonrasında bir buçuk milyon insan göç etti. Bunların bir kısmı Balkanlar'daki kaybedilmemiş topraklara yerleştirildi.

1877-78 harbi neticesinde imzalanan Berlin Antlaşması'yla, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki en uç ileri karakolu olan Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun işgaline bırakılmıştı. Buranın Müslüman halkı olan Boşnaklar ise Hıristiyan bir devletin işgalinde yaşamayı bir türlü kabullenememişler ve göç

Adapazarı : Park

109 Sakarya Nabız Dergisi, Yıl:2, Sayı: 14, Eylül 2004

etmeyi düşünmeye başlamışlardı. 1882-1900 tarihleri arasında 120.000 kadar Boşnak, anavatan olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ne göç ettiler.

Bu dönemde Adapazarı'na iskan edilen Bosna-Hersek muhacirlerinin sayısının 20 Ağustos 1311 (1 Eylül 1895) tarihli bir belgede 1104 nüfustan ibaret bulunduğu zikredilmiştir. Yine aynı belgede Bosnalı muhacirlerin her birinin durumu, isimleri, meslekleri ve yerleştikleri mahaller zikredilmiştir. 15 Mart 1316 (28 Mart 1900) tarihli diğer bir belgeden anlaşıldığına göre, Adapazarı civarında Gökçe Viran adlı mevkide kurutulan bataklıktan 15.000 dönüm arazinin 4.624

Nr. 3

(Foto : S. M.)

Adapazarı'nda İbrahim Bey Parkı 1930'lar

Ada'dan Pazar'a
Sakarya

dönümü Boşnak muhacirlerine tahsil edilmişti.

Adapazarı'na yerleştirilen Bosnalıların yerleştikleri semtlerden birine Hamidiye denmiştir. Bu durum 23 Eylül 1316 (6 Ekim 1900) tarihli bir belgede şu şekilde anlatılmıştır:

“Adapazarı'nda Cami-i Cedid Mahallesinde iskan edilen Rumeli ve Bosna ve Tatar muhacirlerinden Bosnalıların bulunduğu semtin Hamidiye ve Tatarların mütevazi oldukları cihetin Mecidiye namlarıyla bittevsim iki mahalle teşkili hakkında”

Bu dönemde Adapazarı'na Çerkez, Gürcü, Boşnak gibi etnik unsurlar tarafından yapılan göçlerin büyük çoğunluğu Boşnak muhacirleri tarafından yapılmıştı.

93 Harbi'nden sonraki en yoğun göç dalgası ise 1912 Balkan Savaşı'nda patlak verdi. Müslüman tebaa, savaş boyunca sürekli irili ufaklı katliama uğradı. I. Balkan Savaşı sonunda Bulgarlar Çatalca'ya kadar ilerlediler ve çok büyük katliamlar yaptılar. Görülen mezalimler üzerine 20. yüzyıl Avrupa tarihinin en önemli göç süreçlerinden biri de başlamış oldu. Balkan Harbi'ni yakından izleyen bir Fransız gazeteci olan Stephane Lauzanne, göçmen kabilelerini şöyle anlatıyordu:

“Demiryolu yaralıları getirirken göçmenlerde yolları dolduruyordu. Yavaş yavaş İstanbul kapılarında acayip bir kalabalık görüldü. Bütün mülteciler toplanmıştı. Bir müddet sonra İstanbul'un yolları geçilmez bir hal aldı. Kaba bir örtü ile örtünmüş öküz arabası konvoyu göz alabildiğine uzanıyordu. Her arabada sandıklar arasında bir saman yığını üzerine kadınlar ve çocuklar uzanmış yatıyorlardı. Bütün bu zavallılar savaştan kaçmışlar köylerini terk ederek İstanbul'a canlarını zor atmışlar sokaklarda meydanlarda ve cami civarlarında açıkta uyuyorlardı.... işte bunlar askeri yenilginin göçe zorladığı insanlardı.”

Savaş sonrası Selanik'e de birçok göçmen aile geldi. Gelen göçmen sayısı 30.000 kadardı. Bunların 388'i Boşnak muhaciriydi. Ancak bu muhacirler daha sonradan Anadolu'ya gelmek zorunda kaldılar.

Kulağında Küpe Olsun Unutma

Rumeli'nin dağı taşı ağılıyor
Kan içinde her subaşı ağılıyor
Parçalanmış gövdelerin yanında
Can çekişen arkadaşı ağılıyor

Bak şu yurda tek bir ocak tütmiüyor
Issız kalmış bülbülleri ötmüyor
O sevimli ovaları kurt almış
Bir çobancık davarları gütmüyor

Kara toprak kandan olmuş kırmızı
Doğrandıkça Türk kadını Türk kızı
Can evine canavarca saldırmış
Sürü sürü ırz ve namus hırsızı

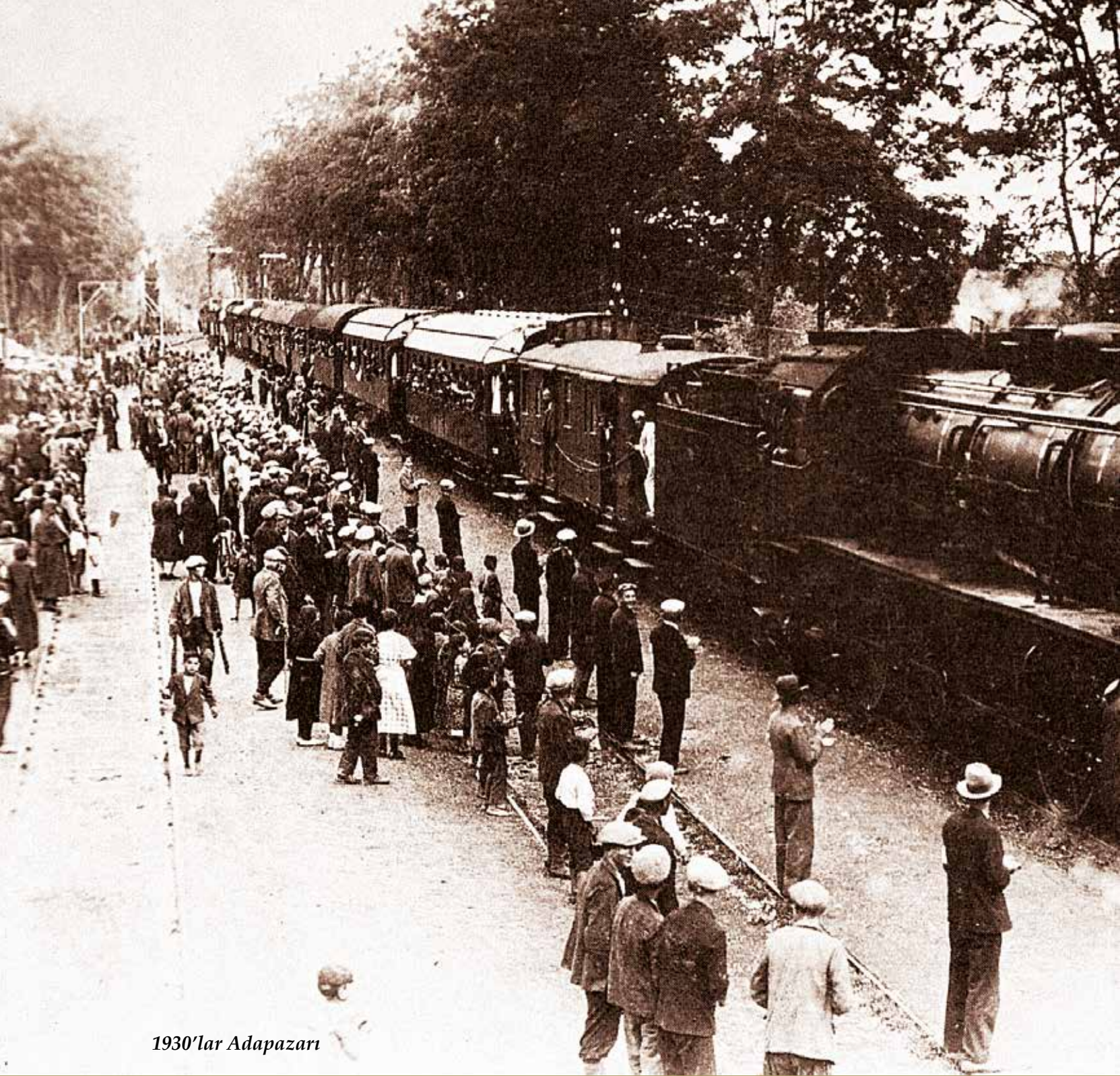
Mihraplara haç asılmış, ezanlar
Susturulmuş güm güm ötüyor çanlar
Camilerin minberleri yakılmış
Çizme ile çiğneniyor Kur'anlar

Ey Müslüman kendini hiç avutma
Yüreğini öç almadan soğutma
İnim inim inleyişi yurdunun
Kulağında küpe olsun unutma

14 Ağustos 1913 tarihinde Tahirü'l Mevlevi tarafından yazılan bu şiir, Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti tarafından muhacirlere yardım toplamak amacıyla "Bulgar Mezalimi İntikam Levhası" ana başlığı altında bastırılmıştır.

19 ve 20. yüzyıllarda milyonlarca kişi Balkanlar ve Kafkasya'dan Anadolu'ya göç etti. 20. yüzyılın başlarında 12 milyon olan nüfus, 1914'te 16 milyona yükselmişti. Başlarda yerleştirmede bazı aksaklıklar çıktıysa da, sonraki göçlerde daha planlı ve isabetli davranıldı. Kafkasya'dan ve Balkanlar'dan çeşitli tarihlerde gelenlerle önceden yerleşenler arasındaki rekabet duygusu, şehrin yeri ve iktisadi bakımdan sahip olduğu imkânlar, sanayileşme hareketine yol açmakta gecikmemiştir.

Osmanlı topraklarına gelen göçlerin devlete ve Adapazarı'na yaptığı sosyo-ekonomik etkilere baktığımızda: 19. yüzyılda emek problemi mevcuttu. Göçler bu problemi aşmada etkili olmuştu. Ekonomiyi yeniden organize etme, ekonomiyi canlandırma noktasında da Osmanlı için bir avantaj olmuştur.

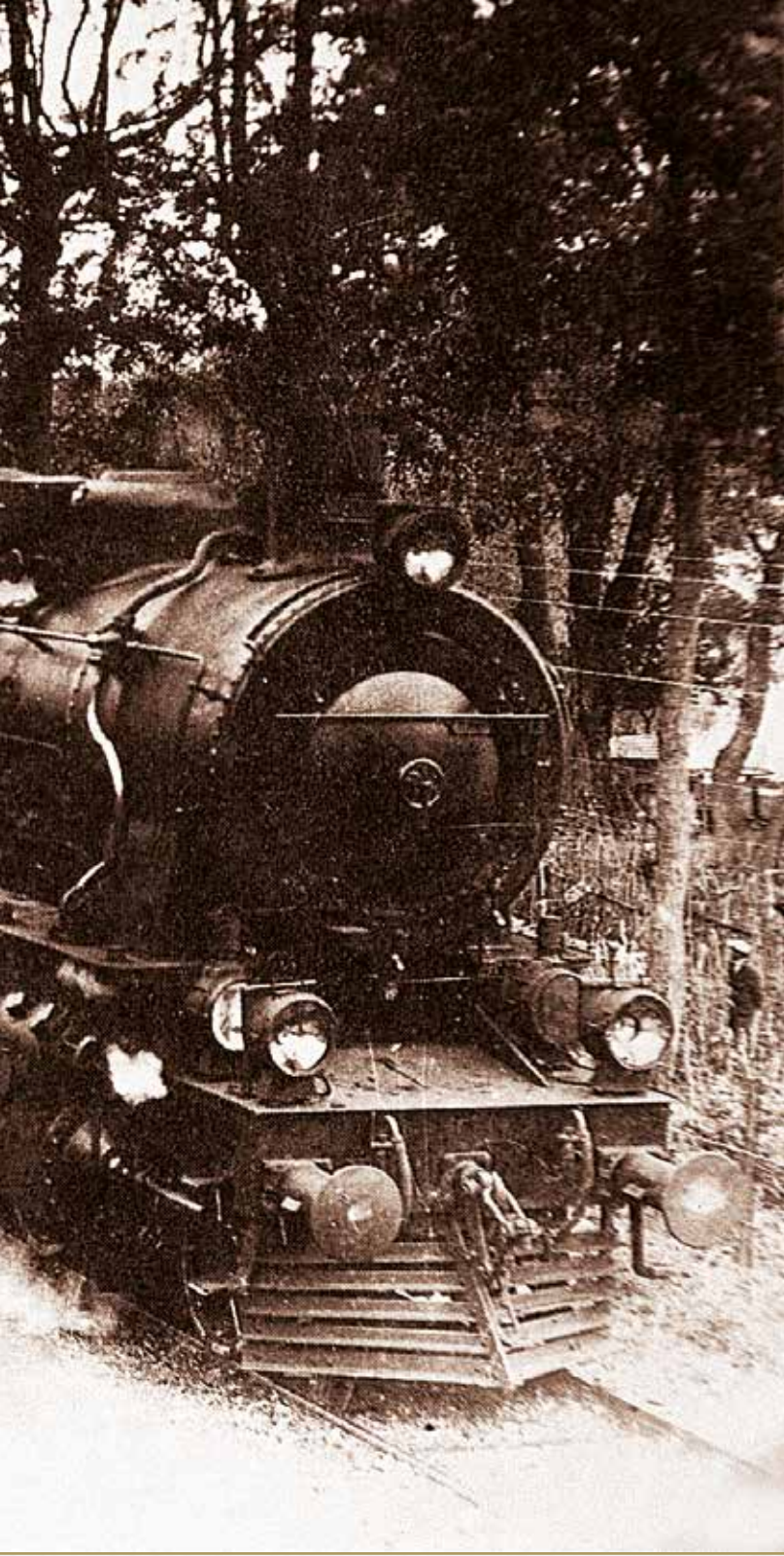

1930'lar Adapazarı

Baştan sona tarım ekonomisi niteliğine sahip olan Osmanlı ekonomisinde tarım yapılabilecek arazi fazlasıyla olmasına rağmen işleyecek olan insan sayısı azdı. Nüfus dengesini yeniden kurmak isteyen Osmanlı, gelen muhacirleri hem tarım arazilerindeki boşalma, hem de gayrimüslim nüfus gerçeklerine göre iskan etti.

Sakarya bölgesinde ormanların bol oluşu Adapazarı'nda ağaç endüstrisine dayalı çeşitli sanayi kollarının kurulmasını sağlamıştır. Orman ürünlerinin pazarlanmasıyla, bölgede önemli sermaye birikimi sağlanmış; ormanlar kesildikçe ve bataklar kurutuldukça yerini verimli tarım arazilerine bırakmıştı. Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin birçoğu işte bu bölgelere yerleştirildiler.

Osmanlı Devleti, Boşnak muhacirlerin yerleştirilmelerinde kısa zamanda lisan ve adette-

re uyum göstermelerini ön planda tutmuştur. 1878'den sonra başlayan ve günümüze kadar devam eden göçlerin neticesi olarak şu anda da Türkiye'nin 30'u aşkın vilayetinde Bosna asıllı vatandaşımız yaşamaktadır. Gerek Balkan harpleri gerekse İstiklal Harbi'nden sonra ve hatta günümüzde dahi devletin Boşnakların Türkiye'ye yerleştirilmesinde her zaman kolaylık sağlandığını görmekteyiz. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında, devletin ihtiyaç hissettiği potansiyel insan gücü için dağıtılarak yerleştirilen ve bu sayede Türkiye şartlarına kolaylıkla uyum gösteren bu Boşnak muhacirlerin önemli bir katkısı olduğunu söyleyebiliriz. Boşnak muhacirler de Osmanlı zamanından beri devam eden alışkanlık ve kız alıp verme gibi akrabalık ilişkileri sayesinde kendilerini Türk kabul edip, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en sadık toplulukları arasında yer almışlardır.

Türkiye'de şahsi teşebbüs ve özel sermaye ile kurulan ve günümüze kadar devam eden ilk banka, 14 Ocak 1914 tarihinde Adapazarı'nda "Adapazarı İslam Ticaret Bankası" adıyla kurulmuştu. Daha sonraları adını Türk Ticaret Bankası olarak değiştiren bu bankanın kurulmasıyla bankacılık tarihimiz yeni ve çok önemli bir aşamaya ulaşmış oluyordu. Göç kaynağı itibariyle Bosna, Silistre, Niğbolu, Diyarbakır gibi bölgelerden gelip Adapazarı'na yerleşmiş olanların da içinde

bulduğu 13 müteşebbis, bu ilk özel teşebbüs bankayı Adapazarı'nda kurmuştur.

Banka kurucularından olup Bosnalı bir muhacir olan Hacı Adem Beyzade İbrahim, o dönemin Karasu Nahiyesi Belediye Reisi idi. Bankanın kuruculardan olan İbrahim Bey, bankanın belli bir müddet idare meclisi reisliği yapmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Bosnalı muhacirlerin arasından üst kademelerde görev almış kişiler çıkmıştır.

Balkan göçmenleri İstiklal Harbi'nde büyük mücadele vermiş-

Bosnalı Hacı Adem Beyzade İbrahim

lerdir. İstiklal Harbi'ndeki komutanların başta Atatürk olmak üzere büyük kısmı Rumeli kökenli idi. Orgeneraller M. Salih Omurtak (1889 Selanik), Fahrettin Altay (1880 İşkodra), İzzettin Çalışlar (1882 Yanya) ve Kazım F. Özalp (1880 Köprülü) Atatürk ile birlikte mücadele veren Rumelili komutanlardandı. Büyük şairler Mehmet Akif Ersoy (Arnavutluk), Yahya Kemal Be-yatlı da (Üsküp) kökenli Rumelili şairlerimizdendir.

Atatürk Bulvarı 1964

Cumhuriyet dönemindeki göçlere bakacak olursak bu dönemde Anadolu'ya yapılan ilk büyük çaplı göç 1923 mübadelesi ile oldu. Bu göç olayında Anadolu'ya 600 bin civarında Müslüman geldi. Gelenler Rumların boşalttıkları yerlere yerleştirildi. 1995'ye kadar Türkiye Cumhuriyeti'ne yapılan göçlerin %25'i Batı Trakya'dan idi. Yapılan en büyük göç ise Bulgar göçü idi. Bu göç 1989'a kadar sürdü. 800 bin kişi Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç etti. Yine Yugoslavya ve Romanya'dan da 400 bini aşkın kişi Türkiye'ye gelerek yerleşti. 1992 yılında bağımsızlığını ilan eden Bosna Hersek, Sırp katliamına sahne olunca, yüz binlerce kişi ülkesini terk etti. Bunların 20 bin kadarı da Türkiye'ye getirildi.

Tarih boyunca büyük bir çoğunluğu yapılan zulümler sonucu meydana gelen göçlerden Adapazarı da etkilenmiştir. Şehrimizin şu anki nüfusunun büyük bir çoğunluğunun Anadolu dışından veya iller arası gelen göçler neticesinde oluştuğu muhakkaktır. Bu makalemizde Balkan göçlerini ve bu göçlerin bir bölümünü teşkil eden Boşnak muhacirlerini işledik. Adapazarı'na ilk ayak bastıklarında ekonomik ve kültürel bakımdan büyük zorluklarla karşılaşan Boşnaklar, zamanla bölgeye uyum sağlamış, örf ve adetlerini korumuş, yaptıkları iktisadi girişimlerle de bölge ekonomisine büyük katkılarda bulunmuşlardır.

Milli Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi

مصطفى كمال پاشا دون اطله بازارينه
كلشدر مشار اليه توجه ابلي جبهه سني
تفتيش ايده جكندر

تعمیر | سئو | انیمیشن | طراحی | ترجمه |
محتوا | گرافیک | دیجیتال | وبسایت | بازاریابی |
۱۰۰۰ | ۱۰۰۰ | ۱۰۰۰ | ۱۰۰۰ | ۱۰۰۰ |

چترکوزی

الانباده ایپراطور لعلک اعاده سی ایچون
چالیشدیغی و بوتک ایچون بر طاقم
غایشلر ترتیب ایلدیگی ییلدر یلبور

۱۹۲۸ | ۱۹۲۸ | ۱۹۲۸ | ۱۹۲۸ | ۱۹۲۸ |
۱۹۲۸ | ۱۹۲۸ | ۱۹۲۸ | ۱۹۲۸ | ۱۹۲۸ |

Adapazarı'nda Tavuklar Köprüsü 1930'lar

*1930'lu yıllarda Adapazarında Cumhuriyet Bayramı kutlamaları-
Burhan Güven Arşivi*

1934 yılında
Adapazarı'nda
23 Nisan
Kutlamaları

Adapazarı Tren İstasyonu 1940lar

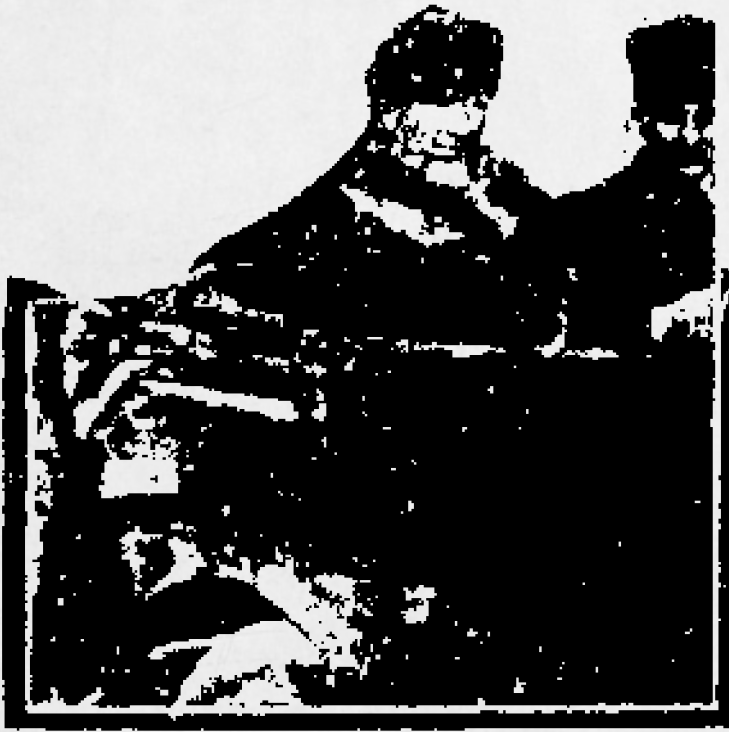
1963 yılında
Adapazarı

İleri Gazetesi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Adapazarı Temasları¹¹⁰

Haziran 1922, Millî Mücadele için çok önemli görüşlerin artık Ankara'da şekillenmeye başladığı bir dönemdi. Bu ayın ortalarında Büyük Taarruzun kararını veren Başkumandan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, Adapazarı taraflarına ani bir ziyaret yaparak, basın ve kamuoyunun dikkatlerini yine üzerine çekiyordu. Uzun zamandan beri yüz yüze görüşemediği İstanbul'da bulunan annesi Zübeyde Hanım ve kız kardeşi Makbule ile Adapazarı'nda bir araya gelecek ve onları Ankara'ya götürecekti.¹¹¹

مصطفى كمال پاشا قوجہ ایلی جہہ سندہ

مصطفیٰ كمال پاشا دون آطہ بازارینہ مواسلہ اہالی طرفدن حرارتہ استیصال ایدلمشدر
تورکینہ بویوک ملت مجلسی رئیس ، پش قوماندان ناری مصوفی كمال پاشا قوجہ ایلی دون آطہ

مصطفیٰ كمال پاشا ایلی بازارینہ کلیرکن ...

بزارینہ مواسلہ اہالی مجاہدہ
و ماہوزین ملکینہ و سکر
طرفدن وقت الحادہ حرارتل بر
سورتده استیصال ایدلمشدر
موقوفاً خبر آلمشدر. مشارالہ
سیاحتی یقہ قیمتہ سورہ جکندر.
مصطفیٰ كمال پاشا قوجہ ایلی
جہہ ناری غنیتہ چیقہ سندہ بالہ
مخالفده بویوک بویوک
ایداکدمدر. آطہ بازارینہ و اذیت
اھالیسی مشارالہ شرفہ اخبار
رتیب ایدلمشدر. مشارالہ
قوجہ ایلی سیاحتی حقتده اخبار
نخبر و حیرت آلا جندو حیرت
قرتلرینہ بیلدرہ سکر مار بیلدرہ

110 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:11, Sayı:62, Kasım-Aralık 2009, s.48-49

111 Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922)*, Adapazarı Belediyesi yay. İstanbul, 1987, s. 171-172

14 Haziran 1922 Çarşamba günü sabahı Adapazarı'na hareket edildi. Mayıs 1920 çarpışmalarında öneme haiz Doğançay istasyonunda İzmit Mutasarrıfı Sadettin Bey, Adapazarı Kaymakamı, Belediye Başkanı, ileri gelenler ve Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti üyelerince resmî karşılama yapıldı.¹¹²

Adapazarı, Millî Mücadele hareketinin bir numaralı önderi TBMM Başkanı ve Başkumandan Gâzi Paşa Hazretleri'ni coşkun bir şekilde karşıladı. Mustafa Kemal, hasret içinde annesi Zübeyde Hanım ve kız kardeşi Makbule Hanım'la istasyon civarındaki Askerlik Şube Başkanı Binbaşı İsmail (Baha) Bey'in evinde bir araya geldi.¹¹³ Mustafa Kemal Paşa, evin önündeki kalabalık yüzünden otomobilden inerek eve kadar yaya yürümek zorunda kalmıştı. Ertesi gün, halktan biriymişçesine Adapazarı'nda incelemelerde bulundu. Mağaza ve dükkânlara girerek, buraların sahipleri ile görüştü.

16 Haziran 1922'de Cuma namazı kılındı. Öğleden sonra mesire yeri Çark Suyu'na gidildi. "Kurtuluş Günleri" isimli müsamere dikkatle seyredildi. Hendek grubuna da özel ilgi gösterildi. Çark'tan Askerlik Şubesi'ne kadar öğrenciler ile birlikte yürüyen Paşa, "İşte aduv (düşman) karşıda hazır silah / Arş yiğitler vatan imdadına" mısralarından epeyce etkilenmişti.¹¹⁴

Bu gezi, dönemin ünlü gazetelerinden İleri gazetesinin 21 Şevval 1340 (17 Haziran 1922) Cumartesi tarihli nüshasında manşetten verilmişti. Haberde: "Mustafa Kemal Paşa Dün Adapazarına gelmiştir. Müşar-un aleyh Kocaeli Cephesini teftiş edecektir." Denilmekteydi. Haberin devamı ise şöyleydi:

Mustafa Kemal Paşa Kocaeli Cephesinde

Mustafa Kemal Paşa diin Adapazarına muvasalatla (varmasıyla) ahali tarafından hararetle istikbal edilmiştir (karşılanmıştır).

Türkiye büyük Millet Meclisi Reisi, Paşa Kumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa diin Adapazarına muvasalatla ahali-i mahalliye ve memurin-i mülkiye ve askeriye tarafından fevkalade hararetle bir surette istikbal edildikleri mahallinden haber alınmıştır. Müşar-un aleyhin seyahati pek kısa sürecektir. Mustafa Kemal Paşanın bu esnada cepheleri teftişe çıkmasına bilumum mahallinde büyük bir ehemmiyet atfedilmektedir. Adapazarı ve İzmit ahali müşar-un aleyh şerefine ziyafetler tertip etmiştir. Müşar-un aleyhin Kocaeli seyahati hakkında muhabir-i mahsusumuzdan alacağımız tefsirati (yorumları) kardeşlerimize bildireceğimiz tabiidir. 21 Şevval 1340 Pazar (17 Haziran 1922)"¹¹⁵

مصطفى كمال باشا دون اطه بازارينه
كلشدر مشار اليه توجه ايلي جبهه سني
تفتيش ايده جكندر

ایلی
جندی قورقون

المانیاده ایچر اطور لغنک اعاده سی ایچون
چالیشیدیغی و بونک ایچون بر طاق
غایشلر ترتیب ایلدیگی ییلدیریلور

تاریخ: ۱۸ شوال ۱۳۳۸
نمبر: ۱۳۵۰
موضوع: ۱۳۷۰
محل: ۱۳۸۰
تاریخ: ۱۳۸۰
نمبر: ۱۳۸۰
موضوع: ۱۳۸۰
محل: ۱۳۸۰

112 Enver Konukçu- Haluk Selvi, "Millî Mücadele Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1918-1912)", *Sakarya İli Tarihi* Cilt:1, Sakarya Üniversitesi yay. Sakarya, 2005, s.581

113 Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi yay. Ankara, 1999, S.287

114 Konukçu, a.g.m., s.581

115 İleri gazetesi, 21 Şevval 1340, s.1

17 Haziran 1922 Cumartesi günü Mustafa Kemal Paşa, öğleden sonra tören havası içinde İzmit'e hareket etti. Geceyi burada bazı temaslarla geçirdi.

19 Haziran 1922'de, basın mensupları ve maiyeti ile Adapazarı'na hareket etti. Derbent ve Sapanca istasyonları da karşılama sırasındaki gibi yine kalabalıktı. Arifiye'de de aynı muhteşem karşılama, Başkumandana sevgi tezahürünün sonucu idi. Gelin konunun devamını İleri gazetesinin 21 Haziran 1922 tarihli sayısından devam edelim:

Claude Farrere ve Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmesinden bir kare

“Bu sabah Mösyö Claude Farrere İzmitten otomobile binerek önce Kasıra oradan da Paşa Hazretlerinin refakatinde istasyona geldi.

Tren hareket ettiği zaman bütün ahali hatta kadın ve çocuklar: “Allaha Emanet” “Allah selamet versin” evazeleriyle koşa koşa treni takip etmiş ve mütemadiyen alkışlamışlardır.

Gerek Büyükderbent İstasyonunda ve gerek Sapancada halkın tezahürü fevkalade olmuştur bilhassa Sapanca ahalisi büyük kumandana ve misafirine yerli mahsulâttan nefis meyveler ve çiçeklerle süslenmiş sepetler hediye etmişler Vecihi isminde on iki yaşında bir yavru tarafından hakikatten büyük bir belagatle irad idilen nutku dinlenmiştir

Sapanca Nahiyesinin genç ve zeki müdürü Fuad Bey tarafından da Fransızca misafirlerimize hoş geldiniz konuşması yapılmış ve Mösyö Claude Farrere her ikisine de mukabele etmiştir

Adapazarında istasyonda Nihat Beyin evine giden caddenin her iki tarafından dizili duran piyade ve süvari askerlerinin arkasında muhterem misafirlerini görmek arzusu ile bekleyen binlerce halk trenin varışını alkışlarla selamladı kız mektebi muallimlerinden bir hanım burada kısa bir hitabe irad iderek Mösyö Claude Farrere'ı karşıladı

Gazi Mustafa Kemal Paşa refakatinde Mösyö Claude Farrere Münir ve Ekrem Beyler olduğu

halde yolu yürüyerek kat ittiler. Aziz dostumuz meftun ve şaşkın bakışlarını her biri heykel gibi olan kahraman askerlerimizden ayıramıyordu. Nihat Beyin evine gelindi. Bir süre dinlendikten sonra Kaza Kaymakamı Özdemir Beyin delaletiyle kız mektebi gezildi. Mösyö Claude Farrere mektepte gördüğü intizam ve mükemmellikten dolayı takdirlerini beyan etti. Mektep talebeleri kendisine bizzat işlemiş oldukları eşyadan zarif bir örtü hediye ettiler. Tekrar eve dönüldü ve hep birlikte yemek yenildikten sonra saat üç buçukta Gazi Paşa Hazretlerine arz-ı veda edilerek istasyona ve oradan da aynı özel trenle İzmit'e dönüldü.

Adapazarından ayrılırken Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Mösyö Claude Farrere'e kendi kırbacını hediye etti.

Saat altı sularında Heyet İzmit'e varılarak vapura binildi. Bir gün önce karşılamaya katılan halk aynı şekilde kendisini uğurladı.

Mösyö Claude Farrere, memnun, mesut hür ve müstakil Anadolu toprağını hürmet ve muhabbetle selamlıyor ve yaşaran gözlerini siliyordu. İzmit git gide gözden uzaklaşıyordu.

Vapur Marmaranın sakin suları üzerinde İstanbul'a doğru yol almaya başladı."¹¹⁶

Adapazarı, Mustafa Kemal Paşa'yı son derece samimi ve misafirperver bir biçimde ağırlamış ve Cumhuriyet'e giden yolda onun yanında olduğunu da basın mensupları ve dolayısı ile cümle aleme duyurmuştu.

باش قوماندانغازی مصطفی کمال پاشا حضرتلری: ایزمیتده

قوجه ایلی منطقه-ی نذیفته کلن عترم باش قوماندانغازی ایزمیتی تشریف ایندیله، مراسم استبالیه فوق العاده پارلاق، خلقک سرنی بیاورد؛ (نلود فارده) سوکیلی باش قوماندانغازی، ملاقاته کیددی .

للود فارده

Claude Farrere

مصطفی کمال پاشا

Mustafa Kemal Paşa

116 İleri gazetesi, 21 Haziran 1922, s.2

Unutulmuş Yerel Bir Kahraman: İpsiz Recep¹¹⁷

Adapazarı ve yöresindeki Kuvay-i Milliye faaliyetleri içerisinde İpsiz Recep (Recep Reis) ve hizmetlerinin ayrı bir önemi vardır. 1862 yılında Rize ilinin Portakallık Mahallesi'nde doğan İpsiz Recep'in babası Emiralioğullarından Hüseyin'di. Adapazarı Nüfus Müdürlüğü'nden zayiinden verilen cüzdanda isim ve şöhreti karşılığında "Abdullah Emirali Oğullarından Recep" yazar. Muamelat kısmına ise şu kayıt düşülmüştür:

"Rize'nin Gülbahar Sultan Mahallesi'nden seksen üç hanede Süleyman kerimesi Nadire Hanım ile 5 Sefer 1334 tarihinde akitleri icra kılınmıştır."¹¹⁸

İpsiz Recep, Milli Mücadele'nin seçkin milis lideri olmak vasfını eşkiya prangasından kurtulmak için almamıştı. İnanarak, bütün varlığıyla Milli Mücadele'ye katılmıştı. 20. yüzyılın başlarında Rize-Batum arasında yaptığı tuz kaçakçılığına dönemin şartları onu zorlamıştı. Osmanlı vesikalarında da bu nedenle ona eşkiya sanının verildiğini görüyoruz. 10 Mayıs 1909'da Şile civarında olduğunu öğrenen hükümet, Beyoğlu mutasarrıflığından gerekli tedbirin alınmasını istemişti. Konu ile ilgili vesikada şöyle deniliyordu:

"Beyoğlu mutasarrıflığına 3 Mart 1325 (10 Mayıs 1909)

Eşkiyayı meşhureden İpsiz Recep'in 5 nefer avnesiyle Kefken İskelesinden Şile sahiline doğru hareketleri mahallinden bildirildiğinden ve eşkiyayı merkumeyi nakil eden kayığın geçen cuma günü Şilenin açıklarından surur iderek Rumeli Fenerine gittiği ve bunların Rumeli Fenerinde Rizeli Mahmud veyahut Bayram reislerin nezdinde iktiza edecekleri tahkik olunduğundan bahisle icray-ı icabı Şile Kaymakamlığından izbar kılınmış olmağla tahkikat ve tedbir-i lâzime şeriyenin ittihaz ve icra ve neticenin inbası beyan olunur"¹¹⁹

Recep Reis, Rize ve Rusya arasında tuz kaçakçılığı yaparken 1917 ihtilali sırasında Ruslara esir düşmüş; Sibiry'a'daki esir kamplarında ve Rus cezaevlerinde uzun süre kalmıştı. Azerbaycanlı bir gardiyanın yardımıyla kaçarak maceralı bir yolculuktan sonra Batum'a gelmiş ve buradan kaçtığı erzak yüklü bir motorla Kefken Adası'na kadar geldiği sırada motoru alabora olarak batmış ve böylece Karadeniz kıyılarına sığınmıştı. Motorunun batmasıyla sermayesiz kalan Recep Reis Kandıra ve İncili (Karasu)¹²⁰ havalisinde eşkiyalığa başlamıştı.¹²¹

Rizeli olması sebebiyle o havalide suç işleyen hemşerileri de Karasu'ya gelip, kendisine katılıyorlardı. Recep Reis çetesiyle birlikte zenginleri soyuyor; koyun ağıllarına girerek istediği koyunu kestiriyordu. Kimse ona karşı koyamıyor; ses dahi çıkaramıyordu. Tutuklanmasına yönelik çalışmalar yapıldıysa da sonuçsuz kalıyordu.¹²² Recep Reis böyle belalı bir adam olduğu halde bazı kimselere de iyilikler yapıyordu. 14 Mayıs 1920 tarihli bir vesikaya göre Recep Reis'in, Şile'de Müslüman, Hıristiyan hatta Kuvay-i Milliye demeden halkın hayvanlarını aldı-

117 Sakarya Nabız Dergisi, Yıl:1, Sayı: 12, Haziran 2004

118 Recep Reis, ikinci evliliğini Nadire Hanım ile yapmıştı. Babası Süleyman Efendi, Zarife Hanım da annesiydi. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ergun Hiçyılmaz, *İpsiz Recep Kaldırın Silahları Şafak Boyu*, İstanbul, 2005, s.15-16

119 BOA. ZB. 627/7 lef:2

120 Milli mücadele döneminde Karasu, Adapazarı kazasına bağlı bir nahiye idi. Karasu nahiyesinin merkezi olan İncili Adapazarı'na 55 km uzaklığında Karadeniz kıyısında ve Sakarya Nehrinin de denize döküldüğü yerde bulunmaktadır. Bu dönemde Karasu nahiyesinin kışın gidecek bir yolu olmadığı gibi Sakarya Nehri de geçit vermezdi. Karasu'ya kış günleri gitmenin güç olduğu zamanlarda burası dünya ile alakasını kesmiş bir memleket halinde idi.

121 Resül Narin, "Recep Reis (İpsiz Recep)", *İrmak dergisi*, yıl:2 sayı:18, s.22

122 BOA. ZB. 627/4

Ortada oturan İpsiz Recep ve arkadaşları

ğı ve eşyaları gasp ettiğinden şikâyet edilmiştir. Recep Reis, verdiği cevapta, yalnız Rumların hayvanlarını aldığını ve Anadolu'ya geçen herkesi misafir ettiği için beş parasız kaldığından bu yolda hareket ettiğini söylemişti.¹²³ 5 Ağustos 1920 tarihli diğer bir belgede ise Şile'ye gelen İpsiz Recep ve adamlarının ahali ve hükümet memurlarına karşı gösterdiği işkence üzerine ahalinin bölgeden kaçtığı belirtiliyordu.¹²⁴

Birinci Dünya Savaşı sonlarındaki eşkıyalık ve korsanlık faaliyetlerinden dolayı ölüm cezasına çarptırılmış bir kaçak olan Recep Reis, Milli Mücadele'nin ilk günlerinde Kuvay-i Milliye saflarına katılmış ve Karakol Cemiyeti tarafından Kefken'e komutan olarak atanmıştı. Karakter olarak mert yaradılışlı bir kişiliğe sahip olan Recep Reis'i milli harekete katılmaya, Kaymakam Atıf ve Doktor Yüzbaşı Raif ikna etmişti.¹²⁵

Recep Reis'in alanı, Kandıra, Karasu cihetleri bilhassa Karadeniz kıyıları ve Kefken Adası idi. Kuvay-i Milliye, Recep Reis'in milli harekete katılmasıyla Batı Karadeniz kıyılarında ve bu kıyılara yakın iç kesimlerde önemli ölçüde söz sahibi olmuştu. İstanbul'dan Anadolu'ya geçebilmek Recep Reis ve adamları sayesinde mümkün olabilmişti. Takalarla silah ve cephaneye kaçırılması da onun bilgisi ve koruması altında yapılabilmmişti.¹²⁶

Başlangıçta Rize'den çağırdığı arkadaşlarıyla adamlarının sayısı 50'yi bulmuş, Kefken Adası'nı kendine karargâh olarak seçmişti. Bu esnada, Adapazarı'ndan gelen Abazalar, milli cephenin İstanbul'a karşı ilk gözetleme noktası ve İstanbul'dan kaçanların ilk sığınak yeri olan Kandıra üzerine yürüyorlar; bunlara yardım için de, Ferit Paşa Hükümeti, 18 Mayıs 1920'de

123 Yusuf Çam, *Milli Mücadelede İzmit Sancağı*, İzmit, 1993, s.82; Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Mili Mücadele (1919-1922)*, İstanbul, 1987, s.108; Rifat Yüce, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İstanbul, 1945, s.92

124 BOA. DH. EUM. AYŞ. 44/76

125 Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, 1990, s.174; Celal Dinçer - Ekrem Kaymaz, ..., *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya*, Sakarya, 1998, s.29

126 Dinçer, a.g.e, s.29; Yüce, a.g.e, s.92

İstanbul'dan Kemal Reis gambotunu gönderiyordu.¹²⁷ Gambotun süvarisi Ramis Bey, topçu kumandanı İbrahim Bey'di. Gambota bindirilen bir miktar jandarmanın komutanlığını da Yüzbaşı Eşref yapıyordu.

Kemal Reis gambotu Kefken Adası önlerine geldiğinde, kayıkları indirerek, sürgü takmış 20 kadar jandarmayı adanın kıyısına çıkarmıştı. Bu sırada 100 kadar adamıyla kıyıda menzilenmiş olan Recep Reis, jandarmalara: "Dostça mı geliyorsunuz düşmanca mı?" diye bağırdığında, "dostça geliyoruz" cevabını almıştı. Gelenler Recep 'Reis'e padişahın selamını getirdiklerini söylemişlerdi. Kendisini taltif için İstanbul'a davet etmişlerdi. Uzun süren görüşmelerin sonunda, Recep Reis'i kandıramayacaklarını anlayınca, kayıklarına binerek Gambota dönmüşlerdi. Bu arada Kuvay-i Milliye'ye yakınlık duyan topçu kumandanı İbrahim Bey, Recep Reis'e gizlice: "Siz kıyıda mevzi alınız, ben topçu ateşini tepeye tevci eder, gülleleri üstünüzden aşırım" demişti. Gerçekten küçücük Kefken Adasında kazılmış bir siper dahi olmadığından, açılacak bir topçu ateşi Recep Reis ve adamlarına büyük zarar verebilirdi. Gambot kıyıdan açıldığında bombardımana başlamış, top mermileri de sürekli olarak Recep Reis ve adamlarının üzerinden aşarak, tepeleri dövmüştü.¹²⁸ Yapılan tarruz sonucu Kemal Reis gambotu süvarisi Tahir, Bahriye Nezaretine yazdığı raporda: "saat 3'te Kefken Adasında İpsiz Recep ve takriben 100 kişiden ibaret kuvvetleriyle temas edilerek 3 saat boyunca süren çatışma sonucu toplarımızdan ikisi bertaraf olmuş gece olması sebebiyle mühimmat bulamamaktayız. Bu sebeple topları sağlam bir geminin gönderilmesi eşkiyanın hallini sağlayacaktır."¹²⁹ Diyordu.

Recep Reis müfrezesi aynı gün gecesi sandallarla adayı boşaltarak, Cebeci Köyü civarında sahile çıkıp; Kerpe mevkiinde toplanmıştı. Kemal Reis Gambotu ertesi gün tekrar gelerek, Kefken adasını uzun süre bombalamıştı. Bombardımanı takiben adaya bir jandarma birliği çıkarılmış, kimsenin bulunmaması üzerine Gambot tekrar İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı.

Bu olaydan on gün kadar sonra, Kefken Adası önüne bu defa bir Fransız torpidosu gelerek adayı ateş altına almıştı. Recep Reis karanlık basınca yeğeni Hamza ile arkadaşlarından Altikonakoğlu Mehmet Ağa, Kaçıran Şerif, Kaşkın'ın oğlu İbrahim ve atmış adamıyla birlikte, ustaca bir manevrayla torpidoyu arkadan çevirerek ateş altına aldırılmıştı. Düşman gemisi ummadığı bu yan ateş karşısında kaçmak zorunda kalmıştı.¹³⁰

Bu dönemde Recep Reis yardım ulaştırmak isteyen Derkenardeş Hafız Mehmet, "Hidayet" isimli motorunun ambarrına sakladığı 50 bin kadar Mavzer fişeği ve 41 adet harp

127 BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/53-8

128 Özel, a.g.e, s.108-109

129 BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/53-1

130 Özel, a.g.e, s.109,176

tüfeğiyle Yenimahalle açıklarında İngilizlerce yakalanmış, Hafız Mehmet ve tayfası da tutuklanmıştı.¹³¹

Recep Reis Milli Mücadele yıllarında havalisindeki Müslüman Türk halkını soyan ve her türlü kötülüğü yapan Ermeni ve Rum çeteleriyle mücadele etmiş havalisine, halkının da yardımıyla imkân vermemişti.¹³² Rizeli arkadaşlarının harbiye nezaretindeki Binbaşı Eyüp Sadri Bey'in yardımıyla sağladıkları yedi buçukluk bir topu, kendisine getirmeleriyle, Yunanlılara karşı top kullanma şansına da sahip olmuştu. Ancak, adamları arasında top kullanmasını bilen olmadığından Rize'deki komşusu Tabur İmamı Galip Hoca'ya bir mektup yazarak, topçu yüzbaşısı olan Süleyman'ı kendisine göndermesini istemişti. Süleyman Bey'in katılmasıyla tek topunu kullanma imkanı bulan Recep Reis, Kandıra'nın Pınar mevkii civarındaki Yunan kuvvetlerine taarruz ederek, bunları püskürtmüş, üç adet yedi buçukluk topla bir çok ganimet almayı başarmıştı.

Recep Reis bölgedeki isyancılar içinde bir korku unsuru haline gelmişti. 1920 Ekiminde İzmit ve civarı ile karasu yerlilerinden 1500 kadar Rum, içlerinde 300 kadar yerli hain olduğu halde İzmit'ten gelerek sabaha karşı Karasu'ya girmişlerdi. Burada yağma ve soyguna girişmişler, belediye başkanının evini yakmışlar, 20 kadar masum sivili öldürerek, halktan ayrıca 5000 lira istemişlerdi. Recep Reis, bu sırada Akçaşehir'de (Akçakoca) bulunuyordu. Halk arasında birden bire "Recep Reis geliyor" şiasının yayılmasıyla hainlerin parayı almadan kaçmaları için yeterli olmuştu.¹³³ Ülkede ünü oldukça yayılmış olan Recep Reis'in adını kullanıp eşkıyalık yapanlarda olmuştur. Örneğin 25 Mayıs 1922'de Recep isimli bir kişi yanında beş arkadaşıyla beraber Çırçır suyuna giderek İpsiz Recep olduğunu söyleyerek su sahibini tahdit etmesi üzerine yakalanmış; yapılan tahkikat sonucu bu kişinin Recep Reis olmadığı tahkik edilmişti.¹³⁴

İpsiz Recep'e herkes amca diye hitap ettiği gibi, Ankara'ya gelip Atatürk tarafından kabul edildiğinde, aynı hitapla ve iltifatla karşılaşmıştı. Atatürk, İpsiz Recep'e iki yüz elli lira maaş bağlatmıştı. Paradan başka her şeye değer veren İpsiz Recep, yeni kurulan Teyyare Cemiyeti'ne (Türk Hava Kurumu) bu maaşını bağışlayacaktı. İpsiz Recep'e Karasu'da bir arazi ve bir ev tahsis edilmiş, ancak o kendisine verilen arazisinin 6 dönümü dışında kalanı da halka dağıtmıştı.¹³⁵

Cephede bulunduğu süre içinde hangi emri almışsa, muvazzaf bir birlik gibi düzenli ve yerinde hareket etmişti. Milli Mücadele'deki hizmetlerinden dolayı yüzbaşı rütbesi ve 23.09.1929 tarih ve 15675 sayılı istiklal madalyası ile taltif edilmişti. 1928 yılında Karasu'nun Yeni Mahallesi'nde yaptırdığı evde otururken kasığındaki kanser sebebiyle vefat etti.¹³⁶ 1957 yılına kadar Sakarya Nehri kıyısında taşsız bir mezarda yatan Recep Reis'e daha sonra Kandıra'da hizmetlerine yaraşır bir mezar yapıldı.

131 BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/53

132 Sakarya Valiliği, *Tarihte ve Günümüzde Sakarya*, Sakarya, 1995, s.48

133 Narin, *a.g.m.*, s.22

134 BOA. DH. KMS: 61-1/51

135 Hiçyılmaz, *a.g.e.*, s.112-113

136 Özel, *a.g.e.*, s.110, Yüce, *a.g.e.*, s.93

Adapazarı'nda Bir Nato Tatbikatı (1965)¹³⁷

1965 yılının Eylül ayı hem Türkiye hem de Adapazarı için heyecan verici bir ay olmuştur. Bu tarihte Adapazarı'nın Alandüzü mevkiinde Amerikan ve Türk askerlerinin katıldığı Derin İz (Deep Furrow 65) adını taşıyan NATO tatbikatı gerçekleşmişti.

NATO (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü), Sovyetler Birliği (SSCB)'den gelen tehdit nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'nin öncülüğünde kolektif bir savunma örgütü olarak 1949 yılında kurulmuştur. NATO'nun temel ve uzun soluklu amacı, siyasi ve askeri yollar ile tüm üyelerinin özgürlüğünü ve güvenliğini korumaktır. Üye ülkeler, kurucu anlaşma gereği, ortak savunma için yeteneklerini geliştirmeyi, herhangi bir üyenin toprak bütünlüğü, siyasî bağımsızlığı ve güvenliği tehlikede olduğunda bir araya gelmeyi ve üyelerden herhangi birine saldırı yapıldığında bunu üye ülkelerin hepsine karşı yapılmış bir saldırı olarak kabul etmeyi taahhüt etmişlerdir.¹³⁸

Türkiye, NATO'ya Yunanistan ile birlikte 1952 yılında üye olmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki askeri ilişkiler kurumsal bir nitelik kazanarak günümüze kadar sürmüştür.

Amerikalıların Adapazarı'na ilgisi 1840 yılına kadar gitmektedir. Bu tarihte Amerikan merkezli olan BOARD misyonerleri tarafından Adapazarı'nda bir istasyon açılmıştı.¹³⁹ 1846 yılında ise birkaç Amerikalı misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirmek için Adapazarı ve çevresine gelerek bölgede bir bakıma fizibilite çalışması yapmışlardı.¹⁴⁰

1955 yılında sonuçsuz kalan bir teşebbüs karşımıza çıkmaktadır. Milliyet gazetesinin 23 Mart 1955 tarihli haberine göre Adapazarı'nda bir NATO hava üssü kurulması planlanmıştı. 20 milyon Lirayı bulacak bu proje için 3 Amerikalı uzman Adapazarı'na gelmiş ve incelemelerde bulunmuştu. Proje gerçekleşseydi NATO'ya dahil bütün ülkelerin uçakları bu havaalanına inebilecekti.¹⁴¹ Bu teşebbüs çeşitli nedenlerle sonuçsuz kalmıştı.

3. Tugay 82. Hava İndirme Tümeni'ne ait paraşütçüler 21 Eylül 1965 tarihinde Adapazarı semalarında

137 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl: 13 Sayı: 78, Aralık 2012- Mart-Nisan-Mayıs-2013, s.40-42

138 Haktan Birsnel, "Başlangıçtan Günümüze NATO Sorunsalı "Madalyonun İki Yüzü" SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Mayıs 2012, Sayı:25, s.110; Saime Yüceer, "Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Meclisteki Yankıları" Atatürkçü Bakış, C.I, Sayı: I, 2002, s.72-88

139 William E. Strong, *The Story of The American Board (An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners For Missions)*, Boston, New York, Chicago, 1910. s.93

140 BOA. A. MKT. 48/66

141 Milliyet gazetesi, 23 Mart 1955, Sayfa:7

Türkiye ile Amerika ilişkileri 1965 yılına gelindiğinde bir tatbikatı birlikte organize edecek kadar gelişmişti. Bu tatbikatın yapılacağı yer olarak, koşulların uygun olması gerekçesiyle Adapazarı'nın Alandüzü mevki seçilmişti. O tarihi hatırlayan Adapazarılılar gökten süzülen paraşütçüleri izleyebilme şansını yakalamışlardı.¹⁴²

Bu tatbikat sırasında Alandüzü'ne bir kilometre kareye 64 paraşütçü indirilmiştir. İki paraşütçünün arası 75 metre olarak hesaplanmıştır. Tatbikata katılan Amerikan tümeni bir kaç hafta evvel Dominik Cumhuriyeti'nden Türkiye'ye gelmişti. Hava indirmesi esnasında paraşütü açılmayan bir Jeep parçalanmış ve ağaca takılan bir Amerikan eri yaralanmıştı.

İndirilen ağır teçhizat arasında 4,5 tonluk mekanik katırlar, 24 adet yarım tonluk römork, 12 adet 3/4 tonluk römork, 38 adet Jeep, 2,5 tonluk bir kamyon, 2 adet cankurttan, 1 su tasfiye cihazı ve 12 adet obüs bulunmaktadır. 105 mm.'lik obüslerin tanesinin ağırlığı 3.126 kg.'dı. Toplam olarak 190 parça harp malzemesi indirilmişti. İndirme sırasında uçaklar 500 metre yükseklikte, saatte ortalama 240 km. sürat yapmışlardı. Derin İz tatbikat planına göre iki uçak arasında 610 metre bırakılmıştı.

Bu tatbikat vesilesi ile Adapazarı yerli ve yabancı birçok gazetenin manşetlerini süslemişti. Tatbikatı okuyucularına duyuran Hayat Mecmuası, davet edilen muhabirinin geniş haberini fotoğraflarla birlikte şu cümlelerle Türk okuyucularına duyurmuştu.

"Sabah saat 8.05, Adapazarı'nın Akmeşe dağları ile çevrili eski bir kuru göl

Tatbikat sırasında ağaca takılan bir paraşütçü

142 Robert K. Wright Jr. Ph. D. and John T. Greenwood Ph. D., *Airborne Forces at War From Parachute Test Platoon to the 21st Century*, Naval Institute Press, 2007, s.139

yatağı olan Alandüzü mevkiindeyiz. Gözler, henüz kalkmakta olan sisin arasından süzülen C-130'larda. Dev uçaklar, 30 dakika önce indirilen havacı hücum ve muharebe birlikleri tarafından «A» harfi ve sarı ışıkla işaretlenen noktaya doğru alçalıyor. İlk gelen 63 uçak ağır ve hafif teçhizatı boşaltıyor. Gökyüzü birbiri ardından açılan paraşütlerden görünmez halde. Birden uçakların ardı kesiliveriyor. Birkaç saniyelik aradan sonra, bu defa bir hava donanması refakatinde Muhafız Alayı Paraşütçü Birliğini ve 82 nci Amerikan Hava Tümeni'nin bir tugayını taşıyan uçaklar gözüktü. Şimdi Alandüzü'ne havadan sanki insan seli yağıyor... Üç piyade, bir topçu taburu ve bir istihkâm bölüğünden müteşekkil askerî kuvvetin yere inmesi ve ağır teçhizat ile harekete geçmesi sadece 17 dakika sürdü. 94 uçağın gerçekleştirdiği bu indirmeden tatbikatı izleyen komutan ve müşahitler memnundular.”

Cumhuriyet gazetesi, 22 Eylül 1965 tarihli nüshasında bu tatbikatı konu almış ve haberi şöyle okuyucularına duyurmuştu:

“Amerikan ve Türk kuvvetlerinin işbirliği ile düzenlenen büyük NATO tatbikatı (deep furrow) dün, Sakarya'nın Alandüzü mevkiinde başlamıştır. Havanın sisli olması yüzünden 65 dakikalık bir gecikmeyle başlayan tatbikatta tam teçhizatlı 2000 paraşütçü, 4500 kiloluk topları, jeep ve malzemeleriyle birlikte havadan indirme yapmışlardır. Tatbikattan sonra Genel Kurmay Başkanı Org. Sunay, “Tatbikat başarıyla devam ediyor...” demiş, Org. Taasel ise, indirmeden “memnuniyet duyduğunu” belirtmiştir. NATO Başkomutanı Orgeneral Lemnitzer de, bu başarıdan her iki tarafın gurur duyabileceğini söylemiştir.¹⁴³

Milliyet gazetesi 22 Eylül 1965 tarihli nüshasında Deep Furrow 65 Tatbikatı ile ilgili “Nato Tatbikatı Sakarya'da Devam Ediyor” başlığını kullanarak şu bilgileri veriyordu:

“700 Türk ve 1700 Amerikan paraşütçüsünün katıldığı “Deep Furrow 65” askeri tatbikatı, dün Sakarya'da, Alandüzü köyü arazisinde başlamıştır. Doğu kesiminden gelen 70 Amerikan

143 Cumhuriyet gazetesi, 22 Eylül 1965, Sayfa:1

ve 9 Türk nakliye uçağının 2400 kişilik paraşütçü birliklerini araziye indirmesi çok başarılı olmuştur.

NATO Başkumandanı Lemnitzer'in de hazır bulunduğu tatbikatı Milli Savunma Bakanı Nazım Dağlı, Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Sunay, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemel Tural, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Necdet Uran ile yüksek rütbeli subaylar izlemiştir.¹⁴⁴

Tatbikatı izleyen NATO Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Komutanı Orgeneral Lemnitzer "... Türk ve Amerikan kuvvetlerinin iş birliği sayesinde daha kuvvetli bir hale geldiğini görmekteyiz. Her iki taraf için de muvaffak bir indirme olduğunu söylemeye müsaade ediniz. Bu tatbikata katılan birlikler iftihar edebilirler..." diyordu.

Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakanı, Kuvvet Komutanları, Türkiye ve NATO devletlerinin yüksek rütbeli subayları ve 50'ye yakın yabancı gazeteci tarafından izlenen tatbikat, ilk günden itibaren başarılı bir seyir takip etti ve başladığı gibi sonuçlandı.

Deep Furrow 65 Tatbikatı'nın ikinci gününü kara harekâtı teşkil ediyordu. Adapazarı'nın kuzeyinde Osvak dağlarının hâkim olduğu vadideki temsili düşman kuvvetleri sürülecek ve denize dökülecekti. Tatbikata bu defa Türk ve Amerikan paraşütçü birliklerinden başka, 15'inci Kolordu Komutanı emrinde 2'nci Türk Tümeni ve bir zırhlı muharebe grubu da katılıyordu. İlk amaç, düşmanı teşkil eden Turuncu kuvvetlerin, F-84, F-86 ve F-100 jet bombardıman uçakları tarafından bombardıman edilmesi ve dost Mavi kuvvetlere mukavemet edemeyecek halde bırakılmasıydı.

Uçakların bıraktıkları bomba ve roketlerin dumanları arasında, Mavi kuvvetlere bağlı 13'üncü, 20'nci ve 70'inci piyade alayları güney-doğudan, 82'nci hava tümeni ve Türk paraşütçüleri güney-batıdan hücumla geçtiler. Havan ve tank ateşi ile desteklenen piyade alaylarına bağlı erlerin «Allah, Allah» sesleri, arasında Turuncu kuvvetlerin ön mevzileri ele geçirdiler. Paraşütçü birliklerinin düşmanı yandan vurmaya çalışması da, Turuncu kuvvetin yenilmesine sebep olacak ve geri siperlerde de tutunamamasını sağlayacaktı. Neticede, ağırlıklarını bırakan Turuncu kuvveti, Mavi kuvvetler takip ederek denize döküleceklerdi.

Deep Furrow 65 Tatbikatı'nın ikinci kısmı olarak tasarlanan ve denizden başlayan harekât, aynı gün Yunan deniz kuvvetlerinin de katılımıyla Batı Trakya'ya asker çıkarılması şeklinde sonuçlandırılmıştır. Bir NATO tatbikatı olan Derin İz Harekâtı, muhtemel bir düşman taarruzuna Türkiye ve Yunanistan'ın, NATO kuvvetleri ile iş birliği sayesinde karşı koyması şeklinde uygulanmış ve tam bir başarıya ulaşmıştır.

Deep Furrow 65 Tatbikatı, harekâtı yöneten komutan Korgeneral Michaelis'in konuşması, 2. Tümen Komutanını, Türk ve Amerikan paraşütçü birliklerinin komutanlarını tebrik eden Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın "Tatbikatın başarı ile geçtiğine seviniyoruz." sözleri ile son bulmuştu.

Soğuk Savaş döneminin yaşandığı bir süreçte Batı Bloğunun amiral gemisi olan ABD, müttefiki olan Türkiye ile yaptığı Deep Furrow tatbikatı ile Sovyetler Birliği'ne karşı bir güç gösterisi yapmıştır. Bu tatbikat, Kıbrıs Barış Harekâtı'na paraşütçülerimizi hazırlayan bir niteliğe de sahiptir. Böylesi önemli bir organizasyona ev sahipliği yapan Adapazarı adından da uzun süre söz ettirmiştir.

144 Milliyet gazetesi, 22 Eylül 1965, Sayfa:3

Amerikalı komutan Albay Viney, harekatı takip eden Türk ve Amerikalı komutanlara hava indirmesi hakkında bilgi veriyor.

*Genel Kurmay Başkanı
Orgeneral Cevdet Sunay
tatbikat için Adapazarı'nda*

Düşman bölgesine doğru ilerleyen tankımız ve onu takip eden askerlerimiz

Sis bombasından faydalanan mavi kuvvetlere mensup iki er, diişman mevzisine doğru sürünüyor

1925 Yılında adapazarı Araba Fabrikası

1930'lu yıllarda Adapazarı- Burhan Güven Arşivi

*Adapazarı
Genel Görünüm
1940lar*

Adapazarı Hükümet Caddesi 1940'lar

Osmanlı Başkenti İstanbul'un İhtiyaçları ve Adapazarı¹⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul da bütün büyük şehirler gibi, kendi kendine yeten bir şehir değildi. Nüfusunun fazlalığı ve bu nüfusun üreten değil daha çok tüketen sınıflardan oluşması, Osmanlı Devleti'nin başkentini, ülke coğrafyasındaki neredeyse bütün kentlerin ürün fazlasına muhtaç hale getiriyordu. Aralarında Adapazarı'nın da bulunduğu Osmanlı kentleri, ürettikleri malın, kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra kalan kısmını öncelikli olarak İstanbul'a göndermekle yükümlüydüler. Fazla ürünün İstanbul dışındaki bir kentin ihtiyacına yöneltilmesi veya yabancı devletlere satılması ancak başkent talepleri karşılandıktan sonra mümkün olabilmekteydi. Devlet bu kuralı, geliştirdiği iâşe politikasının temeli saymaktaydı.

19. yüzyılın ortalarında yarım milyonu aşan bir nüfusu barındıran İstanbul'un nüfusunun fazlalığı bilhassa başkent olmasından kaynaklanıyordu.¹⁴⁶ Buradaki askeri ve sivil kurumlar ile içinde padişah ve hanedan mensupları gibi seçkinlerin yaşadığı saray, şehir nüfusunun artmasına paralel olarak kentin gıda ve malzeme ihtiyacını körüklemekteydi. Başkent olmanın bir diğer sonucu da, bünyesinde barındırdığı bazı resmi kurumların bağımlı olduğu stratejik mallara ihtiyacı artırmasıydı. Sözelimi, Tersane ve Tophane emanetleri gibi İstanbul'da bulunan iki önemli merkezi kurumun faaliyetlerini yürütebilmesi, gerekli kerestenin ve top üretiminde kullanılan malzemelerin teminine bağlıydı.

İstanbul'un ihtiyaç duyduğu malların tedariki, ülke sınırları içinde geniş bir coğrafyadan sağlanıyordu. Marmara Bölgesi, Trakya, Batı Anadolu, Balkanlar, Transilvanya (Eflak-Boğdan), Mısır ve Doğu Akdeniz'deki (özellikle Şam) üreticiler ve devlete hizmet sunanlar bu şehrin taleplerine cevap verecek şekilde örgütlenmişlerdi; fakat İstanbul'un taleplerine en fazla muhatap olan bölgeler, başkent yakın çevresiydi. Özellikle taşıma maliyeti yüksek mallar (odun, kömür, kereste vb.), bu yakın çevreden veya taşıma maliyetinin düşük olduğu deniz nakliyatına müsait bölgelerden tedarik edilebiliyordu. Adapazarı ve çevresi de İstanbul'a nispeten yakın ve dolayısıyla yükü fazla olan bölgelerden biriydi.¹⁴⁷

1807 yılında Adapazarı, Hendek, Kaymas, Akyazı, Ab-ı Safi, Taşköprü, Kandıra, Genceli, Sarıçayır, Ağaçlı ve Şeyhler kazalarının Tahta Serdarlığı ve Yeniçeri Zabitliği Turnacıbaşı'ya verilmiştir.¹⁴⁸

145 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:11, Sayı: 58, Ocak-Mart 2009, s.28-29

146 İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara, 2000, s.132

147 Arif Bilgin, "Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)", *Sakarya İli Tarihi* Cilt:1, Sakarya, 2005, s.305.

148 Atilla Çetin, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, İzmit, 2000, s.11

5 Şubat 1777 tarihinde İstanbul Hükümeti, tersanede inşa ve tamir edilecek donanma için Adapazarı ve Domaniç kazalarından kereste gönderilmesi istenmişti.¹⁴⁹ Yine 29 Ağustos 1777 tarihinde yazılan başka bir hükümde ise “tersane sahasında ikmalî yaklaşan 55 zira bir kalyon ile 45 şer zira iki firkateyn lazım olan kerestenin Kocaeli sancağına tabi Adapazarı ve Akyazı, Ab-ı safi ve Sarıçayır kazalarından gönderilmesi”¹⁵⁰ denilerek Osmanlı Devleti donanmasına ait olan iki adet firkateynin tamiri için lazım olan kerestenin tedariki Adapazarı ve çevresinden istenmişti.

Kocaeli’nde, Adapazarı ve diğer kazalarda yetişen tarım ve orman ürünleri ve beslenen hayvanlardan elde edilen yiyecek maddeleri İstanbul halkının beslenme gereksinimleri için kullanılırdı. Devletin bazı ayrıcalıklar sağladığı başkent halkının yiyecek, yakacak gibi temel ihtiyaçlarında sıkıntı çekilmemesi, fiyatların fazla oynamaması, karaborsa ve vurgunculuğa yol açılmaması için aşırı titizlik ve özen gösterildi. Bunun için gerekli önlemler alınır, aksine davrananlar ise şiddetle cezalandırılırdı.¹⁵¹ Örneğin ceviz tahtası İstanbul’daki Tersane-i Amire ve Tophane-i Amire için önemli bir hammaddeydi. Adapazarı bölgesi ceviz ağacı bakımından önemli bir bölgeydi. Devlet denetimi haricinde bölgede ceviz ağacı kesmek ve işlemek yasaktı.¹⁵²

15 Ocak 1801 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre; bu tarihte İstanbul’da yumurta, tavuk ve peynirin azalması ve yaklaşmakta olan Ramazan ayı münasebetiyle İzmit, Adapazarı, Yenişehir ve çevresindeki bölge kadı, naib ve ayanlarına bir hüküm gönderilmişti. Bu hükme göre zikredilen bölge tüccarlarından ellerinde bulunan mezkûr maddeleri İstanbul’a göndermeleri istenmişti.¹⁵³

149 BOA. C. BH. 257/11885

150 BOA. C. BH. 139/6737

151 Çetin, a.g.e., s. 39

152 BOA. İ.MMS. 29/1240. 1ef:2

153 BOA. C. BLD. 123/6133

19. yüzyıl sonunda Adapazarı’ndaki Kadı Köprüsü

18 Eylül 1802 tarihli başka bir belgede ise; İzmit, Adapazarı ve çevresinde bir Rum tara-
findan malı kıymetlensin diye toplanan 400.000 okka soğan toplanmıştı. İstanbul'da mey-
dana gelen ihtiyaç dolayısı ile bu soğanların gemilerle İstanbul'a gönderilmesi istenmiş-
ti.¹⁵⁴ Yine 10 Nisan 1804 tarihli bir başka belgede; bu tarihlerde İstanbul ve saray için odun
ihtiyacının arttığı belirtilmiş, bu ihtiyacı karşılamak için de Adapazarı ve civarından odun
satın alınması istenmişti.¹⁵⁵

İstanbul'a yakınlığı nedeniyle Adapazarı kazasının da bağlı olduğu Kocaeli sancağında
yetiştirilen tarım ürünlerinin baş alıcısı İstanbul olurdu. Buğday, arpa, nohut, mercimek,
soğan, bamyaya vb. Kocaeli'nde yetişen ve İstanbul'a satılan ilk başta gelen ürünlerdi. Hay-
vansal ürünler arasında koyun, kuzu, sığır, et; peynir, yoğurt en önemlileriydi. Orman-
larda kesilen odunlar ve kömür düzenli şekilde İstanbul'a yollanırdı. Tarım ürünleri için
"zahire", çoğulu "zahair" sözü kullanılırdı. Çeşitli cins hububat veya tahıl ürünleri anla-
mina "ecnas-ı zahair" in bol miktarda ve muntazam bir tarzda başkente yollanması için
yerel yöneticilere daima emirler yazılır, bunların uygulanması ve aksamaması için titiz
davranılırdı. Arşiv kaynaklarında, bu konuda zaman zaman Kocaeli sancağı mutasarrıfı
olan paşaya, İzmit, Adapazarı, Kandıra, Karamürsel, Geyve, Gebze, İzmit, Sapanca, Değir-
mendere vb. kazaları kadı ve naiplerine, askeri kumandanlara, iş erlerine, söz sahiplerine
yazılmış ve gönderilmiş birçok emirler bulunmaktadır. Acil gereksinim durumlarında ise
şiddetli buyruklar yazılırdı.¹⁵⁶ Kısacası başkent halkının tarım, orman ve hayvan ürünleri
gereksinimleri için Kocaeli sancağı İstanbul'un sanki bir tahıl ambarı niteliğindedir. Koca-
eli, dolayısıyla da Adapazarı; İstanbul'un iâşesinde haklı bir yere sahiptir.

Buharlı Tren Adapazarı'na girerken

154 BOA. C. BLD. 19/926

155 BOA. C. BLD. 49/2426

156 Çetin, a.g.e., s. 39

Osmanlı'nın Sakarya'daki Zenginliği: Ormanları¹⁵⁷

Ormanlık geçtiğimiz yüzyıllarda günümüze göre daha çok önem verilen bir sektördü. Yakacak olarak kullanılmasının yanında tersanelerde, İstanbul'daki devletin birçok fabrikasında, köprü ve ev yapımında ve daha pek çok alanda kullanılan ormanlar, devlet için önemli bir kaynağı teşkil etmekteydi. Osmanlı döneminde Sakarya yöresi bugüne göre daha zengin ve değerli ormanlara sahipti. İstanbul, Kefken, İzmit tersaneleri için tomruk, kütük keresteler İstanbul halkının ihtiyacı için odun gibi yakacak maddeleri hep Sakarya bölgesinden sağlanırdı. Sakarya ormanları tarihte "Ağaç Denizi" diye ünlenmişti.

Osmanlı komutanlarından Karamürsel Alp, Karamürsel'de ilk Osmanlı donanmasını kurduğu zaman donanmaya gerekli keresteyi Adapazarı-Karasu arasındaki ormanlardan sağlıyordu. Bilahare tersane İstanbul'a naklediliyor buna rağmen kereste yine Sakarya vadisinden temin ediliyordu. Karamürsel Alp, Adapazarı havalisi halkını, Tersane-i Amire'ye kereste nakliyle mükellef kılmıştır. Tersaneye gerekli kereste nakliyat merkezinin Adapazarı'nda bulunuşu bölgenin önemini bir kat daha artırmış ve gittikçe gelişmesine sebep olmuştur. Bu amaçla Adapazarı'nda bir de Kereste Eminliği kurulmuştu.¹⁵⁸

Sakarya'nın Sapanca, Akyazı, Karasu, Geyve, Akhisar, Taraklı gibi kazaları "Kereste Keşen" (kereste çeken) kazalardı. İzmit'te bulunan Tahta Serdarı, bu bölgenin korunması, güvenliğinin sağlanması, Tersane-i Amire denilen İstanbul Kasımpaşa'daki Devlet Tersanesine gönderilecek kerestenin zamanında kesimi ve ulaştırılması, fakir ve zayıfların korunması, zulüm edilmemesi, yolların emniyeti, eşkıyadan temizlenmesi sefer zamanında askerin zamanında çıkarılması gibi önemli görevler üstlenmişti. Bunun yanında Tahta Serdarlığı Tersane-i Amire'nin Kocaeli ve Sakarya yöresinden sağlanan kalas, tomruk, kereste gibi ihtiyaç maddelerinin Karadeniz'e yahut İzmit Körfezi'ne indirilmesi ve buralardan gemilere yüklenerek emniyetle İstanbul'a nakli işleri ile de ilgilenirdi.¹⁵⁹

Sakarya ormanlarından kesilen tomrukların taşınması için, eskiden Sakarya Nehri kullanılıyor ve tomruklar masrafsız bir şekilde Karadeniz'e çıkarılıyordu. Özellikle Sakarya Nehri etrafındaki dağlardan elde edilen keresteler, Boğazağzı'na (Sakarya Boğazı) kadar sallarla nehirden taşınır, burada gemilere yüklenirdi. Sakarya Nehri'ne uzak bölgelerden temin edilenler ise, İzmit veya Kefken Limanı'na götürülmekteydi. Devlet başkente gönderilen kerestenin çürük veya çatlak olmamasına özen gösterirdi.¹⁶⁰

157 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:16, Sayı: 81, 2014, s.60-62

158 Talia Balcıoğlu, *Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası*, İstanbul, 1952, s.7-8; Muzaffer Erendil, *Türlü Yönleri ile Sakarya İli*, İstanbul, 1982, s.43

159 Atilla Çetin, "Sakarya'da Tahta Serdarı", *Sakarya Ekonomi Dergisi*, yıl:3 sayı:20 Şubat-Mart 2002, s. 33; Celal Dinçer- Ekrem Kaymaz., *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya*, Sakarya, 1998, s.24

160 Arif Bilgin, "Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)", *Sakarya İli Tarihi* Cilt:1, Sakarya, 2005, s.312

Kereste ocakları olarak bilinen ve İzmit sancağının çok değerli orman varlığına sahip olan Ada (Ada Karyesi), Akyazı, Abısafı, Sarıçayır, Akhisar ve Geyve yöreleri, XVI. ve XVII. yüzyılın ilk yarısında mavna, kadirga ve başardaların sütun ve serenlerinin yapımında kullanılacak ağaçların temin edildiği üç bölgeden biri idi. Bu malzemeler, İzmit İskelesi'ne arabalarla nakil olunarak buradan gemilerle İstanbul'da Tersane-i Amire'ye taşınıyordu. Gemi küreği ihtiyacının bir kısmı da XVII. yüzyılın ikinci yarısına kadar Karasu reayasının, avarızları karşılığında yılda 550 gemi küreği vermeleriyle karşılanıyordu.

Gemi inşası sadece İstanbul ve İzmit'te yapılmıyordu. Osmanlı toprakları üzerindeki birçok bölgede gemi yapım ve onarım faaliyetlerine girişiliyordu. Yine bu tür faaliyetlerin yapıldığı bir yer; Sakarya Nehri'nin üzeri ve nehrin Karadeniz'e döküldüğü ağızdı. Buralarda uzunca bir dönemde gemi yapım ve onarım faaliyetleri devam etmiştir. Hammadde kaynağına yakınlık bu bölgenin tercih edilmesinde en faktördü.

1515 tarihinde Bender-Ereğli (Karadeniz Ereğlisi) İskelesi'nin yıllık liman geliri 5.484 akça idi. Bu yekûna, Akçşehir (Akçakoca) ve Sakarya (Leb-i Sakarya= Sakarya Ağızı) da dâhildi. Nakledilen kereste miktarından ve inşa edilen gemi adedinden, Kefken Tersanesi'nde büyük bir faaliyet olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶¹

1776 yılında, Kocaeli sancağı Mutasarrıfı Evkatlızade Esseyid Mustafa Paşa'ya gönderilen bir emirde, Tersane-i Amire sahasında yeniden inşa olunacak ve onarımı gerekecek gemiler için İzmit, Adapazarı, Domaniç havalilerinden acele olarak muhtelif cins kerestenin gönderilmesi emrediliyordu. Öteden beri o bölgeden getirilen meşenin eğri cinsi kesilmeyip, doğru olanından kesilmesi bildirilerek buna dikkat edilmesi ayrıca isteniyordu. İstenen kereste mühimmatının çoğunun "evvelbaharda (ilkbaharda) ihraç olunacak Donanma-yı Hümayun kalyonlarının tamir ve termimine sarf olunacağı için kışın kesim ve nakil işi zor ise de, el-zarurat yütic el-mahzur (ihtiyaçlar zorunlulukları giderir)" kaidesinde güçlükler göğüs gerilmesi, şartların zorluğu söz konusu ediliyordu. Kapudan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın bu husustaki önerileri anlatılıyordu. Yerel yöneticilere gayret kuşağını kuşanmaları ve fedakârlık yapmaları öğütleniyordu.

Atilla Çetin'in "Kocaeli Tarihinden" isimli kitabında değindiği 1809 (1224) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Adapazarı, Sapanca, Kaymas, Kandıra, Genceli, Şeyhler, Ağaçlı, Beşdivan, Sarıçayır, Ab-ı Safi, Akyazı ve Hendek, Geyve ve Akhisar, yöreleri ormanlarından Donanma-yı Hümayun ve diğer gemiler gereksinimi için kereste kesilmesine ve gönderilmesine dairdi. Köy halklarının paralarının tam zamanında ödenmesi isteniyordu.¹⁶²

Sakarya ve çevresinden Tophane'ye de ahşap malzemeler gönderilmekteydi. Top arabaları için kullanılan, kundak tahtası, tekerlek tahtası, metris tahtası, vürdinar, dingil, ok (araba oku), ok kolu, ipsid (tekerlek çemberinin parçaları), özek (arabanın iki dingilini birbirine bağlayan parça), yasdık (ön dingilin üzerine yerleştirilen ve dingil döndüğünde yükün sabit kalmasını sağlayan parça), el manivelası ve gülek (ağaç kap, muhtemelen yağdanlık) sayılabilir. Sözü edilen top arabası malzemeleri, gürgen ve karaağaçtan yapılmaktaydı.¹⁶³

Sakarya yöresindeki nehir ve ırmakların üzerindeki köprülerin çoğu, başka bir malzeme gerekmeden ormanlardan temin edilen kereste ile ahşap olarak yapıyor ve tamire muhtaç olan-

161 Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 24-25

162 Atilla Çetin, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, İzmit, 2000, s.37

163 Bilgin, a.g.m., s.311

Le fournissant l'eau potable à la ville d'Ada Bazar

M. & A. Ghedavdjian Frères, Ismidt. (Turquie d'Asie).

lar ise gerekli hammadde sağlanabildiğinden daha süratli bir şekilde onarılıyordu.¹⁶⁴ Bundan başka, hayvanla çekilen arabaların yapımı da, kerestenin bol olmasıyla açıklanabilir.

Ormanların bol miktarda bulunduğu Sakarya bölgesi orman varlığı ile Osmanlı Devleti döneminde oldukça ünlü idi. Bu ormanlar bölge nüfusunun çoğalmasıyla yer yer azalmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, Geyve'den sonra gezisine devam ederken Sakarya ormanlarını şöyle anlatır:

“Oradan kuzey tarafa köprüyü geçerek, Sakarya Nehri boyunca «Ağaç Denizi» denilen ormandan geçtik. Burası bir ormandır ki, içinde gölgenin yabancı olan nice garipler kaybolarak vahşi hayvanlara yem olmuştur. Defne, ardıç, çam, ihlamur ağaçlarının çiçeklerinin kokusundan insanın damağı kokulanır. Güneş içine asla tesir edemez. Bu ağaçlık içinde binlerce tahta biçecek bıçkı değirmenleri vardır. Gemi keresteleri keserler. Bu dağlar, dört sancak sınırları içinde olup, hakikaten ağaç denizidir. Bir tarafı Bursa, bir tarafı İzmit, bir tarafı da Bolu ve Kocaeli sancaklarıdır. Etrafı ancak bir ayda dolaşılabilir. Ama seçme yerleri, bu Geyve yolu üzerinde olan kısmıdır.”¹⁶⁵ Demişti.

164 Hüdai Şentürk, “Osmanlılar Döneminde Sakarya”, *Sakarya İli Tarihi* Cilt:1, Sakarya, 2005, s.185-186

165 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cild:2, İstanbul, 1993, s. 741-742

Adapazarı, Geyve ve Kandıra ormanlarında çeşitli hızarlar ile Adapazarı kazasındaki Hendek ormanlarında mevcut 12 küçük iş yerinde tahta, direk ve her nevi kereste hazırlandığı gibi İzmit Tersanesi için gerekli ahşap malzeme de tedarik olunuyordu. Buradan pek makbul ceviz tahtaları çıkardı. Odun kömürcülüğü ile geçinen ahali de çoktu.¹⁶⁶

Sakarya ormanları kızılçam, sarıçam, karaçam, dişbudak, kayın, gürgen, köknar, defne, ardıç, meşe, ceviz, ıhlamur vb. ağaçlarıyla yüzyıllarca hem gemi kerestesi hem de diğer sanayi ürünleri imalatı yanında, İstanbul'un yakacak ihtiyacını da karşılamak için aşırı şekilde kullanıldı. Kıyılara yakın ormanlar tükenince, daha içlere gidildi. Sakarya Nehri yoluyla balta girmemiş kısımlara ulaşmak ve gemi malzemesine uygun keresteleri bulmak için projeler geliştirildi. Gemi kerestesine duyulan ihtiyacın devamlı olması sebebiyle "ocaklık" tayin edilen ormanlarda ağaçların rasgele kesilmemesi için devlet, bölgeye korucular göndererek ve bir takım tedbirlerle ormanları korumaya çalışmıştır. Devletin talepleriyle halkın ihtiyaçlarının çatışması, bazı durumlarda yasa dışı ağaç kesimlerine ve kaçakçılığa yol açmıştır.

İzmit ve Sapanca ormanlarının derinliklerinde, yoldan geçenleri soyarak geçimlerini sağlayan yasadışı baltacı toplulukları yaşardı. Kaçakçılar, tersane için devlet tarafından ağaç kesmele görevlendirilen baltacılara da saldırırlardı.¹⁶⁷ Örneğin, Kandıra kazasında Ali ve Mustafa adındaki iki görevli Tophane-i Amire için bölge ormanlarında aldıkları keresteleri İstanbul'a nakilleri esnasında bölge eşkiyalarından birkaç kişi önlerine çıkarak bu kişilere işkence yapıp mallarını gasp edip firar etmişlerdi.¹⁶⁸

166 Haluk Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", *Sakarya İli Tarihi* Cilt:1, Sakarya, 2005, s.604

167 Şentürk, a.g.m., s.186; *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya*, s. 26

168 BOA. Y. PRK. ASK. 56/27-1

Kocaeli civarında ormanlık bölgede yaşayan halk, aynı zamanda kereste ticareti de yapmakta elde ettikleri keresteyi İzmit İskelesi'ne götürüp satmakta idiler. Ancak devlet, memleket haricine ve tüccara kereste satılmasını yasaklamıştı. Bunun neticesi olarak kereste kaçakçılığı ortaya çıktı. İzmit ve Sapanca ormanlarının iç kısımlarında yerleşen kereste kaçakçıları kanunsuz ağaç keserek satıyorlardı.¹⁶⁹ Ağaçların bol oluşu Adapazarı'nda hızar fabrikaları gibi çeşitli ağaç sanayilerinin de kurulmasına vesile olmuştur.

Vak'anüvis Ahmed Lütü Efendi Adapazarı'nda kendi tanıklığına da yer vererek, devamla şunları yazmıştır:

"Zann-ı Fakirâneme göre nizâm-ı mezkûr hakkı ile icda olunmamıştır. Zira muharrir-i fakir 1851 tarihinde Anadolu Eyâleti teftiş kitâbeti memuriyeti ile geşt ü güzar ettiğim esnada, İzmit sancağının tahkikatı sırasında bu kereste maddesi dahi güzeran etmiş idi. Adapazarı tarafı cibâlinde felenklik yani büyük gemiler için uzaklığa mahsus diğer mahalde bulunmayan ve yetişmesi birkaç yüz senelere mutavakkıf olan karaağaçların kat'ına tekneci Lazlardan beşer onar guruş alıp müdirin ruhsat verdiği tahkik olunduğunda, derhal men-i ve müdirin azli ile keyfiyet Bâb-ı Âliye ve makam-ı kapudaniye bildirilmiş idi"¹⁷⁰

1862 yılında Sakarya dolaylarında bir gezinti yapan Fransız Kontu A. De. Moustier, o zamanki Sakarya ormanlarını şöyle anlatır:

"Adapazarı Sakarya Nehri'nin sol kıyısında kurulmuş on bin nüfuslu bir şehir... Bu bölgedeki ceviz ağaçları pek çok, hem de pek iri ağaçlar. Etraf ormanlık ne yazık ki, bu zenginliği gelecek nesillere hazırlayıp bırakanları takip edenler yok. Çünkü kesilenlerin yerine yenisi dikilmiyor. Bir tek genç ağaca rastlamadım. Bu gidişle Adapazarı ormansız kalacak."¹⁷¹ Demişdir.

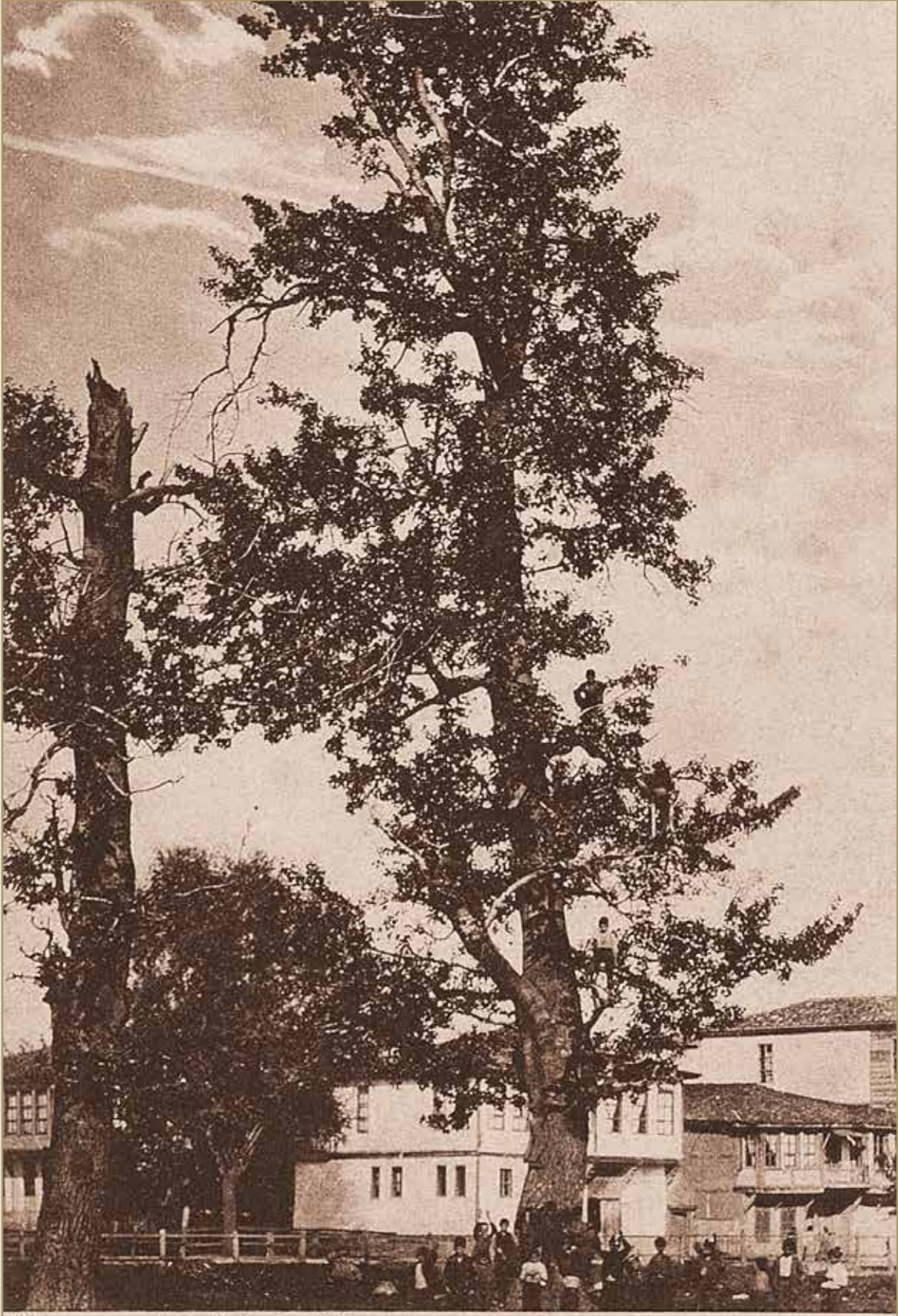
A. De. Moustier'in de bahsettiği üzere Adapazarı'nda tüfek kabzası imalathanesi mevcuttu. Bu mevcudiyet, bölgede bolca yetişen ceviz ve benzeri ağaç türlerinin bulunmasından kaynaklanır. Zaman içerisinde kesilen ağaçların yerlerine yenilerinin dikilmemesi Adapazarı'nın eski ağaç zenginliğinden yoksun kalmasına neden olmuştur. Günümüzde bu zenginliğin eski önemini bulamamasının nedeni de bu olsa gerek.

Adapazarı merkezinde yer alan Karaağaç Caddesi, adını geçmişte burada yer alan karaağaçtan almaktadır. Eskiden Orhan Camii'nin yanında devasa bir karaağaç bulunuyordu. Yukarıda da bahsedildiği üzere Adapazarı ekonomisinin gelişmesine etki eden amillerden bir tanesi de sahibi olduğu zengin ormanlardır. Bu ormanlar ticari açıdan değerlendirilmiş ve önemli gelirler elde edilmiştir. Ormanların bol oluşu Adapazarı'nın önemini artırmıştır.

169 Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, s. 26

170 Enver Konukçu, Prof. Dr. Enver Konukçu'nun Arşivinden: Sakarya Yazıları, Sakarya, 2012, s.66

171 Atilla Çetin, "Tarihin sayfalarından Yabancı bir Gezginin, Kont A. De Moustier'nin Gözüyle 1862'de Sakarya Bölgesi-1", Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı:15, Ocak-Şubat 2001, s. 29-32

Souvenir d'Ada-Bazar.

Tarihte Sakarya ve İzmit Körfezi'ni Birleştirme Projesi¹⁷²

Sakarya ve İzmit Körfezi'nin birleştirilmesi projesi, Sakarya Nehri'nin akışını, Sapanca Gölü üzerinden İzmit Körfezi'ne bağlama tasarısıdır ki, bu gerçekleştiği takdirde, Sakarya topraklarının orman ürünleri başta olmak üzere, çeşitli mallar, gemilerle bu su yolu vasıtasıyla İzmit Körfezi'ne kolay ve masrafsız nakledilebilecek, böylece İstanbul Sakarya'ya bağlanmış olacaktır.

Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü üzerinden İzmit Körfezi'ne birleştirilmesi amacıyla bir kanal açılması çok eski yıllara kadar gider. Roma İmparatorluğu yıllarında ünlü tarihçi ve yöneticilerden Plinius'un İmparator Traianus'a Sakarya-Sapanca Gölü-İzmit arasında bir kanal açılmasını önerdiği rivayet edilir. M.S. 98-117 yılları arasında Roma İmparatorluğu tahtında bulunan Traianus zamanında, İmparatorluk en geniş sınırlarına ulaşmıştı.¹⁷³

Bizanslıların İzmit körfezi ile Karadeniz arasındaki yerlere Mezotinia (Mesothinia) derlerdi.¹⁷⁴ Sakarya Kanalı tasarısı Osmanlı zamanında ilk kez, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) ele alınmıştır. Sapanca Gölü'yle Sakarya Irmağı birleştirilerek açılacak ve İzmit Körfezi'yle birleştirilecekti. Kanaldan donanmaya gerekli kereste ve İstanbul'a gerekli odunların taşınmasına öncelik verilecekti. Böylece nakil harcamalarının da hafifletileceği düşünülmüştü. Kanal yapımı için Mimar Sinan ve onun Gurz Nikola adlı kalfası, Sapanca Gölü'nden İzmit Körfezi'ne kadar uzanan bölgedeki çiftlikleri kaldırmaya bile giriştiler.¹⁷⁵ Ama bu sırada başlayan savaşlar yüzünden tasarı gerçekleştirilemedi.

172 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl: 13 Sayı: 76, Eylül-Ekim-Kasım 2012, s.46-49

173 Muzaffer Erendil, *Türlü Yönleri ile Sakarya İli*, İstanbul, 1982, s. 31

174 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt:1, Ankara, 1982, s. 117

175 Joseph von Hammer, *Osmanlı Tarihi*, cilt:II, çev. Mehmet Ata, MEB yay. İstanbul, 1991, s. 201

Kanal yapımı projesi 1591’de yeniden ele alındı. Bu tarihte, İzmit ve Sapanca kadılarına gönderilen hükümlerde, Kiraz Suyu’nun Sapanca Gölü’ne ve Sapanca Gölü’nün de İzmit Körfezi’ne aktarılması için, Sakarya Irmağı’ndan Sapanca Gölü’ne oradan da İzmit Körfezi’ne kadar olan uzaklığın ölçülmesi amacıyla uzmanlardan oluşan bir kurulun görevlendirildiği bildirilmişti. Ölçüm işinin çabuk bitirilmesi de isteniyordu. Kanal yapımı için belli yerlerden 30.000 işçi tedarik edilmişti.

Kanalın açılacağı yerlerdeki köy ve çiftliklerin taşınacağı yerler saptanıyordu.¹⁷⁶ Kanalda çalışacak işçilerin, tımarlı sipahi alaybeyleriyle gelerek çalışmaları için Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş ve Erzurum beylerbeylerine buyruklar gönderildi. Ayrıca kazıma işinin çabuk bitirilmesi için İstanbul Eyüp Kadılığı’ndaki lağamcı esnafının yöreye gönderilmesi de kararlaştırıldı.¹⁷⁷

III. Murat döneminde (1574-1595) yapılan bu girişimin öncüsü, Sadrazam Koca Sinan Paşa idi. Sinan Paşa’nın teklifi üzerine İzmit’e 11 Mart 1591’de otuz bin işçi gönderildi. Ne var ki, böyle büyük ve faydalı teşebbüslerin düşmanları, bu türlü işlerin halka zararlı olacağını padişaha söyleyerek işlerin yürütülmesine ve gerekenlerin yapılmasına engel oldular.

İsmail Hami Danişmend bu projeye ilgili şunları söylüyor: “Projenin esasını «Tarih-i-Osmani Encümeni» azasından Miralay Servet Bey merhum: «İzmit Körfezi’ne dökülen (Keles) deresini Sapanca Gölüyle birleştirmek ve Sapanca’nın taşkın sularını (Sakarya) ya indiren dereyi genişletip bir kanal yapmak şeklinde anlatmaktadır. Osmanlı menbalarında umumiyetle Sakarya’dan Sapanca Gölü’ne «altı biz zira» ve gölden de İzmit Körfezi’ne «yirmi iki bin zira» boyunda bir kanal açılacağından bahsedilir Servet Bey’in neşrettiği ferman metninde bu proje: «Sakarya nam nehr-i azimün Sabancı gölüne isali ve Sabancı gölünün deryaya idhali» şeklinde anlatır... bazı menbalarda ferman tarihi «15 cumada-l-üla= 11 mart pazartesi» gösterilse de doğru değildir: bununla beraber o tarihte ikinci bir ferman daha çıkmış olmak ihtimali de vardır.”¹⁷⁸

Sakarya bölgesini ziyaret eden Evliya Çelebi de “Seyahatname”sinde Marmara ve Karadeniz’in birleştirilmesi projesinden söz eder. Sakarya Nehri’nin az bir uğraşla Sapanca Gölü’ne aktarılacağını bu gölünde İzmit Körfezi’ne üç saat kadar yakın olduğundan İzmit Tuzlası önünden denize Marmara Denizi’ne karışacağından bahseder ve sözlerine şöyle devam eder: “Hatta bir zaman bu gölcüğü İzmit Körfezi’ne katmak için yüz binlerce kazma ve çapalı ırgat ve ameleler toplatılmış ise de İzmit halkının (buna çok hazine ve Hazreti Nuh ömrü gerekir) diye, gevşeklik göstermesi, işin meydana gelmesine engel olmuştur. Ama Sakarya Nehri bu göle bu göl de İzmit Körfezi’ne karıştırılsa bir daha Karadeniz’de Sakarya vasıtasıyla düşman giremezdi... Bolu Nehri iskeleye yaklaşır, İstanbul gemileri ta Bolu’ya yetişir ve İstanbul’da bir tahta üç akçeye, bir kantar odun beş akçeye olup, büyük hayır olurdu.”¹⁷⁹

Yine bölgeyi ziyaret eden seyyah, Kont A. De Moustler, 1862’de Sakarya bölgesine gelmiş ve Marmara Karadeniz birleştirme projesi için şunları söylemişti: “Plinius’un İmparator Trajanus’a yazdığı gibi, o zamanların tartışılma konusu Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi arasında, her ikisine de hakim konumda olan Sapanca Gölü aracılığı ile bir kanal açmaktı. Şüphe etme-

176 Uzunçarşılı, a.g.e, Cilt:3 Kısım:1, s. 38

177 Yurt Ansiklopedisi, s. 6457; Dinçer, Celal-Kaymaz, Ekrem., Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, Sakarya Valiliği yay. Sakarya, 1998, s. 21

178 Danişmend, a.g.e., s. 118-119

179 Zuhuri Danişman, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, İstanbul, 1969, s. 171

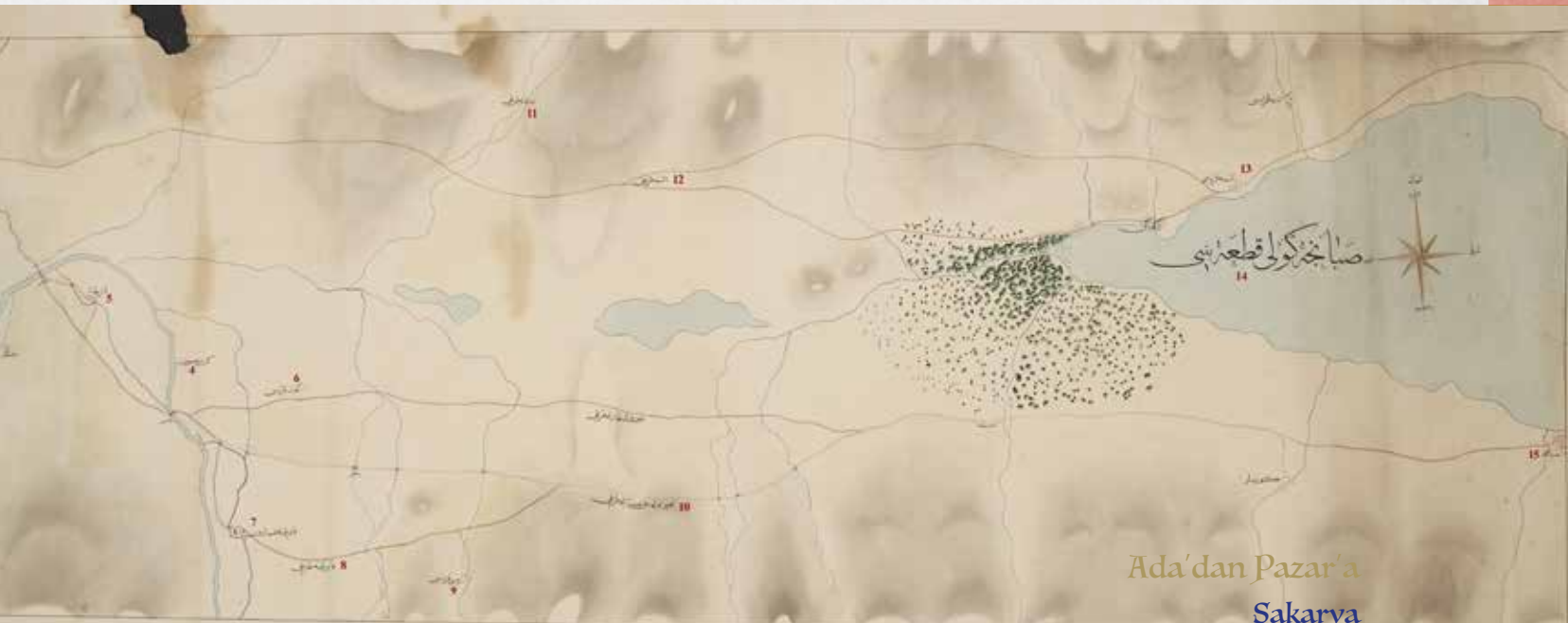
mek gerekir ki, yedi sekiz yüzyıldır uykudaki bu proje bir gün tekrar gündeme gelecektir.”¹⁸⁰ demiştir.

IV. Mehmet döneminde (1648-1687) kanal yapımı yeniden ele alındı. 1654 yılında Hindioğlu adında bir mühendis yöreye gönderilerek keşif yaptırıldı. Hindioğlu yaptığı araştırma sonunda sunduğu raporda kanal açılması sırasında aşılması güç gür ormanlar yüzünden büyük güçlüklerle karşılaşılacağı ve yöredeki birçok köyün, çiftliğin, meranın sular altında kalarak büyük zarar göreceğini belirttiğinde kanal yapımından vazgeçildi.

Kanalın açılması için bir başka girişim, I. Mahmut döneminde (1730-1754) yapıldı. Bu kez yalnızca Sapanca Gölü'yle İzmit Körfezi'nin birleştirilmesi söz konusuydu. Bu gerçekleşirse Sapanca yöresindeki kaza ve köylerden İstanbul'a az masrafla tahıl, odun ve kereste nakledilebilecekti. Yine daha önceki gibi ön keşifler yapıldı. Ancak Sapanca yöresindeki ayan ve esnaf buna karşı çıktıklarında işten yine vazgeçildi.

180 Atilla Çetin, "Tarihin sayfalarından Yabancı bir Gezginin, Kont A. De Moustler'nin Gözüyle 1862'de Sakarya Bölgesi-1", *Sakarya ekonomi Dergisi*, yıl:3 Sayı:15, s. 31

III. Mustafa döneminde (1754-1774) Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi'nin birleştirilmesi yeni-
den gündeme geldi (1759). Şimdi de Ragıp Paşa defalarca teşebbüs edilen ve sonra bırakılan bu
projeyi tekrar ele alıyordu. Fakat yine bazı nedenlerle proje yeniden iptal ediliyordu.

1813'te Kocaeli ve Hüdavendigâr sancakları mutasarrıfı Vezir Hacı Aziz Ahmet Paşa, kanal
yapımını yeniden ortaya attı. Paşa, İstanbul'a arz ettiği yazısında Sapanca Gölü ile Körfez
ve Sakarya Nehri'nin birleştirilmesinin ekonomik faydalarına değinmiş ve bunun için nehrin
kaynağına yahut en azından Beypazarı'na kadar olan kısmının temizlenmesi gerektiğini bil-
dirmişti. Aziz Paşa ayrıca projenin teknik yönden esaslı bir şekilde araştırılması için gerekli
mühendis ve mimarların gönderilmesini talep etmişti. Uzun süren araştırmalar sonunda ha-
zırladığı bu raporu Padişah II. Mahmut'a sundu. II. Mahmut bu projeyi destekledi ve İstan-
bul'dan bölgeye mühendishane öğretmenlerinden bir heyette gönderdi. Ne var ki Vezir Hacı
Aziz Ahmet Paşa, projeyi sunduktan 20 gün sonra öldü. Onun ölümüyle de çalışmalar yine
yarıda kaldı.

Gerçekleşmesi halinde memlekete yeni bir zenginlik kaynağı sağlayacak olan tasarı ertelen-
di. Böylece Bithynia Kralları, İmparator Trajan, Kanuni Sultan Süleyman, III Murat, IV. Meh-
met ve III. Mustafa ve II. Mahmut tarafından ele alınan proje bir
daha terk ediliyordu. Böyle bir projenin böl-
ge halkının ekonomik
hayatında yapacağı
değişiklik bir yana,
Sakarya ilinin İstan-
bul'a su üzerinden
bağlantısı da önemli
bir konudur.

1813'ten sonra bu
projeye ilgili çok faz-
la gelişme olmadı.
Ancak, 1976 yılında
bir çalışma yapılmış,
fakat bölgede yeterli
yük bulunamadığın-
dan konu daha ayrıntılı
incelenmemiştir.
Günümüzde proje
ismini değiştirmiş ve

"Sakarya Nehir taşımacılığı projesi" olmuştur. Projeye Sakarya Ticaret Odası da ilgilenmiş;
Sakarya Valiliği ile Sakarya Üniversitesi'ne bir fizibilite çalışması yaptırılmıştır. Bu çalışmalar
sonucu Sakarya Nehri'nin nehir taşımacılığına elverişli olduğu sonucu kanıtlanmıştır.

Kent Gündem 26 NİSAN 1998 **Hürriyet**

Sakarya Nehri'ne Boğaz'a alternatif olacak proje

ADAPAZARI Sanayi ve Ticaret Odası, Sakarya Nehri'nde modern anlamda nehir taşımacılığı yapılmasını ve Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi arasında yeni bir boğaz geçişi sağlanmasını kapsayan dev bir proje hazırladı. Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Erol Öztürk, 257,7 milyon dolara malolacak proje için kredi bulunmasında bazı sıkıntılar bulunduğunu belirterek, devletten yardım istedi.

Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nın hazırladığı "Aşağı Sakarya Nehri Ulaşım Projesi" ile Sakarya Nehri'nde modern anlamda nehir taşımacılığı yapılması planlanıyor. Proje Doğançay Ölçme İstasyonu ile Karadeniz arasında kalan Aşağı Sakarya Nehri'nin Adapazarı ile Karadeniz-Yenimahalle arasındaki kısmını kapsıyor. Projenin ekonomik açıdan Adapazarı, Eskişehir, Kocaeli, Bolu ve Bilecik illerini

Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası tarafından hazırlanan proje ile Adapazarı-Yenimahalle arasında nehir taşımacılığı yapılması planlanıyor. Projeye ayrıca Sapanca Gölü ile İzmit Körfezi arasında yeni bir boğaz geçişinin sağlanması hedefleniyor.

rahatlatacağı bildirildi. Projenin ilk adımın Adapazarı-Yenimahalle arasındaki nehir taşımacılığı olduğu, daha sonra su yolunun Sapanca Gölü ve İzmit Körfezi'nin bağlanması ile yeni bir boğaz geçişinin sağlanmasının hedeflendiği bildirildi.

Adapazarı-Karasu arasındaki 82 kilometrelik nehir uzunluğunun İzmit-İstanbul Boğazı-Karasu arasında 252 kilometre olan deniz yolu ile kısaltıldığında 150 kilometrelik bir kısalmanın ortaya çıktığı bildirildi. Projeyi Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Ulaştırma Bakanı'na da sunacaklarını belirten Öztürk, "Biz Dünya Bankası'ndan, Kalkınma Bankası'ndan kredi istiyoruz. Bunun yanı sıra Sakarya Nehri'nden çıkarılacak olan kumdan elde edilecek gelirin, projenin finansmanının yüzde 25'ini karşılayacağını hesapladık. Geriye yüzde 75 kalıyor. Türkiye'de bir çok nehir var. Böyle bir ağ rahatlıkla kurulabilir. Rusya, Avrupa ve Çin yapıyor, biz neden yapmayalım" dedi.

ANKARA, [ANKA]

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı'ndaki Faaliyetleri¹⁸¹

Osmanlı Devleti'nin ekonomi tarihi içerisinde önemli bir rol oynayan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, devlete oldukça pahalıya mal olmuş bir kurumdur. Bu kurumun etkileri sadece devletin başkenti İstanbul ile sınırlı kalmamış; 19. yüzyıl içerisinde sosyal ve ekonomik anlamda önemli gelişmelere sahne olmuş Adapazarı gibi şehirlere de yayılmıştır.

1873 yılında borsa krizleri Avrupa ve Amerika piyasalarını etkisi altına alınca, Osmanlı Devleti'nin Avrupa para piyasalarından yeni fonlar bulması imkansız hale geldi ve borçlarını ödeyemez durumda olduğunu açıkladı.¹⁸² 1875'te borç ödeyemeyecek duruma gelmiş olmanın getirdiği prestij kaybını, II. Abdülhamit kurnazca zekasını kullanarak, 1876'da Meşrutiyet'in ilanı ile telafi etmek istedi. Ancak Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki (1877-1878) yenilgi bunu engelledi.¹⁸³

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin Kuruluşu

3 Ekim 1880'de sultan, borç ödeme görüşmelerine başlanmasını istediğini Avrupa devletlerine bildirdi; ancak borçlar konsolide edilmediği ve borç taksitleri azaltılmadığı takdirde kimse hiçbir şey alamayacaktı. Avrupa'nın siyasal ve mali alanda önde gelenleri anapara ve faiz ödemelerinin azaltılması fikrini kabul ettiler, ama bir koşulla: Osmanlı gelirlerinin denetimi kendi temsilcilerine bırakılacak ve temsilciler bu gelirleri denetleyecek, toplayacak ve tümüyle borç ödemelerine ayıracaktı. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulmasını sağlayan ve Muharrem Kararnamesi olarak bilinen resmi anlaşma 20 Aralık 1881'de imzalandı.¹⁸⁴ Kurulacak olan bu kuruma "Düyûn-ı Umûmiye-i Varidat-ı Muhassasa İdaresi" kısaca "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi" denilmiştir. İdare, İngilizce, "Ottoman Public Administration"; Fransızca, "Administration de la Dette Publique Ottomane Reque"; Almanca ise, "Öffentliche Schulden des Osmanischen Reichs" diye isimlendirilmiştir. Yazışmalarını Türkçe yapacak olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, IMF'nin görevlerine benzer bir görev üstlenecekti.¹⁸⁵

13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Anlaşması'nın kararı olan Osmanlı maliyesini düzene sokacak uluslararası bir komisyonun İstanbul'da kurulması böylece yürürlüğe girmiş oluyor, Düyûn-ı Umûmiye İdaresi örgütleniyordu. Başlıca alacaklı devletlerin temsilcileri (İngiliz, Fransız, Alman, Avusturyalı, İtalyan) ile birlikte Osmanlı Bankası ve Osmanlı Devleti de İdare'nin meclisinde yer aldılar.¹⁸⁶ İdare, fonksiyonel olarak her ne kadar kendi iç meclisine bağlı çalışsa da, Osmanlı Hükümeti'ne karşı sorumluluğu olan bir örgüttür.

Avrupa'nın Osmanlı Devleti'nde giderek genişleyen faaliyetlerinin simgesi ve taşıyıcı gücü olan Osmanlı Düyûn-ı Umûmiye İdaresi büyük boyutlara ulaşan Osmanlı borçlarının Avrupalı alacaklılara geri ödenmesini denetlemek üzere kurulmuştu. Osmanlı Hükümeti'nin bir kuruluşu gibi işlev görmesine rağmen hükümete değil kendi hissedarlarına karşı sorumluydu. Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulması son dönem Osmanlı tarihi içinde bile bir dönüm

181 Resül Narin, "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 6, Sayı: 21, Bahar 2009, s.49-59. (kısaltılmıştır)

182 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 2000, s.195

183 Gülten Kazgan, *Tanzimat'dan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul, 2004, s.27

184 Çıkış günü hicri takvimle 28 Muharrem 1299'a rastladığı için anlaşmaya muharrem kararnamesi denir. Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul, 1995, s. 34

185 Erdoğan Keskinliç, "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi", *Türkler*, cilt.14, Ankara, 2002, s.374

186 Kazgan, a.g.e., s.24-28

noktasıdır. Bu idarenin oluşturulması 19. yüzyılda Osmanlı egemenlik haklarından verilen en önemli ödünlerden biri olduğu gibi, Avrupalıların ilerde Osmanlıların borçlarını reddetme olasılığından duydukları kuşkuları da gidermişti. Bununla birlikte Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Avrupa sermaye sahiplerinin alacaklarını günü gününe ödediği için Osmanlı Devleti daha iyi şartlarda borç bulabilmiştir.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, 1882 yılı Ocak ayından itibaren çalışmaya başlayarak Osmanlı ülkesinde çok geniş bir teşkilat ağı kurmuştu. İdare meclisi şirket yönetim kurulu gibi yapılmış, kendisine bağlı İstanbul'da bir genel müdürlük oluşturulmuştu. İstanbul'da kurulan 4 merkez müdürlükleri ile bölge müdürlüklerinden oluşan taşra teşkilatı da genel müdürlüğe bağlanmıştı. İdare'nin taşra teşkilatındaki nezaret denilen bölge müdürlükleri ile buralara bağlı il müdürlük ve daha küçük birimlerdeki memurlarının sayıları yer yer değişmekteydi. 1898 yılı sonunda 26 adet bölge müdürlüğü, 720 adet il ve ilçelerdeki müdürlükler vardı.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, kaçakçılığın takibini kendisi yapmak istiyordu. Hükümet ise buna izin vermiyordu. Nitekim bu problem 4 yıl sürdükten sonra 2 Mayıs 1885'te Şüray-ı Devlet'in vermiş olduğu kararla çözüme kavuşmuştu. Verilen karara göre kaçakçılığın takibi İdare'ye verilmişti. Ancak İdare, kaçakçılık işini takip için görevlendireceği kolcuları Osmanlı vatandaşlarından seçmek mecburiyetindeydi. Kolcular Adapazarı gibi tütün üretiminin bolca yapıldığı şehirlerle birlikte genellikle sınır boylarında tuz ve tütün kaçakçılığına karşı mücadele etmekteydiler. Bu yüzden İdare, Osmanlı Hükümeti'nden kolcular için silah taşıma ruhsatı istemekteydi. Hükümet ise bu isteği önü alınmaz bir silahlanma hareketi olarak algıyordu. Kimi zaman kolcuların işini hükümet kendi askeri birliği ya da kolluk kuvvetleri ile yapmayı teklif etse de sonunda İdare'nin kolcularına silah taşıma ruhsatını da vermek zorunda kalmıştır.¹⁸⁷

Reji Şirketi ve Adapazarı

Muharrem Kararnamesi gereğince Duyun-ı Umumiye İdaresi tütün öşrünü 27 Mayıs 1883'te kurulan Reji Şirketi'ne devretti. Reji Şirketi 14 Nisan 1884'te faaliyete geçti. Şirket, her türlü tütün, sigara, enfiye ve yerli tömbeki imal ve satışı ile ihracat ve ithalata ilişkin tüm rüsumu alma hukuk ve salahiyetini 30 yıl süreyle haizdi.¹⁸⁸

Reji Şirketi'nin bir temsilciliği de Kocaeli sancağına bağlı Adapazarı kazasında bulunmaktaydı. Şirketin Adapazarı'ndaki temsilciliğinin müdürlüğünü bir Osmanlı vatandaşı olan Ermeni Karabet Efendi yapıyordu. Adapazarı'nda, şirketin binası ve tütünleri satışa hazırladıkları depoları bulunmaktaydı.¹⁸⁹

Reji döneminin 10. yılı sonunda tütün ekicisi sayısı 106 bine indiği halde, üretim 31.5 milyon kiloya çıkmıştır. Toprak kayıplarına rağmen 1903 yılında ekici sayısı 171 bin, üretim 49 milyon kilo oldu. 1890 yılında dahili sarfiyat, 20.9 milyon, ihracat 17.8 milyon kg.dı.¹⁹⁰

Tütün üreticisi ve tüccarının Reji Şirketi'ne tepkiyle kaçakçılık yapmasının temel nedeni, şirketin tek alıcı olarak piyasada yer almasıdır. Oysa, Reji yöneticileri yalnızca iç tüketime ayrılan tütünün Rejinin sorumluluğuna girmesi nedeni ile, ihracat yapabilme özgürlüğüne sahip olan üretici ve tüccarın bundan kaçınarak kaçakçılığa sapsmiş olmasının hiç de hoş görülecek

187 Keskinlik, *a.g.m.*, s.375-376

188 Metin Ünal, "Tütünün Dört Yüz Yılı", *Tütünün Kitabı*, Editör: Emine Görsoy Naskali, İstanbul, 2003, s.26

189 Enver Konukçu, "Sakarya ve Gezginler", *Sakarya İli Tarihi* cilt: I, Sakarya, 2005, s.134

190 Ünal, *a.g.e.*, s. 27

bir yanının olmadığını öne sürerek, kaçakçılığın gerçek nedenini görmezden gelirler ve kaçakçılıktan dolayı Osmanlı Hükümetine sürekli şikâyet eder ve ondan yardım isterler.¹⁹¹

Kaçakçılık, Reji'ye karşı gösterilen tepkinin en yaygın olanıydı. Tütün kaçakçılığı Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Adapazarı'nda da mevcuttu. Reji, gün geçtikçe artan tütün kaçakçılığının önüne geçmek istiyordu. Bu nedenle kaçakçılarla mücadele için her yıl daha çok kişiyi istihdam etmesi bu yasadışı faaliyetin ne denli arttığına bir göstergesidir. Çalıştırılan kolcu sayısı 1887'de 3600 iken bu rakam 1890'da 4600'e, 1895'te 5900'e, 1897'de ise 6700'e çıktı.¹⁹² Şirketin kaçakçılık ile mücadele için yaptığı harcamalar da artış göstermişti. Bu konuda yapılan harcamaların yıllık ortalaması 1880'lerin ortasında 121 bin lira, 1890-1894 arasında 151 bin lira, 1885-1899 arasında ise 171 bin lira olarak gerçekleşmişti.¹⁹³

Reji, kaçakçılığı önlemek için hazırladığı bir yasa tasarısını hükümete vererek bu tasarının yasalaşmasını sağladı ve bu yasaya dayanarak kendi "Jandarma Örgütü"nü kurdu. Reji kolcularıyla üreticileri arasında çatışmalar başladı ve bu çatışmalarda ölenlerin sayısı önemli boyutlara ulaştı. Reji İdaresi'ne karşı başlayan tepkilerin giderek artması üzerine, Abdülhamit yönetimi, Reji'nin kaldırılması konusunda bazı girişimlerde bulunmak istediye de 30 yıllık ayrıcalık süresi henüz dolmadığı için bunları erteledi.¹⁹⁴

Reji İdaresi sık sık hükümete şikâyet edilmiştir. Bu şikâyetlerin bir bölümü bireysel çözülemeyen sorunlar konusunda yapılmıştır. Bir kısmı da Reji'nin politikasını eleştiren şikâyetlerdir.¹⁹⁵

Reji her şeye rağmen kaçakçılıkla mücadele etmiş; 1889'da kaçakçılıkla mücadele edebilmek için üç kruvazör almış ve bunlardan birine elektrikli aydınlatma aracı koymuştu. Reji'nin karada kolcularla, denizde de bu kruvazörlerle mücadele etmeye çalıştığı görülmektedir. Üretici tarafından yapılan kaçakçılıkla mücadele etmek için ise zaman zaman yeni düzenlemeler getirilmeye çalışılmıştır. Şüphesiz Reji İdaresi ile Osmanlı halkı arasında en tartışmalı konu tütün kaçakçılığıdır. Bu konu Reji dönemi boyunca hep bir sorun olarak kalmıştır.¹⁹⁶

Avrupa sermayeli olan Reji Şirketi'nden memnun olmayan bazı Adapazarılı tütün üreticileri kaçakçılık yoluna gitmişler ve bu münasebetle de şirket kolcuları ile yetiştiriciler ve dolayısıyla da halk arasında bir takım olaylar vuku bulmuştur.

Reji'nin yaptığı şikâyetlere rağmen, bir kısım kolcular silahlı köylüler tarafından etkisiz hale getirilmişlerdi. Bunun bir örneğiyle Adapazarı'nda karşılaşmaktayız. Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde olduğu gibi bu bölgede de tütün kaçakçılığı yapılmaktaydı. Şirket görevlileri bir kaçakçıyı yakalamak üzereyken Adapazarı'nda 300 kişi bu duruma karşı gelerek ayaklanmışlar ve şirket görevlilerinin bu kaçakçıyı tutuklamasını engellemişlerdi.¹⁹⁷

Adapazarı'nın bağlı olduğu İzmit sancağında Reji kolcuları sadece Müslüman Osmanlı va-

191 Tiğınçe Oktar, "Osmanlı Devletinde Reji Şirketinin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler", *Tütünün Kitabı*, Editör: Emine Görsoy Naskali, İstanbul, 2003, s.50

192 Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Çev. Sabri Tekay, Ankara, 1987, s.37

193 Fatma Doğruel -Suat Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tekel*, İstanbul, 2000, s. 84

194 *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*, 19. cilt, "Reji maddesi" İstanbul, 1986, s.9754.

195 Doğruel, a.g.e., s.89

196 Doğruel, a.g.e., s. 74

197 Quataert, a.g.e., s.37

tandaşlarıyla sorun yaşamamışlar; Adapazarılı gayrimüslimler de Reji kolcularının etkisinden nasibini almışlardır. Ocak 1896 da Reji kolcularıyla Ermeniler arasında bir husumet vuku bulmuştu. Hatta bu olay sırasında silahlar bile kullanılmıştı. Ancak zaptiyelerin gelmesiyle olay daha fazla büyümeden kapatılmıştı.¹⁹⁸

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan "Askeri Maruzat Kalemine" ait 26 Ağustos 1900 (29 Rebiyülâhır 1318) tarihli belgede belirtildiğine göre; bir Ermeni tütün kaçakçısı Adapazarı Reji kolcularınca açılan ateş sonucu yaralanmıştı. Yaralı olarak yakalanan Ermeni tütün kaçakçısı, hastaneye götürülürken ölmüştü. Hükümet bu durumdan rahatsız olmuş ve herhangi bir iç karışıklığa yol açmaması ve siyasi meselelere sebebiyet vermemesi için hassas davranılmasını istemişti.¹⁹⁹

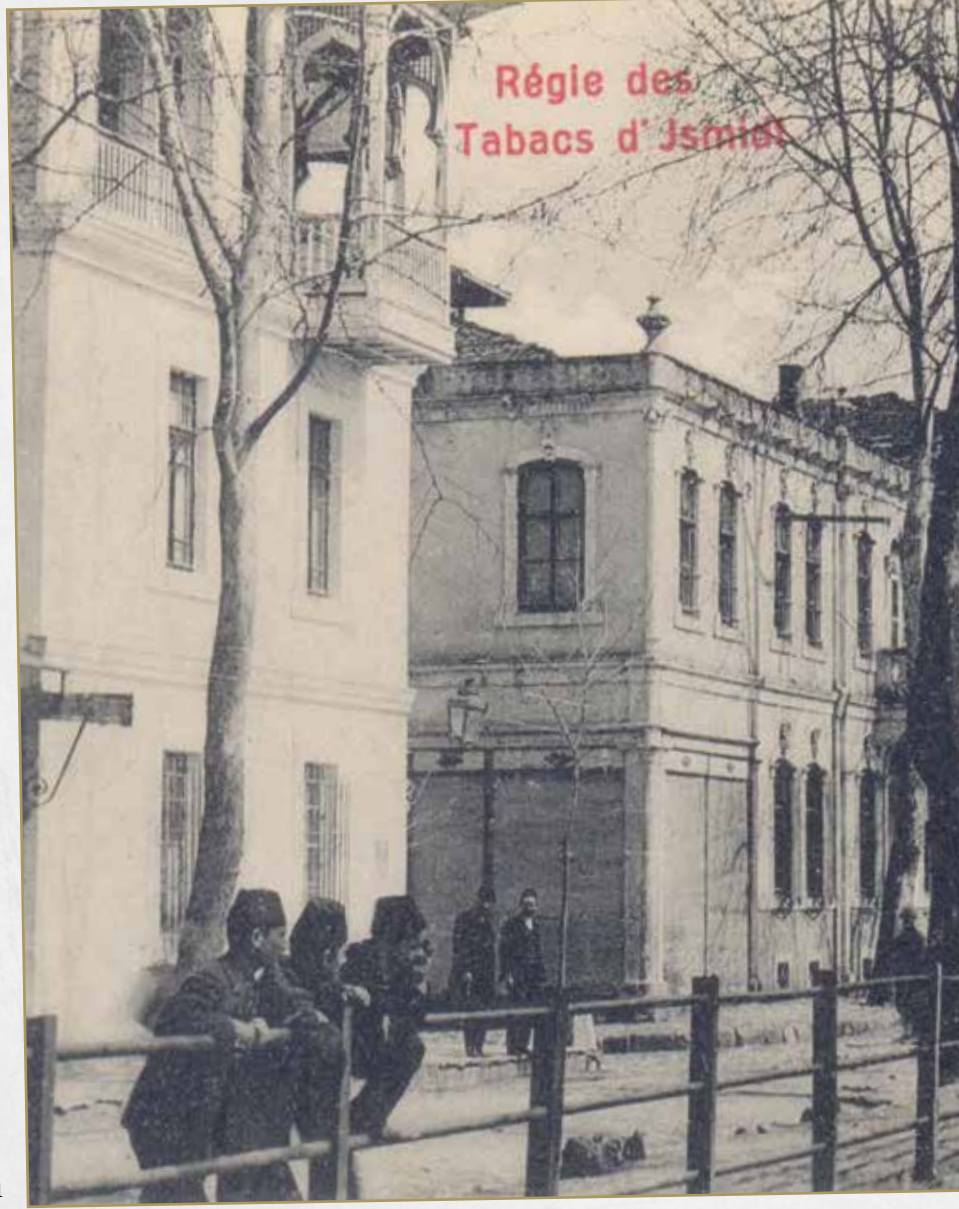
Osmanlı Devleti'nin önemli gelirlerinden olan tütün, Osmanlı ülkesinde birçok bölgede olduğu gibi Adapazarı'nda da yetiştirilmekteydi. Tütün üretimi ve ticareti denetiminin Reji Şirketi'ne geçmesi elbette ki Adapazarılı üreticileri de etkilemişti. Tütün, Adapazarı'nda çokça yetiştirilen ve bölgeye önemli gelirler getiren ürünlerden biriydi. Reji Şirketi'nin bir şubesinin Adapazarı'nda kurulması Adapazarı'nın önemli üretici şehirler arasında yer aldığını gösteren bir kanıttır. Elde edilen tütünün tek alıcısının Reji Şirketi'nin olması ve şirketin tütün fiyatlandırmasını kendisinin yapması tütün ticaretinin serbest piyasa ekonomisinden uzak kalmasına ve arzu edilen gelirlerin elde edilememesine neden olmuştur.

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı

Düyûn-ı Umûmiye İdaresi kurulmazdan evvel Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerden aldığı borçlardan olan Mires borçlanmasına Adapazarı patatesi dolayısıyla Adapazarı ile İstanbul arasında yapılacak olan yol konu olmuştu.

198 BOA. Y. PRK. ASK. 109/53, Lef:1

199 BOA. Y. PRK. ASK.163-55

1910 İzmit'teki Tütün Reji Binası

Günümüzde olmasa da, 19. yüzyılda Adapazarı patatesi çok meşhurdur ve İstanbul sofralarının zenginleştiren önemli besin kaynaklarından biri idi. Bu sebze Adapazarı'ndan İstanbul'a nakletmek için bir yol yapılması çalışmasına bile girilmişti. 1860 yılında alınacak olan

Mires borçlanması sırasında dönemin sadrazamı Fuat Paşa, Adapazarı'nda yetiştirilen patatesin İstanbul'a getirilmesi için yapılacak olan yol dolaşısıyla borç para istemesine karşı Avrupalı sermaye sahipleri, "Şimdi size sadece silah almanız için para lazım, onu veririz, tabii silahları kimden alacağınızı da biz tayin edeceğiz" diyorlardı.²⁰⁰

20 Aralık 1881 tarihinde kurulan Düyûn-ı Umûmiye (Genel Borçlar İdaresi)'nin Adapazarı'nda da bir temsilciliği bulunuyordu. İdare, faaliyetlerini Adapazarı'nda sahibi olduğu binada yapıyordu. Bu bina 1895 yılında kullanılmayacak duruma geldiği için yeniden inşa edilmesi istenmişti.

Maliye Nezareti'ne ait 28 Aralık 1895 tarihli belgede bu durumla ilgili şöyle deniliyordu:

"Maliye Nezaretine Şuray-ı Devlete havale buyurulan 18 Rebiyülahir 313 tarihli ve dokuz yüz elli yedi numrolu tezkeresi dâhiliye dairesinde kiraat olundu (okundu).

Mealinde Adapazarında kâin idare-i mahallinde faide-i nizat ve sıhate gayri muvaffak olması sebebiyle mevcut bina enkazının kul-

lanılması şartıyla yeniden inşası için üç yüz lira sarfına müdürin-i umumiyenin talebi üzerine meclis-i idareden mezuniyet verilmesiyle ledel-istizhar (yardım isteme) cevaben verilen muhazarada (faydalı bilgi) dahi meblağ-ı mezburun bin üç yüz on bir senesi borcasından inşaat faslında muhaddir (şişiren) olan bin liradan sırf edileceği ve emri inşaatın şartnamesi mucibince bir müteahhide verildiği bildirilmiş olduğu Duyun-u Umumiye komiserliğinden işar olunduğundan bahisle ifay-ı muktezası (lazım gelmiş) istizan (izin isteme) olunmuş ve sibak (geçmiş) hale nazaran işar umur-u tibbiyeden görünmüş olmağla ber-mucib-i istinzar icray-ı icabı hususunun nezaret-i müşar'ün-aleyhe havalesi tezkere kılını olbabda emrû ferman haz-

200 Keskinç, a.g.m., s.372

ret menlehül emrindir. 9 Cemaziyülevvel 313 16 Kânunuevvel 311 imzalar.”²⁰¹

Adapazarı’nda harap durumda olan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’ne ait şube binasının yeniden inşası için yazışmalar devam etmiş ve durum Sadrazama intikal etmiştir. Konuyla ilgili 4 Ocak 1896 tarihli yine Maliye Nezaretî’ne ait diğer bir belge de ise şöyle deniliyordu.

“Atufetlü efendim hazretleri, Adapazarında kâin duyun-u umumiye dairesinin faide-i nifafat (fayda) ve sıhate gayri muvaffak olması hasebiyle mevcut bina enkazı kullanılmak üzere yeniden inşası ve sarfı lazım gelen üç yüz liranın bin üç yüz on bir senesi borcasından inşaat müfailinde muhaddir (kabartan şişiren) olan bin liradan telakkisi hususunun maliye nezaret-i celilesine havalesi tezkere edildiğine dair Şuray-ı Devlet dâhiliye dairesinden tanzim olunan müsabbinata leffen arz ve takdim kılınmış olmağla olbabda her ne vechle emrû ferman hümayun-u cenab hilafetpenahi şerefsunuh ve sudur buyurulur ise merzuk menbağî infaz olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri takdim kılındı efendim. 16 Cemazilevvel 313 23 Kânunuevvel 311 sadrazam imzası.

Maruz-u çaker-i keminelidir ki, Mukim resmi sedaret penahilerinden varid olub (gelen) melfufuyla (zarflanmış) manzur-u âli buyurulan iş bu tezkere-i samiye üzerine mucibince irade-i seniyye-i cenab hilafetpenahi şeref-i müteallik buyurulmuş olmağla olbabda emrû ferman hazret menlehül emrindir 20 Cemaziyülevvel 313 21 Kânunuevvel 311”²⁰²

Osmanlı hükümeti, 2 Mayıs 1885’te Şura-yı Devlet’in vermiş olduğu kararla kaçakçılığın takibini Düyûn-ı Umûmiye İdare’sine vermişti. İdare’nin almaya mükellef olduğu vergilerden biri de İstanbul civarındaki deniz ürünleri vergisi idi. Bu nedenle midir bilinmez, Düyûn-ı Umûmiye kolcuları Adapazarı bölgesindeki göllerden avlanan balıklara bile karışmışlardır.²⁰³ Belgeden anlaşıldığına göre Adapazarılı olan İsmet Oğlu Ahmed ve eşi bir göl kenarında, kendilerine yetecek kadar, balık avladıkları esnada Düyûn-ı Umûmiye kolcuları tarafından eşyalarına el konulmuştu. Olay İzmit kaymakamına intikal edince kaymakam da maliye nezaretinden bu gibi durumlarda ne yapılacağına dair bilgi istemişti.

Düyûn-ı Umûmiye Adapazarı Şubesi, mahalli idare ile münasebetlere de girmiştir. Dâhiliye Nezaretî’ne ait 22 Şubat 1911 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre; Adapazarı’nda inşasına ara verilen Koza Mizanı (Tartısı) mahallini Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve mahalli hükümetin birlikte tamamlaması konusunda anlaşmaya varılmıştı.²⁰⁴ İlerleyen dönemde Adapazarı’ndaki Düyûn-ı Umûmiye Şubesi ile Harir (ipek) Fabrikatörleri arasında anlaşmazlıklar vuku bulmuştu.²⁰⁵ Bu anlaşmazlık İpek kozası öşrünün fire farkından kaynaklanıyordu. 8 Mayıs 1913 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre; bu farktan ötürü Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Adapazarı Harir Fabrikalarında Kânunusani ayında yapacağı muayeneyi nisan ayında yapmaya karar vermişti. Bu nedenle de İdare, fabrikatörlerden bir engellemenin olmamasını istemektedir.²⁰⁶

Görüldüğü gibi Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, Osmanlı Devleti’nin bünyesinde “Devlet içe-

201 BOA. İ. ML. 15, lef:1.

202 BOA. İ. ML. 15, lef:2.

203 Şura-yı Devlet’e ait 24 Temmuz 1894 tarihli bir belgede şöyle denilmekteydi: “Adapazarı ahalisinden İsmet oğlu Ahmed ve refikasının göl kenarında kifaf-ı (ihtiyacı kadar) nefsi (kendi) için balık sayd (avlanmak) eyledikleri esnada duyun-u umumiye kolcuları tarafından kefenleri zabt edilmiş ise de bu misillü kara ahalisinin kifaf nefsi için zikr olmalarına lazım olan istizan-ı (izin isteme) muameleye dair”BOA. ŞD. 1560/6.

204 BOA. DH. İD. 14/1

205 BOA. DH. İD.17/14

206 BOA. DH. İD. 170/1

risinde Devlet” gibi işlev göstermiştir. 19. yüzyıldan 20. yüzyıla iktisadi ve sosyal anlamda önemli gelişmelere sahne olmuş olan Adapazarı kazasında da önemli etkileri görülen Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’ne TBMM Hükümeti bir tebliğ göndererek bundan böyle vergi koyma ve alma hakkının TBMM’ye ait olacağını, İdare’nin İstanbul Hükümeti ile daha önceden yapılan anlaşmalarının TBMM’ce tanınmayacağı bildirilmişti. Bunun üzerine Ankara’da bir Düyûn-ı Umûmiye Müdürlüğü kurularak memurlar bu müdürlüğe bağlanmış ve İdare’nin kontrolü altındaki gelir kaynakları da Milli Hükümet’e geçmişti.

Milli Mücadele’nin başarı ile sonuçlanması üzerine İtilaf Devletleri’nin yeni Türkiye Devleti’ni mecburen tanımak zorunda kaldığı Lozan Konferansı’nda Osmanlı borçları ve İdare gündeme gelmişti. Konferansta İngiltere, Fransa ve İtalya delegeleri “Düyûn-ı Umûmiye Meclisi Muharrem Kararnamesi ile tayin edilmiş ve ilgili devletlere tebliğ olunmuş bir müessesedir. Bu suretle idarenin hukuki vaziyeti ilgili devletlerin kefaleti altındadır.” Tezini savunuyorlardı. Bu tez, diğer taraf olan Osmanlı Devleti’nin hukuki sürecini tamamladığı için mesnetsiz kalmış ve Türk hükümeti alacaklılar ile kendileri muhatap olup Osmanlı Devleti’nden kendi hisselerine düşen kısmını ödemeyi taahhüt etmişlerdi. Türk hükümetinin bu girişimi ile Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’nin Osmanlı Devleti’ndeki resmi sıfatı da sona ermiş olacaktı.

Lozan Anlaşması’nın Düyûn-ı Umûmiye İdaresi’ni ilgilendiren kararlarından biri de anlaşma uyarınca 1928 yılında kurulacak olan Paris Komisyonu idi. Komisyon, Lozan Anlaşması uyarınca çeşitli devletlere paylaştırılan Osmanlı Devleti borçlarını paylaşan ülkelerden tahsil etmekle görevli idi. Bu görevin yerine getirilmesi için yeniden bir yapılanma gerekiyordu.²⁰⁷ Paris Komisyonu’nun devreye girmesiyle Düyûn-ı Umûmiye İdaresi işlevini kaybetmeye başlamıştı. Nihayet Düyûn-ı Umûmiye’ye olan borcun son taksiti, ilk dış borcun alınmasından tam 1 yüz yıl sonra, 1954’te ödenebildi.

Büyük boyutlara ulaşan Osmanlı borçlarının Avrupalı alacaklılara geri ödenmesini denetlemek üzere kurulan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, ülke çapında teşkilatlanmıştı. Dolayısıyla İdare’nin etkileri, bir şubesinin de Adapazarı’nda de görüldü. Milli Mücadele’nin kazanılması ekonomik zaferlerle taçlandırılınca, Osmanlı Devleti’nin ekonomi tarihi içerisinde önemli bir rol oynayan Düyûn-ı Umûmiye İdaresi, tarihe karışmış oluyordu.

207 Keskinliç, a.g.m., s.379

Osmanlı Devleti Zamanında Adapazarı'nda At Yetiştiriciliği

Türk kültürünün uzun devirler boyunca "atlı kültür" olarak tanımlanmasına neden olacak kadar kültürümüzle bütünleşmiş olan at, Osmanlı döneminde de önemini uzun süre korumuştur. At sadece savaş meydanlarında kullanılmamış; gücünden, etinden ve sütünden yararlanılan değerli bir hayvan olmuştur. Yük taşımacılığında, ticari faaliyetlerde kullanılan atlar Osmanlı'nın ihraç ettiği ürünler arasında da geçmektedir. Bir yerden diğer bir yere gitmenin günler aldığı o dönemlerde atlar sayesinde mesafeler kısalmaktaydı. Özellikle at yarışları Osmanlı toplumunda da önem verilen bir aktiviteydi.

Hayatın bir parçası olan atlara Osmanlı padişahları da özel bir önem vermişlerdir. Kendilerine ait olan pek çok çiftlikte at yetiştirilmesini sağlamışlar, devletlerarası münasebetlerde de hediye olarak zaman zaman atı kullanmışlardır.

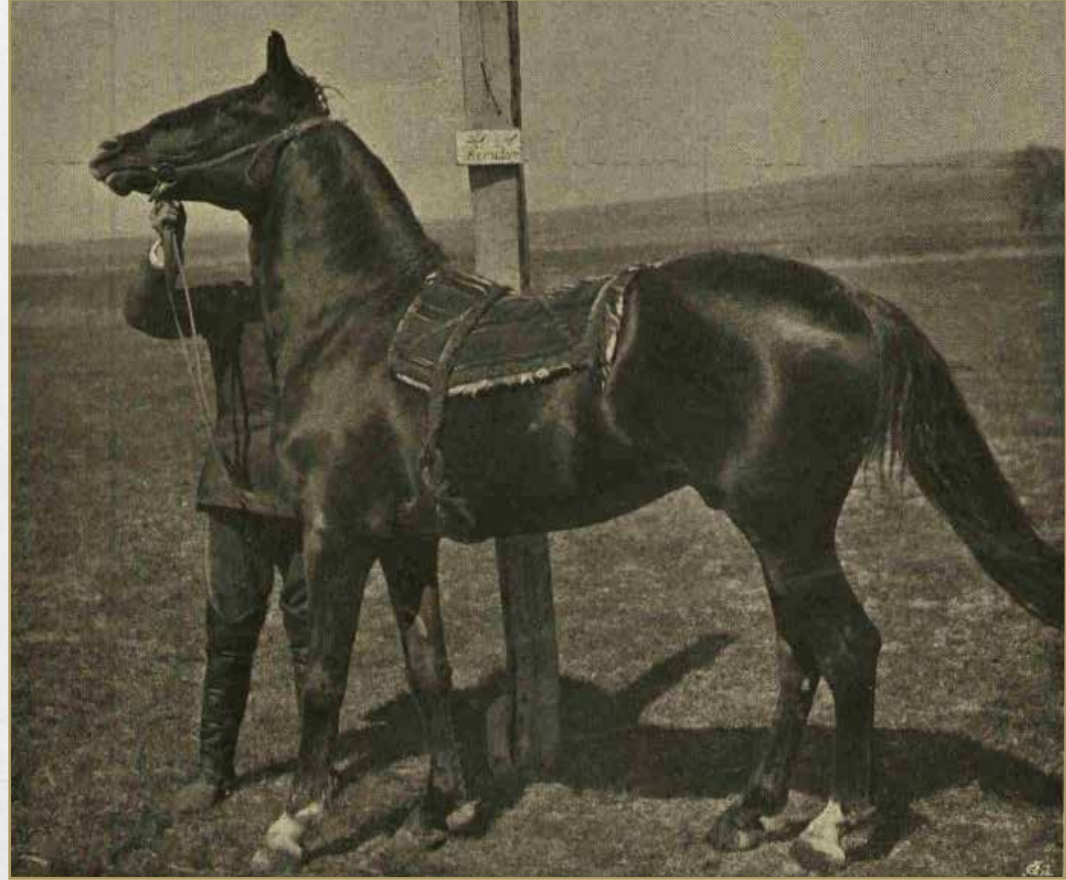
Adapazarı, 19. yüzyılın sonlarına doğru at yetiştiriciliğinde önemli merkezlerden biri olmuştur. At yetiştiriciliği Adapazarı'nda bir program dahilinde yapılan bir aktivite idi. Devlet, yetiştirmek üzere halka başta Arap atı ile Macar cinsi aygır ve kısrakları olmak üzere, birçok cinsten atlar vermiş, bunların yetiştirilmesine ön ayak olmaya çalışmıştır.

Anadolu'ya has atların da kalitesinin ve veriminin artırılması için zaman zaman ehlileştirme çalışmaları da yapıyordu. Osmanlı Devleti içerisinde bazı bölgelerde olduğu gibi Adapazarı'ndaki çiftlikler de at ırklarının daha kaliteli düzeye çıkması için yapılan çalışmalarda kullanılmıştır.

Cins atların ıslah ve çoğaltılması ve ordunun ihtiyacı olan hayvanların yetiştirilmesi için 1892 senesinde Macaristan'dan bazı atlar getirilip veterinerler kontrolünde Adapazarı'nda at yetiştiriciliği ile uğraşan ailelere verilmişti. Adapazarı'nda yapılan bu faaliyetler devlet yetkilileri tarafından sürekli denetleniyordu. 26 Ekim 1894 tarihinde at neslinin ıslahı için Adapazarı kazasında icra edilen tecrübenin denetimine mahalline gönderilecek olan komisyona daimi baytar heyeti azasından

Binbaşı Rüşdü Efendi seçilmişti.²⁰⁸ 23 Nisan 1895 tarihinde ise Adapazarı kazasına gönderilen

208 BOA. BEO. 503/37673

atların teftiş ve sorumluluğuna görevlendirilen Kaymakam Haydar Bey'e gereken yardım ve kolaylığın gösterilmesi isteniyordu.²⁰⁹

1895 yılında devlete bağlı olan Çifteler Çiftliği'nden gereği kadar aygır alınıp Adapazarı'ndaki üretime devam edilmiştir. Zaman zaman buradaki atları ve hayvanları etkileyen şarbon hastalığı etkili olmuş ve bu hastalığın tedavisi için de uzman veteriner hekimler devlet yetkilileri tarafından bölgeye sevk edilmiştir.

Adapazarı'nda yetiştirilen atlar ile ilgili 7 Eylül 1895 tarihli bir belgede şöyle denilmektedir:

“Mazur-u âli hazret sedaret penahilerine

Maruz-u çaker-i keminelemdirki

1897'de yetiştirilen Macar cinsi taylar.

cak su kaplıcasıyla o civardaki soğuksu menba'ının(pınar) çiftlik-i seraskeriye namına olarak idaresi ve imarı halinde ise otuz bin guruş bir varidat (gelir) alınacağı anlaşılmasına binaen bunların çiftlik-i humayun namına mahallince tapuya rabtı zımmında iktizayı hal ifası hakkında taraf-ı valay-ı seraskeriyeden vaki olan iş'ar üzerine İzmit sancağı mutasarrıflığından mutalebe (talepte bulunma) olunmasaydı mezkûr kaplıcaların bulunduğu mahal kimsenin taht-ı tasarrufunda olmayub belediye olarak senevi dört beş bin guruş bedel ile mültezime ihale edilmekde ise de müntazam surette ebniye(binalar) inşa olunduğu halde senevi yirmi otuz bin guruş radesinde hasılat vereceği ve cihet-i askeriyece idaresinde bir güne mahzur olmayacağı ifadesine dair tezkere cevaben alınan 7 --- 311 tarihli tahrirat melfufuyla takdim edildiğinden iktizanın emr ve enbası reaya-ı ali mühimmanelerine men'utdur olbabda emr-ü ferman hazret menlehül emrindir 17 rebiyülevvel 313"²¹⁰

8 Ekim 1895 tarihli başka bir belgede ise Adapazarı'nda bulundurulacak ahırların ve tayların masrafına karşılık gelmek üzere Adapazarı'nda bulunan kaplıcaların Çiftlik-i Seraskeriye adına alınmasında bir yanlış olmadığına dair belgelerin gönderildiği söylenmiştir.²¹¹

1896 yılında devlet, halka yetiştirilmek üzere kısraklar dağıtmıştı. Osmanlı Devleti'nde bu

209 BOA. DH. MKT. 365/77

210 BOA. ŞD. 1564/16 lef.3

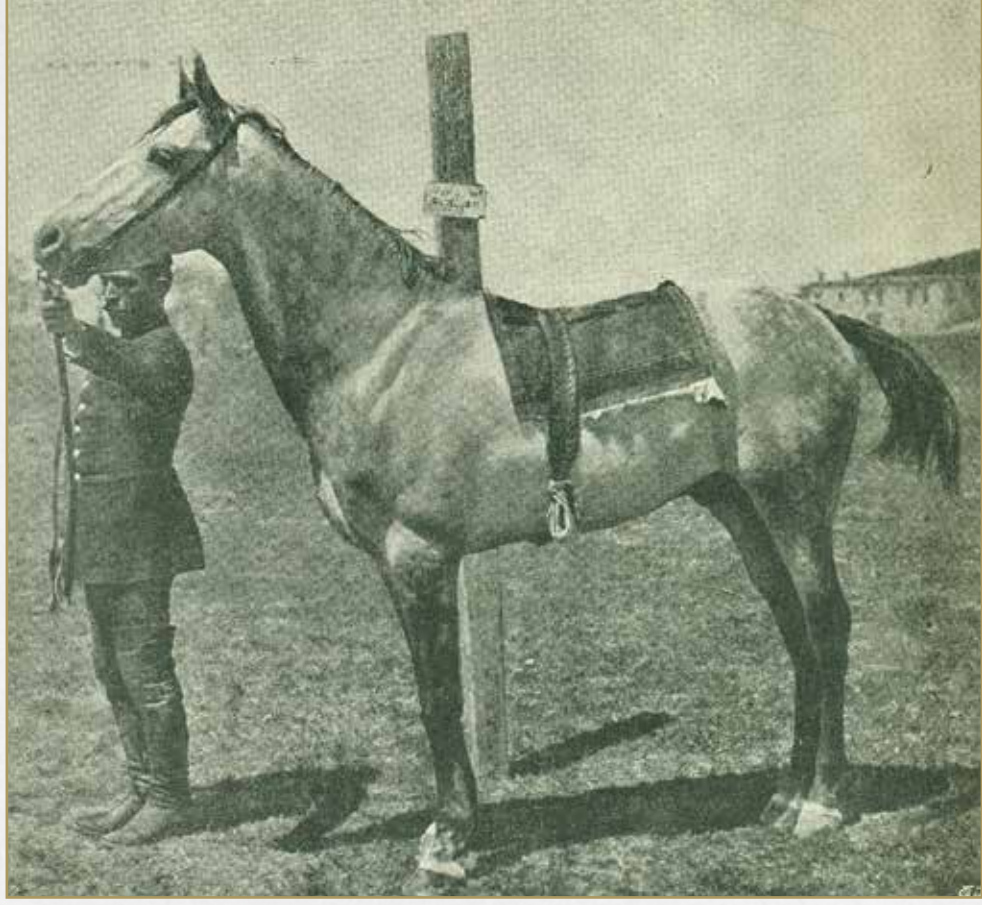
211 BOA. ŞD. 1564/16 lef.4

konu o derece önemli idi ki, devlet, dağıttığı atların ve onlardan olan tayların, kazalara, at sahiplerine kadar, ayrıntılı bir şekilde listesini tutmuştu. Atların ve tayların isimlerine, renklerine, doğum tarihlerine, üzerlerindeki belirgin işaretlere, atların ve tayların sayılarına kadar bütün detaylar bu listelere kaydedilmişti.²¹²

Servet-i Fünun dergisi de Adapazarı'ndaki at yetiştiriciliği ve at ırklarının ehlileştirilmesi çalışmaları ile ilgili yapılan çalışmalara bazı sayılarında yer vermiş ve konu ile ilgili kamuoyunu bilgilendirmişti. Derginin 18 Kânun-ı evvel 1313 (30 Aralık 1897) tarihli 355. sayısında konu şöyle anlatılıyordu.

“Memalik-i Şahanede İslah-ı Cins Feres

Cins-i feresin (at cinslerinin) en mühim ve meşhuru Arap atları olduğu malumdur. Arap atları esas-ı ittihaz kılındığı halde adi cinslerin ıslahı için ara sıra onlardan mahsul alınmak lazım geleceğini söylemeye hacet yoktur. Halbuki bu atlardan döl almakta memleketimizde hayvanatın ıslah-ı cinsine kafi gelmiyor. Zira adi kısraklarımız gittikçe anasını gaip etmiş ve kuvvet ve şekilden düşmüştür. O halde ıslah-ı cins için en güzel çare kuvvetli ecnebi kısraklarıyla Arap atlarını tenâsül (üretme) ettirerek ortaya güzel mahsuller çıkarmaktan ibarettir. İşte bu hakikat nezd-i hükümet-i seniyyede tayin ederek bir hayli senelerdir teşebbüsât-ı lazımede bulunmuş ve bin üç yüz sekiz senesinde bâ-irade-i seniyye cenab-ı padişahi Macaristan'dan celp ettirilip heyet-i daime-i baytariye müfettişleri marifetiyle Adapazarı ahalisinden hayvan yetiştirmekle meşgul olanlara tevzi' kılınmış olan aygır ve kısrakların orada icra-yı tecrübesine ibtidar edilmişti. Üç yüz on bir senesinde Çifteler Çiftlik-i Hümayunundan lüzumu kadar aygır alınarak yine Adapazarı'nda tecrübeye devam edilmiş ve müfettiş-i umumi sıfatıyla şehir-emaneti mülhakat-ı umur-u baytariye müfettişi Miralay izzetlü Haydar Beyefendinin taht-ı riyasetinde zabitan-ı baytariyeden mürekkebe bir heyet-i mahsusa teşkili ile mahal-i mezkure' zamı (gönderilmesi) emir ve ferman meal-i beyan hazret hilafet-penahi mantûk-ı alisinden bulunmuş idi. Adapazarı'nda icra kılınan teksir-i hayvanat tecrübesi esnasında gerek aygır, kısra ve tayların ve gerek heyet-i mezkurenin bir hayli resimleri alınmıştır ki bunlardan bir kaç evvelki nüshalarımıza derc olunmuş idi. Bu kere de heyet-i baytariyenin ve hayvanat-ı ahaliyede görülen şarbon hastalığının tedavisi için yine o tarafa giden diğer bir heyet ile orada yetiştirilen bir tayın resmi derc olundu. Şarbon hastalığının men'i için azimet eden heyetin resmi o babda

Güzel Çiftliğinde yetiştirilen bir küheylan (1897)

212 BOA. Y. PRK. ŞH. 7/73

Adapazarı'nda şarbon hastalığı ile mücadeleyle görevli memurlar (1897)

inşa ettirdikleri tedavihanenin piş-gâhında (önünde) durdukları halde alınmıştır.”²¹³

Adapazarı'nda 20. yüzyıla girince Cins atların ıslah ve çoğaltılması çalışmalarının da azaldığını görmekteyiz. Bölgede bulunan çiftliklerin büyük bir kısmı zamanla el değiştirmiş ya da kapatılmıştı. 29 Haziran 1916 tarihinde Adapazarı civarındaki aygır deposu İzmit İdare-i Hususiyesi'ne bedel karşılığı verilmişti.²¹⁴

İklim ve koşulların uygun olmasına rağmen Adapazarı'nda günümüzde at yetiştiriciliği Osmanlı Devleti zamanındaki kadar yaygın değildir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte at yetiştiriciliği azalmış günümüzde yok denecek seviyeye gelmiştir.

213 Servet-i Fünun, sayı: 355, 18 Kânunuevvel 1313

214 BOA. DH. UMVM. 13/39

*At cinslerinin
ehlileştirilmesi
için
Adapazarı'na
gönderilen
veteriner heyeti
(1897)*

19. Üzyılda Adapazarı Ekonomisinden Bazı Kesitler²¹⁵

Adapazarı'nda her meslek erbabı muayyen yerlerde toplanırlardı. Zamanla Türk, Ermeni ve Rumların bir arada ticaret yaptığı bu pazarlar daimi bir hal almış ve halk buralara yerleşmeye başlamıştır.²¹⁶ İmal edilen türlü ihtiyaç maddelerinin satıldığı pazarlarda semer ve saraç işleri, pabuç, tığ, iğne ve çıra gibi maddelerle yiyecek içecek sergileniyordu.²¹⁷ Bu pazaryerlerinde çeşitli satıcıların üstlendiği kesimler günümüz Adapazarı'nda da mahalle ismi olarak yaşamaktadır.

Adapazarı ekonomisi Osmanlı Devleti zamanında Kocaeli sancağı ile iç içe durumdadır. Bu durumun nedeni hem Kocaeli'ne yakınlığı hem de bu sancağa bağlı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu duruma bir örnek verecek olursak; Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 1 Nisan 1782 (17 Rebiyülâhır 1196) tarihli bir belgede "Kocaeli sancağındaki maktu boyahanelerden Adapazarı'ndaki miri boyahanenin 130 kuruş resm-i miri ile Dimitri ve Pahdeliye ve-

215 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:11, Sayı:64, Mart-Nisan 2010, s.50-52; Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl: 13 Sayı: 69, Mart-Nisan 2011, s.60-61

216 Metin Tuncel, "Türkiye'de Yeni Şehirler Adapazarı Örneği", 1. Sakarya ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu, Adapazarı, 1999, s. 2; Muzaffer Erendil, *Türlü Yönleri ile Sakarya İli*, İstanbul, 1982, s. 57-58

217 Erendil, *Dünden Bugüne Sakarya İli*, İstanbul, 1990, s. 24

Rue de l'Arrière de la station d'Ada

آدا پازاری

rilmesi..."²¹⁸ Denilmişti. Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Adapazarı'nda var olan ve Kocaeli sancağı merkezli bir devlet boyahanesinin 130 kuruşa iki gayrimüslime verilmesi kararlaştırılmıştı. Adapazarı'nda zaman içerisinde birçok boyahane açılmıştı. 25 Aralık 1817 (15 Safer 1233) tarihli bir belgede; "Kocaeli sancağında Sapanca ve Adapazarı'ndaki boyahanelerden gayri bila-ferman üç bayahane açıldığından bunların kapatıldığı ve yeniden açılacak olursa isimlerin İstanbul'a bildirileceği..."²¹⁹ Söylenmişti.

1816'da Kocaeli sancağı sınırlarında olan Adapazarı, "Ayanlık"²²⁰ ile idare ediliyordu. Bunun en önemli temsilcisi Kara Osman idi. Yeniçeri asıllı olup, Zağarcı başı iken Adapazarı'na gönderildi. Bir ara İstanbul ile anlaşamadı ve hayatına son verildi. Medine-i Adapazarı'nın (Adapazarı Şehri) söz sahibi ayanı, sert huylu olmakla beraber, hayır eserleri ile Adapazarı'ndan unutulmaz şahsiyet olmuştur. Doğramacı dükkanı, Boyahane, Muhtab, Kiçeci, Hasırcı, Temürcü, Papuçcu, Çıkırcı, Na'l-bend, Yağhane ve Arabacı gibi birimleri Adapazarı'nda faaliyete geçirmiştir.²²¹

218 BOA. C. ML. 701/28638

219 BOA. C. İKTS. 21/1011

220 Ayan, bir bölgenin ileri gelenleri anlamında kullanılmaktadır.

221 Atilla Çetin, "Adapazarı Ayanı Kara Osman Ağa'nın Muhallefat Defteri (1816)", Doç. Dr. M. Pehlivan Armağanı, Sakarya, 2000 s. 21-43.

Adapazarı

Atilla Çetin, "Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi" adlı makalesinde Kara Osman Ağa hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Kara Osman Ağa, Adapazarılı Türktü, belgelerde "Adalı", "Adapazarılı" olarak anılıyor... Babasının adı Mehmet olup, künyesi, "Kara Osman Ağa bin Mehmet" şeklindeydi... Kurnaz olmakla beraber sert ve bazen dik başlı bir kişiliği vardı.. Kara Osman Ağa, başta Adapazarı olmak üzere, İzmit'in bir bölümü Sapanca, Akyazı Hendek, Geyve, Akhisar-ı Geyve, Karasu, Mudurnu, Düzce civarında hükmünü yürütmüş, yakın ve uzak çevresindeki bazı ayanlarla işbirliği yapmış ve yardımlaşmada bulunmuştu." ²²²

18. yüzyılda ve 19. yüzyılın belli dönemlerinde Adapazarı, Bursa Mukataası²²³ içerisinde yer almaktaydı. Bursa Mukataası, Bursa, Adapazarı, Biga, Bolu, Kastamonu, Çankırı'daki bazı mukataalarla mizan-ı harir (İpek kapanı) mukataasının ve Akdeniz Adalarındaki çeşitli mukataaların gelirlerini denetleyen ve Rumeli'deki kimi kale muhafızlarının mevacic hesaplarını tutan büro idi.²²⁴

II. Mahmut döneminde Anadolu'da sancakların büyük bir kısmı Mukataat Hazinesi'ne bağlanmıştı. Adapazarı kazasının bağlı bulunduğu Kocaeli sancağının gelirleri de bu hazinenindi. Mütesellimler doğrudan doğruya bu hazine görevlendirmekteydi.²²⁵

19. yüzyıl içerisinde Adapazarı'nda değişik ticaret kolları faaliyet göstermiştir. Bölgede bulunan ticarethanelerden bir tanesi de tahmishane idi. Osmanlı Devleti'nde kahvenin kavrulup dövülerek satıldığı yere bu isim verilmekte idi. 2 Şubat 1828 (16 Recep 1243) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre; bu tarihte devlete 1 senede 100 kuruş vergi vermek üzere Adapazarı'nda bir tahmishane kurulması gündeme gelmişti. Bunun için Adapazarı'ndaki çevre esnaf dükkanların da kahve dövülmesinin men edilmesi hakkında bilgi istenmişti.²²⁶ Adapazarı'ndaki bu tahmishane, İstanbul Tahmishanesi'ne bağlı idi. Adapazarı'ndan başka Büyükçekmece, Tekfurdağı (Rodosçuk), Edirne ve Yanbolu'daki (Siliste) tahmishanelerde buraya bağlı idi.²²⁷

Sakarya halkının geçim kaynaklarından biri de ormancılıktı. Sakarya yöresi Osmanlı Devleti döneminde günümüze göre da zengin orman varlığına sahipti. Devlet tersaneleri için tomruk, kütük, keresteler, İstanbul halkının ihtiyacı için odun gibi yakacak maddeleri, Türkiye'nin ilk demir yolları yapılırken ray döşemesi için kullanılan traversler hep Sakarya bölgesinden sağlanırdı.²²⁸ Ormanların bol oluşu Adapazarı'nda ağaç endüstrisine dayalı çeşitli sanayi kolları kurulmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti içerisinde tüfeklerin ağaç kısımlarının imal edildiği üç bölgeden biri de Adapazarı idi.²²⁹

Adapazarı kazasının bağlı olduğu İzmit sancağı orman yönünden zengin durumdaydı. Özellikle Adapazarı bölgesinden elde edilen tomruklar 200'ün üzerinde imalathanede işlenerek bir bölümü İzmit Tersanesi'nde kullanılır, önemli bir bölümü İzmit İskelesi'nden İstanbul ya da yurt dışına sevk edilirdi. Bu arada ceviz kütüğü (yılda ortalama 50.000 kütük) kısmen işlenmiş kısmen de yarı

222 Atilla Çetin "Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt:1, Sakarya, 2005, s.364

223 Mukataa: bağ, bahçe, arsa haline getirilen ekim toprağı için verilen vergidir.

224 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul, 2000, s.174

225 Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1997, s.24

226 BOA. C. BLD. 37/1812

227 BOA. C. ML. 620/25540

228 Celal Dinçer - Ekrem Kaymaz, Vd., *Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya*, Sakarya, 1998, s.103

229 Diğer bölgeler, Boğdan ve Kırım'dı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tabakoğlu, a.g.e., 223

işlenmiş olarak ihraç edilir, takas usulüyle ülkede ihtiyaç duyulan maddeler ithal olunurdu.²³⁰

Adapazarı'ndaki imalat sektörlerinden biri de Dersaadet (İstanbul) sakinlerinden Fenerli Yorgi tarafından kurulan "Çamaşır Teknesi İmalathanesi" idi. Fenerli Yorgi, 7 Zilkade 1276/ 27 Mayıs 1860'da İzmit Kaymakamına sunduğu arzuhalde belirttiğine göre, İzmit sancağına bağlı Adapazarı'nda 430 adet çamaşır teknesi imal etmişti. İmal edilen bu çamaşır tekneleri, Adapazarı Müdürü Reşit Paşa tarafından el konulmuştu. Fenerli Yorgi, el konulan bu mallarının peşine düşmüştü. Çamaşır teknelerini geri almak için de İzmit kaymakamından yardım istemişti.²³¹

Adapazarı bölgesinden kesilen orman ürünlerinin pazarlanmasıyla, bölgede önemli sermaye birikimi sağlanmıştı. Orman arazileri kesildikçe yerini verimli tarım arazilerine bıraktı. Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenler bu bölgelere yerleştirildiler.²³² Bu sayede Adapazarı'nın nüfusu gittikçe arttı.

Anadolu'ya gelip bir kısmı da Adapazarı'na yerleşen göçmenler, eski adetlerinden vazgeçmeyecek, yerleştikleri bölgelere kültürlerini de taşıdılar. Örneğin, Çerkezler, 1878 yılından sonra Anadolu'daki yeni toplumsal ve ekonomik ortama uyum sağladılar. Adapazarı'ndaki ormanlık ve dağlık bölgeye yerleşmiş olan büyük bir topluluk, yeniden geleneksel sığır besiciliğiyle uğraşmaya, komşu kent ve kasabalara et ve süt ürünleri pazarlamaya başladılar. Yüksek bir mevki arayışıyla kasaba ve kentlere yerleşmiş ya da sürüklenmiş olan diğerleri, iyi bir toplumsal konum edinmek üzere mevcut eğitim olanaklarından ve askeri kanallardan yararlanabildiler.²³³

Osmanlı sınırları dâhilinde yerleştirilen göçmenlere geçimlerini temin edinceye ve maddi açıdan kuvvet kazanıncaya kadar vergi ve kur'a²³⁴ muafiyeti tanındı. 1877'ye kadar hicret edenler temettuu vergisinden on, aşardan üç ve askerlikten yirmi beş yıl muaf tutuldular. Göçmen sayısının hızla artması üzerine önceki yönetmelik iptal edilerek "Muhacirine muavenet" adı ile vali mutasarrıf ve kaymakamlara yeni bir talimname gönderildi. Bu talimnamenin altıncı maddesine göre, iskan tarihinden itibaren üç sene geçen göçmenlerin ürünlerinden aşar alınarak yeni gelen ve henüz mahsul alamayan göçmenlerin ekmek ve tohum ihtiyacının karşılanması yoluna gidilecekti. 93 Harbi (1877-1878) esnasında zorunlu olarak göç edenler yol inşa vergisi, temettuat vergisi, ağnam resmi, aşar ve toprak kirası gibi vergilerden muaf tutuldular. Yine savaş esnasında çift çubuğunu ve her şeyini terk edip göçe mecbur olanlar askerlik hizmetinden on yıl süreyle muaf tutuldular. Savaş sonrası göç edenler, harp ateşi içindeyken gelenlere mukayese olmamakla beraber, göçmenlerin zarara uğramaları tabii bulunduğu nazaran kendilerine yardım etmek gerekiyordu. Bu nedenle henüz durumu düzelmemiş olan ve 1886 tarihinden itibaren gelecek olanlara iki sene vergi muafiyeti ve savaş sonrası göç edenlere altı sene kura muafiyeti tanındı.²³⁵

230 F. Yavuz Ulugün, *Kocaeli Tarihi Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*, Kocaeli, 2002, s.139

231 BOA. A. MKT. DV. 159/58, Lef: 1-2

232 BOA, Y. A. RES, 110/14; BOA. Y. PRK. MYD. 17/6

233 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003, s. 119

234 Kur'a muafiyeti Tanzimat sonrası askerlik işlerinde kullanılan bir usul idi. Bir yılın doğumları arasında Kura çekilirdi. Adına K yazılı kâğıt çekilen asker olurdu.

235 Nedim İpek, "Sakarya'ya Türk Göçleri", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt:1, Sakarya, 2005, s. 651-652

Adapazarı : Uzunçarşı

Nr.

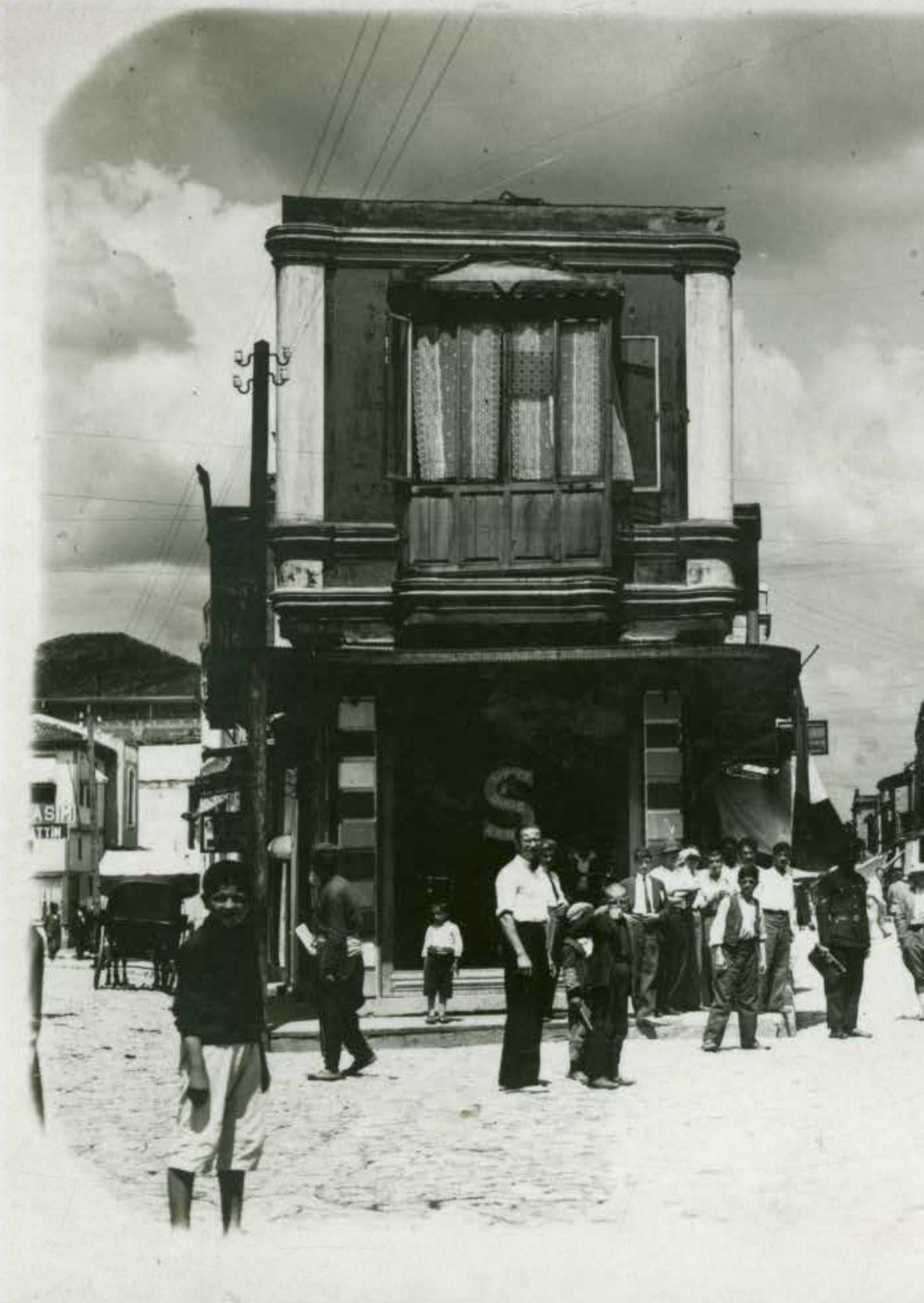

Ekonomi

8

(Foto : S. M.)

Adana pazarı : Uzun caddesi

Genel itibariyle tarım ekonomisi niteliğine sahip olan Osmanlı Devleti'nde tarım yapılabilecek arazi fazlasıyla olmasına rağmen işleyecek olan insan sayısı azdı. Göçmenlerin yerleşik hayata geçmesiyle birlikte yeni tarımsal toprakların işlendiğine ve çiftlik üretiminin arttığına kuşku yoktu. Ayrıca göçmenlerin önemli bir bölümü, refah düzeyi yüksek topluluklara (toprak sahipleri, yüksek düzey memurlar ve ulema) mensup oldukları için göçle beraber sermaye ve becerilerini de aktarılmışlar. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki demografik dönüşümüne, siyasal hareketliliğin yanı sıra ekonomik büyümenin ve toplumsal değişimin de eşlik ettiği söylenebilir.²³⁶

Göçmenlere yapılan yardımlar, devlete büyük külfet yükliyordu. Devlet, bu gibi külfetlerden kurtulmak için 1894 yılından sonra Anadolu'ya göç etmek isteyenlerden kendilerine gösterilecek araziye itiraz etmeksizin yerleşeceklerine, yol masrafı, tayinat, iskân sonrası çift hayvanı, tohumluk, mesken inşası talep etmeyeceklerini ve tekâlif-i emiriyeyi kabul edeceklerini taahhüt eden senet almaya başladılar.²³⁷

Osmanlı topraklarına gelen göçlerin devlete ve Adapazarı'na yaptığı sosyo-ekonomik etkilere baktığımızda; 19. yüzyılda emek problemi büyük bir sorundu. Göçler, bu problemi aşmada etkili olmuştur. Ekonomiyi yeniden organize etme ve canlandırma noktasında da Osmanlı Devleti için bir avantaj olmuştur.²³⁸

1 Eylül 1895 tarihinde Adapazarı'na 1.104 Bosnalı göçmen gelip yerleşmişti. Bu göçmenlerin meslek dağılımı şöyleydi: 3 bakkal, 1 yamacı, 1 dava vekili, 1 zahireci, 7 cibacı, 1 ekmekçi, 1 hoca, 2 terzi, 1 tımar, 1 serseri, 1 camcı, 2 kahveci, 2 asker, 238 rençper²³⁹

Osmanlı Devleti'nde toprak mülkiyeti, 1867'de yabancılara toprak mülkiyeti edinme hakkı verildiği halde, geniş çapta Müslümanları ellerinde toplanmıştı. Kasaba ve şehirlerde kar getiren ticari mesleklere girmek için köylerini terk eden Rumların ve Ermenilerin

236 Resül Narin, "Balkanlardan Göç ve Adapazarı'ndaki Bosnalı Muhacirler", *Sakarya Nabız Dergisi*, Yıl: 2 Sayı:14, Eylül 2004, s.13; Karpaz, a.g.e., s.100

237 Nedim İpek, "Sakarya'ya Türk Göçleri", *Sakarya İli Tarihi*, Cilt:1, Sakarya, 2005, s. 651-652

238 Narin, a.g.e., s.13

239 BOA. Y. PRK. MYD. 17/6

arazilerini Müslüman ahali işletiyor, satın alıyor veya onlara el koyuyorlardı. Bu nedenlerle, gayrimüslimlerin ziraatı terk etmeleri, Rusya'ya göç etmeleri ve uzun süreli savaşlar da eklince 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde sürülüp ekilebilen arazinin % 50'si işletilmemekteydi. Kafkasya'dan ve Balkanlar'dan gelen göçmenler bu boş arazilere yerleştirilmiştir. Onlara verilen arazi ki milyonlarca dönüme ulaşıyordu, mülk olarak verilmişti veya az zaman içinde

Adapazarı 1940'lar

*Ada'dan Pazar'a
Sakarya*

mülke dönüştürülmüştü. Böylece göçler, Adapazarı'nda da dâhil olmak üzere, zirai üretimin artmasının baş nedeni olmuştu. 19. yüzyıl sonunda aşar olarak toplanan verginin 1840-1850 yıllarına kıyasla üç misline çıktığı göz önünde tutulursa, zirai üretimde büyük bir artış olduğu aşikardır.²⁴⁰

Adapazarı'nda gayrimüslim olarak en çok Ermeniler bulunurdu. Ticaret, ziraat ve sanatkârlıkla hayatlarını devam ettiren Adapazarı Ermenileri, zengin ve varlıklıydılar. 1845 Temettuat Defterlerine anlaşıldığına göre, Adapazarı'nda Ermeni esnafların daha çok bulunduğu mahalleler: Hocasade, Bıyıklı, Boyacılar, Abdal, Semerciler ve Becol mahalleleri idi.²⁴¹

Adapazarı, bulunduğu coğrafi konum gereği önemli bir geçiş güzergahı üzerinde yer almasından dolayı ticari hayat zamanla önemli boyutlara gelmişti. 19. Yüzyılın sonlarından itibaren ise İstanbul'dan Anadolu'ya giden demiryolu üzerinde bulunması sayesinde gelişen Adapazarı'nın ticari hayatında Ermeni tüccarlar önemli bir yere sahipti. Çevre köylerde yapılan ipekböcekçiliği şehirde ipekli kumaş dokumacılığını ve ticaretini geliştirmişti. Deri işleri, özellikle de ayakkabıcılık, tuğla, kiremit vb. inşaat malzemesi üretimi, sarraflık, demircilik gibi meslekler

240 Karpāt, *a.g.e.*, s.25

241 BOA. ML. VRD. TMT. 2858, 2859, 2860, 2875, 2876, 2881

Adapazarı'nda tarım yapan çiftçiler 1940'lar

Ermenilerin yoğunlaştıkları meslekler arasındaydı.²⁴² Ermeniler, yöre sakinleri ile birçok hususta temas kurdukları gibi, eczacılık, tarım ve sanayi kollarında onlara yardımcı olmuşlardır. Kurdukları ileri teknolojiye sahip değirmenler ile de kendilerine önemli maddi gelir temin etmişlerdir.

Osmanlı Devleti zamanında genel çerçevede tarım ekonomisinin hakim olduğu Adapazarı'nda köylerde yetiştirilen tarım ürünleri haftalık kurulan pazarlarda sergilenir ve ticari hayat bu şekilde canlanırdı. Adapazarı isminde yer alan "Pazar" kelimesi kentte kurulan pazarların bölge insanı için önemini gösteren bir işarettir.

242 Osman Köker, *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 yıl önce Türkiye'de Ermeniler*, C.1, Birzamanlar yayıncılık, İstanbul 2005, s.103

19. Üzyıl Adapazarı'nda Bir İngiliz Tahta Fabrikası²⁴³

Osmanlı Devleti döneminde İstanbul hükümeti tarafından Adapazarı ve civarının önemli bir bölge olarak görülmesinin birincil nedeni sahibi olduğu orman zenginliği idi. İstanbul halkının yakacak ihtiyacı, tersaneler ve diğer resmi fabrikalar için gerekli olan odun, kereste genellikle Adapazarı ve civarından sağlanırdı.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında ticaret münasebetleri 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren büyük bir hızla gelişti. İngiltere az zamanda Osmanlı Devleti ile ticaret yapan devletlerin başına geçmeye muvaffak oldu. 1850'ye gelindiğinde Osmanlı Devleti, İngiliz ihracatı açısından 3. büyük pazar durumundaydı.²⁴⁴

Adapazarı'nın orman zenginliği yabancı tüccarların da dikkatini çekmişti. İzmit sancağına bağlı olan Adapazarı'nda vapur vasıtasıyla tahta biçmek için bir fabrika kurmak isteyen İngiliz tüccar Rafael'in takdim etmiş olduğu arzual üzerine hazırlanan mazbata Meclis-i Vala'ya gönderilerek tercüme ettirilmişti. Bu tercümeğe göre İngiliz Tüccarı Rafael'in Adapazarı'nda inşa edeceği fabrika, altı bargir (beygir) kuvvetinde bir makine ile bir errehaneden (bıçkı yeri, hızar) ibaretti.

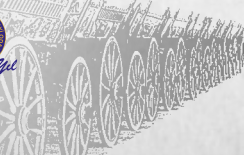
Ruhsatlı olarak kurulan fabrika, kurucusunun İngiltere Devleti tebaasından olmasına bakılmayarak 10 adet yüzlük altın vergi ile Osmanlı Devleti'ne tabi olmak şartıyla kurulabilecekti. Rafael'in bu koşulları yerine getirmesine müteakip Adapazarı'nda bir fabrika açmasına ruhsat verilmişti.

İngiliz tüccarı Rafael'e 26 Ramazan 1279/ 17 Mart 1863 Salı günü mazbata verilmişti. Verilen mazbatanın birinci maddesinde, "Senyör Rafael Adapazarı kasabasında altı bargir kuvvetinde bir ayaklı makine ile tahrik olunur bir vapur errehanesi te'sisine me'zundur" denilerek fabrika açma yetkisine sahip olmuştu. Mazbatanın ikinci maddesinde "Senyör Rafael'in İngiltere tebaasından bulunmasına nazar edilmeyerek te'sis edeceği fabrika bütün Devlet-i Aliye kuvvanın ve nizamata tabi olacaktır" denilerek kurulacak olan fabrikanın Osmanlı kanunlarına uygun olarak işletileceği vurgulanıyordu. Mazbatanın son maddesinde ise, "iş bu ruhsat yerli olacak Senyör Rafael ticarethane için on mecdiye altunu bir vapur kazganı virgüsü eda edecektir" denilerek verecek olduğu vergiler bildirilmişti.²⁴⁵

243 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:73, Ocak-Şubat 2012, s.52-53

244 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VI. Cilt İslahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Ankara, 1988, s. 256, Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İstanbul, 1995, s.67-68

245 BOA. İ.MMS. 29/1240. lef:7

ایضاً
سید رفائیل اطہ بازار نے ات ایس جی پراپور ارفانہ سنہ داز اولہ استعانت
جلسہ ماہرہج بر محذور کدہ صوبہ بوقلمون سنہ ایس جی ایس جی ماکینہ رنہ عدو روضہ
حقنہ مغزی منع ایس جی لوازم تائینہ سی اولہ و بوا بنا او پراپور ماکینہ حقنہ اولہ
قید اعتراف نہ اسکاہ تکرار نہ حاجت بودہ

برخی بند سید رفائیل اطہ بازارہ قضیہ سنہ اتی بارگیر قوشہ براہ قلی ماکینہ ایل
تربت اولہ بردا پور ایس جی تائینہ خاؤنڈ

ایکٹی بند سید رفائیل اطہ بازارہ بوقلمون نظر ایدلیہ رن تائینہ ایس جی جلیہ
بوقلمون دولقیہ قانونہ قوانینہ و نظامہ صوبہ دورانہ سنہ تابع اولہ حقنہ

ادبچی بند اسو رضت بدی اولہ سنہ رفائیل تجارخانہ صدوغنہ اولہ بحیرہ
الذنی برصہ واپور قرغانی ویرکوی ادا ایس جی

İngiliz tüccarı Rafael'e Adapazarı'nda vapur ile tahta biçmek için bir fabrika kurmasına dair verilen mazbata (BOA. İ. MMS. 29/1240. lef:7)

Rafael'in fabrikasında Tersane-i Amire ihtiyaclarına yarar ağaçları kesmesi men edilmişti. İzmit Tersanesi müdürü tarafından sunulan iki adet mektupla bu durum tebliğ olunmuştu.

Adapazarı bölgesinde tahta ve kereste kesilmesi Tophane-i Amire tarafından yasaklanmıştı. Uygulanan yasağa rağmen ruhsat verilmesine dair İngiliz tüccar Rafael tarafından verilen arzuhal üzerine Tophane-i Amire Meclisi'nce bir üst yazı yazılmıştı. Bu yazıda: Tüfenghane-i Amire'ye senelik 20.000–25.000 kundak ağacının lazım olacağı için gereken ceviz tahtasının devletin başkenti olan İstanbul'a yakın bölgelerden tedarik edilmesi lazım geldiğinden bu çeşit ağaçların kesilmesi yasak ettirilmişti. Aksi halde bu durum silah imalini sekteye uğratabilecekti. Bu nedenle bu çeşit ağaçların kesilmesi ve herhangi bir yere nakledilmesi yasaklanmıştı.²⁴⁶

Bu fabrikanın kurulmasında bir sakınca yoktu; fakat Tersane-i Amire ve Tophane-i Amire tarafından verilen beyana göre; devlete ait ormanlardan ve satın aldığı şahsi bölgelerden Tersane-i Amire ve Tophane-i Amire'ye lazım olan ormanları izinsiz olarak kesmeyecekti. Keseceği ağaçlar için önceden Tersane-i Amire ve Tophane-i Amire memurlarına başvurmayla mecburdu. Kereste suretinde olanlar ile kaplamalık ince biçilmiş yapraklardan bir bölümünü fabrikasında kullanıp bir bölümünü de dışarıya ihraç etmek ve satmak gibi bir harekete girişecek olur ise yabancı bir devlet vatandaşı olduğuna bakılmayarak hakkında kanunlara uygun olarak muamele yapılacaktı.²⁴⁷

Bir gün Tüccar Rafael'in adamları Adapazarı kazasında ceviz tahtası almakta iken, Tophane-i Amire'den Adapazarı'na gönderilmiş olan Kolağası Mehmed Ağa tarafından engellenmişlerdi. Bunun üzerine Tüccar Rafael tarafından Meclis-i Vala'ya bir dilekçe verilmişti. Yapılan inceleme sonucunda, Rafael'in Sarıçayır'a iki saat mesafede bir bölgeye fabrika inşasıyla bölgede bulduğu ceviz ağaçlarını kestirerek tahta imal edip Avrupa'ya gönderdiği anlaşılmıştı. Mevcut ağaçları kestirmek için halka "Ben bunları Devlet-i Aliye vermek üzere kestiriyorum" şeklinde bir lisan kullanarak ahaliyi kandırdığı bildirilmişti. Özellikle bu dönemlerde Osmanlı Devleti içerisinde ceviz ağacı çok değerlenmişti. Bir çok resmi işletmede ceviz tahtası gereksinimi duyuluyordu. Bu nedenle ceviz ağacı kesimine sınırlama getirildiği gibi yurtdışına izinsiz çıkarılması da yasaklanmıştı. Bununla birlikte ceviz tahtası özellikle İstanbul'a yakın bölgelerden elde ediyordu. Bu bölgeleri teftiş etmek için Tophane-i Amire'den Kolağası Mehmed Ağa gönderilmişti. Mehmed Ağa'nın görevi İstanbul'a yakın bölgeleri incelemektir. 31 Ocak 1863 (10 Şaban 1279) tarihinde yaptığı tahkikat sonucunda devletten izin alınmaksızın Tüccar Rafael ve adamlarının o bölgede ceviz ağaçlarını kesiyor ve işliyorlardı. Mehmed Ağa, Adapazarı ve civar bölgelerde Rafael ve adamlarının bir dal bile ceviz tahtası kestirmemesini istemişti.²⁴⁸

İngiltere Devleti vatandaşı olan Tüccar Rafael 6 Şubat 1863 (16 Şaban 1279) tarihinde Ticaret Nezareti'ne yazdığı yazıda, İzmit sancağına bağlı Adapazarı kazasında vapur ile tahta

246 BOA. İ.MMS. 29/1240. 1ef:2

247 BOA. İ.MMS. 29/1240. 1ef:2; 1ef:12

248 BOA. İ.MMS. 29/1240. 1ef:8

Adapazarı yakınındaki su borusu ve çark

Yıl 1903, Adapazarı'nda Beş Köprü ciheti

biçmek için bir hızar fabrikası inşa etmek istediğini bildirmişti. İngiltere elçiliğinden kendisine yardımcı olacağını düşündüğü için bir de vekâletname almış ve bu vekâletname ile yapacağı fabrikanın kimseye bir zarar getirmeyeceğini beyan etmişti. Bununla beraber fabrikanın bölge halkına ve Osmanlı Devleti'ne faydalı olacağını bildirmiş ve kendisine kuracak olduğu fabrika için ruhsat verilmesini istemişti.²⁴⁹

Tüccar Rafael, fabrikasını kurarken bir senet imzalamıştı. Bu senette şöyle diyordu:

“İzmid sancağı dâhilinde Adapazarında vapur makinasıyla tahrik olunur bir errehane tesisi için istira etdiğim ferman-ı âlinin tarafıma teslimine müteakiben ruhsateyn namiyle nafia nezaret-i celilesi veznesine on aded yüzlük mecdiye altunu itasına amilenin istihsali emniyetleri için vapur makineleri hakkında müessis nizamname hükmünce lazım gelen nafia müteferriatı şamil bulunacak olan mezbur vapur makinası için dahi muharren virgü namiyle senevî gizlik on aded yüzlük mecdiye altunu vereceğime ve gerek miriye merbut ormanlardan ve gerek eshabı uhdele-

249 BOA. İ.MMS. 29/1240. lef:11

rinde bulunan mevaki'den tersane-i amireye luzumu olan ağaçlardan gerek kereste ve gerek tahta hiçbir ağacı kesmeyeceğime ve efrad-ı memalik uhdesinde bulunan ormanlardan dahi kat' eşcar için eshabını ırza ve esman-ı lazumesini ifa eyleyeceğime taahhüd ederim bundan başka kaplama için gayet yufka biçilmiş ve yahud memalik-i mahruseye idhal olunan me'mulat-ı hasebiye için kullanmak üzere her dürlü şekilde kat' olunmuş tahtalar ve hulasa birazı dâhilen birazı haricen sarf olunmak üzere (?) ve medür vesair işgal-i muhtelifede ihsab ve şerait-i muharrereye mugayir hiçbir harekette bulunmayub cümlesinin tamamıyla icrasına müteahhid olduğu ve ecnebi bulunduğuma bakılmayarak fabrikalara müteallik her dürlü vergü ve rüsumatın ve zabt- kuvain ve nizamatına ve amilenin istihsali emniyetleri için vapur makineleri ve ormanlar hakkında olan nizamat-ı hazire ve müstakbeleye tabiyyete müteahhid olduğumdan hilafında bir güne hareketim teybin ider ise devlet-i aliyenin kanunu mucibince iktiza iden cezayı nakdiya ifa ideceğime mebyin iş bu sened ita olundu rafael"²⁵⁰

9 Şubat 1863 (19 Şaban 1279) Pazartesi günü Tüccar Rafael tarafından sunulan diğer bir yazıda, Adapazarı kazasında ceviz tahtası ve sair mamuller almakta iken Tophane-i Amire'den Adapazarı'na gelen Kolağası Mehmed Efendi, kendisini tanıtmayarak bundan sonra Tersane-i Amire'ye yarar ağaçları kesmesinin yasak olduğunu bildirerek Rafael'i yaptığı işten men etmek istemişti. Rafael, Mehmet Efendi'nin bu tutumuna karşı İzmit Kaymakamlığı'na bir yazı yazılmasını istemişti.²⁵¹ Cevaben 29 Nisan 1863 tarihinde gelen yazıda

"Tobhane-i amire meclisine bil-havale verilen mezkun arzuhal mezkûr ile leffen takdim ve iade kılınmıştır meal-i mezkurden mestefad olacağı vechle merkum rafaelin cibal-i merkumeden ol-vechle ceviz tahtası kat'ine müsaade gösterilmedekten maada gerek cibal-i mekeme ve gerek dersaadete civar olan cibal-i saireden mezuniyet verilmeksizin bu misüllü eşcarın zinhar kat' ve naklinin katiyyen men'i lazumeden ve emr-i ired-i aliyyeye halin icabı beyninde hazret menlehül emrindir"²⁵²

Denilerek İngiliz Tüccar Rafael'in izinsiz olarak ağaç kesme işine kalkışmaması bildirilmiştir.

Yine benzer bir durum 21 Nisan 1863 tarihinde meydana gelmişti. İzmit mutasarrıflığına yazılan bir emirden anlaşıldığına göre, Rafael, Adapazarılı bir vatandaşın sahibi olduğu arazi üzerinde bulunan ceviz ağaçlarını kesmişti. İzin almadan yapılan bu faaliyet kanuna aykırı bir durumdu. Ancak Tüccar Rafael, duruma ilişkin verdiği ifadede kestirdiği ceviz ağaçlarının gayet eski ve meyve vermemekte olduğunu ve bundan dolayı kanuna aykırı bir davranış sergilemediğini bildirmişti. Durum incelenmiş ve Tüccar Rafael'in bundan sonra keseceği ağaçlar hakkında bilgi verdikten sonra ağaçları kesmesi bildirilmiştir.²⁵³

Konuyla ilgili Teftiş Memuru Ahmet Vefik Efendi'den 30 Mayıs 1863 tarihinde gelen tahri-ratta:

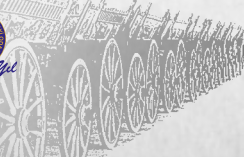
"Merkum Rafaelin emr-i ali istihsali etmeksizin bir aralık Adapazarında yaptırdığı erreha-ne tüfenk kundağı fabrikasından dolayı memurin-i mahalliye ile beyanlarında nifad ve ihtilaf vuku' bulmuş ve bu ise fabrikayı yaptırmazdan evvel ceviz ağacı kat' ile harice nakil ve ihraç eylemek ticaretine düşerek şunun bunun ağacını bila-ruhsat kat' ile sonradan bir miktar akçe vermek ve Tersane-i Amireye yarar ceviz ağaçlarını kesmek gibi yolsuzluğa ibtidarından nişa-

250 BOA. İ.MMS. 29/1240. lef:10

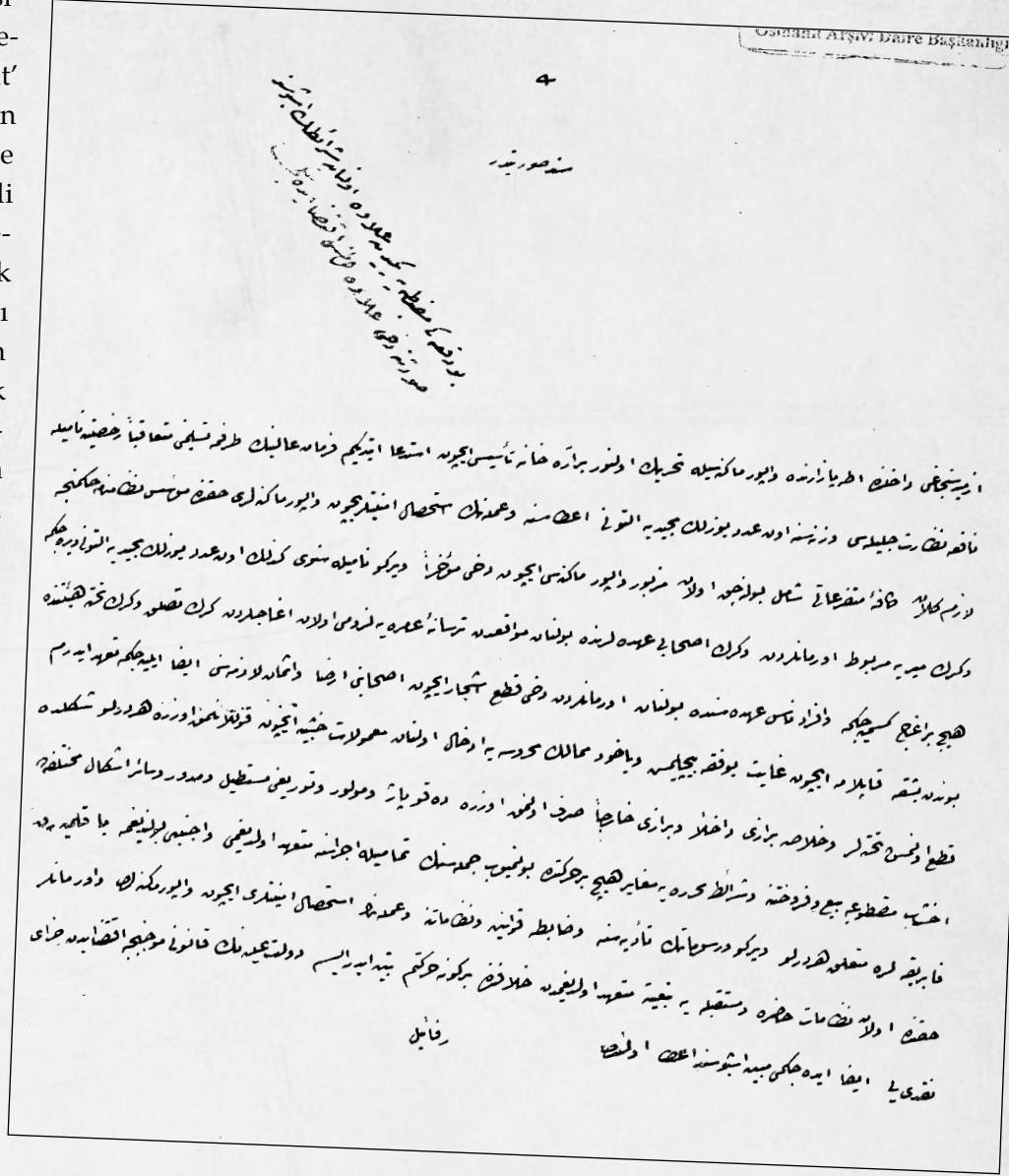
251 BOA. İ. MMS. 29/1240. lef:1; lef:6

252 BOA. İ. MMS. 29/1240. lef:1

253 BOA. İ. MMS. 29/1240. lef:4

ad eylemiş idüğüne ve fabrikanın imali için bazı şerait ve kuyud-u ihtiraziye derciyle ruhsat emri verilmediği halde ilerüde seda'ı mucip münazaa ve uygunsuzluk tekvin edeceğine mebni kendüsüyle söyleşilerek mukaddemlerde yaptığı gibi harice ağaç göndermek ticaretinden sıfır nazırla yalnız fabrikasında imal olunabilecek kadar kat' olacak ağacın eshabı evvel emrde müdir-i kazaya haber virub meyve verir ve tesane-i amireye yarar mevzün ağaçlardan olmadığı bila-muayene anlaşılabilir olarak ilmühaber verildikten sonra kat' olunmak ve bunun haricinde bir fiil ve harekete tesaddi edecek olur ise ecnebiliği tanıtmayarak hakkında nizam-ı belediyeye tatbiken muamele kılınmak şartının fabrikanın imaline ruhsata havi ita olunacak ferman-ı aliye derc olunmasına muvafakat göstermiş olması ile ilerude bir güne uygunsuzluk ve meşkülât zuhûr itmemek için şerait-i mezkûrenin derciyle ruhsat emri isdarı ve mahalli memurine dahi bu yolda talimat gönderilmesi ve bunlar olmadığı halde ileride bile çok davalar çıkacağı anlaşılmaması..."²⁵⁴ Denilmekteydi.

Tüccar Rafael'in fabrikasını kurarken imzaladığı senet (BOA. İ. MMS. 29/ 1240 lef:10)

Ekonomi

254 BOA. İ. MMS. 29/ 1240. lef:3

20. Yüzyıla Girerken Adapazarı Ekonomisi²⁵⁵

Kocaeli veya İzmit mutasarrıflığında, XIX. yüzyılın ilk yarısında, Sapanca kaza merkezidir. Adapazarı da buraya bağlıdır. Tanzimat'tan sonra, Adapazarı, Sapanca'yı gelişme bakımından geride bırakmıştır.²⁵⁶ Pazaryerinin etrafındaki ova iyi işlendikçe nüfus artmış ve bunun sonucunda 1852 yılında Adapazarı, İzmit sancağına bağlı bir kaza merkezi durumuna getirilmiştir. Bunu takiben 1868'de belediye teşkilatı kurulmuştur.²⁵⁷ Gün geçtikçe gelişme gösteren Adapazarı daha önce Sapanca'ya bağlıyken, bu dönemlerde Sapanca Adapazarı'na bağlanmıştır.

Tarıma elverişli olan Sakarya toprakları kiremit yapımına uygundu. Adapazarı'nda "Alaturka" denilen yarım ay biçiminde iç içe geçme kiremitler kullanılırdı ve bu kiremitler Adapazarı'nda imal edilirdi. Adapazarı ve çevresinde yerel sanayi gelişmişti. Yörede pek çok yerde ipekböceği yetiştirilmekte, keten ve pamuklu kumaş dokunmaktaydı. Adapazarı'nda yaşayan azınlıklar içinde Rumlar ipekböcekçiliği endüstrisini geliştirmişlerdi. Özellikle Serdivan'da 1500 civarında Rum yaşamaktaydı. Bu bölgede oturan hemen hemen her Rum ailenin bir dut bahçesi bulunmaktaydı. Bu bahçeleri yöre halkı ipekböcekçiliği için kullanıyorlardı. Bölgede şarap üretimi de gerçekleştiriliyordu.²⁵⁸

Adapazarı'nda üretilen ketenli dokumalar İzmit ve İstanbul'a satılarak önemli gelir sağlanmaktaydı. XIX. yüzyıl sonunda Adapazarı'nda dokunan ketenli dokuma miktarı yılda 400.000 parçayı bulmaktaydı.²⁵⁹

Adapazarı kazasının da bağlı bulunduğu İzmit sancağı ipek üretimi ve işleminde Bursa ve Bilecik'ten sonra üçüncü sırayı almaktaydı. 1880 tarihinde 4'ü İzmit'te, 2'si Adapazarı'nda, 2'si Sapanca'da, 4'ü Akyazı'da, 12'si Hendek'te 7'si Geyve'de olmak üzere toplam 31 ipek fabrikası vardı. Sancakta bunların dışında küçük imalathane denecek nitelikte 2.000 kadar dokumahane vardı.

Osmanlı Devleti'nin en kalabalık nüfusunu barındıran İstanbul her zaman Sakarya ticaretini etkileyen en önemli pazar olmuştur. Sakarya'da üretilen meyve, sebze, süt ürünleri, ağaç ürünleri ve diğer ticari mallar İstanbul pazarlarında yer bulmuştur.²⁶⁰

Bölgede küçük ırmakların suyu ile çalışan birçok un değirmeni vardı. Sakarya ili toprakların zengin su kaynakları nedeniyle balıkçılık da yapılmıştır. O dönemlerde bölgede madencilik de yapılmaktaydı. Sakarya ilinin mermer zenginliği bir zaman Osmanlı padişahlarına, özellikle Sultan II. Abdülhamit'e gelir kaynağı olmuştur. Ancak, 23 Kasım 1908 (23 Teşrinisani 1324)'de hazineye alınmıştır.²⁶¹

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Adapazarı gerek nüfusu gerekse kapladığı alan itibarıyla kasa-ba görünümünü almıştı.²⁶² Adapazarı coğrafi konumu itibarıyla önemli bir transit merkezidir.

255 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:71, Ağustos-Eylül 2011, 54-55

256 Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", *1. Sakarya ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu*, Adapazarı, 1999, s. 15

257 Metin Tuncel, "Türkiye'de Yeni Şehirler Adapazarı Örneği", *1. Sakarya ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu*, Adapazarı, 1999, s. 3

258 BOA. ML. VRD. TMT. d. 4180

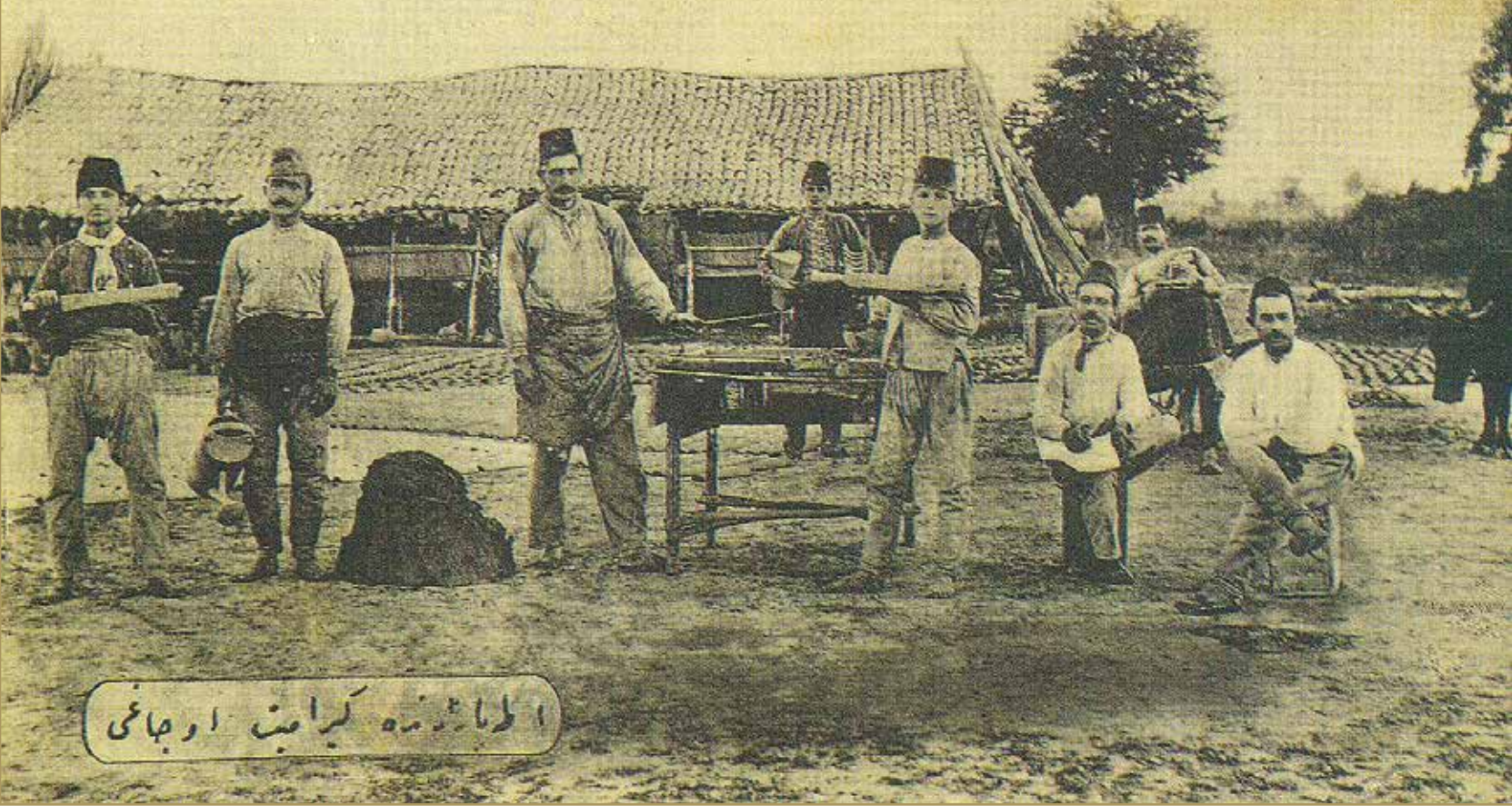
259 *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt: 9, İstanbul, 1982-1983, s. 6461

260 Muzaffer Erendil, *Dünden Bugüne Sakarya İli*, İstanbul, 1990 s. 86

261 Erendil, *a.g.e.*, s. 91

262 Metin Tuncel, "Adapazarı", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt:1, İstanbul, 1988, s. 354

المراشنة كبريت او باغی

Bolu ve civarının Karadeniz'e inmeyen bütün nakliyatı buradan geçmektedir. Bu hattaki tek nakil aracı ise, öküz ve manda arabalarıdır. Bu arabalar Adapazarı-Bolu hattında devamlı olarak işlemekteydi.²⁶³ 19. yüzyılın sonlarından itibaren Adapazarı ve çevresinde artmaya başlayan zirai ve madeni üretim, bu kaza ile çevre kaza ve vilayetleri bağlayan yolların önemini de arttırmıştı. Daha Sultan Abdülaziz devrinde (1861-1876) İstanbul'dan başlayarak Anadolu'ya ve Basra Körfezi'ne kadar ulaşmak üzere bir demiryolu inşa etmek fikri doğmuştu. Buna bir başlangıç olarak Haydarpaşa-İzmit hattı hükümet tarafından yapılmış ve kötü şartlar altında idare edilmiş olduğu için hattın İzmit'ten ileriye uzatılmasına teşebbüs edilememiştir. Bu sebeple hattı işlemek hakkı İngiliz müteahhitlere devredilmişti.

1888'de bu hattı, İzmit'ten Ankara'ya uzatmak ve işletmek imtiyazı Alfred Kaula adında birisine verildi. 1889'da başlayan inşaat vaktinden önce tamamlanarak 27 Aralık 1892'de Ankara hattı işletmeye açıldı. Bu hat, Geyve Boğazı'ndan geçerek Eskişehir üzerinden Ankara'ya gidiyordu. 1901 yılında da 9 kilometre uzunluğunda olan Arifiye-Adapazarı hattı inşa edilip işletmeye açıldı. Bu ilave hattın açılmasının en önemli sebebi, Adapazarı merkezinde toplanan ticari ürünlerin İstanbul'a kolay bir şekilde nakledilebilmesiydi.²⁶⁴ Demiryolunun inşası için birçok Alman da Adapazarı'na gelip yerleşmişti.²⁶⁵

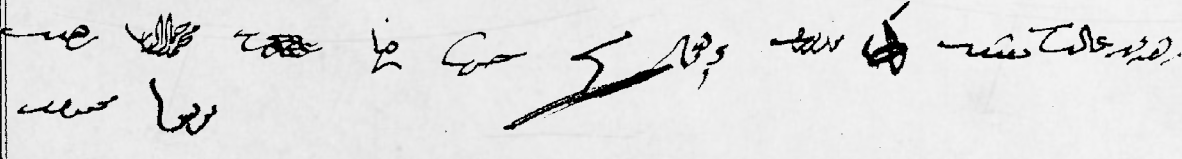
263 Haluk Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", *Sakarya İli Tarihi* Cilt:1, Sakarya, 2005, s.468-469

264 Sadi Borak, "Demiryollarının Tarihi", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl:4, Sayı:12, Sıra:48, İstanbul, 1969, s.85; Selvi, a.g.m., s.469

265 The Times, 18 July 1890

5 Şubat 1899 (24 Kânunusani 1314) tarihli bir belgede Adapazarı'nı Ankara-Haydarpaşa hattına bağlayacak olan demiryolu hakkında şöyle diyordu:

"Adapazarı kazasını Ankara-Haydarpaşa hattına rabt edecek bir demiryolu şubesinin te'sisi inşası için Anadolu Demir Yolları Şirketi tarafından sebk iden teklifat hakkında şûray-ı devlet nizamât dairesinin ekseriyet aracı mutazammın mazbatası mündericatından bahisle vuku bulan tebliğ üzerine meclis-i nafiaca ve terkifat-ı lâzime icra olunarak netice-i mütalaatı havi kaleme alınan mazbata ile mukavele layıhasının on birinci tevzicen ve muhabberaden yazılan müsadenin leffiyile icrayı icabına dair nafia nezaretinden meyus tezkere-i cevabiye kıraat hususu ..."²⁶⁶

هنگامی	<u>مهمربولمان زوان فامك اسبى</u>		خطبارمى
مجلسك كسادى			تاریخ
ربیع			عید
سنة			سنة
مذكرة دلسان مواد و مشعل و فرقك نوعیله فهدامالى باعالمى اولار طر سجاد اولار نوردى دجله هوالمى ربغى و فهدامالى ربغى فاج قطع اولار ربغى			
نوعى	عدد دفعات	اولان اولدى نوردى	تاریخ هوالمى
		عرب	ردى
فهدامالى			
اطم بارمى قصبسى انقده حیدر باسا فطنه رط ابد جلك برنورد بول شعبه سلك تاسیس اولان ايجوبه اناطولى نورد بولدى شركتى طر فهدامالى سبده ایتیم تطبیقات فهدام سوراى هت تطبیقات دیره سلك اکثریت آرابى مشتمله مضبمى سندر جاتنده بختله و فووعولاره تبلیغ اوزرته مجلس نامة جم تطبیقات لازمه اجرا اولر حده نتیجه مطالعاف حاوى فام المام مضبم ایلله مقادله لایحه سلك اولر برنجی ماده سى توضیحا و مجرداً بار اولره مورد سلك لایحه ادراره ايجابنه دایر نامة نظارتنده مبعوث سلك جوابیه فرست اولر			
قراری			
سالفه الذکر سوراى هت مضبم سبده اسبابه بایه دایضاح فهدام ادرره موضوع بحث اولره شعبه ايجوبه خط اصلى فهدام فاحاصلاتك نایب ارايه سبله خط اصلى حاصلاتك نهما دز ایتیم جائز و مناسب لله مبع فهدام شركت سلك جم حكومت سبده بركونه تاسیسات طلب ایطامك اولرله صارتی شركت عامه لله و انشا لله جمده شعبه حاصلاتك خطوط اصلى حاصلاتك فاشرفقت به طاملاً شركت برغامده شرط اولره اناسنه موافقت اولرله حاله سلكور مقادله لایحه سلك المکور بالتهعبل جانب باب عالى بر اسالى خصصت نظارت سار الایام جواباً بلیدرین سكرتیب اولر			
			

Adapazarı'nı Haydarpaşa Demiryoluna bağlayacak bir hattın inşası hakkında (BOA. MV. 90/36)

1900 yılına gelindiğinde Almanlar, Adapazarı- Hereke-Ankara-Kayseri-Diyarbakır-Van hattını inşa ederek bu hattı Ankara'dan Kayseri ve Diyarbakır'a kadar uzatmayı planlamışlardır.²⁶⁷

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında İzmit sancağının ticareti çok önemli bir duruma gelmişti. 1.5 milyonu ihracat ve yarım milyonu ithalata ait olmak üzere senelik 2 milyon lirayı bulmaktaydı. Adapazarı kazasının en önemli ihracatı kereste üzerine idi. Kereste kaza içinde Karasu, Sapanca, Süleymaniye, Hendek ormanlarından hazırlanırdı. Orman idaresi bu bölgeden yıllık 20-25 bin lira vergi almaktaydı. Buradan elde edilen ihracat miktarının 90-100 bin lira olduğu anlaşılmaktadır. Kereste ihracatı İtalya ve Yunanistan'a, İskenderiye ve Beyrut'a yapılmaktaydı. İtalya'ya tren yolları için travers Karasu ormanlarından gönderilmekteydi. Yunanistan'a fiçı ve dolaplar için gürgen ihraç edilmekteydi.

Kereste dışında ihracat ürünleri şöyleydi: 400.000 liralık hububat, 180.000 liralık tiftik, 130.000 liralık afyon, 100.000 liralık tütün, 80.000 liralık mangal kömürü, 80.000 liralık ipek kozası, yumurta, taze üzüm, elma, armut, keten bezi, soğan, sarımsak, susam yağı, kereste, canlı hayvan ve deriden oluşmaktaydı.

Adapazarı Ovası, arazisi verimli olduğundan her cins mahsul yetiştirilebiliyordu. Mısır, buğday, arpa, çavdar, yulaf, patates çokça yetiştirilerek fazlası ihraç edilirdi. Özellikle Adapazarı çevresi ziraatta çok ilerlemişti. Senelik 2 milyon kıyye²⁶⁸ tutan patates cins bakımından pekiyi olup, çoğu İstanbul'a gönderilirdi.²⁶⁹

Adapazarı ve yöresi iktisadi önemi dolayısıyla gerek gayrimüslimlerin, gerekse yabancıların her zaman ilgisini çekmişti. Rum, Ermeni ve Musevi gayrimüslimlerin yanı sıra Bulgarlar da bölgenin imkanlarından yararlanmaya çalışmışlardı. De Budsky adlı bir Duyûn-ı Umumiye müfettişi büyük bir çiftlik satın alarak Arifiye'ye yerleşmiş, Thomson adlı bir İngiliz de aynı yerde modern bir yağhane kurmuştu. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Adapazarı'na ait bazı istatistikî bilgiler gerek şehrin nüfusu, gerekse iktisadî durumu hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre Adapazarı'nda 51 mahallede 5681 mesken, 1280 dükkan, 2 sanathane, 25 böcekthane, 4 değirmen, 3 ipek fabrikası, 5 kiremithane, 10 otel ve 19 han bulunuyordu.²⁷⁰

Adapazarı yukarıda bahsedilen dönemde iktisadi, içtimai canlılığını devam ettirerek yıldan yıla gelişen, dışarıdan aldığı göçlerle nüfus bakımından kabaran, hareketli bir merkez haline gelmiştir. Bölge, zamanla önemli bir sermaye birikimi sağlanmış ve 20. yüzyıla ekonomik anlamda da önemli bir konumda girmiştir.

267 The Times, 03 April 1900, 05 April 1900

268 Kıyye, Okka, 400 dirheme karşılık gelen ve 1,282 kilograma karşılık gelen bir ağırlık ölçüsüdür.

269 Selvi, *a.g.m.*, s.462

270 Sabahattin Özel, "Türk İktisat Tarihinde Adapazarı", İktisat Fakültesi Mecmuası, Sabahaddin Zaim'e Armağan Özel Sayısı, 1994/B-3 C-1-4, İstanbul, 1996, s.742-743

Tanin Gazetesine Göre 1913 Yılı Adapazarı Ekonomisinden Kesitler

Yayımlandığı dönem itibariyle Osmanlı Devleti topraklarında basılan gazeteler içerisinde en önemlilerinden biri de Tanin gazetesidir. Bu gazetede devletin genelini ilgilendiren haberler verilmekle birlikte dönem dönem bazı muhabirler çeşitli Osmanlı şehirlerine gitmişler ve edindikleri izlenimlerini gazetenin bazı sayılarında halka duyurmuşlardır.

Tanin gazetesinin 1913 yılına ait olan bazı nüshalarında gazete yöneticilerinin Adapazarı'na gönderdikleri muhabirlerinin bölge ile ilgili izlenimlerine yer verilmiştir. Dönem itibariyle 1913 yılı, Osmanlı devleti için bir savaştan çıkılıp toparlanılmaya çalışıldığı bir zamanı ihtiva etmektedir.

1912-1913 Balkan Savaşları yeni bitmiş ve savaştan hem fiziki hem de psikolojik olarak etkilenmiş bir şekilde çıkan Osmanlı Devleti'nin yorgunluğu Adapazarı'nı da doğal olarak etkilemişti.

19. yüzyılda aldığı birikimi 20. yüzyıla taşıyan ve sürekli gelişen Adapazarı yakaladığı ivmeyi Tanin gazetesinde de görmek mümkün. Gazetenin muhabiri olan Ahmet Şerif bir çok defa Adapazarı'na gelmiş ve şehirle ilgili olan görüşlerini okuyucuları ile paylaşmıştır. Gazetenin 15 Kasım 1913 tarihli nüshasında Adapazarı hakkında genel bilgiler şu şekilde verilmiştir:

"Adapazarı denilince, Anadolu'nun, bildiğimiz, tanıdığımız kazalarından birini gözümün önüne getirir, bu kazaya fazla bir önem veremezdim. Bu düşünce ile şimdiye kadar hiç değilse, yirmi-otuz defa seyahat ettiğim, Anadolu Demiryolu Hattı'na bir şube ile bağlı bulunan Adapazarı'na uğramak, hatırıma gelmemişti. Fakat bu defaki seyahatimde, görebildiğim kadar, anladım ki, zannım pek yanlıştır. Aksine, Adapazarı, her bakımdan, incelemeye ve üzerinde düşünmeye değerdir.

Biz, İstanbul'a yakın olan yerlere, garip bir bakışla bakmaya alışmışız. Meselâ, İzmit Sancağı'nı, İstanbul'un bir mahallesi sayıyoruz. Hâlbuki, bu şekilde hüküm verme ve karşılaştırma, hiç de doğru değildir. Daha İstanbul'dan çıkar çıkmaz, her şey, bütün hayat ve toplum şartları da, birdenbire değişmektedir. Adapazarı ise, bu değişikliğin, en canlı bir örneğidir.

Anadolu Demiryolu Hattı'nda, Adapazarı Şubesi, eskiden Hamîdiyye iken, daha sonra, Ari-fiyye adını alan istasyondan ayrılır, araları yirmi beş kilometre kadar vardır. Hat, düz ve engesiz araziden geçer. İstasyon şehrin kenarındadır. Onun için yayan gidilebilir.

Çeşidi ırkları ve cinsiyeteri görmek, onların hayat şekillerini ufak bir çerçeve içinde incelemek isteyenler için, Adapazarı kazasından iyi bir sergi bulunamaz. Bilinmez, nasıl bir mantık, hangi idarî zorlamalarla, senelerden beri hükümet, İzmit livasını, özellikle bu kazayı, başka bölgelerden gelen göçmenlere, adeta depo kabul etmiştir.

İşte insan, bu acı yokluk ile bir şey öğrenmek, memleketi hakkında bilgi almak için hiç güvenmediği hâlde, çoğunlukla hükümetin resmî kayıtlarına başvurmaya mecbur kalıyor. Bununla beraber oradan her vakit, iltifat görmek ve izin almak o kadar kolay bir şey değildir. Çünkü ba'zân me'mûrlarımız, lüzumsuz yere o kadar mutaassıb, o kadar görevlerine düşkün kesilirler ki, adetâ defterlerin kaplarını bile size göstermek istemez, birer esrar küpü olurlar. Buna rağmen ben Adapazarı Kazası nüfusunu, resmî kayıtlardan anlayabilecek kadar bahtıyarım. Kaydedeceğim sayıları okuyanlar, bu konuda hükümet kadar bilgi sahibi olabilecekler demektir.

Kaza; merkez nâhiyesiyle, Akyazı, Karasu, Sapanca ve Hendek Nahiyelerine bölünmüştür. Bunlardan merkezin, mahalleleriyle beraber, 154, Akyazı'nın 60, Karasu'nun 50, Sapanca'nın 35, Hendek'in 69 ki, toplam 368 köyü vardır.

Kazanın şimdiki nüfusu, on üç-on dört cinsiyete ayrılabilir. Resmî kayıtlar, bu nüfusun sayısıyla dağıldıkları köyleri şöyle gösteriyor:

Cinsler	Köy ve Mahalle	Nüfus
Eski İslâm halkı	147	42836
Rumeli göçmenleri	30	6650
Lâz ve Gürcü	56	9458
Çerkeş ve Abaza	73	16155
Yörük aşireti	1	173
Ermeni	36	16500
Rûm	19	6761
Musevî	1	113
Kürd	5	1072
Toplam	368	99718

Tanin Gazetesi, no:1766, 24 Kasım 1913

Bu cedveli, şöylece bir fikir elde etmek için, aktarıyorum. Bunun dışında hem birçok nüfus vardır, hem de yeni köyler kurulmuştur. Meselâ gerek merkez kazada, gerek köylerde birçok Boşnaklar oturmaktadır ki, cedvelde bunlar hiç anılmamıştır. Yeni köylerin ise ne nüfusu yazılmıştır, ne de devlete vergi ile yükümlüdürler. Kazanın gerçek nüfusu yüz yirmi bin dolaylarında tahmin edilmektedir. Şu durumda nüfus kaydına göre, yirmi-yirmi beş bin yazılmamış nüfus var demektir.

Bunun neden böyle olduğunu anlamak için, yine nüfus dâiresine başvurmaktan başka çâremiz yok. İster istemez oraya başvuruyoruz. Bu yüz yirmi bin insanın her türlü işlemleriyle meşgul olmak üzere dört yüz kuruş aylıklı bir me'mûr, iki yüz elli kuruş aylıklı bir kâtib vardır. Nüfus dâiresine girer, görünüşüne şöyle bir dikkat ederseniz, derhâl güvensizliğe düşersiniz. Çünkü oda o kadar perişan, her şey o kadar karma karışık bir durumdadır. Me'mûr ve kâtib kağıtlar, cedveller, defterler, aralıksız girip çıkan iş sâhibleri arasında şaşırılmış kalmıştır. Yalnız bir dolabın içinde 142 tane sahîh sicil esâs defteri istif edilmiştir ki bunlar, iki me'mûra, sanki ba'zân alay edercesine, ba'zân tehdîd edercesine, bakışlar göndermektedir.

Fakat iş ciddi düşünülecekse diğer işlemler ve ayrıntılar bir tarafa, yalnız 142 defterin hakkıyla işlemini yerine getirmek ve ta'kîb etmek ne kadar zor bir iş olduğu kabul edilebilir. Hâlbuki me'mûrla kâtibin daha birçok işleri vardır. Bunlar dâima akıcı olan kaza halkının bütün olaylarını günü gününe kayıt ve tesbît edecek, sonra beş tabur dâiresine bölünmüş olan kazanın askerî işlerine esâs hazırlayacaktır! Bu iş, idaresi yoluna giren memleketlerde belki mümkündür. Fakat henüz düzeni bozuk olan, bizim memlekette nasıl olur.

Dahası var; nüfus me'mûru, her üç ayda bir kazayı dolaşarak gizli kalmış olayları meydana çıkarmaya, olayları yerinde incelemeye kanunen mecburdur. Me'mûr, bunu yapmadığını, yapamadığını size çekinmeksizin söylüyor. Gerçekten siz de düşünüyor ve şu kanunu pek gülünç buluyorsunuz. Çünkü me'mûr, vakit bulup da dolaşmaya çıksa ve üç yüz şu kadar köyün her birinde yarım gün kalsa, yine ayların yetineceğini, onun daima seyyar bulunması gerektiğini kabul edebilirsiniz.

Şu hâlde Adapazarı kazâsının nüfus işlemleri tesadüfe, Allah'ın yardımına kalmış demektir. Bunun için bu konuda ne bulabilirsiniz, onunla yetinmekten başka çâre yoktur.

Adapazarı; ayakaltı olduğu için, mülkiyye müfettişleri de sık sık ziyaret etmektedir. Tabîî onlar da işlerin böyle gittiğini görmüşler, bağlı oldukları dairelere açık, delilli, geniş raporlar vermişlerdir. Tabîîdir ki o raporlar belki birer kere okunmuş, gerekli yerlere gönderilmiş, o vakitten beri masa gözlerinde dinlenme uykusuna çekilmişlerdir. Böyle olmasaydı elbette kazanın nüfus dairesi için bir şey yapılır, hiç olmazsa bir kâtib ilâve edilirdi.

Çünkü işte gerçekten ölçüsüzlük var. Yine İzmit'in Yalova Kazası, Adapazarı'nın yanında pek küçük kalır. Hâlbuki orasını da bir me'mûrla, bir kâtib idare etmektedir. Eğer merkez ba'zı me'mûrlarını hayâlinde, dev vücûdlu, dev kuvvede olarak canlandırıyor olsa o başka." ²⁷¹

Tanın gazetesinin diğer sayılarında da Ahmet Şerif'in Adapazarı seyahatinden notlara yer verilmektedir. Gazetenin 17 Kasım 1913 tarihli nüshasında Adapazarı'nın ekonomik durumu ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir.

"Adapazarı, düz ve Sapanca Gölü'nden alçak bir arazîde kurulmuştur. Şehir, ovanın içinde,

271 Tanin, no:1757, 15 Zilhicce 1331 (15 Kasım 1913), çevirisi için bkz. Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, Cilt:I, Haz. Mehmet Çetin Börekçi, Ankara, 1999, s.347-379

günden güne uzayıp gitmektedir. Bayındırlık eserleri bakımından, Anadolu'nun birinci derecede kasabalarından sayılabilir. Pek güzel yapılmış binaları, geniş çarşısında büyük mağazaları, sınaî yerleri, ondan fazla ipek fabrikası vardır...

Adapazarı, önemli bir transit merkezidir. Bolu ve civarının, Karadeniz'e inmeyen, bütün nakliyatı buradan geçer. Tek nakil aracı ise, öküz ve manda arabalarıdır. Bunlar, gerek kaza içinden, gerekse Bolu civarından, devamlı işlerler. Yükleri, çoğunlukla, kereste, buğday ve mısır, patates, soğan ve sarımsak, odun ve kömürdür. Yılda kaç araba girdiğini anlamak istedim. Bu konuda, belediyyenin, arabalardan "bâc" adıyla aldığı, ufak bir vergi işime yaradı. Belediye, geçen sene, "bâc" vergisini on üç bin kuruşa ihale etmiş. Mültezimin elli-altmış lira masrafı, en az, bir o kadar kârı hesâb edilirse, bâc'ın senelik hâsılatı yirmi beş-otuz bin kuruşa yükselir demektir. Bundan, Adapazarı'na giren arabaların kırk-elli binden az olmadığı anlaşılıyor.

Tanın gazetesi, 17 Kasım 1913

Kaza, ticaret bakımından fena bir durumda değildir. Merkezde ticaretle en çok uğraşanlar Ermenilerdir. Ba'zı göçmenler, özellikle Boşnaklar da, ticarete o kadar ilgisiz değildirler. Asıl eski halkı ise, bu yöne heves etmemişler, dâima müşteri yerinde kalmayı tercih etmişlerdir! ...

Kazanın en önemli ihracatı kereste üzerinedir. Kereste kaza içinde, Karasu, Sapanca, Akyazı, Süleymâniye, Hendek ormanlarından hazırlanır. Kesimin fenne uygun olarak yapıldığını düşünmek tabîî kimsenin hatırından geçmez. Bu gidişle elbette, bu güzel ormanların yakında birer çöl durumuna geldiğini görmekle sevinmiş olacağız!

Orman idaresi, yılda yirmi bin ile yirmi beş bin lira arasında bir vergi almaktadır. Bu verginin dörtte bir yâ'nî, yüzde yirmi beş oranında kereste ihracatının kıymeti doksan-yüz bin lira dolaylarında bulunduğu anlaşılır. Belli başlı ihracat, İtalya ve Yunistan'a, İskenderiye ve Beyrut'a yapıyor.

İtalya, travers için gürgen istiyor ki, bunu Karasu Ormanlarından sağlamaktadır. Yunistan, fiçı dolab ve kolluk için, yine gürgen çekiyor. Beyrut ve İskenderiye'ye gönderilen kereste de, dolab ve kolluk gürgen tahtalarıdır.

İtalya ve Balkan harblerinin ihracata az çok etkisi olmuştur. İstasyonda görülen yığınların kalmasına da, bu durum sebeptir? Son zamanlarda İtalya ile iş açılmış ise de, Yunanistan ile işlemler yürümektedir.

Diğer ihracat, patates, soğan ve sarmısak, hububat ve benzeri şeyler üzerinedir. Tahminî olarak, yılda, bin vagon kadar patates, dört-beş yüz vagon dolaylarında soğan ve sarmısak, daha önemli bir mikdâr da, hububat gönderilir. Bununla beraber, arazinin genişliğine, verimliliğine, her şeyi yetiştirebildiğine göre, bu ihracat, hiç mikdârındadır.

Adapazarı'nda on iki ipek fabrikası işliyor. Bunların onu, bütünüyle, Ermenilere âiddir. İkisi İslamların ise de bunlar da yine Ermenilerle ortaklık etmişlerdir. Kazanın, bu fabrikalara yetiştirdiği koza ürünü, yılda, beş yüz bin ile altı yüz bin kilo arasında bulunuyor.²⁷²

Ahmet Şerif Adapazarı ile ilgili yazılarını gazetede yayınlamaya devam etmiştir. Gazetenin 3 Aralık 1913 tarihli nüshasında Adapazarı'nın maliyesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Onun kaleminden 1913 Adapazarı'nın maliyesi ile ilgili bilgiler şöyleydi:

“Kazanın, hükümete karşı, mâlî durumundan, Hükümetin, halka karşı, bu taraftaki mühim simasından, biraz bahsetmeyi de gereksiz kabul etmiyorum. Tabîdir ki, bu konuda, mümkün olduğu kadar, kazanın resmî işlemlerinden bilgi almaya çalışmak gerekli olacaktır.

Kazanın, devlete vergi vermekle yükümlü, yetmiş iki bin nüfusu vardır. Bunların, senede, devlete ödeyecekleri para, ya'nî genel gelir, yüz beş bin liradır. Bu mikdârın çok veya az olduğunu ta'yîn ve takdir etmek için birçok şeyler bilmek, birçok istatistiklere sâhib olmak, kazanın her yönden durumunu bilmeğe bağlı olduğu için, susmayı tercih etmek, daha hayırlıdır. Bunun için, bu konuda, esâslardan ziyâde, işlemlerden, ayrıntılardan bahsetmeye mecburuz.

Bu yetmiş iki bin mükellefin, mükellefiyyet tezkirelerini kesme, hesâblarını tutmak, dört taksit üzerine olacak olan tahsilatı ve ödemeleri kaydetmek, bakayasını gelecek seneye devr ve nakletmek görevleri, üç yüz kuruş aylıklı, üç müfredat kâtibine âiddir. Bu kâtibler, her mükellef için dokuz-on kalem işlem açmaya mecburdurlar. İşlemlerin esâsını, tahsildarların getirecekleri irsâliyye cedvelleri meydana getirecektir.

Şu ufak hesâb karşılaştırmasından anlaşılıyor ki, her kâtibin payına yirmi üçer-yirmi dörder bin mükellef isabet etmektedir. Bizim idarede büyük eksikliklerin, önemli zararların ve perişanlıkların sebeplerini, çok defa, küçük tasarruflarda buluyoruz. İşte burada da, iş, döne dolaşa, kâtiblerin yeterli olamayacaklarına, belki aylıklarının azlığına gelecek... Şimdi, her bir mükellefin on türlü işlemi olduğunu, bir kâtibin, böyle yirmi dört bin mükellefle uğraşacağını düşünürseniz, mesele, ister istemez, bu vadiye dökülüyor. Diyorlar ki, işlemlerin kolaylıkla yürütülmesini sağlamak için, hiç olmazsa, bir kâtibe, sekiz-on binden fazla mükellef isabet etmemelidir.

272 Tanin, no:1759, 17 Zilhicce 1331 (17 Kasım 1913)

Hâlbuki Mâliyye Nezâreti, 17 Kânunusani 1325 (30 Ocak 1910) tarihli bir emirle, müfredat kâtiblerinin sayısını, ta'yîn şeklini ve seçilmesini, şu şekilde şarta bağlıyor ve sınırılıyor: Her kazada ta'yîn olunacak müfredat kâtiblerinin sayısına gelince; bir kâtib, beş tahsil dâiresinin kaydını hakkıyla tutabileceğinden, bir kazada kullanılacak beş tahsildara karşılık, bir müfredat kâtibi ta'yîn olunacak ve tahsildarların sayısı yediye yükselmesi hâlinde, yine bir kâtib kullanılacak, fakat sekiz tahsildara karşılık, kâtiblerin sayısı ikiye yükselecek ve bu şekilde, on dört tahsildara kadar, iki kâtible yerinilecek, ondan sonra, üç kâtib bulundurulacaktır.

Mâliyye Nezâreti, şu düzen ve sınıflamasında, acaba, ne gibi kesin delillere sahiptir? Belki, şu görevleri, şu şekilde, idare edilecek birçok kazalar vardır, fakat böylelikle, işlemleri idare edilemeyecek kazalarımız da bulunmadığını, hangi belgelere ve hesâblara dayanarak, kesin olarak hesâblıyabiliyor? Bize öyle geliyor ki, merkezî hükümeti şaşırta şeylerden birisi de, memlekete tek gözlükle bakmak, her tarafı aynî durum ve ihtiyâçda görmektir. Meselâ, işte şu Adapazarı kazası ki, üç yüz yetmişe yakın mahalle ve köyden meydâna gelir, mâlî işlemleri bakımından kaza, yirmi iki bin lira vergi ile mükellef, yirmi dört tahsil dâiresine ayrılmış, bunların başına yirmi beş tahsildar konmuştur.

Eğer, karşılaştırmayı, dış görünüşe göre yaparsak, bu taksimatla, nezâretin emrini birbirine pek uygun bulacağız. Fakat iş ciddîyyet ve uygulama sahnesine yansırca, hiç de böyle değildir. Kazanın özel durumunun ve özel şartlarının dikkate alınması gereklidir. Bunun için, müfredat kâtibelerini düşünürken, tahsil dâiresi ve tahsildarlar da karşımıza dikiliyor demektir.

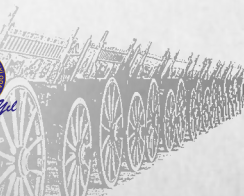
Kaza, gerçi, yirmi dört tahsil dâiresine taksim ve görev, yirmi beş tahsildara dağıtılmıştır. Fakat eğer bu taksimat ve dağıtılmanın gerçek şeklini öğrenirseniz, fikrimize katılacağımızı zannediyoruz. Tahsil dâirelerine isabet eden mahallerde ve köylerde, vergi mükelleflerinde, mürettebatında hiç de eşitlik gözetilmemiştir. Çünkü, meselâ, ba'zân bir tahsil dâiresi, otuz-kırk köye bölündüğü hâlde, mürettebatı, elli bin, ba'zân beş-on köye ayrıldığı hâlde, yüz bin kuruştur. Tabii, vergi mükelleflerinin sayısı da, bu ölçüde farklıdır. Şu hâlde, nasıl olur ki, çürük ve yanlış bir taksim ve dağıtım şekli esâs alınır da, nezâretin emri gereğince, ona göre müfredat kâtibleri ta'yîn olunur ve yine nasıl olur da, bu yanlışlık meydanda iken, hâlâ tahsil daireleri ve tahsildarların şu taksimi, devam ettirilir ve korunur.

Garıftir ki, görev ve sorumluluk esasında gözetilen şu tekdüzelik ve eşitliğe, hak esâsında, hiç de uyulmuyor. İzmit sancağında, süvari tahsildarlar dört yüz elli, piyadeler üç yüz kuruş alıyorlar. Hâlbuki, meselâ, Hüdâvendigâr vilâyetinin Bilecik, Söğüt gibi kazalarında süvarilerin aylığı beş yüz, piyadelerin üç yüzdür. Sonra, Gekbûze kazasında ise birinciler yedi yüz, ikinciler beş yüz kuruş almaktadırlar. Özede, işte, baştan aşağı ölçsüzlük, eşitsizlik görülmektedir.

Bu durum ve karşılaştırmaya göre, Adapazarı kazasının mâliye idaresi, tahsil işlemleri, iyi bir görünüş göstermiyor, demek, gerekecektir. Hâlbuki eylül sonuna kadar tahsilatın yüzde elli sekizi bulduğunu öğreniyoruz.

Yukarıdan beri söylediğimiz ve saydığımız sebeblere savaş felâketinin etkilerini, tekâlif-i harbiyye Kanununun uygulanmasını da ilâve ederseniz, şu matematiksel sonuca ve hesaba hayret etmemek elden gelmez.

Kazada, genel servetin taksim edilmiş olduğuna, askerlikle yükümlü bulunanlardan birçoğunun nakdî bedel verdiği, ürünün bereketine göre halk, savaş felâketinden o kadar çok etkilenmemiştir; yalnız, tekâlif-i harbiyye kanunu gereğince, halktan alınan on beş bin liralık

zahire ve hayvanın bedelinin, bugüne kadar ödenememesi, tahsilatta düzensizlik ve zorluğa sebep oluyor, demek istiyorlar. Fakat bu ölçüye göre, bu muhakeme de, o kadar akla yakın değil demektir. Bundan da anlıyoruz ki, Adapazarı Kazası halkı, zâten hükümete karşı görevine düşkün, bağlı ve itaatlidir. Fakat buna karşılık, işlemleri daha fazla kolaylaştırmak, çabuklaştırmak, düzenlemek için, hükümetin de bir şeyler yapması, halkı ve me'mûr-larını daha fazla düşünmesi lâzımdır. Gerçekten, bizim halk gibi sâf, kayıtsız ve şartsız hükümetine boyun eğen ve bağlı halk, nerede bulunur?

Kazanın, bir de, dört yüz kuruş aylıklı ve yüz yirmi bin kuruş kefilli, sandık emini vardır. Aman yâ-Rabbi!, bu ne gülünç bir şeydir. Bu sandık emini, bir kere, genel gelir olan, yüz beş bin lira ile daha diğer binlerce liraya el koyacak, ya'nî paralar hep ona teslim edilecek değil midir? Demek, gün olacak ki, onun kasasında binlerce lira bulunacaktır

Şu durumda, kısa bir hesâb, Diyelim ki, bu kimse, kasasında üç-beş bin lira bulunduğu bir gün, paraları cebine koyarak firârî kursa ve kefiline de, yüz yirmi bin yerine, meselâ, iki yüz bin kuruş verse de kaybolsa, kim ne yapabilir? Kefil, yüz yirmi bini ödedikten sonra keyfine, beriki de, zevkine bakar giderler

Şu me'mûrlardan para kefaleti alınması mes'elesini, birçok zamanlardan beri, çözememiş, gitti. Çünkü, görüyorum ki, hiçtir, elde edilmek istenilen amaca yetersizdir. Bu mes'eleyi, uygun bir kalıba soksalar, birçok fenalıkların önü alınırdı.

Mâliyyenin vergi ve tapu işlemlerinden burada bahse gerek görmüyorum. Çünkü, bunlar, şimdiye kadar, temcîd pilavı gibi, binlerce defa pişirilmiş, kotarılmış, herkesin bildiği hâlde, hiçbir şey yapılmasına imkân bulanamamıştır.²⁷³

Ahmet Şerif, Adapazarı'ndaki gözlemlerine yukarıdaki cümlelerle son vermektedir. Adapazarı'ndan Akyazı'ya geçmiş ve gazetenin diğer nüshalarında Akyazı ile ilgili görüşlerini nakletmiştir. Oradan da Hendek, Düzce ve Bolu şehirlerine giderek buradaki gözlemlerini okuyucularına aktarmıştır.

Tanın gazetesinin yayınladığı ve yukarıda zikrettiğimiz yazılar Adapazarı'nın 1913 yılındaki durumu hakkında önemli bilgiler içermektedir.

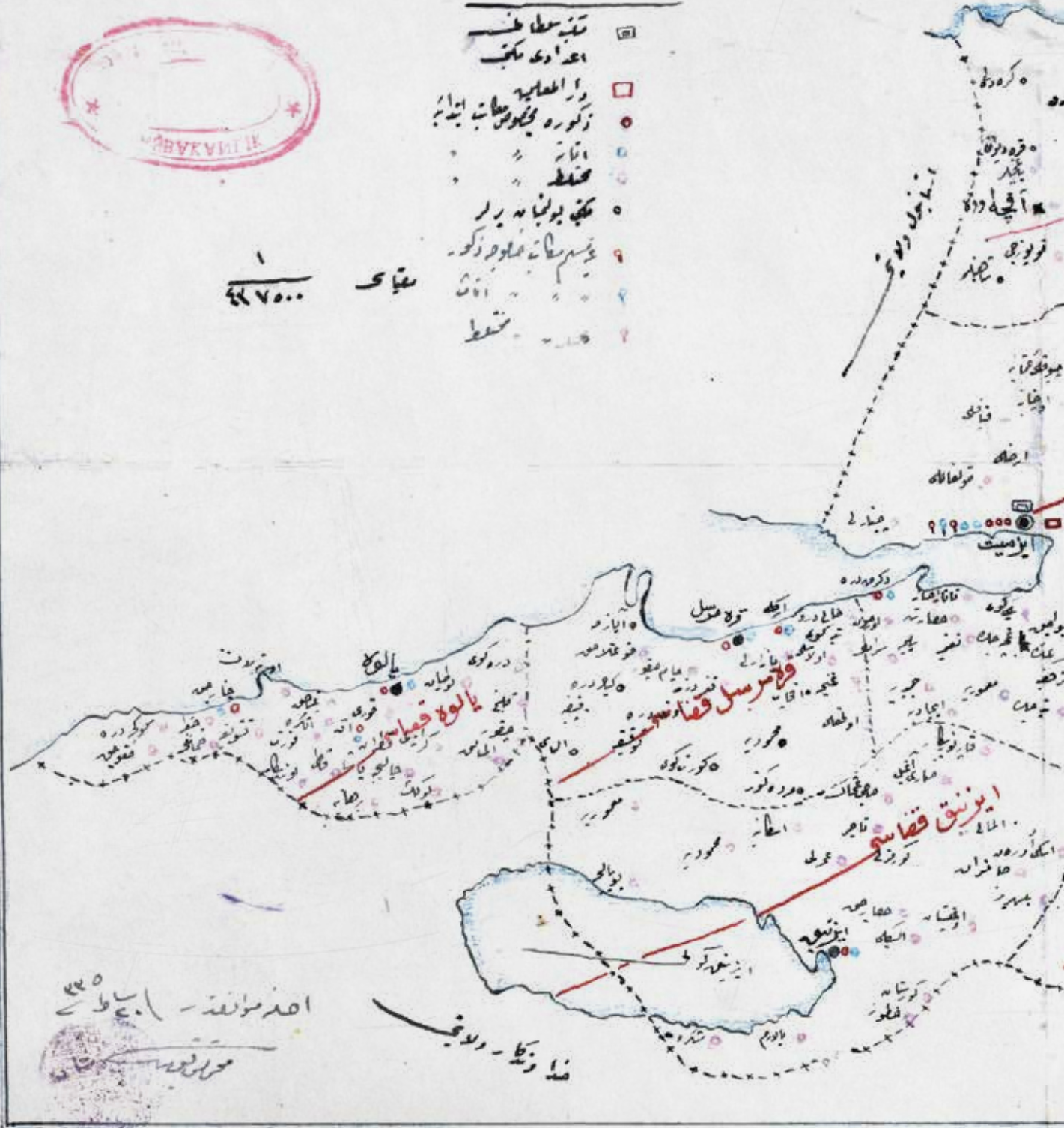
273 Tanin, no:1777, 4 Muharrem 1332 (3 Aralık 1913)

اشارات نمود

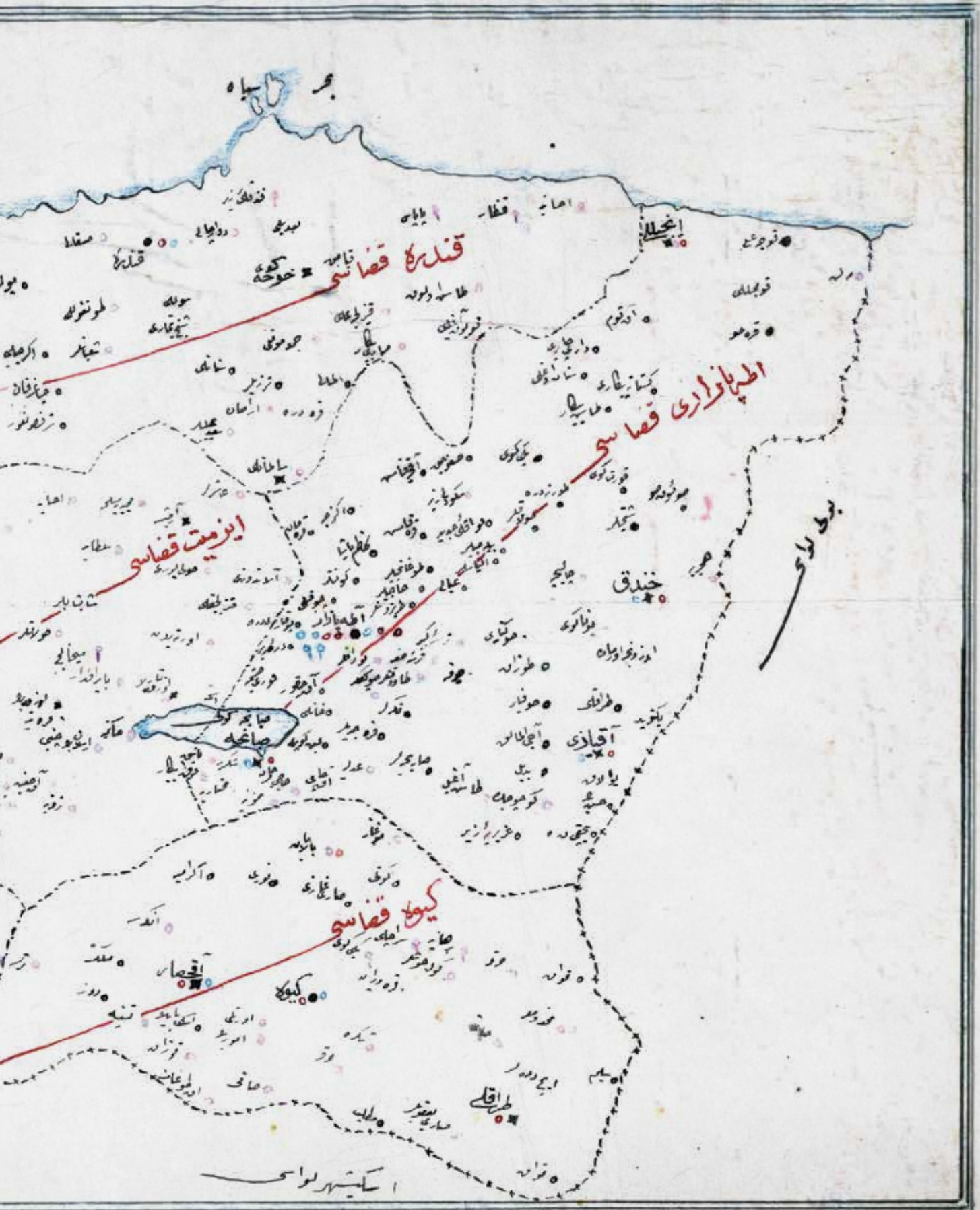
- مرکز لوی
- قضا
- ▲ نام
- قبیله سلطان
- اعدای مکتب
- در الحاقیه
- زکوره بچویش سلطان ایلی
- آنا
- قنط
- مکتب بونینجا بر
- قسطنطنیه سلطان لوی زکوره
- آنا
- قنط

مقیاس ۱ : ۷۵۰۰

ایزیت لوی دهنه موجود مطاب عمود بر مغرب

Ekonomi

Adapazarında İki Milli Banka: Adapazarı İslam Ticaret Bankası ve Adapazarı Emniyet Bankası

Osmanlı Devleti zamanında önceleri bir köy durumunda iken zamanla bir kaza merkezi olan Adapazarı, en hızlı gelişimini 19. yüzyılda yaşamıştır. Özellikle Kafkaslar ve Balkanlardan gelen göçmenler ile nüfusu iyice artan şehir, önemli bir nüfus ve ekonomik birikim ile 20. yüzyıla girmiştir. Bu ekonomik büyüme Adapazarı'nı Osmanlı coğrafyası içerisinde birçok alanda yeniliklerin yaşandığı örnek şehirlerden biri durumuna getirmişti.

Adapazarı'nda sağlanan ekonomik birikim kendisini bu şehirde kurulan bankalar ile de göstermektedir.

Adapazarı İslam Ticaret
Bankası Adapazarı Şubesi

Adapazarından bir nazer. Foto: H. Nazım.

Adapazarı İslam Ticaret Bankası²⁷⁴

Adapazarı İslam Ticaret Bankası, Türkiye’de yabancı bankaların faaliyetlerini sürdürdükleri, devletin halkına ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmaya cesaret edebildikleri bir ortamda, Adapazarı ve çevresindeki tüccar ve çiftçinin kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1913 yılında kurulmuştur. Türkiye toprakları içerisinde şahsi teşebbüs ve özel sermaye ile kurulan ilk kredi kurumu özelliğine sahip olan bu Banka, İttihat ve Terakki Partisi’nin “milli bankacılık” politikası çerçevesinde taşrada kurulan diğer bankalara örnek teşkil etmiştir. Banka, bu yıllarda kurulan milli bankalardan cumhuriyet dönemine geçebilen 14 bankadan ve bunlardan da 2000’li yıllara kadar faaliyetine devam edebilen iki bankadan biri olmuştur.

Banka’nın kurulduğu tarihlerde, Adapazarı’nda Osmanlı Bankası’nın bir şubesi bulunuyordu. Ermeni kökenli bir Osmanlı vatandaşı olan şube müdürü, Türk tüccarlarına kredi vermezken yegane müşterileri durumundaki Türk olmayan tüccarlara bol bol kredi dağıtıyordu.²⁷⁵ İstanbul’da bulunan bankanın merkezine sorunlarını ulaştırdıkları halde hiçbir sonuca ulaşamayan ve tefecilerin ağır koşullarından bunalan tüccar ve esnaf, belediye reisinin başkanlığında bir araya gelerek, uygun şartlarla kredi temin etmek, piyasada istikrar sağlamak ve milli ticaretin gelişmesine yardımcı olmak düşüncesiyle, bir banka kurma fikrini ortaya atmışlardır.²⁷⁶

Bu fikirler etrafında birleşen Adapazarı’nın esnaf ve tüccarları bir araya gelerek sermaye ve emeklerinin bir kısmını birleştirmeye ve şirket şeklinde bir banka kurmaya karar verirler.²⁷⁷ Bu karar ile 1 Kânunusani 1329 (14 Ocak 1913) tarihinde 13 kurucu üye ile banka resmen kurulmuştur. Bu kurucu üyelerin isimleri şöyleydi:

Karasu Nahiyesi Belediye Reisi olan Hacı Adembezzâde İbrahim Bey
İpek ve koza taciri; Şirket müfettişi olan Sipahizâde Hamit Bey
Zahire ve un taciri olan Numan Beyzâde Hacı Numan Bey
Eski naib olan Naib Sabık Seyyid Ahmet Efendi
Hacı Ali Fevzizâde Hacı Rıza Efendi
Zahire taciri olan Diyarbekirlizâde İbrahim Efendi
Toptan bakkaliye ticareti yapan Şumnuluzâde Hacı Mehmet Hilmi Efendi
Seyyid Ağıç Ahmet Nazmi Efendi
Zahire ve un taciri olan Hacı Salimzâde Ethem Efendi
Manifatura taciri olan Hacı Haffızzâde Mehmet Ziyaettin Efendi
Manifatura taciri olan Hasanzâde Mustafa Nuri Efendi
Emlak sahibi; otel işleticisi olan Hafızağazâde Bekir Efendi
Komisyonculuk ve yumurta ticareti yapan Ethem Usta Zâde İsmail Hakkı Efendi

274 Mustafa Sarı-Resül Narin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Adapazarı İslam Ticaret Bankası”, I. Uluslar arası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu 20-22 Nisan 2006, Cilt II, Kocaeli, 2007, s.938-962

275 Münir Kutluata, *Sakarya’da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası – The History of Türk Ticaret Bankası and Its Function in Sakarya*, İstanbul 1972, s.25-26.

276 Ertan Erdener, *Memleketimizde Bankacılığın ve Paranın Tarihçesi (Türk Ticaret Bankası)*, İstanbul 1969, s. 9; Mustafa Atalay, *Türk Milli Bankacılığı (Bankacılık ve Tarihçesi)*, Ankara 1954, s.3.

277 Mümtaz Apaydın, “Türk Ticaret Bankası Kırk Yaşında”, *Kemalist Türkiye Gazetesi*, İstanbul 1954, s.5-6.

Bankanın 1919 yılında tedavüle çıkarılan nama muharrer hisse senedi

Banka'nın komandit şirket olarak kuruluşunda kurucular tarafından tanzim olan ve 1913 tarihini taşıyan ilk mukavele-namenin metni şöyledi:

"Tanzim edilmekte bulunan otuz beş maddelik nizamname mucibince bir taraftan 'hacı Adem Beyzâde İbrahim ve Sipahizâde Hamid, Numan Beyzâde

Hacı Numan' beyler (eski naib) Seyyid Ahmed, Hacı Ali Fevzizâde Hacı Rıza, Diyarbekirlizâde İbrahim, Şumnulu Hacı Mehmed Hilmi, Seyyid Ağıç Ahmed Nazmi, Hacı Salimbeyzâde Ethem, Hacı Hafızzâde Mehmed Ziyaüddin, Hasanzâde Mustafa Nuri, Hafız Ağazâde Bekir Ethem Ustazâde İsmail Hakkı efendiler aralarında kolektif yani yekdiğerimize mallarımızla ve şirket taahhütleri borçları ve zarar ve ziyanlarını kendi taraflarından konacak sermayeden fazlası için de tazmine amade ve mes'ul olmak; diğ er taraftan (komanditer) yolu ile hissedar kabul etmek usulu ş er'i dairesinde ikraz ve istikraz ve lüzumunda mali, ticari, sınai, madeni, emval-i menkule ve gayr-i menkuleye ait bütün muamelat ile iş tugal eylemek ve müddet-i 1 Şubat 1929 tarihinden itibaren 12 seneden ibaret olmak üzere Hacı Adembeyzâde İbrahim Sipahizade Hamid ve Şürekası Adapazarı İslam Ticaret Bankası namı ile eshamlı bir komandit şirketi teessüs eylemiştir. Sipahizâde Hamid Bey müfettiş, Şumnulu Hacı Mehmet Efendiye müdür, Diyarbekirlizâde İbrahim Efendiye veznedar olarak intihab ve tayin eyledik. Umumi muamelatta şirket müdürü Hacı Mehmed Hilmi Efendiye ve nakde ait mesailde sandık emini İbrahim Efendi ile birlikte imzaya ve müdür bulunmadığı zamanlar Hamit Bey'in vekaletine selahiyet-i kamile vermiş olduğunuzdan iş bu mukavele-name iki nüsha olarak tanzim ile birisinin esas olarak saklanması diğ erinin tasdikten sonra mes'ul ş eriklere verilmesi için Adapazarı noterliğine ita kılındı. 1 Kanunusani 1329"²⁷⁸

I. Dünya Savaşı ekonomik buhranını başarı ile atlatan Banka, 1 Ekim 1919 tarihinde anonim şirket haline dönüştürülerek "Adapazarı İslam Ticaret Bankası Osmanlı Anonim Şirketi" unvanını almıştır.

22 Ocak 1922 tarihinde Banka'nın İzmit şubesi açılmıştır.²⁷⁹ Cumhuriyetin ilanına kadar faaliyetlerini Adapazarı, İzmit ve Adapazarı çevresinde yürüten Banka asıl gelişimini Cumhuriyetin ilanından sonra göstermiş, Banka'nın unvanı 15 Mayıs 1924 tarihinde "Adapazarı İslam Ticaret Bankası Türk Anonim Şirketi" olarak değiştirilmiştir.²⁸⁰

²⁷⁸ Kuruluşundan Bugüne Türkbank – Türk Ticaret Bankası, s. 6; Kutluata, a.g.e., s. 29.

²⁷⁹ Erdener, a.g.e., s. 38.

²⁸⁰ Kuruluşundan Bugüne Türkbank, s. 10.

17 Şubat 1925 tarihinde Banka'nın Bolu şubesi açıldı.²⁸¹ Daha sonra da 1 Teşrin-i Evvel 1335 (1 Ekim 1919)'de açılan fakat kısa bir süre sonra kapatılan İstanbul şubesi, 50.000 lira sermaye tahsis ile 15 Temmuz 1341'de (15 Temmuz 1925) tekrar açılmıştır.²⁸²

Cumhuriyet döneminde ülkemiz ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak Adapazarı Türk Ticaret Bankası'nın faaliyetleri de artmıştır. İzmit ve Bolu şubelerinin yanında 3 Mart 1927'de Eskişehir şubesi açılmıştır.²⁸³ 1928 yılına gelindiğinde Banka'nın İstanbul, İzmit, Bolu, Eskişehir, Düzce, Hendek, Geyve ve Bozüyük'te şubeleri ve muhtelif şehir ve kasabalarda muhabirleri bulunuyordu.²⁸⁴ Böylece Adapazarı Türk Ticaret Bankası, mahalli bir banka olmaktan çıkılarak yurt çapında mali bir kurum haline gelme eğilimine girmiş bulunuyordu.

Bankanın adı, 29 Mart 1928 tarihinde "Adapazarı Türk Ticaret Bankası A.Ş." olarak değiştirilmiştir.

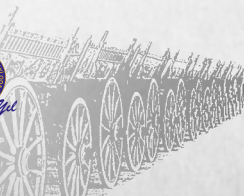
Yöre eşraf-çiftçi ve tüccarı, Banka sayesinde yabancı ve gayrimüslim tüccar karşısında pazarlık gücü kazanmış, daha önce tefeciye kaptırdığı malını yüksek fiyatla piyasaya sürebilme ve büyük firmalar karşısında koruma olanağına kavuşmuştu. Böylece yöre halkının beğenisini kazanan Banka 1922 yılında Adapazarı dışında ilk şubesini İzmit'te açmış ve bu tarihten sonra ülkenin diğer bölgelerine hızla yayılarak yerel bir görünümünden çıkarak ulusal bir yapı haline gelmişti. Banka'nın şube sayısı 1933'te 25'e çıkarılmıştı. 25 Ekim 1934 tarihinde Banka'nın yönetim merkezi Ankara'ya taşınmış ve 31 Mart 1937 tarihinde unvanı Türk Ticaret Bankası A.Ş. olarak değiştirilmiştir.

281 Erdener, *a.g.e.*, s. 38.

282 İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Arşivi, Sicil No: 2883-1, 15 Temmuz 1341.

283 Erdener, *a.g.e.*, s. 38.

284 İTO, Sicil No: 2883-1, 2 Eylül 1928.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada yayılan liberalizm ve demokrasi hareketlerine Türkiye'de katılmıştır. 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin ekonomi politikası özel sektöre ivme vermiş ve Banka da bu hıza ayak uydurarak 30 Mart 1952 tarihinde genel müdürlüğünü İstanbul-Bahçekapı'ya naklettirmiş, sermayesini bu on yılda 7 kat artırmış ve 1963'te 93 şubeye kavuşmuştu. Banka, 1970'li yıllarda Türkiye'de faaliyet gösteren bankalar arasında ilk dörde girebilmeyi başarmıştır. Banka büyümeye hızla devam ederek 1990 yılda şube sayısını 412'ye çıkarmıştır.

Yeni şubelerin açılması ile genişleyen teşkilat ve iş hacmine paralel olarak Banka'nın mali bünyesi de kuvvetlendirilmiştir. Yapılan artırımlarla sermayesi 1958 yılında 16.500.000 liraya, 1963 yılında 20.000.000 liraya ve 1967 yılında 30.000.000 liraya, 1970 yılında da 50.000.000 liraya çıkarılmış,²⁸⁵ ayrıca biriken kanuni ihtiyatların yanı sıra Banka'nın statüsüne uygun olarak fevkalade ihtiyatlar da ayrılmıştır. Bu suretle 1968 yılı sonunda Banka'nın tamamı ödenmiş sermaye ve ihtiyat akçelerinin yükü 50.000.000 lira-yı bulmuştur. Türk Ticaret Bankası'nın mevduatı da

285 Kutluata, a.g.e, s.33.

Adapazarı Türk Ticaret Bankası İzmit Şubesi

Banka'nın gelişmesine uygun bir artış göstererek, halkımızın gün geçtikçe artan güveni ve sevgisi neticesinde 1968 yılı sonunda 1.000.000.000 liraya ulaşmıştır.²⁸⁶

Nihayetinde ülkemizin belli başlı büyük bankaları arasında yerini alan Türk Ticaret Bankası sürekli olarak gelişmeye devam etmiş ve en büyük dört özel milli bankadan biri olmuştur.²⁸⁷ Faaliyetlerini Ekim 1992 tarihine kadar İstanbul Bahçekapı'da yürüttükten sonra Banka, tasfiye edilene kadar faaliyetlerini sürdürdüğü İstanbul Gayrettepe'deki çağdaş hizmet binasına taşınmıştır.

1995 yılında Banka sermayesinin %85.022'lik kısmı Banka çalışanları tarafından kurulan ve idare edilen Türk Ticaret Bankası Munzam Sosyal Güvenlik, Emekli ve Yardım Sandığı Vakfı'na aittir. Banka'nın hiçbir kişi veya grubun sahipliğinde bulunmaması, tamamen kendi çalışanları tarafından yönetilmesi; mensupların kurum ile manevi bağlarının güçlü olması sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla Banka; 5.338 çalışanı, 4.000'den fazla emeklisi ve bunların aile fertleri ile birlikte 30.000-35.000 kişilik büyük bir "aile" gibidir. Banka'nın bu yıllardaki sloganı "İkinci Adres" olmuştur.²⁸⁸

1995 yılı Mart ayında devlet Banka yönetimini devralmıştır. 15 Haziran 2001 tarihinde Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu (BDDK) resmen karar alarak 2001 Temmuzundan itibaren Banka'yı kapatılıp Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu tarafından tasfiye edilmiştir.

Adapazarı Emniyet Bankası

Adapazarı'na katkısı gün geçtikçe artan Adapazarı İslam Ticaret Bankası, 1919 yılında Adapazarı'nda kendisinden sonra kurulan ikinci ve son mahalli banka olan Adapazarı Emniyet Bankası'na örnek teşkil etmiştir. Halk arasında "Cevat Bey'in Bankası" olarak da ünlenmiştir.²⁸⁹

1919 yılında 57 kurucunun iştiraki ile 200.000 lira sermaye ile "Emniyet Bankası Komandit Şirketi" unvanıyla kurulmuştur. Kuruluşunda önemli hizmetleri geçen kişiler: Tunusluzâde Sefer, Arapzâde Sait Bey²⁹⁰, Diyarbekirlizâde Hafız Cafer ve Hersekli Kazım Cafer Efendiler yer almaktadırlar.²⁹¹ 1920 yılında Adapazarı Emniyet Bankası'nın veznedarlığını eşraftan Mustafa Bey yapmaktaydı.²⁹²

Banka, kuruluşundan itibaren 9 yıl komandit şirket olarak ve tek şube halinde faaliyetine devam etmiştir.

2 Mayıs 1928 tarihinde Adapazarı Emniyet Bankası Türk Anonim Şirketi'nin kurulmasına dair talep edilen izin, Cumhurbaşkanlığı tarafından uygun görüldü. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal imzalı bir kararname ile kurulması kabul edilen bu bankanın kuruluş kararı şu şekilde idi:

"Kararname: Bilumum banka muameleleri ile işbu muamelelerin gerektirdiği diğer ticarî muameleleri ifa etmek maksadıyla, merkezi Adapazarı olmak üzere, yirmi beş sene müddet ve her biri on Türk lirası kıymetinde yirmi bin hissedenden oluşan iki yüz bin Türk lirası sermaye ile teşkiline teşebbüs olunan 'Adapazarı Emniyet Bankası Türk Anonim Şirketi'nin gerekli değişiklik ve düzeltmelerin ic-

286 Erdener, *a.g.e.*, s.18.

287 Kutluata, *a.g.e.*, s.53.

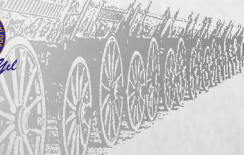
288 Kuruluşundan Bugüne Türkbank, s.10-12.

289 Fahri Tuna, *Aynalıkavak Yazıları*, Sakarya, 2011, s.254

290 Cevat Adapazarı'nın babasıdır.

291 Tahsin Hamit-Saka Remzi, *Sermaye Hareketi*, İstanbul 1930, s.266-268; Münir Kutluata, *Sakarya'da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası*, İstanbul 1972, s.20-24.

292 Sabahattin Özel, "Milli Mücadele Yıllarında Adapazarı'nda Tarafsız Nizam Yönetimi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, sayı: 4, İstanbul 2003, s.93

rasıyla İktisat Bakanlığı'ndan gelen esas mukavelename tasarısı ve sermayenin yüzde onunun temin olduğunu gösteren banka mektubu, Bakanlar Kurulu'nun 2 Mayıs 1928 tarihli toplantısında tetkik ve mütalaa olunmuş ve söz konusu şirket mukavelenamesinin icra olunan değişiklik dairesinde tasdiki kabul edilmiştir. Tarih: 2 Mayıs 1928. İmzalar: Reis-i Cumhur Mustafa Kemal, Başbakan İsmet, Adliye Bakanı, Müdafaa-i Milliye Bakanı, Dahiliye Bakanı, Hariciye Bakan, Maliye Bakanı, Maarif Bakanı, Nafia Bakanı, İktisad Bakanı, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Bakanı"²⁹³

1919 yılında komandit şirket olarak kurulan bu banka, 1928 yılında anonim şirket haline getirilmiştir. Bu tarihten itibaren bankanın adı "Adapazarı Emniyet Bankası A. Ş." olmuştur.²⁹⁴ Şirket şeklini aldıktan sonra iki sene içinde 1929'da İnegöl'de, 1930'da da Bursa'da yeni şubeler açılmış fakat bu şubelerin faaliyetleri uzun ömürlü olmamıştır. 1945 Adapazarı depreminden sonra İnegöl, 1959 yılında da çeşitli imkansızlıklar nedeniyle Bursa şubesinin faaliyetlerine son verilmiştir.

1928 yılındaki hukukî bünyede yapılan değişiklikten sonra takip edilen büyüme politikasının neticesi olarak, iki defa sermaye artırımına gidilmiştir. Birinci sermaye arttırma kararı 1930 yılında alınmış, sermayenin 400.000 Liraya çıkarılması öngörülerek her yıl belirli miktarlarda ilâvelerle sermaye 1948 yılında istenen miktara ulaşmıştır. İkinci sermaye artırımını kararı da 1953'te alınmış, yıldan yıla peyderpey yapılan ilâvelerle sermaye 1957 yılında 600.000 Liraya çıkarılmıştır. Ne var ki, Banka ikinci sermaye artırımından sonra da arzuladığı gelişmeyi gösterememiştir.

13 Ağustos 1933 tarihli Resmi Gazete'den anlaşıldığına göre Adapazarı Emniyet Bankası bu yıl içerisinde Borsa'da işlem görüyordu. Borsa ve Osmanlı Bankası Komiserliği tarafından alınan karar şöyle resmi bir nitelik kazanıyordu:

"(Adapazarı Emniyet Bankası)Türk Anonim Şirketi tarafından çıkarılmış olan her biri 10 Türk

293 Cumhuriyet Arşivi, 30..18.1.1/28.27..8.

294 İktisadi Uyanış, Yıl:5, Seri:2, Sayı: 25, Şubat-1950, s.94; Ekrem Keskin, Emre Alpan İnan vd., 50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi 1958-2007, İstanbul, Kasım-2008, s.241

lirası itibarı kıymeti haiz 40.000 hisse senedinin Borsa resmî kaydına tescil ve muamele salonunda alınıp satılmasına müsaade edilmiş olduğu ilân olunur.”²⁹⁵

Adapazarı Emniyet Bankası'nın hissedarlar heyeti belli dönemlerde toplanırlardı. Bu toplantılardan biri 24 Şubat 1934 tarihinde Adapazarı Belediye Otelinde gerçekleşmişti.²⁹⁶ 1935 yılındaki toplantı yine Adapazarı Belediye Otelinde 21 Mart Perşembe günü yapılmıştı.²⁹⁷ Bu toplantıda şu kararlar alınmıştı:

Ruznamenin birinci ve ikinci maddeleri mucibince 1934 senesi bilançosu ile kâr ve zarar hesabının tasdiki ve İdare Meclisi ve Murakebe Heyeti ile Müdürlerin ibrası.

Beher on liralık hisse senedine yüzde on temettü tevzii ve temettütün 1 Nisan 1935 tarihinde tevziine başlanması hakkındaki teklifin kabul ve tasdiki.

Müddeti hitam bulan İdare Meclisi azasından Doktor Süleymanın yeniden azalığa intihabı ve vefat eden Nazif Oğlu İbrahimine yerine muvakkaten seçilmiş olan aza Hendekli Şevketin asaletinin tasdiki ve Keresteci Osman Oğlu Talibin vefat eden Murahhas aza Mustafa Hulûsinin yerine müceddeden intihabı.²⁹⁸

1934 yılında yatırılmış sermayeleri 100.000 Lira ve üzeri olan 29 bankadan ikisi Adapazarı Bankaları olan Adapazarı Emniyet Bankası ve Adapazarı Türk Ticaret Bankası idi.²⁹⁹

Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nın 5 Haziran 1939 tarihli ilanında Adapazarı Emniyet Bankası'nın odaya kaydı şu şekilde zikredilmiştir: “Bölgemiz ilçe başkanlığı makamından odamıza mevdu 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu mucibince Adapazarı Emniyet Bankası Türk Anonim Şirketine aid beyanname sureti odamızca kayıd ve tescil edilmekle kanunî ticaretin mevaddı mahsusasına tevfikân aynen aşağıda ilân olunur.”³⁰⁰

1946 yılında Adapazarı Emniyet Bankası'nın merkezi Adapazarı'nda Bankalar Caddesi No:30'da yer alıyordu.³⁰¹

Adapazarılı tüccar ve esnaf tarafından kurulan ve 1948 yılında 400 bin Türk liralık bir sermayesi bulunan Adapazarı Emniyet Bankası'nın sermayesi, 25 Mart 1948 tarihinde 600 bin Türk lirasına çıkarıldı.³⁰² 1962 yılında bankanın genel müdürlüğünü Refik Gökçek yapmakta idi.³⁰³ Yine Namık Yazal da bankanın müdürlüğünü yapan isimlerdendi.³⁰⁴

Nitekim yukarıda da belirtildiği gibi bu değişiklikten iki yıl sonra dışarıdaki tek şubesi olan Bursa şubesinin, faaliyetine de son vermiştir. Bu yıllar zarfında Adapazarı Emniyet Bankası'nın içinde bulunduğu şartları, 1960 yılı idare meclisi raporunda açıkça görüyoruz:

“Geçen seneki raporumuzda, Bursa şubemizin faaliyetinin tamamen tatil edildiğini ve kalan aktifinin Merkeze intikal ettirildiğini arz etmiştik. Takip edilerek kısmen intaç edilmiş kısmen de adlı

295 Resmi Gazete, Sayı:2476, 13 Ağustos 1933

296 Resmi Gazete, Sayı: 2619, 3 Şubat 1934

297 Resmi Gazete, Sayı: 2942, 28 Şubat 1935

298 Resmi Gazete, Sayı: 2965, 31 Mart 1935

299 Resmi Gazete, Sayı: 2886, 22 Kânunuevvel 1934

300 Resmi Gazete, Sayı: 4254, 10 Temmuz 1939

301 Resmi Gazete, Sayı: 6243, 27 Şubat 1946

302 Enis Şahin, *Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi 1923-2004*, Adapazarı, 2005, s.64-65

303 Keskin-İnan, a.g.e., s.255

304 Milliyet Gazetesi, 30.09.1972

safhaya intikal ettirilmiş olan aktiflerin tasfiyesine çalışılmaktadır.

Bünyemize göre, bir çok tahditlerle karşılaşmış ve sırf Bankacılık alanında feragat ve fedakârlıklarla çalışmış olmamıza rağmen, müsbet bir netice elde edilmesine imkân sağlanamamış ve zarurî duraklamalarla geçen zamanlardan dolayı kâr elde edilememiştir.

Yılın son devresinde, gerek Plâsman ve gerekse Mevduat faizleri arttırılmış ise de, Piyasada esaslı bir faaliyet olamaması yüzünden, mevduat artışı olamamış, Mevduat ekşitmemesi hususundaki gayretlerimizle, tabîi olarak Plâsman artımına da maddî imkân bulunamamıştır.

Önümüzdeki yıl Piyasada vâki olacağı kanaatında bulunduğumuz, canlılık sayesinde daha iyi bir neticeye varılabilmek imkânı melhuzdur.”

Adapazarı Emniyet Bankası, Adapazarı İslam Ticaret Bankası'nın kuruluşuna benzer sebep ve amaçlarla kurulmuş olmasına rağmen, mahalli bir banka olma vasfını her zaman devam ettirmiş, gün geçtikçe zarar etmeye başlayan banka, 30 Eylül 1971 tarihinde yapılan olağanüstü genel kurul kararı ile tasfiye yoluna gitmiştir.³⁰⁵

305 Tahsin Hamit-Saka Remzi, *Sermaye Hareketi*, İstanbul 1930, s.266-268; Münir Kutluata, *Sakarya'da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası*, İstanbul 1972, s.20-24; Keskin-İnan, a.g.e., s.241

Adapazarı Emniyet Bankası reklamı, Ada Postası, Yıl.4, Sayı.254, 29 Ağustos 1950

Şubat 1950 tarihli İktisadi Uyanış Dergisi'nde bankanın reklamı

1911'den 1926'ya Kadar Adapazarı ve Yöresindeki Ticari Hayat

Adapazarı, 20. yüzyıla önemli bir iktisadi birikimle girmişti. Özellikle tren yolunun şehre getirdiği üstünlükle ekonomik büyüme bir kat daha artmıştı. Sakarya Nehri'ni Sapanca Gölü'ne ve oradan da İzmit Körfezi'ne birleştirme projesi tarih boyunca gerçekleştirilememesine karşın Adapazarı'na ulaşan tren yolu iktisadi büyümeyi tetiklemişti.

1911'den 1916 yılına kadar şehirdeki iktisadi teşebbüslerden bahsedecek olursak şu örnekleri verebiliriz. Şafak Kahvesi Sokağı'ndaki Dizaric Süleyman Usta'ya ait otuz beygir gücündeki un değirmeni 1926 yılında kurulmuştu. Torlak Hacı Hafız ve kardeşi Yakup Efendi'ye ait değirmen 1921 yılında kurulmuş olup Aziziye Camii civarındaydı. 27 ve 37 beygir gücündeki motorlarıyla yıllık kapasitesi 1.800.000 kg'dı. Hasköylü Rauf Bey'e ait Halk Un Fabrikası 1926 yılında kurulmuştu. Hendek Caddesi'nde 1911 yılında kurulmuş Mustafa Efendi değirmeni, yine 1915 yılında kurulmuş Tayyar Bey'e ait değirmen bulunmaktaydı. Subaşı Mahallesi'nde 1911 yılında kurulmuş Ananya değirmeni emvâl-ı metrukedendi. Bolulu Numan ve ortağı Osman Efendilere ait helva tahin fabrikası istasyon civarında bulunuyor, 1926 yılında kurulan fabrika günde 300-600 kg. arasında tahin üretiyordu. Subaşı Mahallesi'nde Sipahizâde Ahmet Bey'e ait altmış çarklı bir mensucat fabrikası mevcuttu. 1915 yılında önce koza fabrikası olarak kurulmuş, 1920 yılında mensucat fabrikasına dönüştürülmüştü. Adapazarı'nda daha önce faaliyet gösterdikleri kaydedilen konserve fabrikası ve yağhaneler 1923 yılında artık çalışmıyorlardı.

Yöredeki diğer sanayi tesislerine gelince Söğütlü bucak merkezindeki Kandıralı Yakup Efendi'ye ait değirmen atıl durumdaydı. Dernekcuma mevkiinde ve Kaynarca'da da birer değirmen, ayrıca Akyazı mıntıkasında devlete ait İmalat-ı Harbiye Kereste Fabrikası bulunmaktaydı.

Adapazarı'nda bir ticaret ve zahire borsası mevcuttu. Bucak olmasına rağmen, Taraklı kasabası da ticaret ve zahire borsası, 200 kadar dükkanı ve canlı ticaret hayatıyla dikkati çekmek-

1910'lu yıllarda Adapazarı hükümet konağı ve telgrafhanesi

teydi. İzmit-Adapazarı Osmanlı Nakliyat Şirketi, Halepli Harirîzâde Şefik ve ortaklarına ait olup, İstanbul-İzmit-Adapazarı arasındaki nakliyei sağlamaktaydı. Şirketin merkezi İstanbul Balıkpazarı'nda Ralli iskelesinde Osman Efendi Hanı'nda bulunuyordu. Şirket İstanbul'dan İzmit'e 30 tonluk motoruyla kg.'ı bir kuruşa her türlü nakliyatı yapmakta, ayrıca komisyonculuk ve gümrük işlemlerini de üstlenmekteydi. Adapazarı-Haydarpaşa demiryolu hattının zaman zaman kapanması en çok nakliyeciler ve komisyoncuları memnun ediyordu. "Çiftçiler Birliği" beş yıl süreli ve 5000 lira sermaye ile kurulmuş bir ziraî yardımlaşma şirketi idi. Tarımı modernleştirmek amacıyla kurulan şirket bir traktör ve bir de harman makinesi satın almış, bir çiftlik seçerek derhal faaliyete geçmişti. Yine 29 Temmuz 1924'te "Adapazarı Ayakkabıcılık Türk Anonim Şirketi" 5000 lira sermaye ile kurulmuştu. 4 Ağustos 1925'te kurulan Hendek Tütüncüler Kooperatif Şirketi'nin sermayesi ise 100.000 liraydı.

Adapazarı Milli Mücadele yıllarında Anadolu'nun en zengin ve mamur kasabaları arasında kabul edilmekteydi. Kentte güçlü bir esnaf ve tüccar zümresi bulunmaktaydı. Bu zümrenin iktisadi bilinci de yüksek düzeydeydi. Bu hususu 15 Haziran 1922'de Adapazarı çarşı ve pazarını bir fert gibi gezen, muhtelif mağaza ve dükkanlara uğrayan Atatürk de tespit etmişti. Adapazarı tarımında en önemli yeri patates üretimi tutuyor, yılda 2000 vagon patatesin ihraç edildiği oluyordu. İstanbul'da patates fiyatları Adapazarı-Haydarpaşa demiryolunun açık veya kapalı olmasına göre değişiyordu. 21 Ekim 1921'de kapalı olan hattın tekrar ulaşımına açılmasıyla patates % 25 ucuzlamış, okkası toptan 5 kuruşa kadar düşmüştü. Kocaeli ilinde toplam 13.708 dönüm olan patates ekim alanının 12.618 dönümü Adapazarı kazasındaydı. İlin toplam 1.482.650 kg olan üretiminin 1.455.000 kg'ı Adapazarı'na aitti. Adapazarı, ilin bakla üretiminin yarısından fazlasını sağlıyor, mısır üretiminde ve İstanbul'un meyve ihtiyacını karşılamakta önemli bir yer tutuyordu. Ayrıca Hendek ve Düzce'nin tütününü, Mudurnu yöresinin yumurta ve tavuğu Adapazarı yoluyla naklediliyordu.³⁰⁶

Cumhuriyet ilan edilmeden bir süre önce, Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin kesintiye

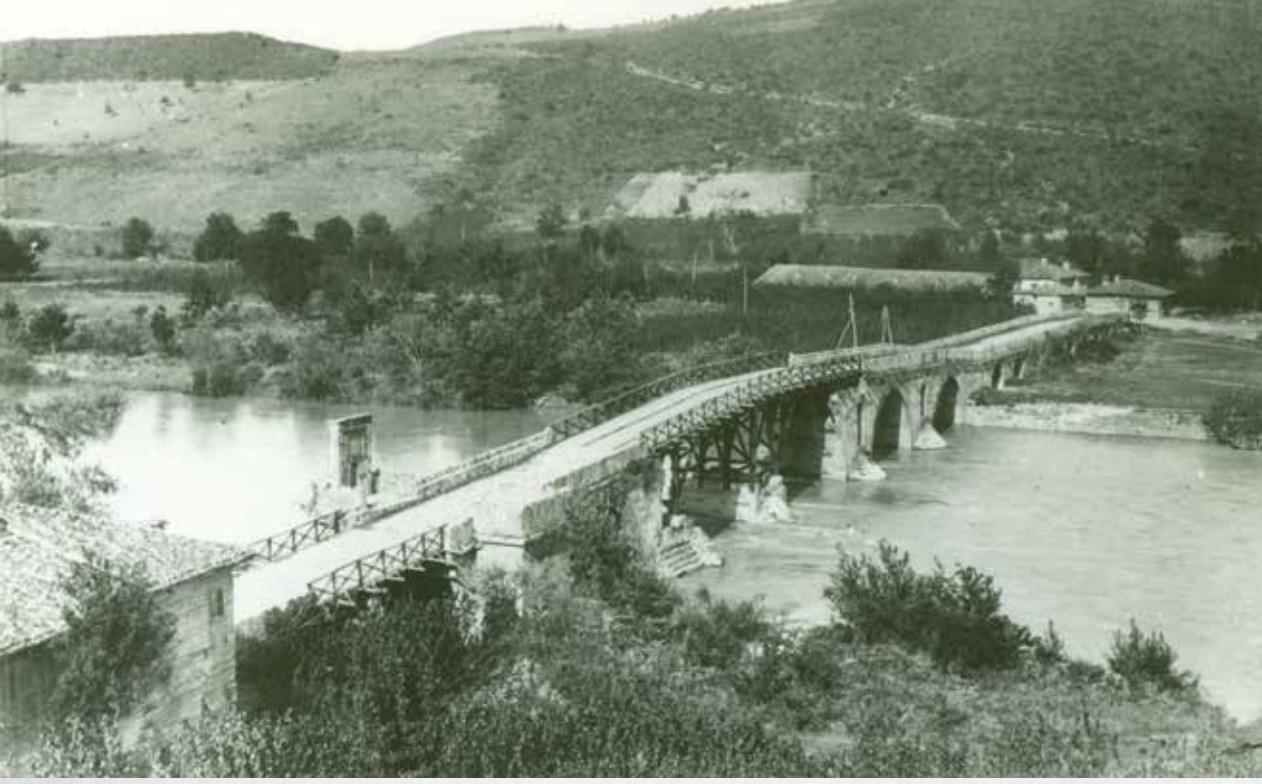
306 Özel, *Türk İktisat Tarihinde Adapazarı*, s.747-749

ADAPAZAR

Çark caddesi

1930- Adapazarı Çark Caddesi

1900'li yıllar
II. Beyazid
Köprüsü

uğradığı bir sırada İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştı. Yeni kurulmakta olan devletin iktisadi sorunlarını, temel ve ilkelerini tartışma ve saptamaya çalışan bu kongre daha sonraları Birinci Türkiye İktisat Kongresi olarak anılacaktır.

Adapazarı 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir iktisat Kongresi'nde kalabalık bir delege heyetiyle temsil edildi. İzmit'in üç delegesine karşılık Adapazarı altı delege ile katılmıştı. Adapazarı delegelerinin adları ve temsil ettikleri sektörler şöyledi:

- Adapazarı Banka Mümessili Mustafa Hulusi
- Adapazarı Sanayi Mümessili Derviş
- Adapazarı Şirketler Mümessili Hacı Mehmed Ali
- Adapazarı Ticaret Mümessili İhsan
- Adapazarı Zürra Mümessili Hacı İbrahim
- Adapazarı Zürra Mümessili Hasan Veli

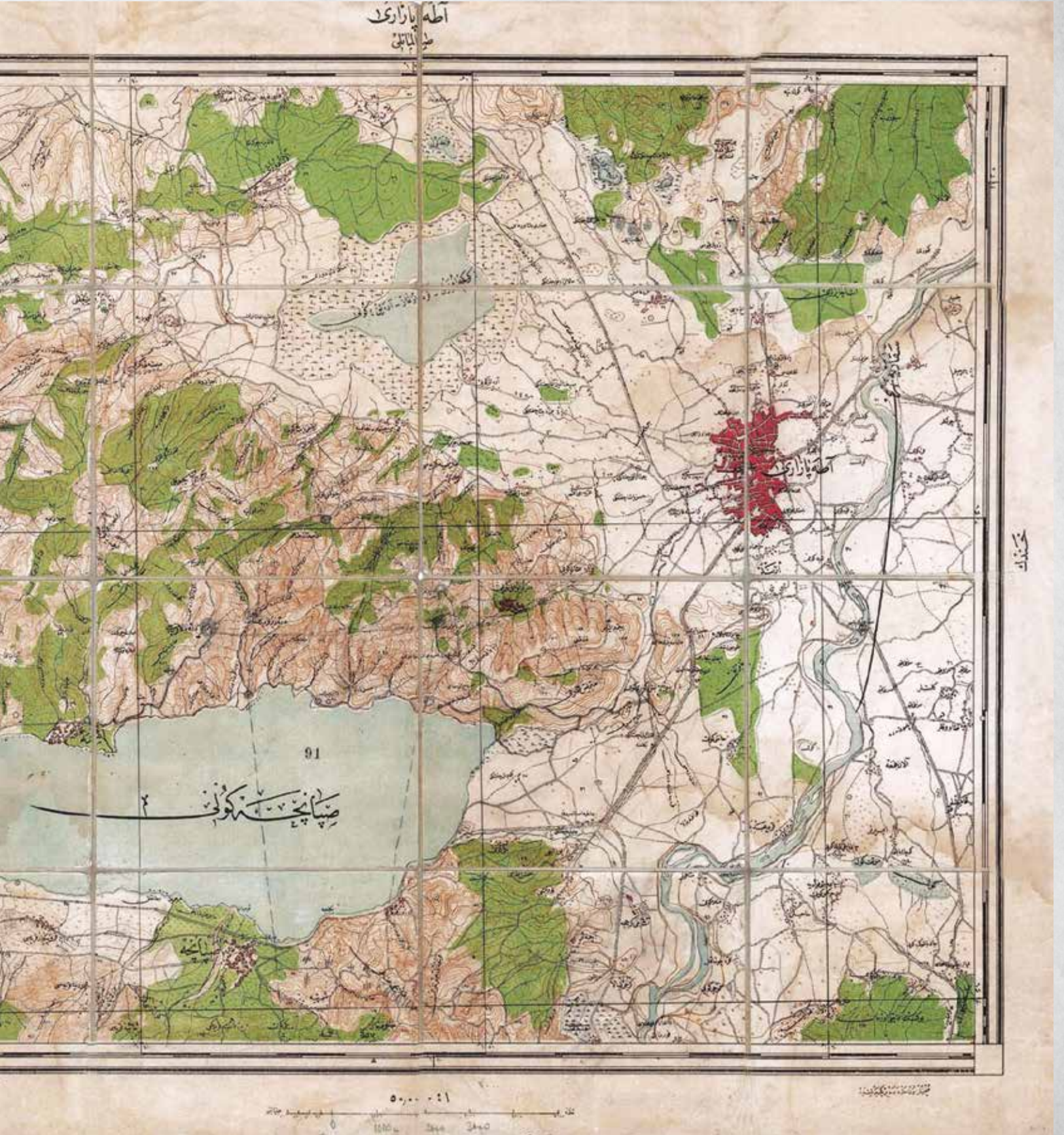
Bu kongreye Kocaeli livasından katılan diğer delegeler ise şöyledi: Geyve Ticaret Mümessili Hafız Ali, Hendek Sanayi Mümessili Süleyman, Hendek Zürra Mümessili İsmail, İzmit Şirket Mümessili Hoca Rıfat, İzmit Ticaret Mümessili Hüseyin Bedrettin, İzmit Zürra Mümessili Rauf, Kandıra Ticaret Mümessili Raif, Kandıra Zürra Mümessili Kamil, Kandıra Zürra Mümessili Mehmed, Kandıra Zürra Mümessili Niyazi, Karamürsel Banka Mümessili Cemal, Karamürsel Sanayi Mümessili Kamil, Karamürsel Ticaret Mümessili Halil, Karamürsel Zürra Mümessili Halil, Karamürsel Zürra Mümessili Hasan.³⁰⁷

Kocaeli delegeleri olarak hazırlanan raporlarda özellikle ulaşım sorunları, kredi kurumlarına duyulan ihtiyaç, aşârın kaldırılması, demiryolu tarifelerinin yüksekliği, ziraat ve sanayi okullarının açılması gibi hususlar dile getirilmişti. Kongrenin aldığı kararlar da genelde bu istek ve önerileri kapsayan bir nitelik taşımıştı.

307 Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye İktisat Kongresi-1923-İzmir'e Katkı-2: Kocaeli Livası Namına İzmir İktisat Kongresine Tevdii Edilen Rapor" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Gündüz Ökçün'e Armağan*, v.47 No:1-2 (Haziran-Temmuz 1992) s.402

1922 tarihinde Adapazarı ve çevresini gösterir harita

Adapazarı Elektrik ve Sanayi Türk Limited Şirketi (1929)

Adapazarı Belediyesi'ne 19 Kânunuevvel 1341 (19 Aralık 1925) tarih ve 6 no.lu karar ile Kocaeli valiliği tarafından Adapazarı kasabası ve civarı elektrik imtiyazı verilmişti. Dönemin şartları gereği Belediye tek başına bu işin üstesinden kalkamayacağından bir şirket kurulup Elektrik üretimi ve dağıtımını işinin bu şirket eliyle sağlanması düşünülmüştü. Bu amaçla da Adapazarı Elektrik ve Sanayi Türk Limitet Şirketi kurulmuştu. Kurulan bu şirket ile Adapazarı Belediyesinin elektrik imtiyazı ile ilgili tüm hakları da bu şirkete devrediliyordu.

Adapazarı Elektrik ve Sanayi Türk Limitet Şirketi, Adapazarı Belediyesi tarafından kabul edilen ve Kocaeli Valiliğince de onaylanan 1 Temmuz 1929 tarihli ve 242 no.lu kararı doğrultusunda kurulmuştur. Şirket, Adapazarı Belediyesi adına Başkan Reşat Bey ile Adapazarı İslam Ticaret Bankası Türk Anonim Şirketi idare heyetinin 29 Haziran 1929 tarihli ve 259 no.lu kararı doğrultusunda banka namına İdare Meclisi Başkanı Hacı Numan ve Genel Müdür Ahmet Asım Bey arasında yapılan mukaveleyle 36 sene müddet ile çalışacaktı. Bu şirketin sermayesi ise 150.000 Türk Lirası idi.

Adapazarı belediyesi ile Adapazarı İslam Ticaret Bankası ortaklığıyla kurulan bu şirketin merkezi Adapazarı idi. Yapılan mukaveleneye göre kurulan bu şirketin amacı, ışıklandırma, ısıtma için elektrik üretmek ve dağıtımını yapmak, Tramvay işletmek, telefon bulundurmak, soğuk hava depoları tesis etmek gibi sanayi teşebbüsleri idi.

Bu şirket sermayesinin üçte biri belediye ve üçte ikisi Adapazarı İslam Ticaret Bankası tarafından karşılanmıştır. Bu sermayenin zamanla arttırılması öngörülmektedir.

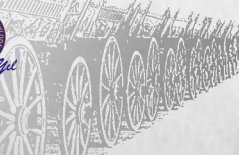
Şirketin idaresinde her 25.000 Lira için bir aza yer alacaktı. Bu idarede Adapazarı Belediyesi İslam Ticaret Bankası ve diğer ortaklar tarafından belirlenen azalardan ve şirket müdüründen oluşan 7 kişilik bir heyetten oluşuyordu.

Şirketin idare heyetinde ilk üç sene için Adapazarı Belediyesi adına Belediye Başkanı Reşat ve azalardan Avukat Seyit Ahmet Bey yer alacaktı. Adapazarı İslam Ticaret Bankası tarafından bu heyete Hacı Numan, Hayri, Şevket ve Ahmet Asım beyler atanmıştı. Şirketin sermayesi 150.000 Lira olduğu için idare heyetinde 2'si Belediye ve 4'ü Banka'dan olmak üzere 6 kişi yer almıştı. Bu heyette yer alan azalar üçer sene müddetle seçilmekteydiler. Azalardan herhangi biri istifa eder veya vefat ederse bağlı bulunduğu kurumu yerine yeni bir atama yapma hakkına sahipti.

Şirketin idare meclisi, şirketin merkezi olan Adapazarı'nda başkan veya müdürün davetiyle 15 günde bir toplanmak mecburiyetindeydi. Her sene başında meclis tarafından bir başkan ve başkan vekili seçilirdi. Şirketin meclisi, seçilen bu başkan veya yardımcısı tarafından yönetilirdi. Mazeretsiz 5 toplantıya katılmayan aza istifa etmiş sayılırdı.

Şirketin hesap işleri İslam Ticaret Bankası marifetiyle yapılırdı. Meclis idare azalarına her toplantı için 5'er lira huzur hakkı verilirdi.

1920'li yıllar Adapazarı'nda sokakların elektrik ile aydınlatıldığı yıllardı. Adapazarı'ndaki belli yerlerde yer alan sokak aydınlatma ücreti, bu şirket kurulmadan önce mevcut olan fiyat üzerinden hesaplanacaktı. Belediye dairesi, sokakların aydınlatılması için diğer resmi kurumlar ve dairelere de yapıldığı gibi % 40 indirimli elektrik alacak ve ücretsiz aydınlatma da yapılmayacaktı.

Belediye dairesinin bu şirketten yıllık belli bir miktar elektrik alma yükümlülüğü bulunuyordu. yaz ve kış mevsimlerine göre alınması zorunlu olacak tutar da değişiklik gösteriyordu. Belediye, nisan, mayıs, haziran, temmuz, ağustos ve eylül aylarında 40.000 kilovat ve ekim, kasım, aralık, ocak, şubat ve mart aylarında ise 60.000 kilovat olmak üzere yıllık 100.000 kilovat elektrik almaya mecburdu. Belediye bu elektriği kullanmasa da bu miktarın bedelini ödemeye mecburdu. Ancak işletme masrafları aşınma payı (amortisman) ve ihtiyat akçası çıktıktan sonra % 10'dan fazla temettü kalırsa belediye sokakların aydınlatılması için sadece sarfiyatının bedelini ödeyecekti.

Şirket, şehre sağlanan elektriğin sürekliliğini sağlamak için gerekli tedbirleri almak mecburiyetinde idi. Bu sürekliliği sağlamak için lazım olacak tamiratı zamanında yerine getirmek zorunda idi. Bir gurupta hasar meydana gelir ise yedek grubu süratle devreye sokarak elektriği temin edecekti.

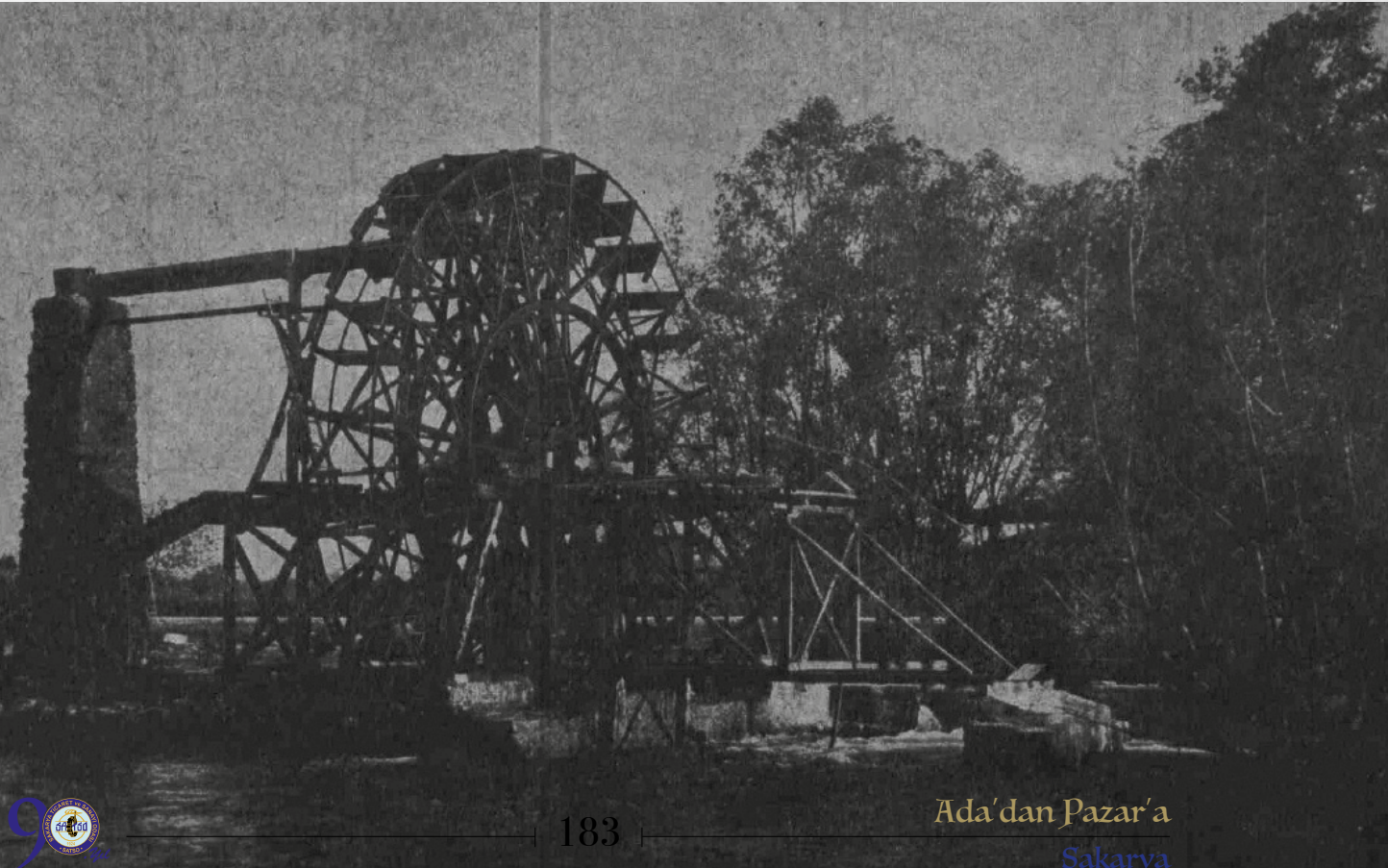
Şirket elinde olmayan sebepler haricinde elektriği kesemeyecekti. Aksi taktirde aydınlatma yapılmayan her gece için 35 lira tazminat ödeyecekti.

Belediyenin sahibi olduğu tesisat 1929 yılının kasım ayında bilirkişi tarafından taktir edilecek kıymetle şirkete devredilecekti.

Belediye sermayesini ikmalen ve ayniyata zamimaten vereceği paranın üçte birini ilk sene üçte ikisini de diğer ortaklardan talep edilecek sermaye bakiyesine göre tayin edilecek vadelerde üç sene zarfında ödeyecekti.

Şirketin devri sırasında genel aydınlatma durumu muhafaza olunacak ve o tarihte elektrik tesisatı yapılmadığı için aydınlatma yapılmayan mahalle ve sokaklar belediye dairesi tarafından üç kısma ayrılarak senelik masrafı 40.000 lirayı geçmemek şartıyla noksan olan tesisat üç sene zarfında şirket tarafından ikmal edilecekti. Noksan olan aydınlatmalar şirket tarafından yapıldıkça bu hatlara 68 adet 150 vatlık ve 200 adet 40 vatlık lambalara ilaveten sokak aydın-

23 Eylül 1920 tarihli Serret-i Fiumun'da Çark (Serret-i Fiumun, no:1463, 23 Eylül 1336)

ADAPAZARI

Çark manzarası

Nr. 17

Foto : M. Nİ

latması için 120 adet 25 mumluuk 150 vatlık lambalar asılacaktı. Lambaların asılma mahalleri belediye ve şirket memurları tarafından tespit edilecekti.

Şirket Adapazarı Ahşap ve demir Malzeme Fabrikası'ndaki makinelerden en az biri üretime geçecek duruma gelince gündüz kasabaya elektrik vermeye başlayacaktı. Bu durumda da ana hatlardan biri sokakların aydınlatılmasına tahsis edilecekti sarf edilen elektriği tespit etmek üzere bu hatta bir kontör konulacak ve her ay muntazaman tarafların memurları huzurunda sarfiyat kayır altına alınıyor ve bu işlem sonrasında kontör mühürleniyordu.

Belediye daireisi genel aydınlatma bedelini ay sonlarında, iki hafta zarfında ödemesi gerekiyordu. Eğer ödeme yapılmazsa geçecek her gün için mahalli banka borçlanma faizi oranına nazaran faiz ödemesi şartı bulunuyordu. İki aylık aydınlatma ücretinin ödenmemesi durumunda şirketin aydınlatmayı kesme ve zarar-ziyasını talep etme hakkı vardı.

Şirketin fabrika binası ve diğer tesisatı için uygun görülen ve belediyeye ait olan arsa ve araziden ihtiyaç nispetinde bedeli ile şirkete tahsis edecekti.

Adapazarı'na sağlanan elektrik için gerekli su, Çark Suyu'ndan sağlanıyordu. Belediye, mevcut su tesisatına zarar vermemek ve su tulumaları için gerekli olan elektriği bedava vermek koşulu ile Çark Suyu'nu kullanma hakkını şirkete veriyordu. Elektrik fabrikası şehir dahilinde tesis olunup da belediyenin tesisatından su alırsa senelik yüz lira ücret şirketçe belediyeye ödenecekti. Bu durumda da koşul şehrin su ihtiyacı karşılanmasına engel olunmamaktı.

Şirketin Bankaya Devri

1933 yılına gelindiğinde Adapazarı Belediyesi ve Adapazarı İslam Ticaret Bankası Türk Anonim Şirketi ortaklığı ile kurulan Adapazarı Elektrik ve Sanayi Türk Limitet Şirketi'nin yapısında değişikliğe gidilmişti. Bu tarihte şirketin ortaklarından olan Adapazarı belediyesi bu ortaklıktan

Adapazarı Çark manzarası

ayrılmaya karar vermiş ve bu doğrultuda girişimde bulunmuştu.

18 Şubat 1933 tarihini taşıyan ve Adapazarı Belediyesi Başkanı Rauf imzası yayınlanan yazıda konu ile ilgili şöyle deniliyordu:

“Adapazarı Elektrik ve sanayi Türk Limitet şirketi şürekasından Adapazarı Türk Ticaret Bankası Müdüriyeti umumiyesine

Muhterem efendim;

Banka ile Belediyemiz arasında sülûsan ve sülûs hisse itibarile teşkil kalınarak 11/Teşrinisani/929 tarihinde faaliyete geçmiş ve fakat ilcaâtı ahval ve zaman ile bundan sonra devam ve bekası imkanı insilâp eylemiş olan (Adapazarı Elektrik ve sanayi Türk Limitet şirketi) nin fesih ve tasfiyesile Adapazarı elektrik işinin ya Belediyece istirdat veya Bankaya devredilmesi zemini üzerinde gerek Banka gerek şirketi mezkûre müdürânile âcizleri arasında takarrür ettirilmiş olan esasat encümeni daimice badettetik hali teşekkül ve faaliyette bulunan meclisi belediye berayi tasvip arz ve takdim edilmişti.

15/Şubat/933 Tarihinde ikmalî vazife ile bermucibi kanun tatil edilmiş olan meclisi müşaruni-leyhaca keyfiyet bidayeten kuvvetli bir encümende tetkik ve bil’aharada 14/Şubat/933 Tarihinde vaki heyeti umumiyeye içtimâında lâyenkati 5 saat devam eden iki celsede münakaşa ve müzakere edilerek nihayet bankanızda bir imtiyaz verilmek şıkkı bittercih şeraiti itilâfiye bazı kayt ve tadillerle tensip edilmiş ve 1580 no.lı Belediye kanununun 19 uncu maddesinin 4 üncü fıkrasından münşaip A paragrafının Belediye meclislerine verdiği hak ve selâhiyete bil’istinat bu esasat dairesinde Adapazarı Türk Ticaret Bankasına bir elektrik imtiyazının verilmesine ve bu bapta imtiyazname ve şartname ve mukavelename tanzim ve akti için makami riyasete ve encümeni daimiye salahiyeti kamile itasına bil’ ittifak karar verilmiştir.

Buna müteallik 14/şubat/933 Tarih ve 49 no.lı kararname ahiren meclis riyasetinden makami riyasete gönderilmişti. Meclisce konulan bazı kayıtların yapılan tadillerin bir kısmı esasen encüleni mahsusu 13/Şubat/ 933 Tarihli celsesine biddave hazır bulunmuş olan şirket müdürânından ve Banka meclis âzâsından Reşat beyfendi tarafından kabul edilmiş olduğu gibi bakiyei kuyut ve tadilât dahi ne bankayı ne de belediyeyi izrar edecek mahiyette olmadığından meclisi idareniz heyetince dahi mazhari hüsnü kabul olacağından iştibah yoktur. Müşterek imzalarımız altında olan mutun ile bunlar üzerinde meclisin yaptığı tadiller karşılıklı olarak yazdırılmış ve musaddak bir sureti leffen takdim kılınmıştır.

Her ikisi de yerli ve milli birer müessese olası tarafeyin için hayırlı ve mes’ut neticeler tavlit etmesini çok samimi alarak temenni eylemekte bulunduğum bu işin böyle itilâfkâr bir neticeye iktiranı emrinde gerek banka meclisi idaresi âzâyi kiramı gerek zati alîleri canibinden ibraz buyurulmuş ve vazifesi çok kolaylaştırmış olan hulûsi emel ve niyete arzu şükran ederken meclisi belediyenin dahi bu bapta ibraz eylediği ameli itilâfperverînin banka nezdinde mazhari takdir olacağını ümit eylemekte ve bu esasat üzerinde arada mutabakati efkâr bulunduğu bankadan bildirildikten sonra 1580 No.lı belediye kanununun 70 inci maddesinin 9 ve 14 üncü fıkralarına tevfikan mebhûs kararname ve merbutatını yine mezkûr kanunun 71 inci maddesinin emri veçhile en büyük Mülkiy memurunun tasdikine arzı musammem bulunduğunu ve bu merasimin ikmalî için cevapnamei âhîlerine intizar eylediğimizi arz ve tasriha müsaraat etmekteyim şok har ve samimi hürmetlerimin mazhari kabul buyrulmasını reca eylerim Müdüri umumî beyefendi.

Belediye reisi Rauf”

Adapazarı Belediye Başkanı Mehmet Rauf Bey'in imzası ile yazılan Belediye'nin yazı İşleri Müdüriyeti'nden 189 numaralı yazı ile çıkan bu yazıda şirket yönetiminin el değiştirmesi talebinin Belediye tarafından istendiği görülmektedir.

10 Eylül 1933 tarihinde Adapazarı Belediyesi adına başkan Mehmet Rauf Bey ve Adapazarı Türk Ticaret Bankası adına Genel Müdür Ahmet Asım beylerin imzası ile bir sözleşme imzalandı. İmzalan bu mukavelename ile Adapazarı Belediyesi şirket içerisindeki ortaklığını Adapazarı Türk Ticaret Bankası'na devrediyordu. Devir tarihi ise 1 Ekim 1933 olarak kararlaştırılmıştı. Adapazarı Belediyesi şirket içerisindeki payını sokak aydınlatması için şirkete olan borcuna karşılık devretmişti.

Yapılan sözleşme ile 1926 yılında şehir aydınlatmasına yetecek kadar elektriği muntazam bir şekilde vermekte olan Adapazarı Ahşap ve demir Malzeme İmalathanesi'nin 170'er beygir kuvvetinde iki lanj lokomobilini, buna bağlı elektrik makinelerini, dağıtım tabloları, elektrik tabloları Adapazarı Türk Ticaret Bankası tarafından satın alınmış oluyordu.³⁰⁸

Adapazarı Türk Ticaret Bankası fabrikalarından bir görünüm

308 Konu ile ilgili arşivindeki belgeleri paylaşan Eyüb Talha KOCACIK'a teşekkürlerimi sunarım.

Otomotiv Şehri Adapazarı'nda Tahta Arabadan Modern Otomobile Geçişin Tarihi

Türkiye'nin önde gelen araba üreticisi şehirlerinden olan Adapazarı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bu özelliğini sürdürmüştür. I. Dünya savaşı sırasında özellikle ordunun ihtiyaçları için kurulan Adapazarı Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi, Sakarya ilinde zengin bir ziraî çevrenin merkezi durumda olan Adapazarı'nda kurulmuştur.³⁰⁹ Adapazarı'nın günümüzde ulaştığı otomotiv sektöründeki ivmenin kökleri 1917 yılında kurulan bu fabrika ile başlamaktadır.

Adapazarı Demir Ahşap ve Malzeme İmalathanesi Osmanlı Anonim Şirketi

Harbiye Nezâreti 1911 yılı başlarında ordunun noksanlarını tamamlamak amacıyla harekete geçmiş, nakliye araçlarını ve savaş gereçlerini ülke içinde üretme arayışına yönelmişti. Böylece ülkenin iktisâdi menfaatleri de korunmuş olacaktı. Bunun için gazetelere ilanlar verilmiş, ancak bir sonuç alınamamıştı. İstanbullu müteahhit Rozental Efendi'nin şartları ağır bulunmuş, yabancı bir şirketin beş yıl için her yıl 100.000 liralık sipariş garantisi karşılığında bir fabrika kurma önerisi reddedilmişti. Balkan Savaşı'ndan sonra böyle bir fabrikanın inşası zorunlu görülmüş, bu husus Serasker Rıza Paşazade Süreyya Bey tarafından da benimsenmişti. Ancak, serasker daha sonra I. Dünya Savaşı çıktığı sırada açtığı Balat'taki fanila fabrikasını bahane ederek bu projeden vazgeçmişti.³¹⁰

1 Haziran 1915 tarihinde ordunun muhtaç olduğu nakliye arabalarından yüz adedinin Adapazarı'nda imalinin mümkün olduğu ve Bursa'da yapılip numune olarak verilecek arabanın alınıp imalata başlanılmasına dair gerekli hususların yerine getirilmesi isteniyordu.³¹¹

Fabrikanın resmi açılışından bir görüntü

فابریقہ نیک کشاد رسمی منعاقبہ الہ یازاری انات ملکی طالبانی باسمہ قوماندانہ و کلبنی تسبیح ابرکن

309 Mecdi Emiroğlu, *Sakarya'nın Ziraî Durumu*, İstanbul, 1967, s.29

310 Sabahattin Özel, "Türk İktisat Tarihinde Adapazarı", *Sabahaddin Zaim'e Armağan, İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1994/B-3 C-1-4, İstanbul, 1996, s.745

311 BOA. DH. İ. UM. 93-5/3-55

Osmanlı Devleti böyle bir durumda I. Dünya Savaşı'na girince hükümet araba tedariki için Bursa'daki sanat erbabına başvurmuş, Arabacılar Cemiyeti Reisi İslam Efendi'yi İstanbul'a davet etmişti. Harbiye Nazırı'nın teşviklerine ve kendilerine ilk parti olarak 2000 lira avans verilmesine rağmen Bursa arabacı esnafı işlerini kaybetme ihtimalini ileri sürerek sürekli çalışmayı kabul etmemişler, aldıkları avansı imal ettikleri arabalardan mahsup ettirmişlerdi. Bunun üzerine Bahariye'deki fabrika ile Balat, Fener ve Beşiktaş'taki özel şahıslara ait marangozhanelere el konularak araba imâline çalışılmıştı. Fakat ilkel imalâthanelerde acele olarak imâl edilen arabalar çok çabuk harap olmuş, ordu ve tümen komutanlarından gelen raporlarda yaş ağaçlarla imâl edilen arabaların uzun süre kullanılamayacağı bildirilmişti. Bu girişimden de sonuç alınamayınca çare olarak el konulan özel imalathanelerin modernleştirilmesi düşünülmüştü işte bu sırada Harbiye Nezâreti'ne bir komandit şirket adına araba fabrikası inşası için başvuruda bulunulmuştu. Başvuru, İstanbul Kanlıca'da mukim Mustafa Nuri Efendi (Selanikli debbağ) mahdumu Ali Nihat imzalı, 8 Nisan 1915 (26 Mart 1331) tarihli bir dilekçe ile yapılmıştı.

Şirketin diğer ortakları Bahriye hastane kimyageri Arif ve Defterdar Fazıl Bey'in damadı Rüsumat Muhafaza Müdürü Salim Beylerdi. Harbiye Nezâreti gerek böyle bir fabrikaya duyulan ihtiyaç, gerekse Ali Nihat Bey'in bazı özel imalathaneler için yapılan yardımın ötesinde bir talepte bulunmaması nedeniyle bu öneriyi derhal kabul etmiş, ilgili dilekçeyi Nakliye Müfettiş-i Umumiği'ne havale etmişti. Ayrıca, durum ilgili diğer nezâretlere bildirilmiş, Ali Nihat Bey'e de inşaatı başlatması için gerekli izin verilmişti. Diğer taraftan Hey'et-i Vükelâ kararıyla Adapazarı civarındaki Süleymaniye Ormanı'ndan yarım milyon metreküp kereste pazarlık usulü ile Ali Nihat Bey'e ihale edilmişti. Yine Harbiye Nezâreti fabrikanın süratle tamamlanabilmesi için müteşebbis şirkete makine ve sair malzeme yardımı taahhüt ettiği gibi amele taburlarından askeri efrad da vermişti. Sonuçta Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikası topyekun bir çabanın sonunda 1917 yılında tamamlanmış ve Harbiye Nazın Enver Paşa'nın da katıldığı bir törenle açılmıştı.³¹²

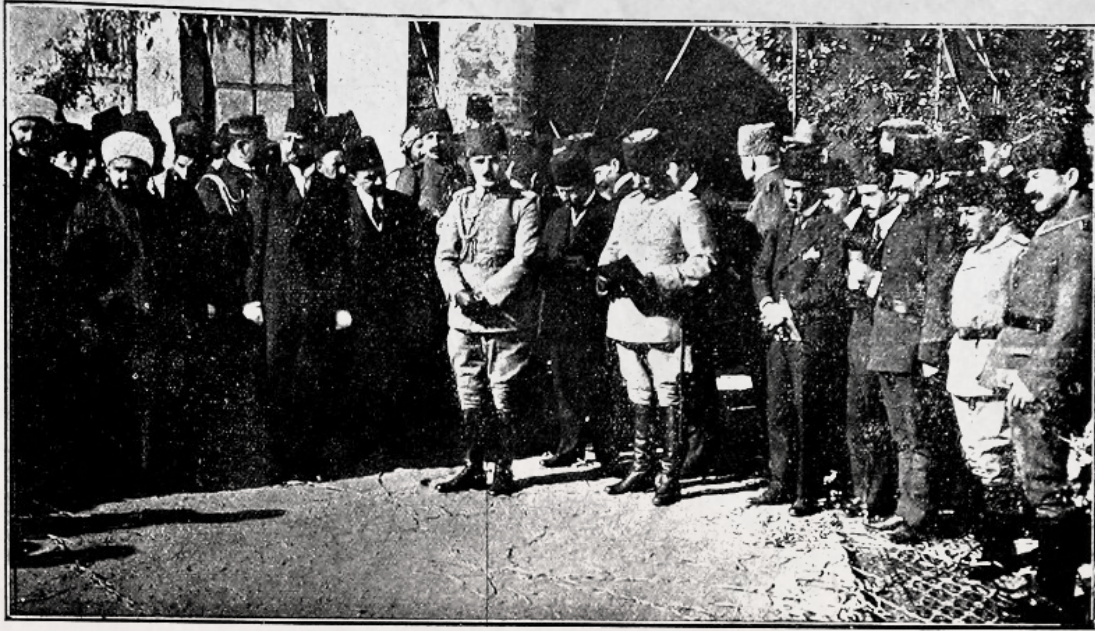
Savaşın olağanüstü koşulları sınırlı da olsa "Milli Sanayi"nin kurulmasına ortam hazırlıyordu. Adapazarı Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi I. Dünya Savaşı sırasında kurulan bu sanayi örneklerinden biridir.³¹³ Milli Sanayi'nin kuruluşu o kadar önemliydi ki Enver Paşa Adapazarı'na kadar gelerek açılış töreninde bulunmuştu. Başkumandan vekili maiyetinde I. Ordu Kumandanı Adapazarı'nda askeri imalat fabrikasının resmi açılışı sırasında ve fabrikanın açılış töreninden sonra Adapazarı Kız Mektebi öğrencileri tarafından uğurlanmışlardı. Harp Mecmuası'nda fabrikanın açılışı ile ilgili şu haber yer almakta idi:

"Adapazarında küşad edilen fabrikanın tahrik makineleri yüz beygir kuvvetindedir. Bundan başka nehir suyunu içilecek bir hale getirmek için Anadolu'ya ilk defa giren tasfiye makineleri

312 Sabahattin Özel, "Türk İktisat Tarihinde Adapazarı", *Sabahaddin Zajm'e Armağan, İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1994/B-3 C-1-4, İstanbul, 1996, s.745-746; Enis Şahin, *Kronolojik Adapazarı Sakara Tarihi 1923-2004*, Adapazarı, 2005, s.52

313 Nail İnal, *İzmit Sancağı 1130 Bütçesi ve Meclis-i Umûmi*, İzmit, 2010, s.59

اس وقت ماہانہ و کئی مہینہ رنجی اردو قومانڈانی اطراف بازار خود عسکری اعمالیات فاروقیہ ملک کشاد رسمندہ

vardır. Fabrikalarda şimdiki halde dört yüz amele ile dar'ül eytamlardan celb edilmiş elli talebe çalışmaktadır. Fabrika gece gündüz işlediği taktirde sekiz yüz ameleyi meşgul edebilecektir. Bu mühim müessese-i sına'îye ileride tevsig edilecek ve kereste işlerinden başka ev eşyası, ziraat makineleri, değirmen alatu, tulumbalar ve sair ufak tefek makineler yapmak mümkün olacak ve bu takdirde bin iki yüz amele istihdam edilebilecektir. Farika binaları; kerestesi bol arazide ziyadar ve muntazam surette yapılmıştır. Şimdilik amele asker olarak çalışmaktadır. Harpten sonra civarda aileleri ile birlikte ikamet edebilmeleri için sihhata mufavik amele evleri vücuda getirilecektir. İnşaata bir sene evvel başlanmış ve Almanya'dan gelen makineler dört aydan ibaret kısa müddet zarfında yerleştirilmiştir."³¹⁴

Enver Paşa'nın açılış esnasında fabrikanın anonim şirkete dönüştürülmesi önerisi kurucular tarafından derhal benimsenmiş, bunun üzerine Harbiye Nezareti ile kurucu şirket arasında bir mukavele yapılmıştı. Buna göre 84.000 lira sermayeli Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmalathanesi Osmanlı Anonim Şirketi'nin 40.000 liralık hissesi ordu subaylarına tahsis edilmişti. Bu husus ordulara duyurulmuş, isteyen subaylara hissesi 20 liradan hisse senetleri verilmişti. Böylece Türk Ordusu özel sektörde ilk defa sermayedar olarak yer almaktaydı. Sermayenin 44.000 liralık kısmı şirkete bırakılmıştı. Harbiye Nezâreti'nin fabrikanın kuruluşuna olan katkılarından dolayı 5.704.000 kûsur kuruş alacağı hesap edilmiş, 40.000 liranın bu miktardan düşülmesinden sonra kalan 1.704.000 kûsur kuruş şirketten tahsil edilmişti.

314 Harb Mecmuası, Yıl:1, Sayı:14, Teşrinisani 1332, s.212

Adapazarı Araba Fabrikası'nın genel görüntüsü

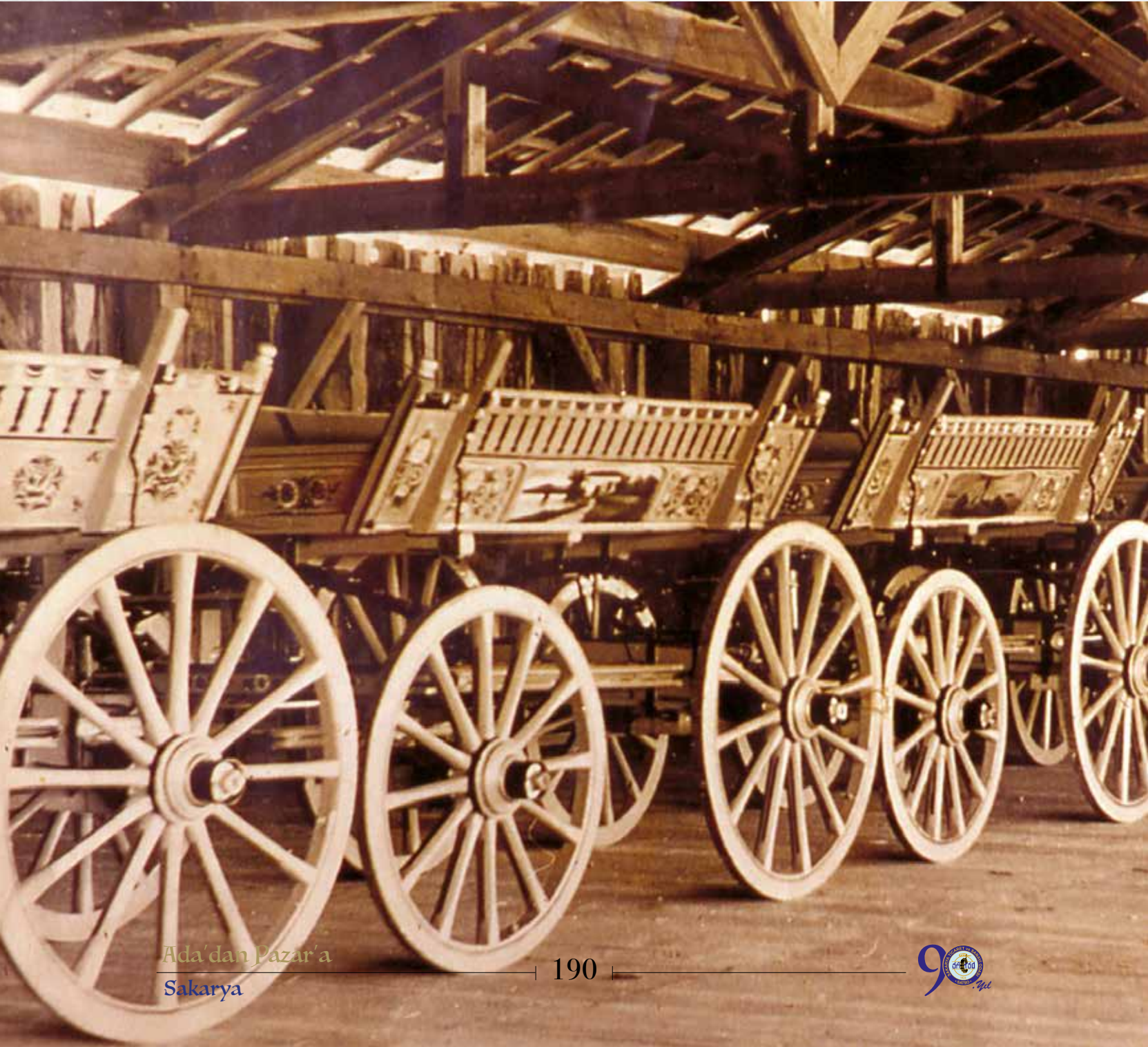

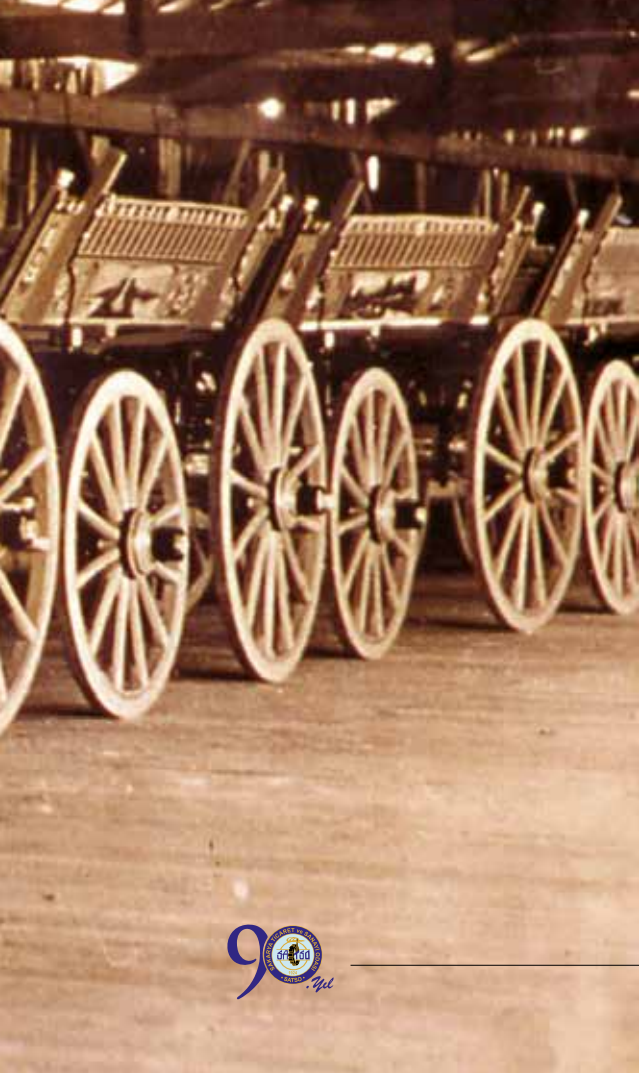
Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikası Adapazarı'nın ilk önemli sanayi tesisi olmasının yanı sıra, Osmanlı Devleti'nin de yüzyılın başlarında gerçekleştirdiği en önemli sanayi kuruluşu olarak doğdu. Fabrika elektrik enerjisiyle çalışmakta, 200 beygir gücündeki makineleriyle yıllık 300 ile 4500 araba arasında değişen bir üretim kapasitesine sahip bulunmaktaydı. İmalat-ı Harbiye Müdüriyet-i Umumiyesi fabrikada muhtelif ebatta 40375 adet cephane sandığı imal ettirmişti. Fabrika ayrıca marangozluk ve mobilyacılık, demircilik, tornacılık, tesviyecilik ve benzeri alanlarda da faaliyet gösterdi.³¹⁵ İlk yıllarında Harbiye Nezareti tarafından işletilen fabrika tezgahlarında asker işçiler çalıştırılıyordu.³¹⁶

1917'de işletmeye açılan Adapazarı Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi, günümüzde bilinen ismi ile Zirai Donatım fabrikasının çekirdeğini oluşturmuştur. Bölgedeki orman var-

315 Özel, İktisat Tarihinde Adapazarı, s.746-747

316 İnal, *a.g.e.*, s.61

lığı bu fabrikanın yerinin belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Fabrika, her döneminde bölgedeki hammaddeyi kullanmış ve o zamanın arabalarını bu şekilde üretmiştir. 03 Ocak 1917 tarihinde Adapazarı araba fabrikası için Muddurnu ormanlarından naklolunacak kerestelerin nakliye ücretinin fabrika tarafından nakit olarak ödeniyordu.³¹⁷ Yine 4 Nisan 1917 tarihinde askeri ve sivil hizmetler için araba ve teferruatının yapımında kullanılmak üzere Adapazarı'ndaki fabrika için gerekli kerestenin Adapazarı'ndaki Süleymaniye Ormanlarından ihale usulü ile temini isteniyordu.³¹⁸

İlk defa 1919 yılında İstanbul'da açılan "Türk Ocağı Sanayi Sergisi"ne kendi üretimi olan büyük bir yatak odası takımı, XV. Louis tarzında bir ceviz dolabı ve oda takımı ile en fazla dikkati çeken kuruluş oldu. Fabrikanın en büyük gururu şüphesiz Milli Mücadele yıllarında da imalât-ı harbiye faaliyetlerini sürdürmüş olmasıydı. Büyük Taarruz öncesinde Ankara silah fabrikasının yanması üzerine, buradaki teknik-personel ve tesisat Adapazarı'na nakledilerek

317 BOA. DH. UMVM. 97/28

318 BOA. MV. 207/75

Adapazarı Araba Fabrikası'nda üretilen arabalar.

Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikasının bir kısmı bu işe ayrılmıştı. Ankara'da yarım kalmış 4 adet 15/17 ve 15/14'lük kamalar tamamlanarak üzerine bitiş tarihleri ve Adapazarı yazısı yazılmıştı.

Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme Fabrikası Milli Mücadele basınında çeşitli yolsuzluk söylentilerine konu oldu. Kendisine ağır suçlamalar yöneltilen Ali Nihat Bey, gıyaben yargılandı İstanbul I. Divan-ı Harb-ı Örfîsi'nde beraat etti. Yine fabrika ve sahipleri hakkında ileri sürülen birçok iddia TBMM'de de uzun süren tartışmalara yol açtı.³¹⁹

Birinci Dünya savaşı sona erdikten ve işgaller başladıktan sonra Milli Mücadele dönemiyle birlikte Adapazarı Araba Fabrikası'nda da önlemler alındı. İngiliz ilerleyişinin yarattığı tehlike üzerine Fırka Kumandanı, Ahz-ı Askerî Dairesi depolarında ve Adapazarı Araba Fabrikası'nda bulunan arabaları Eskişehir yolu ile Ankara'ya sevk etmeye karar verdi.³²⁰

Bu işletme, Osmanlı İmparatorluğu devrinde araba fabrikası olarak kurulmuş, daha sonraları şehrin elektrik cereyanını temin etmiştir. Elden ele devredilmiş bulunan bu işletmenin Ziraat aletleri üretmek üzere yeniden tesisi Türkiye Ziraat Donatım ve Ziraat Aletleri Fabrikaları adıyla 1943'te gerçekleşmiştir.³²¹

319 Özel, İktisat Tarihinde Adapazarı, s.747

320 Yusuf Çam, *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı*, İzmit, 1993, s.91

321 Amiran Kurtkan, *Adapazarı'nın Sanayileşmesi İle İlgili İktisadî ve Sosyolojik Meseleler*, İstanbul, 1968, s.192

Fabrika'nın Çalınan Dekovil Rayları (1921)

Adapazarı'na tren yolunun da gelmesi bölgedeki ticari canlanmayı arttırmış ve yeni yeni ticari faaliyetlerde hız kazanmıştır. Zaman içerisinde kurulan şirketlerden biri de Adapazarı Demir Ahşap Malzemesi Osmanlı Anonim Şirketi idi. Bu şirketin Çubuklu Köyü'nde bir ardiyesi bulunmakta idi. Bu ardiyede şirketin dekovil rayları bulunuyordu. Şirket yetkilileri 1921 yılında Çubuklu Köyü'ndeki ardiyelerinden dekovil raylarının çalındığını fark etmiş ve durumu yetkililere bildirmişlerdi.

Yapılan inceleme neticesinde şirketin çalınan rayların 100 adedi Fener'de meyhaneci İstirati'nin arazisinde bulunmuştu. İstirati, bu rayların Larmoz ve Apostol isimindeki iki şahıs tarafından arazisine bırakıldığını beyan etmişti. Onun verdiği bilgiye göre Zafiri ve Tanaş isimli iki şahıs 50 adet traversli dekovil rayını bir motora yükleyerek İstanbul'a nakletmişlerdi. Bu kişiler yanlarındaki çalınan rayları makbuz dâhilinde şirkete teslim etmişlerdi.

100 adet dekovil rayını Meyhaneci İstirati'nin arazisine bırakmış olan Larmoz ve Apostol'un verdikleri malumata göre mevcut olan rayları bir Rus şilebinin kaptanı olan Koviç isimli bir şahıstan satın aldıklarını söylemişlerdi. Bu iş için de resmi olamayacak bir belgeyi delil olarak göstermişlerdi. Ancak yapılan tahkikat neticesinde yetkililere Rus şilebini gösteremedikleri gibi ellerindeki belge ile de bu rayları satın aldıklarını ispat edememişlerdi.

Konu ile ilgilenen yetkililer yaptıkları incelemede sanıklardan Larmoz'un sabıkalı olduğunu ortaya çıkarmışlardı. Sanık Larmoz'un elinde kalan dekovil raylarını devlet yetkilileri ondan alınarak el koymuştu. Osmanlı tabasından olan Larmoz, durumdan kurtuluş yolu olarak Yunan Fevkalade Komiserliği'ni görüyordu. Larmoz, buraya başvuruda bulunarak rayların kendisine geri verilmesini istemişti. Yunan Konsolosluğu da bu rayların Larmoz'a geri verilmesine yönelik taleplerini Osmanlı yetkililerine sunmuşlardı.

16 Nisan 1921 tarihinde Polis Genel Müdürlüğü'nden gelen yazıda hırsızlıktan sabıkası bulunan Larmoz işlediği öne sürülen bu suçtan feragat etmesine yönelik Yunan konsolosluğunca yapılan itirazın değerlendirileceği beyan ediliyordu.³²²

Mustafa Kemal Paşa'nın Fabrika'yı Ziyareti

Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa ve yanındakiler Haziran 1922'de Adapazarı'nı ziyaret etmişlerdi. 17 Haziran 1922 cumartesi günü öğleden sonra, kompartımanlarına değerli halılar serilmiş, çınar dalları ve bayraklarla süslenmiş özel bir trenle Adapazarı'ndan İzmit'e hareket etmişti. Lokomotifin önünde eski harflerle yazılmış aleyke avnillah³²³ levhası yer almaktaydı. Halk, istasyonu doldurmuş, büyük bir askeri birlik Paşa'nın "merhaba"larını, bir ağızdan yüksek sesli "merhaba"larla iade etmişti. Adapazarı Ahşap Malzeme Fabrikası da sürekli düdük çalmak suretiyle istasyondaki uğurlamaya katılmıştı. Vakit ve Anadolu'da Yenigün gazetelerinin muhabirleri de o andan itibaren gezinin bitimine kadar Mustafa Kemal Paşa'ya refakat etmişlerdi.³²⁴

19 Haziran 1922 günü Mustafa Kemal Paşa, İzmit'teki seyahatini bitirerek tekrar otomobille Adapazarı'na dönmüştü. Mustafa Kemal Paşa, 20 Haziran 1922 gününü Adapazarı'nda istira-

322 BOA. DH. EUM. AYŞ. 76/43

323 Allah'ın yardımı senin üzerine anlamında

324 Sabahattin Özel, "Atatürk'ün Büyük Taarruz Öncesi Adapazarı-İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 54, İstanbul 1988, s.150

Fabrikadaki demirhanenin presler kısmı

Fabrika tesislerinin bir kısmı

hatle geçirmiş, öğleden sonra dört sıralarında Adapazarı Ahşap Fabrikası'nı ziyaret etmişti. Fabrikanın her tarafını dikkatle inceleyen Mustafa Kemal Paşa memnuniyetini ifade etmiş, işçi ve memurlar bu ziyareti sevinçle karşılamışlardı.³²⁵ O günlerde Ankara'da Silah Fabrikası yandığından oradaki teknik personel ve tesisat Adapazarı'na nakledilmişti. Ankara'da yarım kalmış top kamaları getirilmiş ve bu fabrikada işlenerek tamamlanmıştı. Fabrikayı gezen Gazi Mustafa Kemal Paşa yetkililerden bilgi alarak, çalışanlara ve emeği geçenlere teşekkür ederek onları tebrik etti.³²⁶

Fabrika Cumhuriyet'le Büyüyor

28 Haziran 1923'de Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmalathanesi Osmanlı AŞ'nin bu ildeki ormanlarından sağlayacağı keresteyle ilgili kontrat konusunun TBMM'ye arz edilmişti.³²⁷

Fabrika gün geçtikçe ürün yelpazesini genişletiyordu. 19 Mayıs 1924 tarihinde Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmalathanesinde yerli pulluklar üretilmeye başlandı. Bu pullukların tüketilmesi için ilgili yerlere tamimler gönderildi.³²⁸

2 Temmuz 1924'te Adapazarı Ahşap ve Demir Malzeme İmalathanesi Osmanlı AŞ'nin İç Tüzüğü'nün 2. maddesinde yapılan değişikliğe onay verilmişti.³²⁹ Adapazarı'nda kurulan Araba Fabrikasının tespit edilen sermayesinin 9 Temmuz 1924 tarihinde 35.000 Türk liralık kısmının hisse senetlerinin hükümetçe satın alınması hakkında, müteahhitle yapılan mukavele tasdik edildi.

Adapazarı'nda Tahta ve Demir Fabrikası, Adapazarı tarihindeki önemli dönüm noktalarından birine öncülük etmiştir. 1926 yılında Adapazarı'nda Tahta ve Demir Fabrikası tarafından elektrik üreten motordan şehre ilk cereyan verildi. 1926'dan sonra kentin elektrik ihtiyaçları uzun bir süre buradan sağlanmıştır. Adapazarı, İstanbul'dan sonra ilk elektrik getirilen yerlerden birisi olmakla birlikte, bunun daha önce gerçekleşmiş olduğu bilinmektedir.

325 Resül Narin-Arı İnan, *Cumhuriyet'e Giden Yolda Atatürk'ün İzmit Konuşmaları*, Kocaeli, 2012, s.26

326 Turan Çakır, "Gazi Mustafa Kemal'in Claude Farrere ile Görüşmesi ve Adapazarı'nı Ziyaretleri", *Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan*, Sakarya, 2010, s.357-358

327 Cumhuriyet Arşivi, 30..18.1.1- 7.23..9.

328 Enis Şahin, *Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi 1923-2004*, Adapazarı, 2005, s.6

329 Cumhuriyet Arşivi, 30..18.1.1-10.33..13.

1930 yılında Adapazarı Demir ve Tahta Fabrikası, Türk Ticaret Bankası tarafından satın alındı. Bu fabrikanın Türk Ticaret Bankası'na maliyeti o günün rakamıyla 150.000 Türk lirasıydı. Bankaya daha sonra Ziraat Bankası ve Etibank sermaye katacaklardı.³³⁰

1943'te kısa adı Deta olan Demir ve Tahta Fabrikası depremde yıkıldı. Bu durumda iken Tarım Bakanlığı'na bağlı Ziraî Donatım Kurumu'na 400.000 Türk lirası bedelle satılmıştır. 27 Şubat 1943 tarihinde Demir ve Tahta Fabrikaları Ticaret Anonim Şirketi'ne ait Adapazarı'ndaki fabrikanın satın alınması için Ziraat Bakanlığı'na yetki verilmiştir. Böylece fabrika yeniden devlet eliyle işletmeye alınmıştır.

Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları Müessesesi

1944 yılında Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'na bağlı olarak Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları Müessesesi kuruldu. Bu fabrikaların çekirdeği, Adapazarı imalat sanayinin en eski kuruluşu olan ve 1916 yılında işletmeye açılan, Harbiye Nezareti ile yerel İttihatçı eşrafın ortak girişimi şeklinde teşekkül ettirilen Adapazarı Demir ve Ahşap Malzeme İmalathanesi'dir. II. Dünya Savaşı'na kadar bazı banka ve şirketlerin yönetiminde araba yapımıyla uğraşan imalathane, 1943 depreminde tümüyle yıkılmıştı. O günkü adı Demir ve Tahta Fabrikası olan işletme, satın alınmış ve çevresindeki alanların bir bölümü de kamulaştırılarak, 1944 yılında merkezi Adapazarı olan ve 2 milyon Türk liralık sermayeli bir tüzel kişiliğe sahip olarak, Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'na bağlı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları Müessesesi kurulmuştur. Bir süre sonra Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'nun Ankara Gazi Orman Çiftliği'ndeki Ziraat Aletleri ve Makineleri imalathanesi de satın alınarak müesseseye bağlanacak ve kuruluşun sermayesi de 3 milyon Türk lirasına çıkartılacaktır.

1945 yılında Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikası'nın yapımı devam ederken, bu kuruluş bünyesinde ilk kez bazı tarım araçlarının yapımı gerçekleştirildi.³³¹ 1948 yılında Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'na bağlı Ankara Fabrikaları, Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları dahiline alındı ve taşıma işlemi gerçekleştirildi.

Gün geçtikçe büyüyen Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikalarının sermayesi 1949'da 7 milyon Türk lirasına çıkarıldı.³³² 24 Şubat 1953 tarihinde Adapazarı'nda bulunan Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'na ait ziraat aletleri fabrikalarının genişletilmesi çalışmalarına başlandı.³³³

Fabrika, sadece bölgenin ekonomik büyümesine katkı sağlamıyor sosyal faaliyetlere de öncülük ediyordu. 30 Haziran 1956 tarihinde merkezi Adapazarı'nda olmak üzere Ziraî Donatım Kurumu Ziraat Aletleri ve Makineleri Müessesesi İşçileri Donatım Evleri Yapı Kooperatifi Ortaklığı'nın kurulmasına izin verilmişti.³³⁴

330 Şahin, a.g.e., s.7-21

331 Şahin, a.g.e., s.50-54

332 Şahin, a.g.e., s.68, 72

333 Şahin, a.g.e., s.103

334 Cumhuriyet Arşivi, 30..18.1.2-143.55..20.

1960 yılında Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikalarının sermayesi, üretilen araçların çeşitliliği artınca yetersiz kalmaya başlamış ve sermayesi 15 milyon Türk lirasına yükseltilmiştir.³³⁵ 1962 de Adapazarı Ziraat aletleri ve Makineleri Fabrikaları'nda ilk defa olarak traktör montajına ve kimi traktör parçalarının yapımına başlanmıştır.³³⁶

1962 de Ziraat Donatımında bir grev olmuş ve yirmi gün sürmüştür. Grev sebebi işverenin 29 kuruş gibi bir ücret artışını ve çalışma şartlarının düzenlenmesinin kabul edilmemesidir.³³⁷

1965 yılında Adapazarı'nın 4 büyük işletmesinden biri Zirai Donatım Kurumu Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikası idi. Bu fabrikaya bağlı bir işletme mevcuttu. Bu işletmede çalışan sayısı ise 608 idi. Adapazarı'nda Zirai Donatım Fabrikası'ndan başka diğer üç büyük fabrika: Şeker, Vagon ve U.S. Royal Lastik fabrikaları idi. Bu dönemde Adapazarı'ndaki fabrikalar içerisinde en yüksek maaşı Lastik, Şeker ve Zirai Donatım Kurumu fabrikaları vermektedir. Zirai Donatım Kurumu'nda ortalama memur maaşları 997 lira iken işçi maaşları 1.110 liradır.³³⁸ Bu fabrikada 1956 yılında 300 işçi çalışırken 1966 yılında bu sayı 896 işçiye çıkmıştır.³³⁹

1965 yılında Adapazarı Ziraat Donatım Kurumu Ziraat Aletleri ve Makine Fabrikası'nda 608 işçi ve müstahdem çalışmış, 1505 ton demir ve çelik, 613 ton muhtelif saç, 910 ton pik, 32 ton

335 Şahin, a.g.e., s.183-184

336 Şahin, a.g.e., s.92

337 Ziya Küley, *Sakarya'da Sendikacılık*, İstanbul, 1969, s.62

338 Amiran Kurtkan, *Adapazarı'nın Sanayileşmesi İle İlgili İktisadi ve Sosyolojik Meseleler*, İstanbul, 1968, s.187, 224

339 Orhan Göçer, *Adapazarı ve Fizik Plânlaması*, İstanbul, 1968, s.153

Üretilen arabalar resim, çiçek ve nakışlarla süslenirdi. Her arabanın tezyinatı elle işlenerek diğerlerinden farklı olarak yapılırdı.

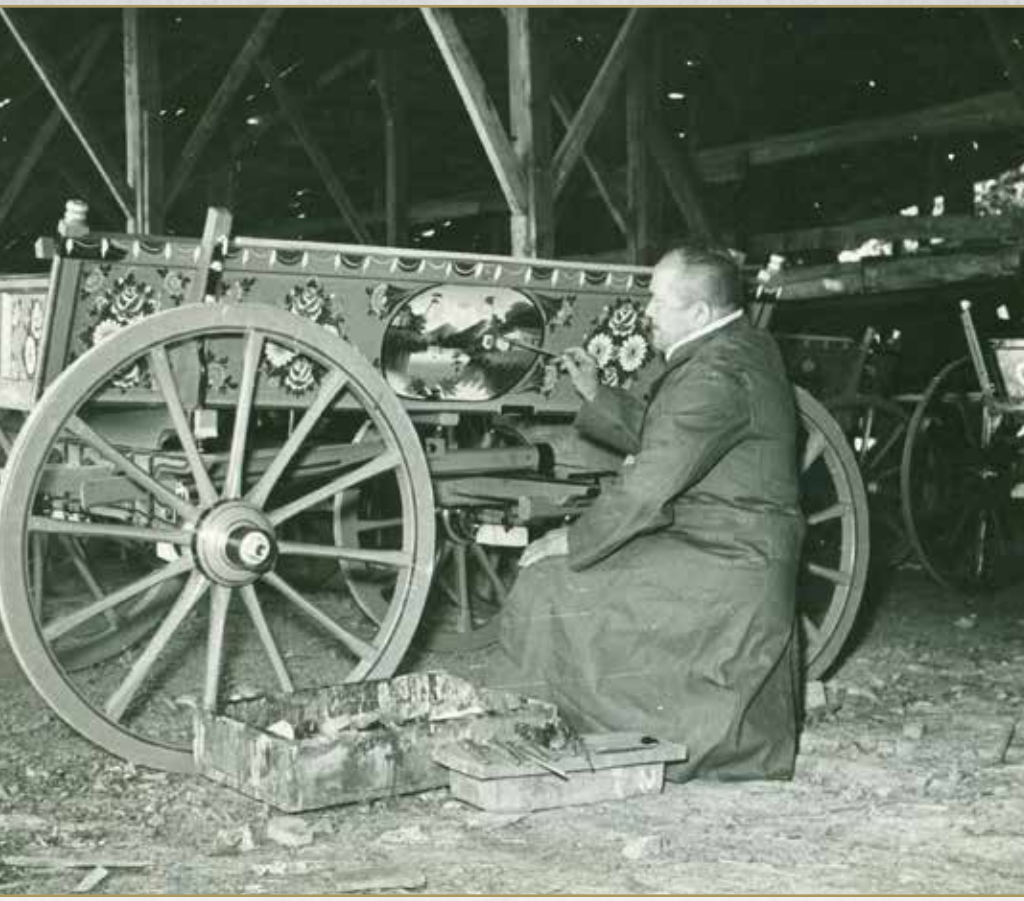

Fabrikada üretilen mamuller vagonlara yüklenirken

Ada'dan Pazar'a

Sakarya

boya, 17855 pulluk uç demiri, 2546 m3 kereste, kullanılarak 200 donatım tipi pulluk, 2000 Sakarya tipi pulluk, 650 yamaç tipi pulluk, 1500 B. yaman tipi pulluk, 500 K. yaman tipi pulluk, 200 Z. Bereket tipi pulluk, 300 Bereket 5 tipi pulluk, 400 ikili tipi pulluk, 500 sandıklı araba, 400 sandıksız araba, 100 anğıçlı araba, 300 yaylı araba, 300 tınaz makinesi, 800 arı kovanı, 200 çam yayık, 400 (3 lük) motopomp, 10 (6 hk) motopomp, 20 (6 lık) sant-rafüj, 2000 (2 yoklu) traktör pulluğu, 300 (14 lü) diskarov, 1750 Fordson traktör ağırlığı,

1650 Fordson Dexta traktörçeki tertibatı, 427 (3 tonluk) Trayler, 100 (4 tonluk) Trayler, 100 (6 tonluk) trayler imâl edilmiş ve 547 Fordson Dexta traktörünün ve 3 Hidrolikli Fordson Majör traktörünün, 387 hidrolikli Fordson süper Dexta traktörünün, 300 Ford 2000 model traktörünün montaj işlemleri yapılmıştır.³⁴⁰

³⁴⁰ Seyfi Alpan, *Sakarya'nın Fizik, Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, İstanbul, 1966, s.93

Fabrikada üretilen tek at koşulu yaylı araba

Donat-İş Sendikası

1966 da kurulmuştur. Daha önce Maden-İş Sendikası'nın bünyesinde yer alan ziraî donatım fabrikası işçileri, Maden-İş Sendikası ile anlaşamayıp ayrılarak millî sendika (Türk tipi sendikayı) kurmuşlardır. İş kolları yönetmeliğinin 17. maddesine göre kurulmuştur. Genişletilmiş ismi ile Türkiye Donat-İş Sendikası, Makine Sanayii İşçileri Sendikasıdır. Kuruluşun genel merkezidir ve şubeleri henüz açılmamıştır. Merkezin 750 kişilik üyesi vardır. Bir üst teşekküle bağlı değildir. Türk-İş'e bağlı olabilmesi için ana tüzüğüne göre aynı iş kollarında çalışan Metal ve Maden İş Sendikasına bağlı olması şarttır.

Sendikanın gelirleri, aidat, dayanışma aidatı, ve kanunda gösterilen bütün yollardır. Gayesi işçilere kanunlarda tanınan hakları sağlamak ve işçiyi hukuken temsil ettiği için bütün sosyal haklarını korumaktır. Bunun yanında Donat-İş daima siyaset dışı kalmayı kendisine prensip edinmiştir. Memleket gerçeklerinin akılcı ve gerçekçi bir yoldan müdafaasına inanır. Sendika olarak hiç bir siyasî partiyi desteklememek prensibidir. Genel olarak bu konuda takip edilecek yolu genel yönetim kurulu tespit eder. Bir özelliği de seçilen başkasının seçilmeden evvel derneği faaliyettedir. Yapı Kooperatifi ve Yardımlaşma Sandığı tüzüğü hazırlanmıştır.³⁴¹

341 Küley, a.g.e., s.62-63

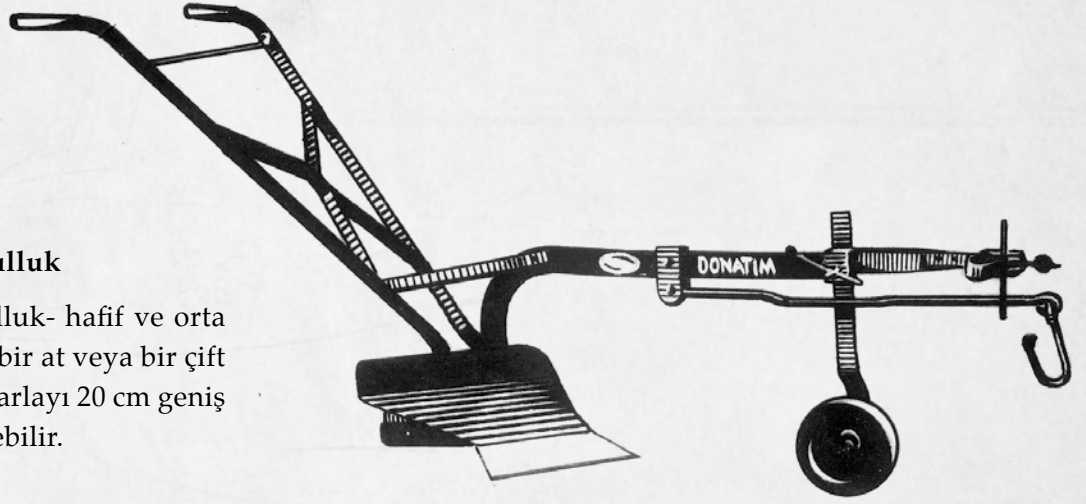
Makine atölyesi

Sakarya Tipi Pulluk

Sakarya tipi pulluk- kumlu, prtasert ve ağırca topraklar için bir çift hayvanla çekilir ve tarlayı 20 cm geniş ve 20 cm derin sürebilir

Donatım Tipi Pulluk

Donatım tipi pulluk- hafif ve orta sert topraklar için, bir at veya bir çift öküzle çekilebilir, tarlayı 20 cm geniş ve 18 cm derin sürebilir.

Fabrikada üretilen temiz savurma makinesi

Fabrika'dan Kentpark'a

Yangın ve doğal afetler dönem dönem fabrikayı etkilemiş ancak fabrika bu etkilerden büyüyeerek çıkmıştır. 11 Temmuz 1972 tarihinde Adapazarı Ziraî Donatım Kurumu'nda büyük bir yangın çıktı ve parça yıkama ile boyama atölyesi tamamen yandı.

29 Mayıs 1975 Adapazarı'ndaki Ziraî Donatım Kurumu Makineleri ve Aletleri Fabrikası'nda "Başak 12" adıyla üretilen traktörlerin, müstakil olarak üretiminin yapılabilmesi amacıyla ayrı bir fabrika kurulması kararlaştırıldı ve bu amaçla Sakarya Nehri'nin İstanbul-Ankara yolu kenarında 177 dönümlük bir arazi satın alındı.³⁴²

24 Mart 1979 tarihinde Adapazarı Ziraî Donatım Kurumu Fabrikası'nda Avusturya patentli Steyr traktörlerinin üretimine başlandı. Bu münasebetle yapılan törene Gıda -Tarım ve Hayvancılık Bakanı Mehmet Yüceler, İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş, Ziraî Donatım Kurumu Genel Müdürlük yetkilileri, Avusturya Steyr Firması Müdürü, Sakaryalı parlamenterler, Vali Necdet Kanbur, Belediye Başkanı Ünal Ozan, Tümen Komutanı Tümgeneral Hasan Aksu ve diğer ileri gelenler katılmışlardır.³⁴³

2 Şubat 1981 tarihinde Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'na bağlı Adapazarı Başak Traktör Fabrikası tarafından imal edilen "Başak 12" adlı bahçe traktörlerinin yapımı, traktörlerin yaygın bir kitleye ulaşamaması ve tutulmaması yüzünden durduruldu. Genel müdürlükten yapılan açıklamaya göre, bu modelin geliştirilmesi ve gelecek yıldan itibaren, geliştirilmiş yeni modelle yeniden üretime geçilmesi kararı alınmıştır.

5 Ocak 1982'de Adapazarı'ndaki Ziraî Donatım Fabrikası'na bağlı olarak çalışmakta olan trayler fabrikasının Kırklareli'ne nakledilmesi kararı alındı.³⁴⁴

1982'de Adapazarı Ziraat Aletleri ve Makineleri Fabrikaları'nın sermayesi 3 milyar Türk lirasına çıkartılmış ve fabrikada aynı yıl 4.000 traktör üretilmiştir. Traktör üretiminde kullanılan 2050 parçanın % 70'i yerli yapımdı. Bir yıl sonra bu oranın % 85'e çıkması planlanmıştır.³⁴⁵

Zamanla işlevini yitiren bu fabrika günümüzde Kentpark olarak Sakaryalılara hizmet vermektedir. Ziraî Donatım Kurumu Fabrikası arazisine inşa edilen ve yaklaşık 4500 metre yürüyüş alanına sahip olan Kentpark, işlevini gün geçtikçe arttırmaktadır. Ziraî Donatım Kurumu Fabrikası yapılarından maalesef günümüze pek bir eser kalmamıştır. Adapazarılıların en fazla tercih ettiği dinlenme mekanlarından biri haline gelen bu alan içerisinde Ziraî Donatım Fabrikası Müzesi'nin kurulması tarihi bir vazife olduğu aşikardır.

Adapazarı'nda Toyota-Sa Fabrikası'nın Kuruluşu

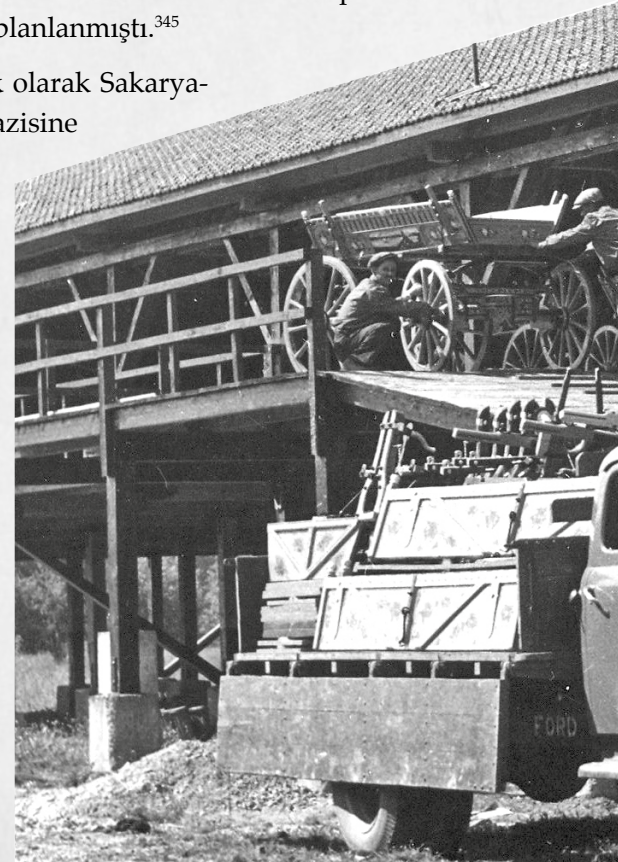
Adapazarı'nda 1916 yılında I. Dünya Savaşı dolayısı ile devletin ihtiyaçlarına yönelik Araba Fabrikası kurulmuştu. Zamanla bu fabrika gelişmiş ve Adapazarı'na çok şeyler katmıştır. Bölgenin sahibi olduğu birikim Toyota-Sa Fabrikası'nın kurulması için bu kentin tercih edilmesinde bir etken olmuştur.

342 Şahin, a.g.e., s.262, 275

343 Şahin, a.g.e., s.298

344 Şahin, a.g.e., s.315, 328

345 Şahin, a.g.e., s.335-336

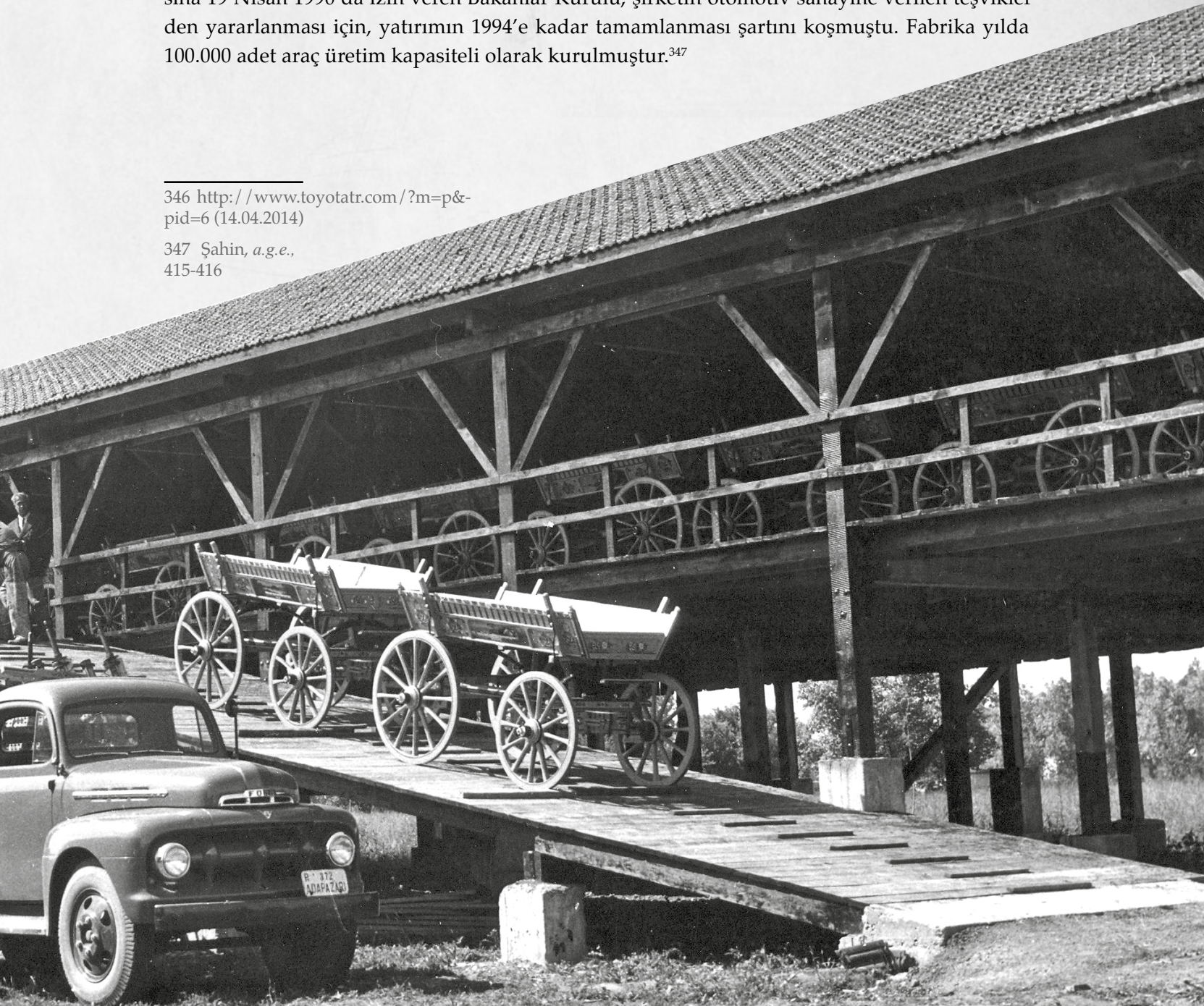
Toyota-Sa Fabrikası'nın temeli Mayıs 1992'de atılmıştır.³⁴⁶ 15 Ekim 1994 tarihinde Modern Türkiye'nin en önemli sanayi teşekküllerinden olan ve Sabancı grubu ile Japon Toyota ortaklığıyla kurulan Toyota-Sa Otomobil Fabrikası Adapazarı'nda açılarak, üretime geçti. Fabrika, dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de katıldığı çok görkemli bir törenle açıldı. Cumhurbaşkanı ile birlikte TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk, Başbakan Tansu Çiller ve aralarında Mesut Yılmaz'ın da bulunduğu çok sayıda bakan ve milletvekili de açılışa iştirak ettiler.

Sakarya Valisi Erdiñ Büyükakalın ve Adapazarı Belediye Başkanı Aziz Duran da katılımcılar arasındaydı. Sabancı Holding Başkanı Sakıp Sabana ile birlikte Japon işadamı Taksumo Toyota'nın da doğal olarak hazır buldukları tören, Show Tv tarafından canlı olarak yayınlanmış ve sanatçı Barış Manço da bu görkemli açılışı şarkılarıyla renklendirmişti.

150 milyon dolar karşılığı Türk lirası sermayeli şirkete ait Toyota-Sa Fabrikası'nın kurulmasına 19 Nisan 1990'da izin veren Bakanlar Kurulu, şirketin otomotiv sanayine verilen teşviklerden yararlanması için, yatırımın 1994'e kadar tamamlanması şartını koşmuştu. Fabrika yılda 100.000 adet araç üretim kapasiteli olarak kurulmuştur.³⁴⁷

346 <http://www.toyotatr.com/?m=p&pid=6> (14.04.2014)

347 Şahin, a.g.e., 415-416

Satso'nun Tarihi

Günümüzde Sakarya'nın en önemli ekonomik teşekkülü olan Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası, 20 Aralık 1924 tarihinde Kocaeli Vilayeti Genel Meclisi'nin aldığı bir kararla Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası adıyla teşkil edilmiştir.

Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1924 yılındaki çoğunluğu esnaf ve tüccar olan kurucularının isimleri şöyleydi:

- Seyit Ahmet Efendi (Emekli Naib - Adapazarı İslam Ticaret Bankası Kurucularından),
- Sipahizade Hamit Bey (Tüccar- Adapazarı İslam Ticaret Bankası Kurucularından),
- Emin Muharrem (Gürer) Bey (Nalbur- Eski Adapazarı Belediye Başkanı 1916-17),
- Numanbeyzade Numan Bey (Tüccar-Adapazarı İslam Ticaret Bankası Kurucularından),
- Rauf (Demirtaş) Bey (Değirmenci- Eski Adapazarı Belediye Başkanı 1932-34),
- Diyarbekirli İbrahim Bey (Tüccar-Adapazarı İslam Ticaret Bankası Kurucularından),
- Ahmet Asım (Ardaman) Bey (Adapazarı İslam Ticaret Bankası Umum Müdürü ve Gazeteci),
- Salih (Yötem) Bey (Bakkaliye Toptancısı- Eski Adapazarı Belediye Başkanı 1914-15, 1920-26),
- Numan (Yöntem) Bey (Bakkaliye Toptancısı),
- Fevzizade Ali Bey (Adapazarılı Ailesi Genel Kâtibi),
- Kazım (Berköz) Bey (Kumaş Tüccarı),
- Yusuf (Alican) Bey (Manifatura Tüccarı),
- Zobar Ahmet (Özdilek) (Zahireci) ve diğer 200 civarında Adapazarılı tüccar ve esnafın önderliğinde kurulmuştur.³⁴⁸

348 Enis Şahin, Kronolojik Adapazarı Sakara Tarihi 1923-2004, Adapazarı, 2005, s.8; Fahri Tuna, *Aynalıkavak Yazıları*, Sakarya, 2011, s.255-256

ATSO kurucularından

Numanbeyzade Numan Bey

Emin Muharrem (Güner) Bey

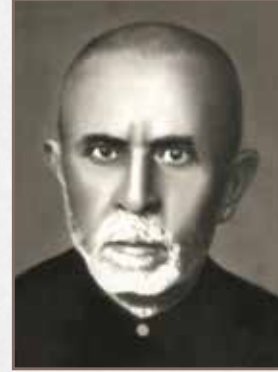
Diyarbekirli İbrahim Bey

Salih Yöntem Bey

Seyit Ahmet Efendi

Yusuf Alican Bey

Sipahizade Hamit Bey

Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nı kuranlar, Adapazarı'nın ekonomik hayatına yön veren kişilerdi. Adapazarı İslam Ticaret Bankası'nı kuran birçok müteşebbis bu Oda'nın da kurulmasında söz sahibi olmuşlardı.

1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'ne aralarında 6 Adapazarılı delegelerinin de olduğu Kocaeli livasından 21 kişilik bir heyet de katılmıştı. Bu heyetin hazırladığı raporda Ticaret Odaları ile ilgili şu önerilere yer verilmişti:

“Ticaret odaları terakkiyat-ı asriye ve ihtiyacat-ı hazıra-yı ticariye ile hiç de münasib değildir. Ekseriyetle ve belki de umumiyetle vücudları ile ademleri müsavidir.

Ticaret odaları kanunu: İhtiyacı cidden temin ve tatmin edecek bir surette ıslah ve tadil edilmeli ve ticaret odalarında o memleketin mahsulat, mamulat ve masnuatından numuneler bulunmalıdır. Her zair ve sail ticaret odalarında istediği malumatı istihsal edebilmelidir.

Ticaret oda reislerinin muvazzaf olması lüzumuna kailiz. Reisler heyet-i müntehibe meyanından rey-i hafi ile intihab olunmalıdır.

Ticaret Odaları: Memleketi, erbab-ı ticaretinin evsaf ve muamelat-ı ticariyesini bilmeli ve itibar-ı şahsi ve malisini layıkıyla tayin ve tesbit eylemelidir. Ticaret odasında mukayyed ve gayr-ı mukayyed tüccar ve esnaf nazar-ı hükümette ve enzar-ı halkda aynı derecede görülmemelidir.

Ticaret odaları; isteyen her tüccar ve esnafa ve derece-i itibarına göre bir karne vermeli ve her tüccar hakkında ticaret adasının indelicab devair-i resmîyeye vereceği malumat pek ziyade muteber olmalıdır. Sunuf-u tüccarın altıya iblağı daha muvafıktır mütalaasındayız.”³⁴⁹

ATSO Yönetim Kurulu ilk toplantılarından birini yaparken

349 Alkan, a.g.m., s.397

İzmir İktisat Kongresi'ne İzmit livası delegelerinin sunduğu raporda da yazıldığı gibi teşkilatlanma ihtiyacı duyan tüccar ve esnaf odaları, 1925 yılında çıkarılan 655 sayılı, 1943 yılında çıkarılan 4355 sayılı, 1950 yılında çıkarılan 5590 sayılı yasa ve benzeri mevzuat değişiklikleri ile gelişmişti. Daha sonra 18.05.2004 kabul tarihiyle Türkiye Odalar ve Borsalar Kanunu 5174 sayılı kanun ile ticaret ve sanayi odaları, ticaret borsaları ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğinin kuruluş ve işleyişine ilişkin esaslar düzenlenmektedir.³⁵⁰

Zamanla üye sayısı ve işlevi artan Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1951 yılında Geyve'de, 1959 yılında Hendek ve Karasu ilçelerinde, 1999 yılında da Sapanca ilçesinde birer ajanlığı faaliyete geçmiştir.³⁵¹

Sakarya ilinde, 1970'lerde sanayinin ve özellikle tarımsal ürünlere dayalı ticaretin gelişmesi, Odanın üye sayısını ve etkinliklerini arttırmıştır. 1965 yılına kadar 10 olan Meslek Komitesi sayısı 1965'te 12'ye, 1969'da 13'e, 1975'te 16'ya, 1980'de ise 30'a çıkmıştır. 28 Nisan 1999 tarih ve 912 Sayılı Meclis oturumunda 30 olan meslek grubunun 35'e çıkması hususunda karar alınmıştır. 2004 yılında çıkarılan 5174 Sayılı yeni Kanun kapsamında meslek grubu sayısı 31 olmuştur. 11 Temmuz 2008 tarihinde 42 nolu Olağanüstü Meclis Toplantısı'nda alınan karar ile meslek grubu sayısı 32'ye ulaşmıştır.³⁵² 28 Nisan 1999 tarihinde 912 Sayılı Meclis oturumunda ise meslek grubunun 35'e çıkması hususunda karar alınmıştır.³⁵³

350 Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası 2012 Faaliyet Raporu, Sakarya, 2013, s.13

351 Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası 2003 Yılı Verileriyle 2004 Yılı İktisadi Raporu, Adapazarı, 2004, s.19

352 Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Faaliyet Raporu 2009, s.13

353 Tuna, a.g.e., s.255

06 Mart 2008 tarihinde kabul edilen 5747 sayılı "Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisinde ilçe kurulması ve bazı kanunlarda değişiklik yapılması hakkında kanun"un 2. maddesi gereğince daha evvel il merkezi olan Adapazarı'nın sınırları değiştirilerek ilçe olmuştur. Bu gelişmelere paralel olarak "Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası" ismi de değiştirilerek "Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası" yapılmıştır.³⁵⁴

ATSO yöneticileri temel atma merasiminde

ATSO temel atma merasiminden bir görüntü

354 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:10, Sayı: 56, Temmuz-Ağustos 2008, s.25

Son yıllardaki teknolojik gelişmeler sonucu haberleşme, ulaşım ve bilgi işlem alanındaki yenilikler, piyasa ekonomisinin yaygınlaşması, uluslararası ticaretteki korumacılıkların gittikçe azalması dünyamızı tek bir pazara doğru getirmektedir. Bunun neticesi olarak küreselleşme ile birlikte Ticaret ve Sanayi Odalarının görevleri artmakta ve Odalar daha fazla önem kazanmaktadır.

1969-1972 arası ATSO meclis üyeleri

Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nun depremden önceki binası

Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası (SATSO); üyelerinin ortak ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, mesleğin genel menfaatlerine uygun olarak gelişmesini sağlamak, mensuplarının birbirleriyle ve halkla olan ilişkilerinde dürüstlüğü ve güveni hâkim kılmak üzere, disiplini, ahlak ve dayanışmayı sağlamak amacıyla kurulmuş meslek kuruluşudur.

Bu ilke ve amaçlar doğrultusunda; kurulduğu yıldan bugüne üyelerine en iyi hizmeti vermeye çalışan SATSO, üyelerinin sorunlarının yanı sıra, Türkiye ve Sakarya'nın sorunlarını da teşhis etmeyi, çözüm yollarını araştırmayı ve yetkili merciler nezdinde girişimlerde bulunarak, olumlu neticeler alınıncaya kadar sorunların takipçisi olmayı kendine görev sayan bir mesleki kuruluştur.³⁵⁵

355 Tuna, a.g.e., s.255

ATSO'nun 1999 Depremi sonrası Donatım'daki binası

Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası; devlet ve kamuoyu nezdinde de her yıl artan etkinliği ve itibarıyla, üyelerine ve Sakarya halkına karşı görevlerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu teşkilat Sakarya'nın sadece ekonomik ihtiyaç ve sorunlarıyla ilgilenmemiş bölgenin sosyal ve kültürel hayatına da katkılar sunmuştur. Yayınladığı kitap ve materyaller, yapılan sosyal ve kültürel organizasyonlar, öğrencilere burs imkanı, özellikle üniversitemiz belediyelerimiz ile diğer resmi ve sivil toplum kuruluşlarıyla ortak çalışmalar yaparak Sakarya'nın sadece ekonomik büyümesine değil kültürel ve sosyal yaşamına da katkılar sağlamıştır. Oda'nın yayın organı olan ve ilk nüshası "Ocak-Şubat 1998" tarihinde neşredilen Sakarya Ekonomi Dergisi, Sakarya'nın ekonomi alanındaki en uzun süreli yayın organıdır. Bu satırların kaleme alındığı 2014 yılında yayınlanmış en son nüshası, 84. sayıdır.

SATSO'nun günümüzdeki modern binası

Satso Meclis Başkanları

Hayri DİYARBEKİRLİ	1936 - 26.05.1948
Ekrem AliCAN	26.05.1948 - 27.10.1948
Kamil KIRAL	27.10.1948 - 23.02.1949
Neşet MENGÜ	23.02.1949 - 04.08.1949
Talip KURİŞ	04.08.1949 - 01.03.1951
M. Ali DENİZ	01.03.1951 - 21.12.1951
Bedri ÜNEL	21.12.1951 - 07.03.1955
Asım HENDEKLİ	07.03.1955 - 20.06.1956
Hayri DİYARBEKİRLİ	20.06.1956 - 30.11.1957
Abdülkadir GÜLER	30.11.1957 - 27.05.1960
Burhan ATEŞOĞLU	05.08.1960 - 30.11.1963
Abdülkadir GÜLER	01.12.1963 - 21.02.1973
Ünör BAYKAN	21.03.1973 - 30.11.1975
Necini ÖVER	01.12.1975 - 30.11.1978
Ünör BAYKAN	01.12.1978 - 30.11.1979
Behçet DERYAOĞLU	01.12.1979 - 28.09.1983
Hayati ÖZDOĞAN	28.09.1983 - 30.11.1987
Nazmi GÜRSOY	01.12.1987 - 30.11.1989
M.Hamdi GÜLER	01.12.1989 - 31.03.1992
Hayati ÖZDOĞAN	01.04.1992 - 17.11.1993
Azmi GÜRKAN	17.11.1993 - 30.11.1997
Fethi SARIOĞLU	30.11.1997 - 25.11.1999
Azmi GÜRKAN	01.12.1999 - 20.11.2001 ³⁵⁶
İbrahim BALABAN	20.11.2001 - 16.03.2005
Biröl ÖNER	16.03.2005 - 23.02.2009
Engin ÖZKOÇ	23.02.2009 - 10.03.2011
Adnan BORAZANCIOĞLU	17.03.2011 - 10.05.2013
A.Akgün ALTUĞ	10.05.2013 - devam ediyor

356 Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası 2003 Yılı Verileriyle 2004 Yılı İktisadi Raporu, Adapazarı, 2004, s.5

ATSO Meclisi, Abdülkadir GÜLER Meclis başkanı iken.

Kuruluşundan (1924) Bugüne Satso Yönetim Kurulu Başkanları

Emin Muharrem GÜNER	1924 - 1936
Numan YÖNTEM	1936 - 1944
Yusuf ALİCAN	1944 - 1947
Asım HENDEKLİ	1947 - 01.03.1955
Bedri ÜNEL	07.03.1955 - 30.11.1959
Nüzhet YIĞIN	01.12.1959 - 27.05.1960
Mustafa AÇIKEL	22.06.1960 - 05.08.1960
Lebib KÖKÇÜ	05.08.1960 - 30.11.1963 ³⁵⁷
Necdet BİRGEN	01.12.1963 - 30.11.1973
Yakup BAYRAMOĞLU	01.12.1973 - 24.03.1975
Necdet BİRGEN	02.04.1975 - 28.11.1979
Mehmet TEVER	28.11.1979 - 04.05.1988
Fethi SARIOĞLU	04.05.1988 - 17.11.1993 ³⁵⁸
Erol ÖZTÜRK	17.11.1993 - 21.02.2009
A.Akgün ALTUĞ	21.02.2009 - 09.03.2011
Mahmut KÖSEMUSUL	10.03.2011 - devam ediyor ³⁵⁹

357 Tuna, a.g.e., s.257

358 Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası 2008 Yılı İktisadi Raporu, s.4

359 <http://www.satso.org.tr/tanitim/789/yonetim-kurulu-baskanlarimiz.aspx> (17.04.2014)

Satso Genel Sekreterleri

Ali Bey	1936 - 1944
Şevket KÖKÇÜ	1944 - 22.04.1947
Kazım ALKAN	18.04.1947 - 13.01.1949
Muzaffer TÜFEKSEVER	25.01.1949 - 20.06.1951
Osman ERKAYA	20.06.1951 - 31.03.1973
Behçet PEKTEZOL	02.04.1973 - 23.09.1981
Aziz DURAN	23.09.1981 - 26.01.1994
Nurettin TEMİZ	29.06.1994 - 16.07.2003 ³⁶⁰
Burhanettin KILIÇ	19.11.2003 - 19.08.2009
Uğur TIN	24.11.2009 - devam ediyor

Satso Bütçe Komisyonu Başkanları

Ertuğrul URUK	22.08.1960 - 30.11.1964
Reşat ASLAN	01.12.1964 - 30.11.1967
Süleyman ÖNER	01.12.1967 - 30.11.1968
Nusret ÖZGEN	01.12.1968 - 30.11.1970
Rıfat UZGİDER	01.12.1970 - 30.11.1972
Hayatı ÖZDOĞAN	01.12.1972 - 30.11.1973
Gündüz AKAY	01.12.1973 - 30.11.1974
Cavit KULEN	01.12.1974 - 30.11.1975
Rıfat UZGİDER	01.12.1975 - 30.11.1976
Hayati ÖZDOĞAN	01.12.1976 - 23.11.1979
Adnan BİLGİÇ	29.11.1979 - 24.01.1984
Yusuf MAHMUTOĞLU	20.02.1984 - 30.01.1986
Nüzhet OKAYGÜN	14.02.1986 - 22.04.1988
Zeki ÇELEBİ	24.06.1988 - 28.02.1991
Fahri CÜRSOY	01.03.1991 - 30.03.1992
Zekeriya BAŞOĞLU	01.04.1992 - 31.01.1993
İbrahim GÜROĞLU	01.02.1993 - 30.11.1993
Abdül AKGÜN	01.12.1993 - 30.11.1995
Erkal ETÇİOĞLU	01.12.1995 - 25.11.1999
Mehmet CANLI	01.12.1999 - 23.10.2001
Osman Nuri ÜRKÜT	23.10.2001 - 21.02.2009
Nemci İBİL	21.02.2009 - 04.05.2013
Melih KAYKAYOĞLU	04.05.2013 - devam ediyor

360 Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası 2008 Yılı İktisadi Raporu, s.4

Kronolojik SAĞSO Tarihi

20 Aralık 1924 – Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası, Kocaeli İl Genel Meclisi kararıyla kurulur.³⁶¹

1936 yılında Numan Yöntem Adapazarı Ticaret ve sanayi Odası yönetim kurulu başkanlığına ve Adapazarı'nın ileri gelenlerinden Ali Bey ise ATSO genel sekreterliğine seçilmişlerdir.³⁶²

1944 - Hayri Diyarbekirli Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası meclis başkanlığına ve Yusuf Alican da yönetim kurulu başkanlığına seçilmişlerdir. Genel sekreterliğe ise Şevket Kökçü getirilmiştir.³⁶³

2 Nisan 1948 - Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanlığı'na Hayri Diyarbekirli seçildi. Meclisin aslî üyeleri şunlardı: Asım Hendekli, Abbas Gülseven, Nazmi Akhuy ve Türk Ticaret Bankası mümessili seçilmiştir. Meclisin bu aslî üyeler dışındaki diğer üyeleri ise şu şekilde sıralanıyordu: Bekir Şar, Bedri Ünel, Ali Parker, Ekrem Alican, Talip Kuriş, Mustafa Tever, Mehmet Zekâi İşçan, Hasan Erman, Ziraat Bankası mümessili Hakkı Kocabaş ve Salih Amasya.

27 Ekim 1948- Kamil Kıral, Adapazarı Ticaret ve sanayi Odası meclis başkanlığına seçildi.³⁶⁴

4 Ağustos 1949- Talip Kuriş Adapazarı Ticaret ve sanayi Odası meclis başkanlığına seçildi.³⁶⁵

20 Haziran 1951- Osman Erkaya Adapazarı Ticaret ve sanayi Odası genel sekreterliğine seçildi. Bu görevi 22 yıl sürerek, 31 Mart 1973'e kadar devam edecektir.

21 Aralık 1951- Bedri Ünel Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası meclis başkanlığına seçildi.

1951- Adapazarı Ticaret ve sanayi Odası'nın Geyve'de bir ajanlığı faaliyete geçti.³⁶⁶

20 Haziran 1956- ATSO eski meclis başkanlarından Hayri Diyarbekirli, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası meclis başkanlığına tekrar seçildi.³⁶⁷

1959- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nın Hendek ve Karasu ilçelerinde birer tane ajanlığı faaliyete geçirildi.³⁶⁸

7 Ağustos 1960- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası yönetim kurulu seçimi yapıldı ve Lebib Kökçü başkanlığa seçildi. İkinci başkanlıklara Adnan Turgut ve İbrahim Öztopal, üyeliklere ise, Selami Savaş, İsmail Rençberoğlu, Muharrem Çavdar ve Mehmet Gürler getirilmiştir.³⁶⁹

1 Aralık 1963- ATSO meclis eski başkanlarından Abdülkadir Güler Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası meclis başkanlığına tekrar seçildi. Yönetim kurulu başkanlığına da Necdet Birgen getirildi.³⁷⁰

09 Ağustos 1971- Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası 5 kişilik bir ailenin temmuz ayı geçim en-

361 Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası 2012 Faaliyet Raporu, Sakarya, 2013, s.13

362 Şahin, a.g.e., s.33

363 Şahin, a.g.e., s.52

364 Şahin, a.g.e., s.65,67

365 Şahin, a.g.e., s.71-72

366 Şahin, a.g.e., s.85-87

367 Şahin, a.g.e., s.155

368 Şahin, a.g.e., s.174

369 Şahin, a.g.e., s.181-182

370 Şahin, a.g.e., s.194

deksini 1378 lira 20 kuruş olarak hesapladı.³⁷¹

1 Aralık 1973- Yakup Bayramoğlu Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası yönetim kurulu başkanlığına seçildi.

1973- Sakarya'nın ikinci ticaret ve sanayi odası olan Akyazı Ticaret ve Sanayi Odası kuruldu.³⁷²

2 Nisan 1975- Necdet Birgen Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası yönetim kurulu başkanlığına seçildi.³⁷³

12 Kasım 1976- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nın 52. Kuruluş yıldönümünde, Sakarya 1975 yılında bir milyon Türk lirasının üzerinde vergi verenlere ATSO tarafından çeşitli ödüller verildi.

26 Kasım 1976- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası meclis başkanlığına Necmi Över, yönetim kurulu başkanlığına da Necdet Birgen tekrar seçilmişlerdir.³⁷⁴

1 Aralık 1978- ATSO meclis başkanlarından Ünör Başkan, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası meclis başkanlığına yeniden seçildi.³⁷⁵

28 Kasım 1979- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası seçimleri yapıldı ve başkanlığa Behçet Deryaoğlu getirildi. Başkan vekilliğine Kenan Maraşoğlu ve divan kâtipliklerine de Macit Uzal ve Mesut Yetim seçildi.³⁷⁶

28 Kasım 1979- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nın iç yönetmeliği Resmi Gazete'de yayınlandı.³⁷⁷

1978'deki ATSO İç Yönetmeliği, Resmi Gazete, 28 Kasım 1978

23 Eylül 1981- Aziz Duran Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası genel sekreterliğine seçildi.

21 Kasım 1981- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanlığı'na Mehmet Tever yeniden seçildi.³⁷⁸

20 Kasım 1981- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Meclis Başkanlığı'na eski belediye başkanlarından Behçet Deryaoğlu seçildi.

Temmuz 1982- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası tarafından aylık olarak neşredilecek olan Sakarya Ekonomi gazetesinin ilk nüshası yayınlandı.³⁷⁹

1 Aralık 1987- Nazmi Gürsoy Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası meclis başkanlığına seçildi.

4 Mayıs 1988- Fethi Sarıoğlu, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası yönetim kurulu başkanlığına seçildi. Necdet Kayıhan, Yusuf Mahmutoğlu, Basri Şahin, Kenan Demirel, Mümin Özyıl-

371 Milliyet Gazetesi, 09.08.1971, s.9

372 Şahin, a.g.e., s.269

373 Şahin, a.g.e., s.273

374 Şahin, a.g.e., s.283

375 Şahin, a.g.e., s.296

376 Şahin, a.g.e., s.304

377 Resmi Gazete, Sayı: 16823, 28 Kasım 1979

378 Şahin, a.g.e., s.323, 325

379 Şahin, a.g.e., s.335

maz, İsmail User ve Niyazi Osmanlı yönetim kurulunu oluşturmakta idiler.³⁸⁰

16 Ekim 1989- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Fethi Sarioğlu, Sakarya ilinin ülke tarımına katkısının giderek gerilediğini söyledi ve gerekli tedbirler alınmazsa, Sakarya'da tarım birkaç yılda yok olacak dedi.³⁸¹

16 Şubat 1990- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası, vilayette organize sanayi bölgesi kurulması için uygun arazi arayışına başladı.

9 Ekim 1990- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Sapanca Gölündeki kirlenmeyi engelleyebilmek amacıyla, geniş katılımlı bir kampanya başlattı.³⁸²

1 Nisan 1992- ATSO meclis başkanlarından Hayati Özdoğan, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası meclis başkanlığına yeniden seçildi.³⁸³

14 Kasım 1993- Azmi Gürkan Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası meclis başkanlığına ve Erol Öztürk de yönetim kurulu başkanlığına seçilmişlerdir.³⁸⁴

29 Haziran 1994- Nurettin Temiz, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası genel sekreterliğine seçildi.³⁸⁵

17 Mayıs 1995- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası tarafından yapılacak olan ticaret lisesinin, Adapazarı Ticaret Lisesi bahçesinde yapılmasına karar verildi.³⁸⁶

Mayıs 1996- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'na başarılı çalışmalarından dolayı "Şükran ve Başarı Şilti" verildi.³⁸⁷

Ocak 1998- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası tarafından hazırlanan Sakarya Ekonomi Dergisi'nin ilk nüshası yayımlandı.

11 Mart 1998- ATSO tarafından 200 milyar Türk liralık bir harcamadan sonra Ozanlar'da yapımı gerçekleştirilen ATSO Anadolu Ticaret Meslek Lisesi yeni binasına taşındı ve mevcut okulun öğrencileri yeni binalarında eğitim ve öğretim görmeye başladılar. Okulun resmi açılışı ise, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in katılımlarıyla gerçekleşecekti.³⁸⁸

22 Eylül 1998- ATSO Anadolu Ticaret Meslek Lisesi ve Ticaret Meslek Lisesi'nin resmi açılışı gerçekleştirildi.³⁸⁹

28 Nisan 1999- 912 Sayılı Meclis oturumunda 30 olan meslek grubunun 35'e çıkması hususunda karar alınmıştır.³⁹⁰

23 Ağustos 1999- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Erol Öztürk, Adapazarı'nda

380 Şahin, a.g.e., s.371, 373

381 Milliyet Gazetesi, 16.10.1989, s.5

382 Şahin, a.g.e., s.382-384

383 Şahin, a.g.e., s.393

384 Şahin, a.g.e., s.407

385 Şahin, a.g.e., s.413

386 Şahin, a.g.e., s.423

387 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:8, Sayı:44, Mayıs-Temmuz 2006, s.11

388 Şahin, a.g.e., s.444,446

389 Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası 2003 Yılı Verileriyle 2004 Yılı İktisadi Raporu, Adapazarı, 2004, s.23

390 Tuna, a.g.e., s.255

ticaret hayatının % 80'inin batmış durumda olduğunu söyledi.³⁹¹

1 Aralık 1999- ATSO Meclis Başkanlarından Azmi Gürkan, Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Meclis Başkanlığı'na ve Erol Öztürk de Yönetim Kurulu Başkanlığı'na seçildiler. Başkan vekilliklerine Neşet Peker, Abbas Delen ve meclis divan katipliklerine de Enver Demirel ve M. Hacı Eyüboğlu getirilmiştir.

10 Aralık 1999- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Erol Öztürk'ten, büyükşehir beklentileriyle ilgili önemli açıklama: "Adapazarı'nın Büyükşehir olması şart. Ancak tepedeki siyasi kavgaya nedeniyle, büyük bir nimeti kaybedebiliriz."

1999- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'nın Sapanca ilçesinde bir oda ajanlığı faaliyete geçirildi.³⁹²

14 Şubat 2000- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Erol Öztürk, 5000 kişilik bir eğitim birliğinin kurulması halinde Sakarya'nın ayda 2.5 trilyonluk gelir sağlayacağını söyledi.³⁹³

Nisan-Mayıs 2000- S.S. ATSO Konut Yapı Kooperatifi kuruldu.³⁹⁴

Temmuz-Ağustos 2000- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası tarafından "Adapazarı'nda Deprem ve Sonrası" kitabı yayınlandı.³⁹⁵

Ocak-Şubat 2001- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası tarafından yaptırılan "Sakarya İli Ekonomik Kriz Anketi" sonuçlarına göre ankete cevap veren firmaların % 86'sının finansman sıkıntısı içerisinde olduğu ve krizin devam etmesi halinde iş yerlerinin kapılarına kilit vuracak duruma geldiklerini, yatırımların durma noktasına geldiğini beyan ettiler.³⁹⁶

20 Ekim 2001- Erol Öztürk Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanlığına yeniden seçildi.³⁹⁷

Temmuz 2002- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası orta öğretim öğrencilerine yönelik "Nasıl Bir Adapazarı Görmek İstiyorsunuz" konulu kompozisyon yarışması düzenledi.³⁹⁸

Eylül 2002- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası tarafından şehrin tanıtımına yönelik "Sakarya Cep Haritası" yayınlandı.³⁹⁹

2 Aralık 2002- TOBB ile İngiltere Odalar Birliği tarafından yürütülen "Türk Oda Akreditasyon Sistemi" çalışmaları çerçevesinde Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası'na "Akreditasyon Sertifikası" verildi.⁴⁰⁰

10 Temmuz 2003- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası bünyesinde, KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme Birliği) şubesi hizmete açıldı. KOSGEB'in açılışı ile birlikte ATSO ile Sakarya Üniversitesi arasında teknoloji geliştirme-destekleme protokolü de

391 Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ağustos 1999, s.11

392 Şahin, a.g.e., s. 467-469

393 Milliyet Gazetesi, 14.02.2000, s.9

394 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 11, Nisan-Mayıs 2000, s.29

395 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 12, Temmuz-Ağustos 2000, s.6-7

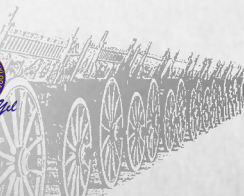
396 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 15, Ocak-Şubat 2001, s.5-6

397 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 19, Kasım-Aralık 2001, s.12

398 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 23, Temmuz-Ağustos 2002, s.12

399 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 24, Eylül-Ekim 2002, s.23

400 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 25, Kasım-Aralık 2002, s.12

imzalandı.⁴⁰¹

18 Ağustos 2003- Sakarya’da gerçekleştirilen Bakanlar Kurulu’nun ardından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafında ATSO’nun hizmet binasının temeli atıldı.⁴⁰²

Eylül 2003- ATSO “Sakarya İli İktisadi Raporu ile Yeni İş Kanunu ve İş Güvencesi Yasası Kitapçığı”nı hazırlayarak kamuoyuna sundu.⁴⁰³

Mart 2004- “ATSO 80 Yaşında” kitabının basımı tamamlandı.⁴⁰⁴

15 Nisan 2006- Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası’nın yeni hizmet binası Başbakanımız Recep Tayyip Erdoğan ve birçok bakan ve bürokratin katıldığı törenle hizmete girdi.⁴⁰⁵

Temmuz 2008- Temmuz ayı olağan meclis toplantısında “Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası” ismi değiştirilerek “Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası” yapılmıştır.⁴⁰⁶

16 Şubat 2009- yapılan yönetim kurulu asil ve yedek üyeleri seçimleri sonucunda A.Akgün Altuğ, SATSO’nun yeni Yönetim Kurulu’nu oluşturdu.⁴⁰⁷ Engin Özkoç SATSO’nun yeni meclis başkanı oldu.⁴⁰⁸

Ağustos 2010- SATSO’nun 2010/1 yayını olarak “Ar-Ge ve Yenilik Destekleri” kitabı yayımlandı.⁴⁰⁹

9 Şubat 2011- SATSO Yönetim Kurulu Başkanı A. Akgün Altuğ 2 yıldır devam ettirdiği görevini milletvekilliği aday adaylığı nedeniyle bırakırken yeni yönetim kurulu başkanı Mahmut Kösemusul oldu.⁴¹⁰

9 Mart 2011- SATSO Meclis Başkanı Engin Özkoç milletvekili aday adaylığı için görevinden istifa etti. Yerine ise Adnan Borazancıoğlu seçildi.⁴¹¹

Ağustos 2011- SATSO Hukuk Bürosu hizmete girdi.⁴¹²

28 Ekim 2011- SATSO Sosyal Tesisleri yapılan bir törenle hizmete açıldı.⁴¹³

9 Mayıs 2013- SATSO Yönetim Kurulu’na tek liste ile giren Mahmut Kösemusul, yeniden başkan seçildi. Yeni meclis başkanı ise A. Akgün Altuğ oldu⁴¹⁴

20 Aralık 2014- SATSO, kuruluşunun 90. yılını kutladı. SATSO, faaliyette olan 13 bine yakın üyesinden aldığı destekle geleceğe emin adımlarla ilerlemektedir.⁴¹⁵

401 Şahin, a.g.e., s.525

402 Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası 2003 Yılı Verileriyle 2004 Yılı İktisadi Raporu, Adapazarı, 2004, s.25

403 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:4, Sayı: 30, Eylül-Ekim 2003, s.15

404 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:6, Sayı: 33, Mart-Nisan 2004, s.19

405 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:8, Sayı: 43, Mart-Nisan 2006, s.5

406 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:10, Sayı: 56, Temmuz-Ağustos 2008, s.25

407 Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Faaliyet Raporu 2009, s.32

408 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:11, Sayı: 58, Ocak-Mart 2009, s.6

409 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:12, Sayı:66, Ağustos-Eylül 2010, s.37

410 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:69, Mart-Nisan 2011, s.8-10

411 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:69, Mart-Nisan 2011, s.8-10

412 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:71, Ağustos-Eylül 2011, s.31

413 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:72, Ekim-Kasım-Aralık 2011, s.23

414 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:78, Mart-Nisan-Mayıs 2013, s.10-12

415 Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:16, Sayı:81, 2014, s.4-5

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA. A. MKT. 48/66
BOA. A. MKT. DV. 159/58
BOA. A. MKT. MHM. 68/32
BOA. A. MKT. UM. 176/65
BOA. A. MKT. UM. 179/5
BOA. BEO. 503/37673
BOA. C. AS. 610/25754
BOA. C. BH. 139/6737
BOA. C. BH. 257/11885
BOA. C. BLD. 114/5683
BOA. C. BLD. 123/6133
BOA. C. BLD. 19/926
BOA. C. BLD. 32/1592
BOA. C. BLD. 37/1812
BOA. C. BLD. 49/2426
BOA. C. İKTS. 21/1011
BOA. C. İKTS. 29/1432
BOA. C. ML. 620/25540
BOA. C. ML. 701/28638
BOA. DH. EUM. AYŞ. 41/53
BOA. DH. EUM. AYŞ. 44/76
BOA. DH. EUM. AYŞ. 76/43
BOA. DH. İ. UM. 93-5/3-55
BOA. DH. İD. 14/1
BOA. DH. İD. 170/1
BOA. DH. İD.17/14
BOA. DH. KMS: 61-1/51
BOA. DH. MKT. 1379/45
BOA. DH. MKT. 1536/69
BOA. DH. MKT. 365/77
BOA. DH. UMVM. 13/39
BOA. DH. UMVM. 97/28
BOA. İ. DH. 1008/79591.
BOA. İ. DH. 1112/87005
BOA. İ. HR. 236/14018.
BOA. İ. HR. 245/14557.
BOA. İ. ML. 15.
BOA. İ. MMS. 29/1240.
BOA. MF. MKT. 388/12
BOA. ML. EVM. 533-37, s.43
BOA. ML. VRD. TMT. 2814, 2815, 2826, 2828, 2829, 2830, 2831, 2836, 2837, 2838, 2840, 2841, 2842, 2843, 2844, 2845, 2846, 2847, 2848, 2849, 2850, 2851, 2853, 2854, 2855, 2856, 2857, 2858, 2859, 2860, 2863, 2866, 2867, 2868, 2869, 2870, 2872, 2873, 2874, 2875, 2876, 2879, 2880, 2881, 2882, 2883, 2885, 2886, 2887, 2888, 2889, 2890, 4180, 4572, 4573, 4574, 4575, 4576, 4577, 4580
BOA. MV. 207/75
BOA. MV. 90/36
BOA. ŞD. 1560/6
BOA. ŞD. 1564/16
BOA. ŞD. 1564/16 lef.3
BOA. Tahvil Defteri 30, s. 403
BOA. Y. A. RES, 110/14
BOA. Y. PRK. ASK. 109/53

BOA. Y. PRK. ASK. 56/27-1
BOA. Y. PRK. ASK.163-55
BOA. Y. PRK. DH. 10/34
BOA. Y. PRK. MYD. 17/6
BOA. Y. PRK. ŞH. 7/73
BOA. ZB. 627/4
BOA. ZB. 627/7
Cumhuriyet Arşivi, 30..18.1.1- 7.23..9.
Cumhuriyet Arşivi, 30..18.1.1/28.27..8.
Cumhuriyet Arşivi, 30..18.1.1-10.33..13.
Cumhuriyet Arşivi, 30..18.1.2-143.55..20.
İTO, Sicil No: 2883-1, 15 Temmuz 1341.
İTO, Sicil No: 2883-1, 2 Eylül 1928.
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Sene 1306 (1889).
Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Sene 1307 (1890).

Kitap ve Makaleler

Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası 2003 Yılı Verileriyle 2004 Yılı İktisadi Raporu, Adapazarı, 2004.
Ahmet Şerif, Anadolu'da Tanin, Cilt: I, Haz. Mehmet Çetin Börekçi, TTK yay. Ankara, 1999
Ahmet Tabakoğlu, Tük İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.
Amiran Kurtkan, Adapazarı'nın Sanayileşmesi İle İlgili İktisadî ve Sosyolojik Meseleler, İstanbul, 1968.
Arif Bilgin, "Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)", Sakarya İli Tarihi Cilt:1, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü yay. Sakarya, 2005.
Atilla Çetin "Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ Döneminde Sakarya Tarihi", Sakarya İli Tarihi, Cilt:1, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü yay. Sakarya, 2005.
Atilla Çetin, "Adapazarı Ayanı Kara Osman Ağa'nın Muhallefat Defteri (1816)", Doç. Dr. M. Pehlivan Armağanı, Sakarya, 2000.
Atilla Çetin, "Kandıra Temettuat Defterleri", Çağdaş Kandıra, Mayıs-2002, sayı: 5.
Atilla Çetin, "Sakarya'da Tahta Serdarı", Sakarya Ekonomi Dergisi, yıl:3 sayı:20 Şubat-Mart 2002.
Atilla Çetin, "Tarihin sayfalarından Yabancı bir Gezginin, Kont A. De Moustier'nin Gözüyle 1862'de Sakarya Bölgesi-1", Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı:15, Ocak-Şubat 2001.
Atilla Çetin, Kocaeli Tarihinden Sayfalar, Yayıncı Yayınları, İzmit, 2000.
Ayten Sezer, Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938), TTK. Yayınları, Ankara, 1999.
Azmi Özcan, "İslahat Fermanı ve Din Hürriyetinin Sınırları", Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000.
Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını: 42, İstanbul, 2000.
Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, 22.Cilt, "Times (The)", İstanbul, 1992.
Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi, 19. cilt, "Reji maddesi" İstanbul, 1986.
Celal Dinçer - Ekrem Kaymaz, vd., Cumhuriyetimizin 75. Yılında Sakarya, Sakarya Valiliği Yayınları, Sakarya, 1998.
Donald Quataert, Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908), Çev. Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara, 1987.
Ekrem Keskin, Emre Alpan İnan vd., 50. Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye'de Bankacılık Sistemi 1958-2007, Türkiye Bankalar Birliği Yay., İstanbul, Kasım-2008.
Emine Kıray, Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
Engin Deniz Akarlı, "Osmanlı Topraklarında Cemaatlerin Hak ve Durumları: Genel Düşünceler", Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti, Ed. Azmi ÖZCAN, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2000.
Enis Şahin, Kronolojik Adapazarı Sakarya Tarihi 1923-2004, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü yay. Adapazarı, 2005.
Enis Şahin, Sakarya Basın Tarihi 1919-2004, Sakarya Gazeteciler Cemiyeti yay. İstanbul, 2005.
Enver Behnan Şapolyo, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönüyle Basın, Ankara, 1976.
Enver Konukçu- Haluk Selvi, "Milli Mücadele Döneminde Adapazarı ve Çevresi (1918-1912)", Sakarya İli Tarihi Cilt:1, Sakarya Üniversitesi yay. Sakarya, 2005.

- Enver Konukçu, "Sakarya ve Gezginler", Sakarya İli Tarihi cilt: I, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü yay. Sakarya, 2005.
- Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", 1. Sakarya ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu, Adapazarı, 1999.
- Enver Konukçu, "Sakarya'nın Tarihi Coğrafyası", Sakarya İli Tarihi, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü yay. Sakarya, 2005.
- Enver Konukçu, Prof. Dr. Enver Konukçu'nun Arşivinden: Sakarya Yazıları, Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yay. Sakarya, 2012.
- Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VI. Cilt Islahat Fermanı Devri (1856-1861), TTK. yay. Ankara, 1988.
- Erdoğan Keskinlik, "Düyun-u Umumiye İdaresi", Türkler, cilt.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.
- Ergun Hiçyılmaz, İpsiz Recep Kaldırın Silahları Şafak Boyu, İstanbul, 2005.
- Ertan Erdener, Memleketimizde Bankacılığın ve Paranın Tarihçesi (Türk Ticaret Bankası), İstanbul 1969.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt:2, İstanbul, 1993.
- F. Yavuz Ulugün, Kocaeli Tarihi Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları/1, Kocaeli, 2002.
- Fahri Tuna, Aynalıkavak Yazıları, Değişim yay. Sakarya, 2011.
- Fatma Doğruel -Suat Doğruel, Osmanlıdan Günümüze Tekel, Tekel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Fay Linder, The History of Üsküdar American Academy 1876-1996, Üsküdar American Academy Alumnae Association, İstanbul, 2000.
- Frank A. Stone, "Holyoke Dağı'nın Ağrı Dağı Topraklarına Etkisi" Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi Journal of Philosophy- Science Research, (Çev: Ayşe Aksu) Sayı:16, Ekim 2009.
- Fuat Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, 1999.
- Gülfettin Çelik, 16-19. Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonomik bir İnceleme), Gebze Belediyesi yay. Gebze, 2003.
- Gülten Kazgan, Tanzimat'dan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Haktan Birsnel, "Başlangıçtan Günümüze NATO Sorunsalı "Madalyonun İki Yüzü""SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2012, Sayı:25
- Halil İnalçık, Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- Haluk Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", Sakarya İli Tarihi Cilt:1, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü yay. Sakarya, 2005.
- Hamit Tahsin-Remzi Saka, Sermaye Hareketi, Amedi Matbaası, İstanbul 1930.
- Hamza Çakır, Osmanlıda Basın İktidar İlişkileri Azınlık Basını Türkçe Basın, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2002.
- Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2003.
- Hüdayi Şentürk, "Osmanlılar Döneminde Sakarya", Sakarya İli Tarihi Cilt:1, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü yay. Sakarya, 2005.
- Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1998.
- İlber Ortaylı, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt; I, TTK Yayınları, Ankara, 1982.
- İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt: I, İstanbul, 1971.
- İsmet Demir, "Temettu Defterlerinin Önemi ve Hazırlanış Sebepleri", Osmanlı, Cilt:6, Ankara, 1999.
- İzzet Öztoprak, Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Joseph von Hammer, Osmanlı Tarihi, cilt: II, çev. Mehmet Ata, MEB yay. İstanbul, 1991.
- Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003
- M. Hüdayi Şentürk, "Osmanlılar Dönemi'nde Sakarya", Sakarya İli Tarihi, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü yay. Sakarya, 2005.
- Mecdi Emiroğlu, Sakarya'nın Ziraî Durumu, İstanbul, 1967.

- Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye İktisat Kongresi-1923-İzmir'e Katkı-2: Kocaeli Livası Namına İzmir İktisat Kongresine Tevdii Edilen Rapor" Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Gündüz Ökçün'e Armağan, v.47 No:1-2 (Haziran-Temmuz 1992) s. 395-402
- Metin Tuncel, "Adapazarı", Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt:1, İstanbul, 1988.
- Metin Tuncel, "Türkiye'de Yeni Şehirler Adapazarı Örneği", 1. Sakarya ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu, Adapazarı, 1999.
- Metin Ünal, "Tütünün Dört Yüz Yılı", Tütünün Kitabı, Editör: Emine Görsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003
- Musa Çadırcı, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, TTK Yayınları, Ankara, 1997.
- Mustafa Atalay, Türk Milli Bankacılığı (Bankacılık ve Tarihçesi), Ankara, 1954.
- Muzaffer Erendil, Dünden Bugüne Sakarya İli, Ünal Ofset, İstanbul, 1990.
- Muzaffer Erendil, Türlü Yönleri ile Sakarya İli, Nur Ofset Matbaası, İstanbul, 1982.
- Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", Belleten, sayı: 395, TTK yay. 1995.
- Mümtaz Apaydın, "Türk Ticaret Bankası Kırk Yaşında", Kemalist Türkiye Gazetesi, İstanbul, 1954.
- Münir Kutluata, Sakarya'da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası – The History of Türk Ticaret Bankası and Its Function in Sakarya, İstanbul 1972.
- Nail İnal, İzmit Sancağı 1130 Bütçesi ve Meclis-i Umûmi, Kocaeli Dökümantasyon Merkezi yay. İzmit, 2010.
- Nedim İpek, "Sakarya'ya Türk Göçleri", Sakarya İli Tarihi, Cilt:1, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü yay. Sakarya, 2005.
- Nurdan İpek, Armaş Ermenileri, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2004
- Orhan Göçer, Adapazarı ve Fizik Plânlaması, İstanbul, 1968.
- Osman Köker, Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 yıl önce Türkiye'de Ermeniler, C.1, Birzamanlar yayıncılık, İstanbul 2005.
- Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 1999.
- Rahmi Apak, İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, TTK. yay. Ankara, 1990.
- Resül Narin- Mustafa Sarı, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Adapazarı İslam Ticaret Bankası", I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri, Cilt: II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi yay. Kocaeli, 2006.
- Resül Narin, "Balkanlardan Göç ve Adapazarı'ndaki Bosnalı Muhacirler", Sakarya Nabız Dergisi, Yıl: 2 Sayı:14, Eylül 2004.
- Resül Narin, "Recep Reis (İpsiz Recep)", Irmak dergisi, Yıl:2 Sayı:18.
- Resül Narin, XIX. Yüzyıl'da Adapazarı, Sakarya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü yay. Sakarya, 2011.
- Resül Narin-Arı İnan, Cumhuriyet'e Giden Yolda Atatürk'ün İzmit Konuşmaları, İzmit Belediyesi yay., Kocaeli, 2012.
- Rıfat Yüce, Kocaeli Tarihi ve Rehberi, İstanbul, 1945.
- Robert K. Wright Jr. Ph. D. and John T. Greenwood Ph. D., Airborne Forces at War From Parachute Test Platoon to the 21st Century, Naval Institute Press, 2007.
- Sabahattin Özel- Safiye Kırbaç, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Sakarya İlinde Mülki Yapı", Sakarya İli Tarihi, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü yay. Sakarya, 2005.
- Sabahattin Özel, "Atatürk'ün Büyük Taarruz Öncesi Adapazarı-İzmit Gezisi (12-24 Haziran 1922)", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 54, İstanbul, 1988.
- Sabahattin Özel, "Milli Mücadele Yıllarında Adapazarı'nda Tarafsız Nizam Yönetimi", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, sayı: 4, İstanbul 2003.
- Sabahattin Özel, Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele (1919-1922), Adapazarı Belediyesi yay. İstanbul, 1987.
- Sadi Borak, "Demiryollarının Tarihi", Hayat Tarih Mecmuası, Yıl:4, Sayı:12, Sıra:48, İstanbul, 1969.
- Saime Yüceer, "Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Meclisteki Yankıları" Atatürkçü Bakış, C.I, Sayı: I, 2002.
- Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası 2008 Yılı İktisadi Raporu, Sakarya, 2009.
- Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası 2012 Faaliyet Raporu, Sakarya, 2013.

Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası Faaliyet Raporu 2009, Sakarya, 2010.
Sakarya Valiliği, Tarihte ve Günümüzde Sakarya, Sakarya, 1995.
Seyfi Alpan, Sakarya'nın Fizik, Beşeri ve İktisadî Coğrafyası, İstanbul, 1966.
Talia Balcıoğlu, Adapazarı Tarihi ve Coğrafyası, Işıl Matbaası, İstanbul, 1952.
Tiğınçe Oktar, "Osmanlı Devletinde Reji Şirketinin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler", Tütünün Kitabı, Editör: Emine Görsoy Naskali, İstanbul, 2003.
Turan Çakır, "Gazi Mustafa Kemal'in Claude Farrere ile Görüşmesi ve Adapazarı'nı Ziyaretleri", Orgeneral Ali Fuat Cebesoy Anısına Armağan, Sakarya, 2010.
Utkan Kocatürk, Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi yay. Ankara, 1999.
Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", Osmanlı, Cilt.6, Ankara, 1999.
Vedat Turgut-Enis Şahin, "XVI. Yüzyıl sonlarında Yalakabad ve Adapazarı Nahiyelerinde Demografik ve İktisadi Vaziyet", Kartepe Kitabı, Cilt:1, Kartepe Belediyesi Yay., Kocaeli, 2014, s.147-176.
William E. Strong, The Story of The American Board (An Account of the First Hundred Years of the American Board of Commissioners For Missions), Boston, New York, Chicago 1910.
Yavuz Ercan, "Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topuluklar (Millet Sistemi)", Yeni Türkiye, Yıl: 6, Sayı, 32, Ankara, 2000.
Yurt Ansiklopedisi, Cilt: 9, İstanbul, 1982-1983.
Yusuf Çam, Milli Mücadelede İzmit Sancağı, İzmit Rotary Kulübü yay. İzmit, 1993.
Yücel Öztürk, XVI. "Asırdan XVII. Asrın Başlarına Kadar Ada Kazası", Sakarya İli Tarihi, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü yay. Sakarya, 2005.
Z. F. Fındıkoğlu, Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Sosyolojik Problemleri Urbanization of Adapazarı and Its Sociological Problems, İstanbul, 1965.
Ziya Küley, Sakarya'da Sendikacılık, İstanbul, 1969.
Zuhuri Danışman, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1969.

Gazete ve Dergiler

Ada Postası, Yıl.4, Sayı.254, 29 Ağustos 1950.
Cumhuriyet Gazetesi, 22 Eylül 1965, s.1.
Cumhuriyet Gazetesi, 23 Ağustos 1999, s.11.
Harb Mecmuası, Yıl:1, Sayı:14, Teşrinisani 1332
Irmak Kültür-Sanat Dergisi, Yıl:5, Sayı: 51, Mart 2005.
İktisadi Uyanış, Yıl:5, Seri:2, Sayı: 25, Şubat-1950
İleri gazetesi, 21 Haziran 1922, s.2.
İleri gazetesi, 21 Şevval 1340, s.1.
Milliyet Gazetesi, 23.03.1955, s.7.
Milliyet Gazetesi, 22.09.1965, s.3.
Milliyet Gazetesi, 09.08.1971, s.9.
Milliyet Gazetesi, 30.09.1972, s.8.
Milliyet Gazetesi, 16.10.1989, s.5.
Milliyet Gazetesi, 14.02.2000, s.9.
Resmi Gazete, Sayı:2886, 22 Kânunuevvel 1934.
Resmi Gazete, Sayı:2476, 13 Ağustos 1933.
Resmi Gazete, Sayı:2619, 3 Şubat 1934.
Resmi Gazete, Sayı:2942, 28 Şubat 1935.
Resmi Gazete, Sayı:2965, 31 Mart 1935.
Resmi Gazete, Sayı:4254, 10 Temmuz 1939.
Resmi Gazete, Sayı:6243, 27 Şubat 1946.
Resmi Gazete, Sayı:16823, 28 Kasım 1979.
Sabah, no:923, 19 Şaban 1309.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 11, Nisan-Mayıs 2000.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 12, Temmuz-Ağustos 2000.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 15, Ocak-Şubat 2001.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 19, Kasım-Aralık 2001.

Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 23, Temmuz-Ağustos 2002.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 24, Eylül-Ekim 2002.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı: 25, Kasım-Aralık 2002.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:4, Sayı: 30, Eylül-Ekim 2003.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:6, Sayı: 33, Mart-Nisan 2004.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:8, Sayı: 43, Mart-Nisan 2006
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:8, Sayı:44, Mayıs-Temmuz 2006
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:10, Sayı:55, Mayıs-Haziran 2008.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:10, Sayı: 56, Temmuz-Ağustos 2008.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:10, Sayı:57, Eylül-Ekim 2008.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:11, Sayı:58, Ocak-Mart 2009.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:11, Sayı:59, Nisan Haziran 2009.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:11, Sayı:61, Eylül-Ekim 2009.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:11, Sayı:62, Kasım-Aralık 2009.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:11, Sayı:64, Mart-Nisan 2010.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:12, Sayı:66, Ağustos-Eylül 2010.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:69, Mart-Nisan 2011.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:71, Ağustos-Eylül 2011.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:72, Ekim-Kasım-Aralık 2011.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:73, Ocak-Şubat 2012.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:74, Mart-Nisan-Mayıs 2012.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:75, Haziran-Temmuz-Ağustos 2012.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:76, Eylül-Ekim-Kasım 2012.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:77, Aralık 2012- Ocak-Şubat 2013.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:78, Mart-Nisan-Mayıs 2013.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:79, 2013.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:13, Sayı:80, 2013.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:16, Sayı:81, 2014.
Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:16, Sayı:82, 2014
Sakarya Nabız Dergisi, Yıl:1, Sayı: 12, Haziran 2004
Sakarya Nabız Dergisi, Yıl:2, Sayı: 14, Eylül 2004
Servet-i Fünun, sayı: 355, 18 Kânunuevvel 1313
Servet-i Fünun, sayı: 353, 4 Kânunuevvel 1313
Servet-i Fünun, no:1463, 23 Eylül 1336
Servet-i Fünun, sayı: 1638, 5 Kânunusani 1928
Tanin, no:1757, 15 Zilhicce 1331 (15 Kasım 1913)
Tanin, no:1759, 17 Zilhicce 1331 (17 Kasım 1913)
Tanin, no:1777, 4 Muharrem 1332 (3 Aralık 1913)
The Times, 03 April 1900.
The Times, 05 April 1900.
The Times, 15 July 1853.
The Times, 15 July 1879.
The Times, 18 July 1890.
The Times, 18 July 1890.
The Times, 23 October 1895.
The Times, 24 October 1895.
The Times, 3 June 1890.

İnternet Kaynakları

<http://www.istanbularkeoloji.gov.tr/tarihce> (03.12.2013)

<http://www.satso.org.tr/tanitim/789/yonetim-kurulu-baskanlarimiz.aspx> (17.04.2014)

<http://www.toyotatr.com/?m=p&pid=6> (14.04.2014)

A

Abalı Köyü 31, 32.
 Abaza 82, 99, 160.
 Ab-ı Safi 112, 113, 116.
 Ada kazası 12, 18, 27.
 Ada maa Karasu kazası 18, 27.
 Adalar 29.
 Adapazarı Ahşap ve demir Malzeme Fabrikası 13, 14, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 196, 197.
 Adapazarı Belediyesi 14, 27, 176, 182, 184, 185, 186, 203, 204.
 Adapazarı Büyükşehir Belediyesi 24, 27.
 Adapazarı Elektrik ve Sanayi Türk Limitet Şirketi 14, 182, 184, 185.
 Adapazarı Emniyet Bankası 14,168, 174, 175, 176, 177.
 Adapazarı Ermeni Kız Lisesi 63.
 Adapazarı İslam Ticaret Bankası 13, 14, 24, 89, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 177, 182, 184, 204, 206, 226.
 Adapazarı maa Sapanca 18,27, 31, 34, 69.
 Adapazarı Ticaret ve Sanayi Odası 14, 176, 204, 206, 207, 208, 210, 217, 218, 219, 220, 221.
 Adapazarı Tren İstasyonu 57, 137.
 Adapazarı Zirai Donatım Kurumu 14, 190, 192.
 Ağaçlı 112, 116.
 Akabad 31.
 Akçaşehir (Akçakoca) 31, 101, 116.
 Akdeniz 112, 138.
 Akhisar nahiyesi 54, 115, 116, 138.
 Akkaya 31.
 Akmeşe 103.
 Aksar 31.
 Aktaş 31.
 Akyazı 19, 28, 31, 82, 112, 113, 115, 116, 138, 154, 160, 162, 165, 178, 218.
 Akyazı ma'a Hendek 31.
 Akyazı nahiyesi 82.
 Akyörük 31.
 Alandüzü 102, 103, 104.
 Alfred Kaula 54, 155.
 Alman 54, 55, 125, 155, 157, 189.
 Altınpınarı 47.
 Amasra 31.
 Amerika 50,58, 59, 61, 62, 63, 64, 67, 102, 103, 104, 105, 106, 125.
 Anadolu 24, 28, 29, 42, 50, 52, 62, 68, 74, 80, 84, 86, 87, 90, 97, 99, 112, 122, 127, 132, 138, 139, 144, 146, 155, 162, 179, 188,193.
 Anadolu Demiryolları Şirketi 54, 55, 156.
 Anadolu Demiryolu Hattı 24,158.
 Anadolu eyaleti 18, 27, 119.
 Anadolu Selçuklu Devleti 28.
 Anahtarcılar Köyü 31, 32.
 Ankara 24,54, 55, 94, 101, 131, 155, 156, 157, 172, 191, 192, 196, 197, 202.
 Araç 31.
 Arap vilayetleri 29.
 Arifiye 24, 54, 96, 155, 157, 158.
 Arnavutluk 90.
 Asya 42, 55, 80.
 Aşağıdere Köyü 31, 32.
 Atatürk 90, 101, 179, 224.

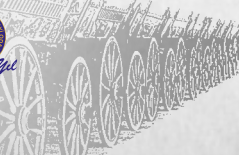
Atatürk Bulvarı 90.
 ATSO 205, 206, 207, 208, 209, 211, 215, 217, 218, 219, 220, 221.
 Avrupa 42, 50, 52, 53, 54, 56, 80, 84, 105, 125, 126, 127, 128, 129, 131,150.
 Avusturya 84, 125, 202.
 Avusturya-Macaristan İmparatorluğu 84.
 Ayan Gölü 18.
 Ayandon 31.
 Azdavay 31.
 Azerbaycan 98.
 Aziziye Camii 178.

B

Bağdat 18, 43.
 Bahçecik 62.
 Bahçekapı 173, 174.
 Balkanlar 52, 80, 81, 84, 87, 89, 90, 112, 145, 168.
 Bartın 31.
 Basra Körfezi 155.
 Başak Traktör Fabrikası 202.
 Batı Trakya 90, 105.
 Batum 98.
 Berlin 54, 84, 125.
 Besarabya 52.
 Beşdivan 31, 116.
 Beşköprü 18, 30.
 Beykoz 31.
 Beylikkışla Köyü 31, 32.
 Beyoğlu 98.
 Beyrut 157, 162.
 Biga 138.
 Bilecik 69, 154, 164.
 Bilecik Köyü 31, 32.
 Bithynia 18, 27, 124.
 Bizans 28, 121.
 BOARD 62, 63, 67, 102.
 Bolu 2, 19, 28, 117, 122, 138, 155, 162, 165, 172, 178.
 Bolu eyaleti 9, 27, 30, 31, 33, 36, 37.
 Bosna 84, 85, 86, 88, 89, 144, 159.
 Bosna-Hersek 84, 85, 86, 90.
 Boston 67.
 Boşnaklar 84, 85, 86, 88, 89, 90, 161, 162.
 Boyabad 31.
 Boyalı 31.
 Böcekler Mahallesi 31, 32.
 Budaklı Köyü 31, 32.
 Bulgaristan 52, 84, 90.
 Bulgarlar 86, 87, 90, 157.
 Burgular Mahallesi 31, 32.
 Burma Mahallesi 31, 32.
 Büyükçekmece 138.
 Büyükderbent İstasyonu 96.

C

Cami-i Cedid Mahallesi 86.
 Candaroğulları Beyliği 28.
 Cebeci Köyü 100.

Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaleti 12, 18, 27, 69.
Charles Riggs 64.
Cide 31.
Claude Farrere 96, 97.
Cumhuriyet gazetesi 104.

Ç

Çağa 31.
Çalılar Köyü 31, 32.
Çankırı 138.
Çanlı 31.
Çark 95, 151, 183, 184
Çark Suyu 95, 184.
Çarşamba 31.
Çatalca 86.
Çaybaşı Köyü 31, 32, 70.
Çaykışla Köyü 31, 32.
Çeklene 31.
Çerkez 82, 86.
Çerkezler 62, 139.
Çırçır Suyu 101.
Çifteler Çiftliği 133, 134.
Çimkeler Köyü 31, 32.
Çinili Köşk 48.
Çökükler Köyü 31, 32.
Çubuklu Köyü 43, 46, 47, 193.

D

Daday 31.
Dağcılar Mahallesi 31, 32.
Dağdibi Köyü 31, 32.
Damlık Köyü 31, 32.
Değirmendere 114.
Demirciler Köyü 31, 32.
Demokrat Parti 173.
Derbent 96.
Derebozanlar Köyü 31, 32.
Derin İz (Deep Furrow 65) 102, 103, 104, 105.
Dernekcuma 178.
Dersaadet 51, 139, 152.
Deutsche Bank 54.
Devrek 31.
Devrekani 31.
Dirgene 31.
Diyarbakır 55, 89, 157.
Dodurga 31.
Doğanlılar Köyü 31, 32.
Doğançay istasyonu 95.
Doğu Anadolu 52.
Domanıç 113, 116.
Dominik Cumhuriyeti 103.
Donat-İş Sendikası 200.
Dörtdivan 31.
Durağan 31.
Düyün-ı Umûmiye İdaresi 125, 126, 128, 129, 130, 131.
Düzce 28, 31, 138, 165, 172, 179.

E

Eceldere Köyü 43, 47.
Edirne 138.
Eflani 31.
Erbaa 74.
Erenler Tepesi 18.
Ermeni 37, 53, 54, 58, 59, 61, 62, 63, 69, 101, 126, 128, 136, 144, 146,

147, 157, 160, 162, 163, 169.
Ermeni Kız Lisesi 62, 63, 64.
Ermenice 64.
Eskişehir 54, 155, 172, 192.
Etibank 197.
Evangelical Kilisesi 62.
Evliya Çelebi 117, 122.
Eyüp Kadılığı 122.

F

Fahrettin Altay 90.
Feramurz 28.
Ferit Paşa Hükümeti 99.
Fevziye Camii 75, 76.
Fransa 52, 58, 131.
Fransız İhtilali 58, 80, 86, 96, 100, 119, 125.

G

Gayrettepe 174.
Gebze 31, 114.
Gedikoğlu Mahallesi 31, 32.
Genceli 112, 116.
Gerde 31.
Gerze 31.
Geyve 24, 31, 43, 54, 114, 115, 116, 117, 118, 138, 154, 172, 180, 207, 217.
Geyve boğazı 54, 115.
Geyve kazası 54.
Geyve Kazası Kaymakamlığı 54.
Ginolu 31.
Girit 52.
Gökçe Viran 85.
Gökçeğaç 31.
Göktepe Köyü 31, 32.
Gölpazarı 31.
Göynük 28, 29.
Gregoryen 58, 65.
Gümüşabad 31.
Gürcü 86, 160.
Güzeller Çiftliği 134.

H

Hacı Adem Beyzade İbrahim 89, 169, 171.
Hacılar Köyü 31, 32.
Hacıramazanlar Köyü 31, 32.
Halk Un Fabrikası 178.
Hamidiye 86, 158.
Harp Mecmuası 188.
Hasanbey Köyü 31, 32.
Havza 74.
Hayat Mecmuası 103.
Haydarpaşa 24, 54, 155, 156, 179.
Hendek 19, 28, 31, 82, 95, 112, 116, 118, 138, 154, 157, 160, 162, 165, 172, 176, 178, 179, 180, 207, 217.
Hendek Caddesi 178.
Hereke 55, 157.
Hıristiyan 52, 53, 55, 68, 69, 71, 84, 98.
Hisarönü 31.
Hocaoğlu Mahallesi 31, 32.
Hoşalay 31.
Hüdavendigâr 70, 82, 124, 164.
Hükümet Caddesi 61.
Hürriyet gazetesi 124.

I

- I. Balkan Savaşı 52, 86, 158, 163, 187.
I. Dünya Savaşı 14, 89, 99, 157, 171, 187, 188, 192, 202.
I. Mahmut 123.
I. Murat 28, 29.
II. Abdülhamit 52, 53, 54, 125, 127, 154.
II. Beyazid Köprüsü 180.
II. Mahmut 68, 124, 138.
III Murat 122, 124.
III. Mustafa 124.
Islahat Fermanı 68.
IV. Mehmet 123, 124.

İ-J

- İbrahim Bey Parkı 85.
İbsafi 31.
İçeller Köyü 31, 32.
İkizce Köyü 31, 32.
İleri gazetesi 94, 95, 96.
İlyaslar Köyü 31, 32.
İncili (Karasu) 98.
İnebolu 31.
İnegöl 175.
İngiliz 51, 101, 125, 148, 149, 150, 152, 153, 155, 157, 192.
İngilizce 64, 67, 125.
İngiltere 50, 52, 55, 58, 131, 148, 150, 151, 153, 220.
İpsiz Recep (Recep Reis) 98, 99, 100, 101.
İskenderiye 157, 162.
İsrefan 31.
İstanbul 13, 29, 43, 47, 50, 53, 55, 62, 68, 75, 84, 86, 94, 97, 99, 100, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 137, 138, 139, 146, 148, 150, 154, 155, 157, 158, 169, 172, 173, 174, 187, 188, 191, 192, 193, 196, 202.
İstanbul Arkeoloji Müzesi 48.
İstanbul Balıkpazarı 179.
İstiklal Harbi 89, 90.
İşkodra 90.
İtilaf Devletleri 131.
İttihat ve Terakki Partisi 169.
İzmir iktisat Kongresi 13, 14, 180, 206, 207.
İzmit 12, 14, 18, 19, 24, 27, 31, 43, 53, 54, 55, 59, 62, 74, 75, 76, 80, 82, 95, 96, 97, 101, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 125, 127, 128, 130, 133, 135, 138, 139, 148, 150, 152, 154, 155, 157, 158, 161, 164, 171, 172, 173, 179, 180, 193, 207.
İzmit Körfezi 115, 122, 123, 121, 124, 178.
İzmit livası 158, 207.
İzmit Mutasarrıfı Musa Kazım Bey 43.
İzmit mutasarrıflığı 21, 27, 121, 152, 154.
İznik 114.
İznikmid 18.
John Walter 50.

K

- Kafkas 81, 168.
Kafkasya 84, 87, 88, 139, 145, 159.
Kamışlı Köyü 31, 32.
Kandıra 31, 82, 98, 99, 101, 112, 114, 116, 118, 178, 180.
Kanuni Sultan Süleyman 18, 121, 124.
Karaaptılar Köyü 31, 32.
Karaağaç Caddesi 119.
Karadağ 84.
Karadeniz 98, 99, 115, 116, 121, 122, 155, 162.
Karailer 58.
Karakamış Köyü 31, 32.

- Karakol Cemiyeti 99.
Karaman Köyü 31, 32, 33.
Karamürsel 31, 114, 115, 180.
Karamürsel Alp 115.
Kara Osman 137, 138.
Karasu 18, 27, 31, 89, 98, 99, 101, 115, 116, 138, 157, 160, 162, 169, 207, 217.
Kartal 31.
Karye-i Ada 18, 27.
Kasımlar Köyü 31, 32.
Kasr-ı Hümayun 75, 76.
Kastamonu 19, 27, 28, 31, 138.
Katolik 58.
Katolik Ermeniler 58.
Katolik Gürcüler 58.
Katolik Rumlar 58.
Katolik Süryaniler 58.
Kaymas 31, 112, 116.
Kaynarca 178.
Kayseri 55, 157.
Kazaylar maa Güneşler Köyü 30, 32.
Kazım F. Özalp 90.
Kefken 98, 99.
Kefken Adası 98, 99, 100.
Kefken Limanı 115.
Kefken Tersanesi 115, 116.
Kentpark 14, 202.
Kerpe 100.
Kıbrıs 52, 105.
Kıbrısçık 31.
Kıptiler 58.
Kırklareli 202.
Kızıkbel 31.
Kicinis 31.
Kildaniler 58.
Kocaeli 12, 14, 18, 19, 24, 27, 70, 75, 95, 113, 115, 119, 124, 154, 179, 182, 206, 217.
Kocaeli livası 19, 27, 180.
Kocaeli sancağı 12, 18, 19, 27, 29, 30, 31, 33, 36, 37, 38, 58, 59, 61, 69, 70, 75, 113, 114, 116, 117, 126, 136, 137, 138.
Kocaeli Vilayeti Genel Meclisi 204.
Köni 31.
Köprülü 90.
Kudüs 58.
Kurtbeyler Köyü 31, 32.
Kurukavak 31.
Kutluca-ı Sagir 18.
Kutluca-i Kebir 18.
Kuyumcu Mahallesi 31, 32, 34, 36, 37.
Kuzuluk Çiftliği 132.
Küre-i Hadid 31.
Küre-i Nuhas 31.

L

- Ladik 74.
Latinler 58.
Laura Farnham 62, 63, 64, 66, 67.
Lefke 54.
Leslie Parsons 64.
Lozan Barış Konferansı 131, 179.

M

- Macar 132, 133, 134.
Maden-İş Sendikası 200.
Makine Sanayii İşçileri Sendikası 200.

Mandeiler 58.
Marmara Bölgesi 112.
Marmara Denizi 52, 97, 122.
Maruniler 58.
Mecidiye 86.
Mehmedefendi Mahallesi 19, 31, 32.
Mehmet Akif Ersoy 90.
Melkitler 58.
Mengen 31.
Mergüze 31.
Mısır 52, 112.
Millî Mücadele 13, 94, 95, 98, 99, 101, 131, 179, 191, 192, 193.
Milliyet gazetesi 102, 104.
Mimar Sinan 121.
Moğol istilas 28.
Mora 84.
Mt. Holyoke İlahiyat Okulu 64.
Mudurnu 24, 28, 29, 31, 138, 179, 191.
Muharrem Karamnamesi 125, 126.
Museviler 58, 68, 157, 160.
Mustafa Kemal Paşa 94, 95, 96, 97, 174, 175, 193, 196.
Müdâfaa-ı Hukûk Cemiyeti 95.
Müslümanlar 18, 36, 37, 38, 54, 58, 62, 64, 65, 68, 69, 71, 80, 84, 86,
87, 90, 98, 101, 127, 144
Müze-i Hümayun 47, 48.

N

Nasturiler 58.
NATO 102, 104, 105.
Nevruzlar Köyü 31, 32.
Niğbolu 89.

O

Oğuzlar 28.
Orhan Camii 75, 76, 79, 119.
Orhan Gazi 18, 28.
Ortodokslar 58.
Osman Gazi 18, 28.
Osman Hamdi Bey 28.
Osmancık 54.
Osmanlı Bankası 125, 169, 175.
Osmanlı Devleti 12, 13, 14, 18, 19, 24, 27, 28, 29, 34, 37, 42, 50, 51,
52, 54, 55, 58, 62, 63, 64, 68, 69, 71, 80, 81, 84, 85, 87, 88, 89, 98, 112,
113, 115, 116, 117, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133,
135, 136, 138, 139, 144, 145, 147, 148, 151, 154, 158, 168, 187, 188,
190, 192, 193.

P

Paflagonya 28.
Papuccular Mahallesi 31, 32, 34, 36, 37, 38.
Pavli 31.
Pazarcık 31, 63.
Portakallık Mahallesi 98.
Poyrazlar Köyü 31, 32.
Protestan 62, 63, 66, 69.

R

Rabbâniler 58.
Reji Şirketi 126, 127, 128.
Resmi Gazete 175, 218.
Rize 98, 99, 101.
Roma İmparatorluğu 121.
Romanya 52, 84, 90.

Rumeli 29, 68, 80, 87, 90, 98, 138, 159.
Rumeli muhacirleri 82, 86, 87, 160.
Rumlar 28, 58, 61, 62, 70, 90, 99, 136, 144, 154.
Ruslar 52, 98.
Rusya 51, 52, 58, 80, 98, 145.
Rüstem Paşa 18.
Rüstemler Köyü 31, 32.

S

Sabancı Holding 203.
Sabiiler 58.
Safranbolu 28, 31.
Sakarya Boğazı 115.
Sakarya Büyükşehir Belediyesi 24, 27.
Sakarya Irmağı 28, 121, 122.
Sakarya ili 14, 18, 42, 124, 154, 187, 207, 219, 220, 221.
Sakarya Nehri 12, 18, 28, 42, 43, 45, 101, 115, 116, 117, 118, 119, 121,
122, 124, 178, 202.
Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası 14, 204, 207, 210, 211, 217, 218,
221.
Sakıp Sabancı 203.
Samako-Alaplı 31.
Samiriler 58.
Sapanca 18, 19, 27, 30, 31, 32, 34, 37, 55, 69, 75, 76, 96, 114, 115, 116,
118, 119, 122, 123, 137, 138, 154, 157, 160, 162, 207, 220.
Sapanca Gölü 62, 121, 122, 123, 124, 161, 178, 219.
Sapanca ma'a Adapazarı 31, 32.
Saray 31.
Saray-Bosna 84.
Sarıçayır 31, 112, 113, 116, 150.
SATSO 204, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 221.
Selanik 84, 86, 90, 188.
Show Tv 203.
Sırbistan 84.
Sırt 31.
Silistre 89, 138.
Sinop 19, 31.
Solaklar Köyü 31, 32.
Sorgun 31.
Sovyetler Birliği (SSCB) 102, 105.
Söğüdü Köyü 31, 32.
Söğüt 164.
Söğütlü 178.
Subaşı Mahallesi 178.
Sultan Abdülaziz 155.
Sultan İzzettin 28.
Sultan Mesud 28.
Sultan Selim 43.
Suriye 52, 68.
Süleymanbey Köyü 31, 32.
Süleymâniye 157, 162, 188, 191.

Ş

Şafak Kahvesi Sokağı 178.
Şam 112.
Şehabeddin 31.
Şeyhler 31, 112, 116.
Şile 31, 98, 99.

T

Takvim-i Vekayi 53.
Tanin gazetesi 158, 159, 160, 161, 162, 165.
Tanzimat Fermanı 29, 68, 154.
Tanzimat Yüksek Kurulu 80.
Taraklı 28, 29, 115, 178.

Taşkıkı Köyü 31, 32.
Taşkoprü 31, 112.
Taşlık Köyü 31, 32.
Tatar 28, 86.
Tavuklar Köyü 31, 32.
Tebe Köyü 31, 32.
Tefen 31.
Tekeler Mahallesi 31, 32.
Tekfurdağı (Rodosçuk)138.
Tersane-i Amire 112, 113, 115, 116, 150, 152.
Teselya 52, 71.
Teyyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) 101.
The Daily Universal Register 50.
The Times gazetesi 50, 51, 52, 53, 55.
Tophane-i Amire113, 116, 118, 150, 152.
Tosya 74.
Toyota-Sa Fabrikası 203, 204.
Trakya 112.
Transilvanya (Eflak-Boğdan) 112.
Tunus 52.
Tuzla 31.
Türk Ticaret Bankası 89, 172, 173, 174, 176, 185, 186, 197, 217, 224.
Türk-İş 200.
Türkiye Büyük Millet Meclisi 94, 95, 131, 192, 196, 203.
Türkiye Cumhuriyeti 84, 89, 90.
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği 207.
Türkiye Ziraat Donatım Kurumu 192, 197, 202.
Türkmen köyü 18, 28.

U-Ü

Ulak 31.
Ulus 31.
Umurhan 28, 29.
Umurhan Beyliği 28, 29.
Unkapanı 84.
Uzaklar Mahallesi 31, 32.
Uzunçarşı 73, 141, 143.
Ünye 31.
Üskübi 31.
Üsküp 84, 90.

V-W

Van 57.
Vezirköprü 74.
Viranşehir 19, 31.
Women's Board 63.

Y

Yağcılar Mahallesi 31, 32, 34, 36, 37.
Yahşiler Köyü 31, 32.
Yahudiler 62.
Yahya Kemal Beyatlı 90.
Yahyalar Mahallesi 31, 32.
Yakubiler 58.
Yalakabad 31, 227.
Yanbolu (Siliste) 138.
Yanya 90.
Yenice 31.
Yenice-i Taraklı 31.
Yenişehir 113.
Yeşilköy 84.
Yılanlı köyü 43.
Yılanlıca 31.
Yıldız Sarayı 53.

Yörük 31, 160.
Yugoslavya 90.
Yukarıdere Köyü 31, 32.
Yunanistan 52, 84, 101, 102, 105, 157, 162, 163, 193.

Z

Zari 31.
Zerzene 31.
Ziraat Bankası 197, 217.
Zübeyde Hanım 94, 95.

Resül NARİN

1980 yılında Adapazarı'nda doğdu. İlk ve orta eğitimini Adapazarı Eser İlkokulu ile Ali Dilmen Ortaokulu-Lisesi'nde tamamladı. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2003 yılında mezun oldu. 2004–2005 öğrenim döneminde Sakarya Üniversitesi'nde Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü okutmanı olarak göreve başladı ve bu görevini 2 yıl sürdürdü. Eğitim ve Mühendislik Fakültelerinde, Alifuat, Hendek ve Karasu meslek yüksekokullarında inkılâp tarihi okutmanlığı yaptı. Sakarya Üniversitesi'nden 2007 yılında "19. Yüzyılda Adapazarı'nda Yabancıların Ekonomik ve Sosyal Yaşama Etkileri" adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2011 yılında Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora eğitimine başladı. "19. Yüzyılda Adapazarı" (2011), "Cumhuriyet'e Giden Yolda Atatürk'ün İzmit Konuşmaları" (2012), "Serdivan Tarihi" (2013) isimli üç kitabı bulunmaktadır. Birçok akademik eserde 40'ı aşkın makalesi yayınlandı. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'ne ait pek çok kültür eserinin yayın kurulunda yer aldı. Evli ve Emin Uygur isminde bir çocuğu olan Resül NARİN, halen bir kamu kurumunda görev yapmaktadır.

EKLER

EKLER

19. yüzyıl Adapazarı Haritası

Ada'dan Pazar'a
Sakarya

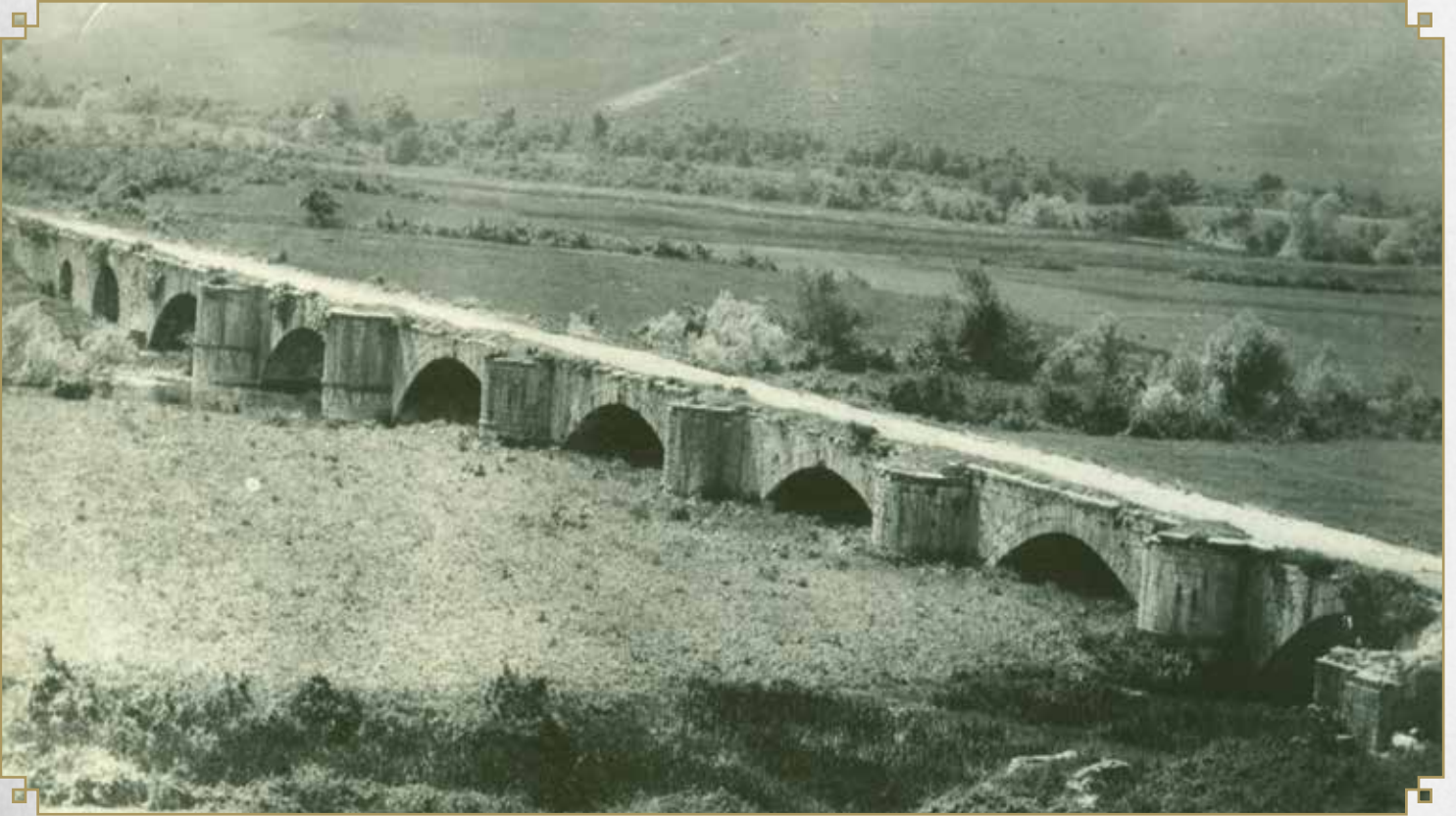
قَره دَکِنز

مقاریه نهری هموزمنی کوستره قریط
مقیاس: ۱/۲۰۰۰۰

Adapazarı genel görünümü 1930'lar

1930'lu yıllarda Beşköprü

1930'lu Yıllarda Adapazarı Tren İstasyonu (Burhan Güven Arşivi)

Adapazarı'nda tipik bir mahalle manzarası 1930'lar

Adapazarı'ndan bir manzara 1940'lar

1940'larda Adapazarı Çark Deresinde Sandal Sefası (Burhan Güven Arşivi)

1943 Adapazarı Depreminen bir Manzara (Burhan Güven Arşivi)

Adapazarı Genel Görünüm 1962

Uzunçarşı 1940'lar

Ada'dan Pazar'a
Sakarya

1963 Yılında Adapazarı

1964- Şemsiyeli Park

Eski Adapazarı'nda faytonlu günler

1980'lerin başı

1980'ler

Eski Adapazarı'ndan görüntüler

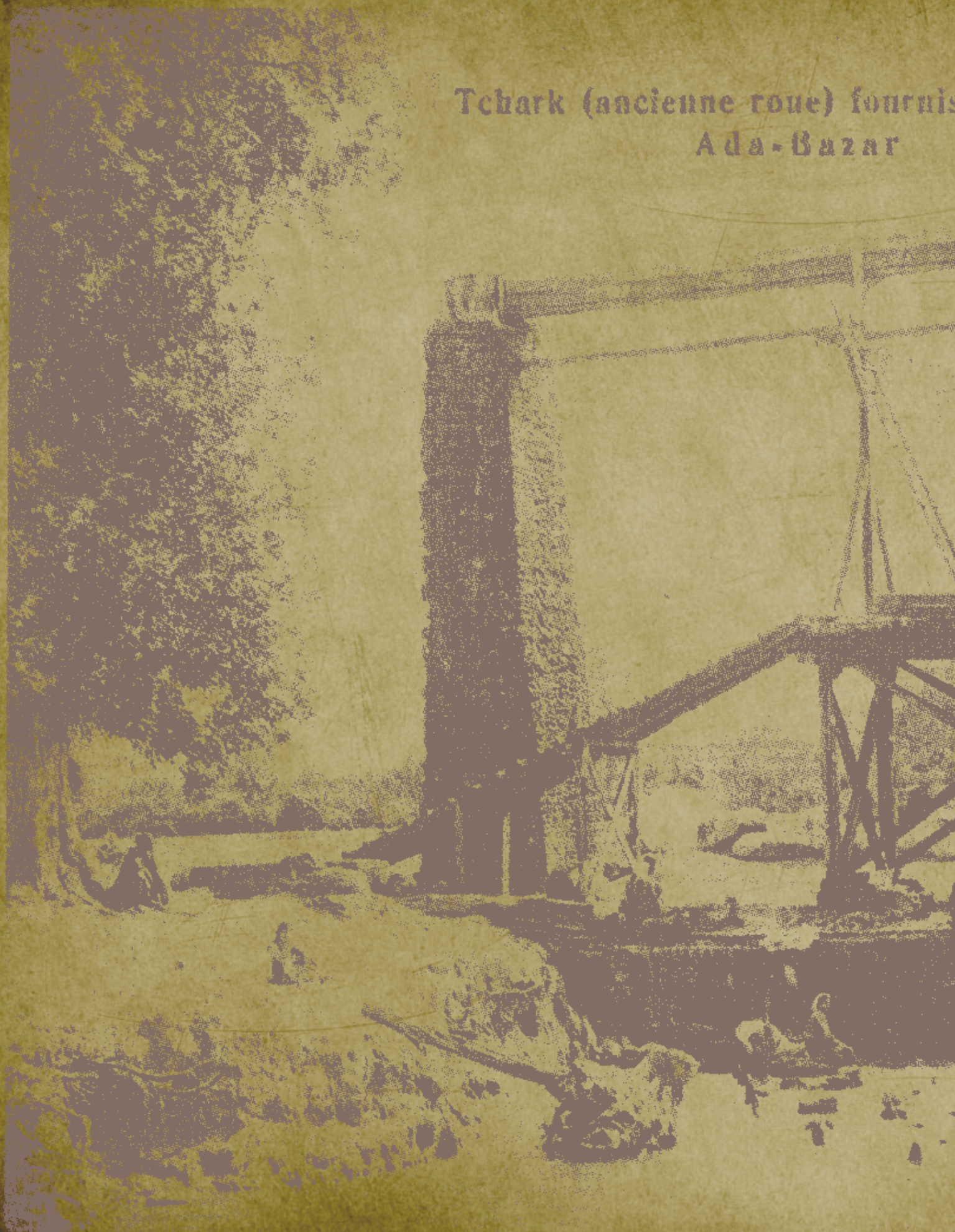

Eski Adapazarı'ndan görüntüler

Tchark (ancienne roue) fournis
Ada-Bazar

isseur d'eau

Ada'dan Pazar'a

Sakarya

Sakarya Ticaret ve Sanayi Odası
Sakarya Mah. No:19 Arifiye / SAKARYA
T: 0264 888 30 00 F: 0264 291 24 24
satso@satso.org.tr • www.satso.org.tr